

Ҳабиб РӘҲИМОҒЛУ

СИЛИНМӘЗ
АДЛАР
САҒАЛМАЗ
ҶАРАЛАР

ҲӘБИБ РӘҲИМОҒЛҮ

СИЛИНМӘЗ АДЛАР,
САҒАЛМАЗ ЈАРАЛАР..

АЗӘРБАЈЧАН ДӨВЛӘТ НӘШРИЈАТИ

Бакы — 1997

ББК (Аз)9
Р 55

Редактору *Тарыјел Чапанкир*

ЈАДДАШ КИТАБЫ

Ҳабиб Раҳимоғлу Ҳасановун сон илләрдә мәтбуатда чап олунмуш ермәни тәчавүзкарларынын ики әсрә јахын дөврдә халгымыза гаршы төрәтдикләри ағыр чинајәтләри тутарлы аргументләрлә, дәгиг фактларла ачыглајан санбаллы мәгаләләрини вә «Силинмәз адлар, сағалмаз јаралар» китабыны охудугча фикир мәни отуз ил бундан габаг—илк кәнчилијимә апарыр, нәдәнсә һәмишә бу гејрәтли азәрбајжанлы, објектив инсан, көзәл зијалы илә көрүшүмү јерли-јатаглы хатырлајырам. Буна көрә дә һәлә 1986-чы илдә јаздығым «Бурдан мин атлы кечи» гејдләримдән сәтирләри олдуғу кими бу јазыја көчүр-мәјә еһтијач дујурам:

«...1966-чы илин 14 март кечәсијди.

Сәһәр «Совет Ермәнистаны» гәзетинин редактору Ҳабиб Ҳасановун гәбулунда олмалыјдым.

Инди о кечәни, о һәм ғыса, һәм дә узун јолу хатырлајанда, Јереванда јашадығым 18 илин ајларына, күнләринә, анларына нәзәр саланда инамла бу гәнаәтә кәлирәм ки, әкәр Ермәнистанда 'Азәрбајжан әдәби муһитинин, театрынын чанландырилмасында азча да олса хидмәтим варса, илк нөвбәдә о кишијә—Ҳабиб Раҳимоғлу Ҳасанова миннәтдарам.

...Кәнддә муәллим ишләјәндә «Совет Ермәнистаны» гәзетинә чох јазардым (ше'р, очерк, әдәби портретләр...). Демәк олар, һеч чап еләмәздиләр. Ахыр вахтлар һеч јазмырдым да, дејәсән, гәмәлли-башлы инчимишдим. Күнләрин бир күнү редактордан алдығым мәктуб мәни чох гәгичүбләндирди: сөһбәт үчүн мәни Јеревана дә'вәт едирдиләр, нә сөһбәтин мөвзусу мә'лум иди, нә дә бу дә'вәтин мәгсәди.

Ахшам гатарда, сәһәр тездән редакторун иш отағындајдым. О сөһбәт әввәлдән-ахырачан нөгтәсијлә, веркүлүлә, суалыјла, нидасыјла һәкк олунуб јаддашыма. Бә'зи мәгамлары олдуғу кими көчүрүрәм јазыја:

«— Евлисиниз?

— Хејр.

— Атаныз...

— Атам... чохдан вәфат едиб. Онда мән һәлә... мәктәбә кетмирдим. Анам вар. Тәгаүдчүдүр.

— Евиниздә башга ким вар?

— Аиләмиз бөјүкдүр.

— Намысы сизә бахыр?

— Мән евимизин сонбешијјәм...

— Партијанын үзвүсүнүз?

— Үзвүжә намизәдәм.

— Јазычылардан кимләри чох охујурсунуз?

— Фүзулини, Шекспири...

— Бәс XX әср әдәбијјатындан?

— Чәлил Мәммәдгулузадәни.

— Хансы мәтбуат органыны өзүнүзә өрнәк сајырсыныз?

— «Молла Нәсрәддин»и.

— Ән чох севдијјиниз журналист кимдир?

— Чәлил Мәммәдгулузадә...»

Сөһбәтин бу јери мүсаһибәјә охшаса да мүсаһибә дәјилди, диалого, ја сөһбәтә дә охшамырды. Бәс нә иди?

— Редаксијаја көндәрдијјиниз јазылары охујуруг. Әлбәттә, намысыны чап етмәјә имканымыз олмур. Сиздән журналист чыхар. Өз үзәриниздә чидди ишләсәниз...— Сонра редактор партија гәзетинин профилиндән, мүасир журналистиканын бәзи проблемләриндән сөһбәт ачды. Мән ону динләјир, һәрдән дә өз фикрим билдирдим. Амма бу сөһбәт һара кедирди, бу көрүшүн мәгсәди нәјди, аңламырдым. Лакин һисс едирдим ки, тезликлә һи-каранчылыг чох чәкмәди, күманлар пәрән-пәрән дағылды. Редактор сөһбәтинин үмуми аһәнкиндә сорушду,— санки адичә суал иди,— биздә ишләмәк истәрдиниз?

Бирчә буну көзләмирдим.

Бајагдан фикирләширдим ки, нә исә бир материал сифариш вермәјә чагырыб. Анкетимлә әмәлли-башлы марагланандан сонра өз-өзүмә дәјирдим ки, бәлкә дә штатданкәнар мүхбир еләмәк фикри вар. Бу фикри дә тез говдум башымдан: бир јазымы вермирләр, мүхбир еләјәчәкләр? Лап штатданкәнар олсун.

«Биздә ишләмәк истәрдин?»

Бу суал башымда чох долашды. Бирчә аңлыға, амма нечә дәфә такрар олунду: «Биздә ишләмәк истәрдин?»

— Әлбәттә!

— Аиләниз е'тираз етмәз ки?

— Етмәз!

— Сәнә үч иләчән мәнзил верәрик. Амма һәләлик кирәјәдә јашамалысан. Бура кәлән кими паспорт гејдијјатына салачагыг...

Дүзү, мәни о анларда нә мәнзил марагландырырды, нә дә паспорт гејдијјаты. Газетдә ишләмәк чохданкы арзум иди.

Редаксија идеал көрүнүрдү мәнә, елә билирдим ки, орада ишләјәнләр гејри-ади адамлардыр.

— Һәләлик әдәби ишчи вәзифәсиндә ишләјәчәксән. Газетдә јарадычылыг ишинә адәтән корректорлугдан башлајырлар. Мәнчә, әдәби ишчи ишләјә-ишләјә дә корректорлуғу өјрәнә биләрсән.

Ахырда редактор деди ки, бизим рајонун рәһбәрлијинә мәктүб јазачаг вә мәни рәсми дә'вәт едәчәкләр.

Миннәтдарлыг етмәјә дә әмәлли-башлы сөз тапмадым».

Һәбиб Рәһимоглу мән гәзетдә ишләдијим вахтларда вә ондан сонра республиканын мүхтәлиф бөлкәләриндән нечә-нечә исте'дадлы кәнчи Ирәвана дә'вәт едәрәк редаксијада ишә көтүрдү, коллективи чаванлашдырды. О, бүтүн Загафгазијада ән тәчрүбәли вә узунөмүрлү гәзет нашири (15 ил «Совет Ермәнистаны»нын фәсиләси редактору олду), ејни заманда Ермәнистан ССР Али Совети Рәјасәт Һеј'әти сәдринин муавинијди. Мәркәзи Комитәнин үзвү иди. Республикада бөјүк нүфуз саһиби иди. Мәним дә мә'нәви арахам иди.

Һәбиб Һәсәновун «Силинмәз адлар, сағалмаз јаралар» китабында мәни риггәтә кәтирән һәм дә о олду ки, әсәр мәзарлары гүрбәтдә галан сојдашларымызын, мәним әзиз вә үнүдулмаз достум, исте'дадлы дилчи алим, вахтсыз итирдијимиз Мейди Һәсәновун хатирәсинә һәср олунуб. Мейди һагда «Бурдан мин атлы кечди» ајрыча јазы да вар, она һәср олунмуш ше'р дә. Амма үрәјим јенә долудур. Анчаг ону дејим ки, јашасајды, инди Азәрбајчанын ән кәркәмли дилчи алимләриндән биријди. Јашаја билмәди. Отуз беш јашында икән мүрәккәб олмајан чәрраһијә әмәлијјатындан (корбағырсағын кәсилмәсиндән) сонра мүәммалы шәкилдә ајрылды биздән. Бу һадисә һаымызы сарсытды. Һәбиб Һәсәнов дөзә билмәјиб хәстәханаја, баш һәкимин отағына кедир вә тапышыр ки, һәкимләри ора дә'вәт етсинләр.

Һаы јығышандан сонра онларын чинајәт әмәлләрини үзләринә дејиб көзләринин ичинә түпүрүр. Башсағлыгына кәлән МК-нын биринчи катиби А. Кочинјана вә бүро үзләринә кәскин ирадларыны билдирир. Мейдини кәтириб мүгәддәс Азәрбајчан торпағына тапышыр.

Бу һадисә о вахт Ирәванда бомба кими парглады вә Һәбиб Һәсәнов јүксәк вәзифәләри атыб Бакија көчдү..

— Атам... чохдан вэфат едиб. Онда мэн һэлә... мак-
тәбә кетмирдим. Анам вар. Тәгаүдчүдүр.

— Евиниздә башга ким вар?

— Аиләмиз бөјүкдүр.

— Һамысы сизә бахыр?

— Мэн евимизин сонбешијјәм...

— Партијанын үзүсүнүз?

— Үзүлүјә намизәдәм.

— Јазычылардан кимләри чох охујурсунуз?

— Фүзулини, Шекспири...

— Бәс ХХ әср әдәбијјатындан?

— Чәлил Мәммәдгулузадәни.

— Һансы мәтбуат органыны өзүнүзә өрнәк сајырсы-
ныз?

— «Молла Нәсрәддин»и.

— Ән чох севдијиниз журналист кимдир?

— Чәлил Мәммәдгулузадә...»

Сөһбәтин бу јери мусаһибәјә охшаса да мусаһибә
дәјилди, диалог, ја сөһбәтә дә охшамырды. Бәс нә иди?

— Редаксијаја көндәрдәјиниз јазылары охујуруг. Әл-
бәттә, һамысыны чап етмәјә имканымыз олмур. Сиздән
журналист чыхар. Өз үзәриниздә чидди ишләсәниз...—
Сонра редактор партија гәзетинин профилдән, мусасир
журналистиканын бәзи проблемләриндән сөһбәт ачды.
Мән ону динләјир, һәрдән дә өз фикрими билдирдим.
Алма бу сөһбәт һара кедирди, бу көрүшүн мәгсәди нәј-
ди, аяламырдым. Јакин һисс едирдим ки, тезликлә ни-
каранчылыг чох чәкмәди, күманлар пәрән-пәрән дағыл-
ды. Редактор сөһбәтинин үмуми аһәнкиндә сорушду,—
санки адичә суал иди.—биздә ишләмәк истәрдиниз?

Бирчә буну көзләмирдим.

Бајагдан фикирләширдим ки, нә исә бир материал
сифариш вермәјә чагырыб. Анкетимлә әмәлли-баишы
марагланандан сонра өз-өзүмә дәјирдим ки, бәлкә дә
штатданкәнар мүхбир еләмәк фикри вар. Бу фикри дә
тез гөвдүм башымдан: бир јазымы вермирләр, мүхбир
еләјәчәкләр? Лап штатданкәнар олсун.

«Биздә ишләмәк истәрдин?»

Бу суал башымда чох долашды. Бирчә анлыға, амма
нечә дәфә тәкран олунду: «Биздә ишләмәк истәрдин?»

— Әлбәттә!

— Аиләниз е'тираз етмәз ки?

— Етмәз!

— Сәнә үч иләчән мәнзил верәрик. Амма һәләлик ки-
рајәдә јашамалысан. Бура кәлән кими паспорт гејдиј-
јатына салачагыг...

Дүзү, мэни о анларда нэ мэнзил марагландырырды. нэ дә паспорт гејдијаты. Гэзетдэ ишлэмэк чохданкы арзум иди.

Редаксия идеал көрүнүрдү мэнэ, елэ билирдим ки, орада ишлэјәнлэр гејри-ади адамлардыр.

— Һэлэлик эдэби ишчи вэзифэсиндэ ишлэјэчэксэн. Гэзетдэ јарадычылыг ишинэ адэтэн корректорлугдан башлајырлар. Мэнчэ, эдэби ишчи ишлэјэ-ишлэјэ дә корректорлугу өјрэнэ билэрсэн.

Ахырда редактор деди ки, бизим рајонун рәһбәрлијинэ мәктуб јазачаг вэ мэни рәсми дә'вэт едэчәкләр.

Миннәтдарлыг етмәјэ дә эмәлли-башлы сөз тапмадым».

Һәбиб Рәһимоглу мән гэзетдэ ишләдијим вахтларда вэ ондан сонра республиканын мүхтәлиф бөлкәләриндән нечә-нечә исте'дадлы кәнчи Ирәвана дә'вэт едәрәк редаксијада ишэ көтүрдү, коллектив ишчаванлашдырды. О, бүтүн Загафгазијада эн тәчрүбәли вэ узунөмүрлү гэзет нашири (15 ил «Совет Ермәнистаны»нын фасиләсиз редактору олду), ејни заманда Ермәнистан ССР Али Совети Рәјасәт Һеј'әти сәдринин мүавинијди. Мәркәзи Комитәнин үзвү иди. Республикада бөјүк нүфуз саһиби иди. Мәнним дә мә'нәви архам иди.

Һәбиб Һәсәновун «Силинмәз адлар, сағалмаз јаралар» китабында мэни риггәтә кәтирән һәм дә о олду ки, эсәр мәзарлары гүрбәтдә галан сојдашларымызын, мәнним эзиз вэ үнүдулмаз достум, исте'дадлы дилчи алим, вахтсыз итирдијимиз Мейди Һәсәновун хатирәсинә һәср олунуб. Мейди һагда «Бурдан мин атлы кечди» ајрыча јазы да вар, она һәср олунмуш ше'р дә. Амма үрәјим јенә долудур. Анчаг ону дејим ки, јашасајды, инди Азәрбајчанын эн кәркәмли дилчи алимләриндән биријди. Јашаја билмәди. Отуз беш јашында икән мүрәккәб олмајан чәрраһијә эмәлијјатындан (көрбәгырсағын кәсилмәсиндән) сонра мүғәммалы шәкилдә ајрылды биздән. Бу һадисә һамымызы сарсытды. Һәбиб Һәсәнов дөзә билмәјиб хәстәханаја, баш һәкимин отағына кедир вэ тапшырыр ки, һәкимләри ора дә'вэт етсинләр.

Һамы јыгышандан сонра онларын чинајәт эмәлләрини үзләринә дејиб көзләриник ичинә түпүрүр. Башсағлыгына кәлән МК-нын биринчи катиби А. Кочинјана вэ буро үзвләринә кәскин прадрларыны билдирир. Мейдини кәтириб мүғәддәс Азәрбајчан торпағына тапшырыр.

Бу һадисә о вахт Ирәванда бомба кими партлады вэ Һәбиб Һәсәнов жүксәк вәзифәләри атыб Бакыја көчдү...

Мән Ирэван¹ Азәрбајчан Дөвләт Драм Театрынын директору тәҗин олунанда Һәбиб Рәһимоғлу редаксија коллекијасынын ичласында демишиди: «Бир диварымыз кетди». Һәбиб мұәллим Ирэвандан көчәндә исә мәнә елә кәлди ки, архамдан ики дивар кетди вә ондан сонра галыб орда узун мүддәт ишләсәм дә о диварларын јохлуғуну һәр күн һисс еләдим.

* * *

Јаддаш—дүнәнлә бужүнүмүзү, бужүнүмүзлә сабаһымызы, кечмишимизлә кәләчәјимизи бирләшидирән көрпү. Бу көрпүнүн һәмишә е’тибарлы олмасы үчүн әчдадларымыз онун мөһкәмлијинин гајғысына галмыш, јаддаш бүлөвү ичад етмишләр. Бу бүлөв јаддашымызы даим итиләмиш, коршалмасынын гаршысыны алмышдыр.

Бабаларымыз илк нөвбәдә тарихимизи сылдырым гајалар үзәриндә газмыш, чызмыш, сонра әлифба јаратмыш, истәк вә арзуларыны, кимлијини, нәјә гадир олдуғуну әфсанәләр, нағыллар, бајатылар, нәғмәләр, поемалар, романлар, мадди вә мәдәни абидәләр васитәси илә кәләчәјә әрмәған етмиш, бизләрә дипдири, әбәдијашар, өлүмсүз јаддаш изләри гојуб кетмишләр. Мәһз бунлар јаддаш көрпүсү, јаддаш бүлөвүдүр. Белә олмасајды јаддашлар коршалар, пасланар, кәсәрини итирәр, сырадан чыхар вә кечмишлә кәләчәк арасында јаранан гаранлыг вакуум бүтөв бир милләтин сабаһыны да зүлмәтә гәрә едәрди.

Әчдадларымызын Гобустан гајалары үзәриндә һәкк етдији рәсмләр, чизкиләр јаддаш көрпүсү, јаддаш бүлөвү дејилми? Һәлә ерамызын әввәлләриндә јаранмыш «Қитаби-Дәдә Горғуд» Азәрбајчан халғынын илк јазылы јаддаш абидәси, јаддаш көрпүсү, јаддаш бүлөвү дејилми? Һәлә минилләрдән јол башлајан сөз карванымызын Низамиси, Фүзулиси, Нәсимиси, Дәдә Әләскәри... Әкәр халғымызын белә јаддаш көрпүләри, јаддаш абидәләри, јаддаш бүлөвләри олмасајды инди биз өзүмүзү бошлуғда, өз өлкәмиздә гәрибликдә, кимсәсизликдә, кечмишсизликдә һисс едәрдик.

Һәр бир јени нәсил бу јаддаш көрпүсүнү бир тач артырмаға, онун е’тибарлылығыны, әбәдилијини тә’мин етмәјин гајғысына галмаға, ону зәнкинләшидирмәјә борчлудур.

Јохса... Јохса башгалары бизә мәхсус олан јаддаш абидәләрини оғурлајар, өз адларына чыхар (нечә ки, заман-заман оғурлајыблар вә бу күн дә бу мәнфур оғур-

луг давам етмәкдәдир). Индики Ермәнистанын Сисјан, Мығры, Басаркечәр, Калинино рајонларынын эразиләриндә, һабелә, дикәр јерләрдәки гајалыгларда һәкк олунмуш рәсмләр, чизкиләр, јазылар, Гобустан, Жәмигаја кими антик мәдәнијјәт абидәләримизлә ејни руһи вә мәнәви тәфәккүрүн даш китабәләри дејилми?! Павел Сафјан Сисјан рајонундакы Шәки тәсвирләринин шәрһини верән үччилдлик китаб-албом дәрч етдирмишидир. Бу алими биәмәл чәһд едир ки, Загафгазијада гајалыглар үзәриндә һәкк олунмуш бүтүн тәсвирләр өз әсасыны Шәки абидләриндән алыб. Шәки абидә-тәсвирләри исә ермәниләрә мәхсус олдуғуна кәрә дикәрләри дә ермәниләрә аиддир (?). Вә бу сајыгламалар, шүбһәсиз ки, дәррин елми мәнтигин, кәркин тарихи арашдырмаларын мәһсулу дејил. Садәчә, бу нөвбәти ермәни һәјасызлығына вә мәнәви оғурлуға ады чәкилән абидәләрин һазырда шәртц оларағ индики Ермәнистан эразисиндә галмасы «елми туталғач» вермишидир.

Һалбуки инди Ермәнистан дејилән јердә, о чүмләдән, Шәки вә она гоншу олан бүтүн кәндләрдә та гәдимдән азәрбајчанлылар өз доғма торпағларында јашамышлар. Лакин ағрылысы одур ки, Шәки тәсвирләринә даир үччилдлик ермәни китабы јаранды, бир чох дилләрә тәрчүмә едилди. Гобустан тәсвирләри исә бир-ики буклетдән, «Гобустан» журналы сәһифәләриндән о јана кечмәди...

Индики Ермәнистанын Ечмиадзин рајонунда гәдимдән азәрбајчанлылар јашајан онларча кәнд, о чүмләдән, Зејвә кәнди вардыр. 1828-чилдә Ирандан вә Түркіјәдән көчүрүлән ермәниләрин хејли һиссәси бу кәндләрдә јерләшидилмишидир. Ермәниләр азәрбајчанлылар јашајан Зејвә кәнди јахынлығында јени кәнд салмыш, она Зејвә ады вермишләр. Бу кәндләри бир-бириндән сечмәк үчүн азәрбајчанлылар јашајан кәндә Түрк Зејвәси, ермәниләр јашајан кәндә исә Ермәни Зејвәси дејилмишидир. Заман кечмиш, әсримизин 60-чы илләриндә Түрк Зејвәси јанындакы тәпәликдән чынғыл чыхарыларкән ајдын олмушидур ки, бурада та гәдим зәманлардан чугун, мис емалы илә мәшгул олурмушлар. Газынты заманы гәдим собалар, күлчә вә әринти галығлары ашкара чыхарылды. Лакин азәрбајчанлылар јашајан кәндин адыны дәјишиб Тараник гојдулар. Ермәниләр јашајан кәндин ады исә олдуғу кими галды. Беләликлә, тапынтынын ермәниләрә мәхсус олдуғуну «әсасландырдылар».

Ермәниләр Кәлбәчәри зәбт етдикдән сонра, адыны дәјишиб Карвачар (Дашсатан) гојублар вә гыса мүд-

дәтдә «Карвачарын» (Кәлбәчәрин) тарихи абидәләрини әкс етдирән хәритә дә чап едәрәк ән'әнәви сахтакарлыг-ла бурадакы бүтүн Азәрбиҗан абидәләринин ермәниләрә мәхсус олдугуну сүбута јетирмәк үчүн дәридән-га-быгдан чыхырлар.

1970-чи илдә Галуст Күлбекјанын фонду тәрәфиндән Лиссабонда «Ермәни баи килсәси» адлы шәкил-албом китабы ермәни, рус, инкилис дилләриндә нәшир олуңмуш-дур. Албомда Загафгазијада вә Түркијәдә олан 62 баи килсә һаггында мүфәссәл мә'лумат вардыр. Бу кил-сәләрин бир һиссәси христианлыгдан әввәл, бир һиссәси IV—X әсрләрә вә сонракы дөврә аиддир. Лакин ермәни-ләр бу килсәләрин һамысыны өз адларына чыхырлар. Һалбуки онларын бир һиссәси Гафгаз албанлары, Јуна-һыстан миссионерләри тәрәфиндән тикдирилмишдир. Ечмиадзиндәки килсәләрдән үчү—Һрпсиме, Гајане вә Шоғокот јунаи миссионер гадынлары тәрәфиндән ишиа етдирилмиш вә онларын адыны дашыјыр. Һәмин гадын-ларын гәбирләри адлары верилән килсәләрин һәјәтин-дәдир.

Шуша килсәси Ирандан Даглыг Гарабага көчүрү-лән ермәниләр тәрәфиндән 1868—1877-чи илләрдә, Нор-Бәјазет (индики Камо) шәһәриндәки Түркијәнин Бәјазит шәһәриндән кәлән көчкүн ермәниләр тәрәфиндән 1848-чи илдә ишиа олунуб. Бу дөврә гәдәр адлары чәки-лән бөлкәләрдә ермәниләр јох, азәрбајҗанлылар јаша-јыб. Буна бахмајараг, ермәниләр бу әразиләри, һабелә, һарада бир хач варса ораны гәдим ермәни торпаглары адландырыр вә бу јолла Азәрбајҗана гаршы торпаг-әрази иддиалары ирәли сүрүрләр.

Гүдс јәһуди вә мүсәлман динләринин интишар тапды-ғы мүгәддәс шәһәрдир. Варлы ермәни диндар тачирләр-ри бурада бир нечә һектар торпаг саһәси алыб килсә тикдирмишләр. Лакин демәк олмаз ки, Гүдс ермәни шә-һәридир. Дүнјанын мүхтәлиф өлкәләриндә 74, АБШ-да 23, о чүмләдән, Нју-Јоркда 6 ермәни Григориан баи килсәси фаалијјәт көстәрир. Јәгин бир гәдәр сонра ер-мәни милләтчиләри бу килсәләр олан әразиләри дә гәдим ермәни торпаглары, ермәни мәскәни адландырачаг, орада јени-јени «Гарабаг» мунагишәләри төрәтмәјә чәһд едә-чкәләр.

Јереван шәһәридә гәдим мәсчид вар. Көј мәсчид адланыр. Инди фарслар «ермәни үрәјҗачыглыгындан» хошһал олараг бу мәсчиди онлардан әрмәған кими гә-бул едир, орада фарс мәсчиди адыла тә'мир ишләри апарырлар, һалбуки мәсчид азәрбајҗанлылара мәхсус-

дур, азәрбајҗанлы ме'мар вә усталары тәрәфиндән учалдылыб. Лакин һәлә дә бу мөһтәшәм абидәнин јерли азәрбајҗанлы-түркләрә мәхсус олдуғуну әсасландыран санбаллы әсәр јазылмајыб.

Гәрибә дөврдә јашајырыг. Елә бил бу кен дүнја кеткәдә даралыр. Ким габага дүшүб нә дејирсә һамы она инаныр, керидә гиланын сәсини ешитмәк истәмир. «Ермәни сојғырымы» мәсәләсиндә олдуғу кими.

«Ермәни сојғырымына» даир дәрч олунан, шыыг үзү көрән әсәр вә мәғаләләрин јалныз сәрлөвһәләрини топласан бир нечә чилддән ибарәт китаб јаранар. Буна бахмайараг бу мөвзуда һәр ил онларча китаб шыыг үзү көрүр, «диссертасијалар» мүдафиә олунур. Јалныз 1992-чи илин сентјабр вә нојабр ајларында Ермәнистан Республикасы Елмләр Академијасынын тарих институтунда бу мөвзуја даир ики «диссертасија иши» мүдафиә олунмушдир: «Ермәни мәсәләси вә Түркијәдә ермәни кеносиди» (Австрија архив материаллары әсасында) вә «XIX әсрин 20-чи илләринин сонунда вә 30-чу илләрин әввәлләриндә Гәрби Ермәнистанда ермәни халгынын јекдиллик процесеси».

1996-чы илин декабрында Лиссабонда 54 дөвләт башчысынын Зирвә топлантысы кечирилди. Ермәнистан президенти Левин Тер-Петросјан чыхышында Азәрбајҗана јенә ифтира атды, ону ермәни «сојғырымында» тәгсирләндирди. Лакин 52 дөвләт башчысындан вә дипломатларындан һеч бири демәди ки, ај бәднам «Гарабағ» комитәсинин тәшкилатчысы вә јарадычысы Левон Тер-Петросјан, ахы, ермәни Азәрбајҗан ғаршыдурмасыны сән башладын, инди јаханы нијә ғырага чәкиб башгасына ифтира атырсан? Хочалыда, Гугаркда, Спитакда, Басаркечәрдә азәрбајҗанлылары ким ғырдырды? Сумгајыт ғыргыныны ким төрәтди? Бүтүн бунларың—9 иллик ғыршыдурманын вә ғыргынын тәшкилатчысы вә ичрачысы башчылыг етдијин «Гарабағ комитәси» вә индики үмуммилли һәрәкәт партијасы дејилми? Инди фашист адландырдығын, һәмишә сағ әли олмуш Вазкен Манукјан дејилми? Индики Ермәнистан әразисиндә 1830-чу илләрдә јашајан әһалинин 77,9%-ни азәрбајҗанлылар тәшкил едирди. Һазырда бу әразидә азәрбајҗанлы Кировлардан башга бир нәфәр дә азәрбајҗанлы јохдур. Бунлары кимин ајағына јазаг?

Демәдиләр. Она көрә демәдиләр ки, су буланыг оlanda балыг тутмаг асанлашыр, һәрә өз мәнәфејини күдүр. Мәһз буну билдијинә көрә иди ки, Левон Тер-Петросјан чәсарәт едиб Азәрбајҗана јенә ифтиралар јагдырды.

*Бир дэ Левон Тер-Петросјан она көрә Азәрбајчана нөв-
бәти дәфә ифтира атмаға чәсарәт етди ки, ермәниләрин
Азәрбајчан халгынын башына ачдыглары чинајәтләрдән
бејнәлхалг ичтимаијјәтин һәлә лазыми гәдәр мә'луматы
јохдур.*

*Анчаг дәвләт башчымыз, халгымызын әвәзсиз лидери
Һејдәр Әлијев өз чәсарәтли вә дүшүнүлмүш дипломатик
аддымы илә Зирвә топлантысыны тәләтүмә кәтирди, бү-
түн чыхышларында олдуғу кими, Лиссабонда да ермәни
мәкрини, тәчавүзкар ермәни сијасәтинин ич үзүнү бүтүн
чылпаглыгы илә дүңјаја бәјан еләди. Вә бунун уғурлу нә-
тичәси артыг һамыја бәллидир. Сөзүмүн чаны одур ки,
бу күн халгымызын дүшдүјү тарихи бурулғандан сала-
мат гуртармасы вә мәкрли дүшмәнлә сијаси-идеоложи
чарпышмалардан галиб чыха билмәси үчүн Президенти-
мизә бу чәтин мүчадиләдә һамылыгла јардымчы олма-
лы, зијалылы-фәһләли чәкичи бир нөгтәјә вурмағы өјрән-
мәлијик. Онда силинмәз адлар бәрпа едиләр, дәрин јара-
лар сағалар!*

*Фикримизчә, «Силинмәз адлар, сағалмаз јаралар»
китабы бу мүгәддәс мәгсәд уғрунда мүбаризәјә гијмәтли
төһфәдир. Китабын мүәллифи ону боја-баша чатдыран
әзиз халгына бу сөзләрлә мүрациәт едир: «Өвлад төһ-
фәси бир јашыл јарпаг, нә етсин оланы бу иди анчаг!»*

Һидајәт Оручов

*Мəзарлары гүрбəтдə галан һәмвə-
тəн сојдашларымын вə гардашым
Мейдинин əзиз хатирəсинə.*

АЗƏРБАЈЧАНЛЫЛАР КЕЧМИШ ЕРМƏНИСТАН ССР ƏРАЗИСИНДƏ

Азəрбајчанлылар кечмиш Ермəнистан ССР əразисиндə дедикдə Азəрбајчан халгынын гəдимдэн јашадығы əрази, доғма ата-баба јурду—1920-чи ил нојабрын 29-дан үзү бəри олан дөврдə Ермəнистан ССР—Совет Ермəнистаны адланан дөвлəтин əразиси нəзəрдə тутулур.

Мəгсəдимиз Совет Ермəнистаны əразисинин əсас һиссəсини тəшкил едэн Ирəван ханлығы, сонралар Ирəван губернијасы əразисиндə, 1920-чи илдэн сонра исə Ермəнистан ССР əразисиндə азəрбајчанлыларын үмуми мигдары вə азəрбајчанлылар јашамыш кəндлэр һаггында охучулара јығчам мə'лумат вермэк, тарихчилəримизи бу мəсалəлэрлə дəриндэн мəшғул олмаға сөвг етмэкдир. Бу мə'луматлара Ирəван губернијасы тərкибинə дахил олан Нахчыван вə Сүрмəли гəзаларынын əһалиси вə кəндлэри һаггында мə'луматлар дахил едилмəмишдир. Чүнки онлар Ермəнистан ССР тərкибиндə олмамышдыр. 1920-чи илдэн сонра исə Ағбаба, Лори—Пəмбəж бөлкəси, Газах гəзасы, Зəнкəзур гəзасы əразилəриндэн Ермəнистан ССР тərкибинə дахил едилмиш əразилəрдə јашајан азəрбајчанлыларын мигдары үмуми мə'луматлара əлавə едилмишдир.

Ады чəкилэн əразидə азəрбајчанлыларын јашадығлары дөврү шəрти олараг 3 дөврə бөлүб сəчијјэлəндирмэк мəгсəдəујгундур. Бу дөвлəрин һэр биринин ајры-ајрылыгда сəчијјəви хүсусијјəтлэри, тəлатүмлү иллэри, гəјғылы вə фəчиəли мəгамлары бир-бириндэн фəрглəнир. Нијə, нə үчүн суалларына чаваб ахтараг.

Биринчи дөвр. Ирəван ханлығынын сүгутуна гəдэр—

1828-чи ил февралын 10-дәк олан дөвр. Бу дөвр 1826—1828-чи илләр Русија—Иран мұһарибәсиндә Иранын мәғлубијјәти илә, 1828-чи ил февралын 10-да Түркмән-чај мұғавиләсинин бағланмасы илә баша чатды. Ирэван вә Нахчыван ханлығларынын эразиси бүтүнлүклә Чар Русијасынын һакимијјәти алтына кечди.

Иранла һағг-һесабыны чүрүтдүкдән сонра Чар Русијасы дәрһал Түрkiјә илә мұһарибәјә башлады. 1828—1829-чу илләр мұһарибәси Русијанын гәләбәси илә нәтичәләнди. Ики мүсәлман дөвләти—Иран вә Османлы Түрkiјәси арасындакы зиддијјәт һәр ики дөвләтин мәғ-лубијјәтинә кәтириб чатдырды.

Тарихи кечмиши сәјаһәт үчүн дејил, она көрә өјрә-нирләр ки, онун дәрсләриндән нәтичә чыхартсынлар. Ла-кин ислам аләми тарихи дәриндән өјрәниб ондан лазы-ми нәтичә чыхармағы һәләлик бачармыр. Әрәб өлкәлә-ри арасында олан зиддијјәтләрән Исраилин нечә мөһа-рәтлә истифадә етдијини, Иран-Ирағ мұһарибәсини, көзүмүзүн габағында Иранла—Түрkiјәнин арасыны вур-мағ үчүн һәјәта кечирилән тәблиғаты јада салмағ бәс дејилми? М. С. Горбачовун фитвасы илә башлајан бәд-нам «Гарабағ проблеми» дөврүнүн бүтүн һадисәләрини јада салаг: ССРИ-нин тәркибинә дахил олан мүсәлман республикаларынын һеч бири рус-ермәни гошун бирләш-мәләри тәрәфиндән Бақыда төрадилән гырғына гаршы өз етираз, гәзәб сәсләрини учалтмады, чүнки онларын өз эразиләриндә дә «Гарабағ проблеми» кими бәднам проблемләрә рәвач верилмиши. Тојуғун башыны кә-сәркән вичдән эзачы чәкән өзбәкләр өз дин гардашла-рынын ганыны ахытдылар. Тачик-өзбәк, тачик-гырғыз, лап Тачикистанын өзүндә баш верән һадисәләр XIX әс-рин әввәлләриндәки сијасәтлә үст-үстә дүшмүрмү?

Икинчи дөвр. 1828-чи ил февралын 10-дан 1917-чи ил нојабр ајына гәдәр олан дөвр.

Үчүнчү дөвр. 1917-чи илин сонундан башлајарағ 1989-чу илә гәдәр олан дөвр. Бу дөврүн әввәлиндә, јәни 1918-чи илдән 1920-чи ил нојабрын 29-дәк ермәни даш-нак һакимијјәти дөврү, бундан сонра 1989-чу иләдәк коммунистләрин һакимијјәт башында олдуғлары дөвр. Бу дөврләри бир-бириндән она көрә ајырмырығ ки, һәм дашнаклары, һәм дә коммунистләрин милли сијасәтлә-ри һеч нә илә фәргләнмирди. Биринчиләр ачығ сурәтдә, икинчиләр исә кизлиндә Азәрбајчан халгына—түркләрә гаршы сојгырымы сијасәти јеридирдиләр.

Ғысача оларағ һәр үч дөврүн үмуми характеристика-сыны, Азәрбајчан халгынын һәјатында баш вермиш дә-

јишикликлэри, тэләтүмлү мөгамлары рөгәмлэрин дили илә охучуларын диггәтинә чатдырмаг истәжирик. Үмидварыг ки, савадлы вә сәриштәли охучулар пәрдә арха-сында галан һадисәлэри дә өз гәлб, дәрракә сүзкәчиндән кечирәрәк дүзжүн нәтичә чыхарачаг, мүәллифин фикир-лэринин әсири олмајачаг, ону тамамлајачаглар.

Биринчи дөврүн сәчијјәви мөгамлары. Мә'лумдур ки, Русијанын һаким даирәлэринин харичи сијасәтинин әса-сыны Балтик дәнизинә, Сакит океана, Гара дәниз васи-тәсилә Аралыг дәнизинә, һабелә шәраит имкан версә Иран көрфәзинә чыхыш јолуну тә'мин етмәк иди. 16-чы әсрдән башлајараг бу үч истигамәтдә апарылан фәалиј-јәт һәмин мәгсәдлэрин реаллашмасына јөнәлмишдир. Хүсусилә Чар Русијасынын Гафгаз сијасәти бурада әсас јер тутурду. Мәгсәд Гафгазы бүтүнлүклә зәбт ет-мәк, илк нөвбәдә мүсәлман аләми сәрһәдди боју хрис-тианлардан ибарәт буфер дөвләтләр јаратмагдан иба-рәт иди. Мәһз бу мәгсәдә чатмаг үчүн Романовлар сү-лаләсинин һакимијјәти дөврүндә Русија Түркијәјә гар-шы 11 дәфә, Ирана гаршы 3 дәфә бөјүк мигјаслы мұһа-бирә апармыш, һамысында да галиб кәлмиш вә јени-јени әразиләри зәбт етмишдир. Гафгаз истигамәтиндә апарылан мұһарибәлэрин әсасыны 1 Пјотр гојмушдур. Онун һакимијјәт башында олдуғу 29 илин 28 илини Ру-сија мұһарибәләрдә кечирмишдир. Загафгазијаны зәбт етмәк сәһәсиндә апарылан мұһарибәдә ермәни картындан мәһарәтлә истифадә едилир, ермәнилэрин һәр бир тәк-лифи Русијанын һаким даирәлэри тәрәфиндән дәстәк-ләнирди.

Османлы Түркијәсиндә, Иран шаһлығында јашајан ермәниләр арасында милли психоз руһу аловландыры-лыр, дахили иттишашлар тәшкил едилирди. Бу сәһәдә Иранда јашајан һакоп Чуғалы, Исраил Ори хүсуси фәа-лијјәт көстәрирдиләр. Онларын мәгсәди Загафгазијада милли ермәни дөвләти үчүн база јаратмаг иди. Бу мәг-сәдлә онлар Авропа өлкәлэринә, Русијајә кедир, онла-рын јардымына вә көмәклэринә архаланырдылар.

1667-чи ил Чар һөкүмәти илә ермәни тачирлэри ара-сында тичарәт мұғавиләси бағланыр. Бу мұғавиләјә әса-сән рус дөвләти әразисиндә ипәк тичарәти ермәни тачир-лэринин монополијасына кечир.

1699-чу ил, Исрафил Ори тәрәфиндән Анкеһакотда (индики Сисјан рајону әразисиндәдир. Рајон мәркәзин-дән 10 км шимал шәрғдә. 1831-чи илдә чәми 276 нәфәр. ермәни әһалиси олуб) Сүник мәликлэринин кизли мұ-

шавирәси кечирилир. Мүшавирә Ермәнистаны азад етмәк мөгсәдилә I Пјотр мұрачиәт гәбул едир.

1701-чи ил. I Пјотр Исраил Орини гәбул едир, ермәниләрә һәртәрәфли јардым көстәрмәјә тә’минат верир. I Пјотр ермәни халгыны өз һимајәсинә алмаг һаггында 1724-чү ил 10 нојабр тарихли фәрман имзалајыр.

1768-чи ил. II Јекатерина ермәниләри Русијанын һимајәсинә алмаг һаггында фәрман имзалајыр.

1769-чу ил. Мовсес Сафарјан тәрәфиндән тәртиб олуңмуш Ермәнистанын азадлыг Програмы рус һакимийјәт органларына тәгдим олуңур.

1781-чи ил. Петербургда Григор Халдарјанын мәтбәәси тәшкил олуңур ки, бу да ермәни шовинизминин формалашмасында, мүсәлманлара гаршы нифрәт һиссинин күчләндирилмәсиндә мүһүм рол ојнајыр.

1781—1786-чы илләр. Рус гошунлары васитәсилә Ермәнистаны азад етмәк һаггында ермәни сијаси хадимләри илә Русија арасында јазышмалар вә данышыглар апарылыр.

1783-чү ил, Н. Арғутјан вә Н. Лазарјан тәрәфиндән тәртиб олуңмуш рус-ермәни иттифагынын ики лајиһәси рус һөкүмәтинә тәгдим олуңур. Русија әразисиндә ермәни ичмаларынын јарадылмасы кениш вүс’әт алыр. Мәсәлән, I Пјотрун 1724-чү ил 10 нојабр тарихли фәрманынын мүддәалары әсасында XVIII әсрин орталарындан Шимали Гафгазда вә Каспи әтрафы рајонларында јашајан ермәниләрә хүсуси имтијазлар верилирди. 1735-чи илдә Кизлјарда, 1763-чү илдә Моздокда, Гәштәрханда ири ермәни ичмалары јаранмышды.

Беләликлә, Иран вә Түркијә әразиләринә јахын сәһәләрдә бешинчи колонна тәшкил олуңур, идеоложи, игтисади база јарадылырды. Мүһарибә баш верән заман бунлар Русијанын гәләбәсиндә мүһүм рол ојнамалы иди. Бу кими һазырлыгдан сонра тәбиидир ки, Чар Русијасы һәр һансы бир өлкәјә гаршы апардығы мүһарибәдә гәләбә газана биләрди.

Загафгазијада апарылан мүһарибәләрин хронолокијасыны јада салаг.

1796-чы ил. Рус гошунларынын Загафгазијаја һүчүм әмәлијјатлары башланыр.

1801-чи ил. I Александрын 12 сентјабр тарихли манифестинә әсасән Шәрги Жүрчүстан, һабелә, Лори, Газах, Борчалы бөлкәләри дә Русијаја бирләшдирилир.

1804—1813-чү илләр. Русија—Иран мүһарибәси.

1804-чү илин мај ајы. Рус гошунларынын Ирәвана биринчи јүрүшү.

1805-чи ил мајын 14-ү Күрөкчәј мугавиләсинә әсәсән
Гарабағ ханлығы Русијаја бирләшдирилир.

1806—1812-чи илләр. Русија—Түркијә мұһарибәси.

1808-чи ил. Русија гошунларынын Ирәвана икинчи
јүрүшү.

1808-чи ил. Рус гошунлары Нахчываны зәбт едир.

1813-чү ил. Күлүстан мугавиләси бағланыр.

1826—1828-чи илләр. Русија—Иран мұһарибәси.

1826-чы ил сентјабрын 13-ү. Рус гошунлары Кәнчә
чәбһәсиндә гөләбә газаныр.

1827-чи ил март—мај ајлары. Тифлисдә ермәни кө-
нүллү бирләшмәләри тәшкил едилир. Онлар Ирана гар-
шы мұһарибәдә иштирак едирләр.

1827-чи ил апрелин 2-и. Рус гошунларынын Ирәван
үзәринә үчүнчү јүрүшү.

1827-чи ил апрелин 13-ү. Рус гошунлары Ечмиадзи-
ни зәбт едир.

1827-чи ил февралын 27-и. Рус гошунлары Ирәваны
мұһасирәјә алырлар.

1827-чи ил 1 октјабр. Рус гошунлары Ирәваны зәбт
едир.

1828-чи ил февралын 10-у. Түркмәнчәј мугавиләси
бағланыр. Ирәван вә Нахчыван ханлығлары, Ордубад
дијары Русијанын һакимијјәти алтына кечир.

1828—1829-чу илләр. Русија—Түркијә мұһарибәси.

1829-чу ил сентјабрын 2-и. Адрианаполис сүлһ мұга-
виләси бағланыр. Гарс вилајәтинин бир һиссәси Русија-
нын табелијинә кечир.

Һадисәләрин хронолокијасыны вермәкдә мөгсәдимиз
ондан ибарәтдир ки, гәдим Азәрбајчан торпағы олан За-
гафгазијада, о чүмләдән Ермәнистан ССР адланан әра-
зидә јаннамыш азәрбајчанлыларын тәлејинә көстәрилән
тәсир һаггында там тәсәввүр јарансын. Чар Русијасы-
нын әсас мөгсәдләриндән бири илк нөвбәдә Ирәван хан-
лығыны зәбт етмәк иди. Бу истигамәтдә кедән вуруш-
малар азәрбајчанлылар јашајан кәндләрдән, әразиләр-
дән кечирди. Она көрә дә 1826—1828-чи илләрдә азәрбај-
чанлылар јашајан кәндләрин әксәријјәти дағыдылмыш,
әһалиси дидәркин салынмышды. Бу һагда ашағыда әт-
рафлы данышылачагдыр.

Иранла апардығы мұһарибәдә чар Русијасынын гә-
ләбәси Ирәван вә Нахчыван ханлығларынын әразилә-
риндә Азәрбајчан-түрк милли-дөвләт гурумунун ләғви-
нә қәтириб чыхартды. Чар һакимијјәт органлары хан-
лығларын инзибати әрази бөлкүсүндә дәрһал чидди
дәјишикликләр апардылар. 1828-чи ил 21 март тарихли

декретлә ермәни вилајәти (мәһз Ермәнистан вилајәти јох, ермәни вилајәти, армјанскаја област) тәшкил едилди. Сөһбат кедән әразидә ермәни вилајәти јаратмагла Чар Русијасы һаким даирәләрини мәгсәди мүсәлман Јахын Шәрғи илә христиан Русијасы арасында буфер зона јаратмаг, ермәниләрни мәгсәди исә «Бөјүк Ермәнистаны»н әсасыны, өзүлүнү гојмаг иди.

Јухарыда ады чәкилән декретлә ермәни вилајәти тәркибиндә Ирәван әјаләти (провинсијасы), Нахчыван әјаләти вә Ордубад даирәси, онларын тәркибиндә исә маһаллар (наһижәләр) тәшкил олунмушду.

Бу маһалларын тәшкилиндә чәј һөвзәләринин әразиләри әсас ме'јар кими нәзәрдә тутулурду:

1. Гырхбулаг маһалы—мүасир Котайк-Абовјан рајону әразисинә ујғун кәлир.

2. Зәнкибасар маһалы—мүасир Зәнкибасар—Масис рајону әразисинә ујғун кәлир.

3. Кәрнибасар маһалы—мүасир Гәмәрли—Арташад рајону әразисинә ујғун кәлир.

4. Ведибасар маһалы—мүасир Веди-Арарат рајону әразисинә ујғун кәлир.

5. Шәрур маһалы—мүасир Нахчыван МР (Сәдәрәк рајону) әразисинә дүшүр.

6. Сүрмәли маһалы—Араз чајынын сағ саһили. Инди Түркијә әразисидир.

7. Парченис-Дәрәкәнд маһалы— мүасир Әштәрәк вә Арағадз рајонлары әразисинә ујғун кәлир.

8. Саатлы маһалы— мүасир һоктемберјан рајону әразисинин бир һиссәсини эһатә едирди.

9. Талин маһалы—мүасир Талин рајону әразисинә ујғун кәлир.

10. Сејидли вә Ахсалы маһалы—мүасир Әштәрәк, Талин, Абаран рајонларынын һәмсәрһәд әразиси.

11. Сәрдәрабад маһалы мүасир һоктемберјан рајону әразисинә ујғун кәлир.

12. Қарнибасар маһалы—мүасир Ечмиадзин рајону әразисинә, һабелә Әштәрәк рајонуну бир һиссәсинә ујғун кәлир.

13. Абран маһалы—мүасир Абран (Апаран) рајону әразисинә ујғун кәлир.

14. Дәрәчичәк маһалы—мүасир Дәрәчичәк—Ахтаһраздан рајону әразисинә ујғун кәлир.

15. Көјчәј—Көјчә маһалы—мүасир Нор Бајазет-Қамо, Басаркечәр-Варденис, Мартуни рајонлары әразисинә ујғун кәлир.

Маһалларын әразисини мүасир инзибати әрази бөл-

күсү үзрә хырдаламагда мөгсәд кечмиш маһалларда кә индики рајонларда азәрбајчанлыларын јерләшмәси вә мигдары һаггында охучуја әтрафлы мә'лумат вермәкдир.

Нахчыван әјаләти тәркибиндә 5 маһал, о чүмләдән Дәрәләјез маһалы тәшкил олунду ки, бу да сонралардан Шәрур маһалы илә бирләшдириләрәк Шәрур-Дәрәләјез гәзасы ады илә Ирәван губернијасы тәркибинә дахил едилди. Мүасир Микојан- Јеҗегнадзор вә Паишалы-Әзизбәјов-Вајк рајонларынын әразиләринә ујғун кәдир. Гәзанын Шәрур бөлмәси Нахчыван МР әразисинә дүшдүјүндән онун һаггында мүфәссәл мә'лумат верилмир. Бу јазыда сөһбәт јалныз Ермәнистан ССР әразисинә дахил едилән бөлкәләр һаггында кедәчәкдир.

Чар Русијасынын һаким даирәләри гәләбәдән дәрһал сонра әлә кечиртдикләри гәнимәтин инвентаризасијасыны—1831-чи илдә әразидә олан әһалинин сијаһыја алынмасыны тәшкил етдиләр. 1 сајлы чәдвәлдә Ирәван ханлығы әразисиндә даими јашајан азәрбајчанлы әһалинин вә ермәниләрин мигдары һаггында 1831-чи ил мә'луматлары верилир. Мөгсәдимиз Ермәнистан ССР әразисинә дүшән саһәләрдә азәрбајчанлылар һаггында мә'лумат вермәкдир. Она көрә дә Нахчыван, Сүрмәли вә Шәрур маһалларынын әһалиси бураја дахил едилмәмишдир.

1 сајлы чәдвәлдә кәстәрилән рәгәмләрдән ашагыдакы нәтичәләри чыхармаг олар.

Биринчи. Көстәрилән Ермәнистаны әразисинин әсас һиссәсини тәшкил едән Ирәван ханлығынын әразиси бүтүнлүклә азәрбајчанлыларын гәдим ата-баба јурду олмушдур

Икинчи. Көстәрилән маһалларда азәрбајчанлы әһалинин 50000 нәфәр көстәрилмәси Ирәван ханлығы әразисиндә јашајан сојдашларымызын там мигдары дејилдир. Чүнки 18-чи әсрдә вә 19-чу әсрин әввәлләриндә кедән арамыз мұһарибәләр, ислам әгидәсинә гаршы дүшмәнчилик мұнасибәти азәрбајчанлы әһалинин хејли һиссәсинин тәләф олмасына, исти очагларыны тәрк едиб дидәркин јолу тутмасына сәбәб олмушдур. Ермәни милләтинә мәнсуб олан әһали исә белә ачыначаглы вәзијјәтә мә'руз галмамышды. Онлар һәмишә гәсбкар ордуларә бәләдчилик етмиш, мүдафиә олунмушдулар.

Јалныз 1826—1828-чи илләрин Русија—Иран мұһарибәсиндә Ирәван ханлығы әразисиндә азәрбајчанлылар јашајан 420-дән чох кәнд дағыдылмыш, бир чох кәндләрин адлары тарих сәһифәсиндән силинмишдир. Бу дағыдылан, әһалиси бүтүнлүклә мәнв едилән вә дидәркин дүшән кәндләр Ирәван истигамәтиндә һүчума кә-

чән рус гошунларынын јолу үстүндө олмушдур. Ирəван шəһəринин зəбт едилмəsi он минлэрлə азербайжанлы əһалинин мəһв едилмəsi һесабына баша кəлмишдир.

Тəгриби һесабламалара кərə, дағыдылмыш кəндлəрдə эн азы 30—40 мин нəфэр азербайжанлы əһали јашамышдыр. Тəбиидир ки, мұһарибəнин театр мейданына чеврилэн эразидə галан кəндлəрдə дə хејли адам тəлəф олмуш, доғум азалмыш, əһалинин хејли һиссəsi јурд-јуваларыны тэрк едиб башга өлкөлэрə үз тутмушду. Булар да нəзэрə алынса Русија тэрəфиндөн илһаг едилмəsi эрəфəсиндə Ирəван ханлығы эразисиндə эн азы 130—150 мин нəфəрдэн чох азербайжанлы əһали јашадығы мейдана чыхыр.

Ашағыда 1826—1828-чи иллəрдə дағыдылмыш кəндлəрин (азербайжанлылар јашајан) сијаһысы верилир.

Гырхбулаг маһалында 32 кəнд, о чүмлэдэн Ијнəдүз, Гарагала, Кедəркөл, Кузəчик, Күллүчə, Гарачејран, Течəрабад, Бəзəкли, Арзап, Норинус, Дамчил, Катикут, Гујлу, Гызгала, Тезхараб, Бабачур, Дамакирмэз, Дəллəkли, Кəнкан, Кəјкилисə, Јајғы, Гызылгала, Чобанкəрəкмэз, Азаклар, Мурадтəпə, Арзни;

Зəнкибасар маһалында 8 кəнд: һəsəнаға, Синник, Гарачалар, Озанлар, Дерчан, Јеникəнд, Чəфəрабад, Бəһбудабад;

Кəрнибасар маһалында 48 кəнд, о чүмлэдэн Мəсимли, Тајтан, Байрамəлигышлағы, Гулагсис, Зəһраблы, Күрдкəнди, Шəфиабад, Гырбузованд, Баш Кəрни, Мүрзүк, Ејранис-улја, Бурдук, Кергач, Јиланлар суфла, Молла Əһмэд, Какавус, Шəһријар, Шогаиб, Ејранис-суфла, Кəрпичли, Абдаллар, Курба-гала-улја, Курба-гала-суфла, Артуз, Јаппа, Əлимəрдан, Əлигырағы, Елличə, Буралан, Султантəпə, Əзизли, Əли-Сорки, Келокəнд, Гараһачылы, Хыдырлы, Əдатлы, Тарашкəј, Əлигызыл, Булагбашы, Байрамəликəнд, Пурчə, Имамверди галасы, Тэрəkэмэлэр;

Ведибасар маһалында 33 кəнд: Рејһанлы, Ширазлы, Гаралар, Сарај, Чатгран, Гарабағлар-суфла, Гарабағлар-улја, Тала-саван, Шаһбазлы, Зəнчирли, Пүннүт, Шорсу, Дашнов, һəsəнгала, Чəфəрли, Өртүк, Вəличан, Кешəkли, Аббасабад, Əлигызыл, Мурадабад, Əлиабад, Əлигырағы, Күндүк, Бахчачыг, Хемут, Гызылверэн, Зимми, Мусачыг, Анд, Газанчы, Хосров, һахс;

Дэрəkəнд—Парченис маһалында 8 кəнд: Гарагојунлар, Кити, Сүрмəли, Ашыг һүсəјн, Гарабулаг, Гарагала, Чалдаг, Газыгапаран;

Саатлы маһалында 5 кәнд: Хәлил ғышлағы, Арменкөвшәни, Софиләр, Мирзәхан, Башғышлағы;

Талин маһалында 35 кәнд, о чүмләдән, Ағжанлы, Си-чанлы, Надирханлы, Пирмәләк, Сутукулан, Ағакичик, Мазарчик, Пиртикан, Гарагала, Чичәкли, Пусаған, Чалтәпә, Мустухлу, Горуг, Паракәнд, Дашгала, Чортулу, Бабурлу, Садегли, Зәрннчә, Ашағыдәмирчили, Сабунчулар, Киликјатағ, Калаш Бәј-гуласы, Бәһлул кәнди, Бө-јүк Ғызылгала, Көјәрчин;

Сәрдәбад маһалында 9 кәнд: Рәнчбәр, Чәфәрхан, Дөвләтабад, Иткој, Абдулабад, Фатабад, Молла Бәдәл, Кечили, Хам;

Карпибасар маһалында 12 кәнд, о чүмләдән, Тимурхан-калани, Ағрәмир, Гарағышлағ, Инәкли, Сапанис, Арпагавасик, Хачабағ, Иланчалан, Анберд;

Абаран маһалында 60 кәнд, о чүмләдән, Готур, Тез-хараб, Шабанлы, Хачбулағ, Гәзәнфәр көһнә, Битли, Әмирли, Јарбаш, Мәмишкәнд, Гарабулағ, Намамлы, Гур-далы, Чанчик, Чилкөл, Шаһгулуолан, Порсухлу, Чомуш-лу, Ајрыбулағ, Мунчухлу, Пембак, Күнбаз, Сибитағ;

Дәрәчичәк маһалында 33 кәнд, о чүмләдән, Севанк, кичик Өрдәкли, Алапапах, Барат, Гонагкөрмәз, Еш-шәкгудуран, Чобанкөлү, Кеғач, Маман, Ајдын, Шәкәр-башы, Мисхана, Сутукулан, Чичәкли, Пирпалыд, Зејнал-аға;

Көјчај—Көјчә маһалында 90 кәнд, о чүмләдән, Буғ-датәпә, Һачы Мумухан, Аллаһвердибәј, Үчтәпә, Кәрим-кәнд, Јухары Алтунтахт, Ашағы Алтунтахт, Дәмирчи Поғас, Әјричә, Атдаш, Ахсахтауз, Каравансарај, Ғасым-башы, Мәдинә, Баш Көзәлдәрә, Ханчығазоғлу, Ғызыл-килсә, Бөјүкаға, Ағ килисә, Көјчај, Султанәли, Сатан ағач, Карвансарај, Әјричә, Кәримағакәнд, Камасар, ад-лары унудулмуш даһа 40 кәнд;

Дәрәләјәз маһалында (Әзизбәјов вә Јеғегнадзор ра-јонларында—46 кәнд, о чүмләдән, Киллијатағ, Ауш, Та-машалығ, Бојадәрә, Мираух ғышлағы, Пана галасы, Вартапул, Мозров, Кәндзак, Ашағы Чани, Јухары Чани, Гарагала, Ванк, Ајсасы, Галасар, Гошавәнк, Чомали, Чәфәрли, Көмүрлү, Бахчачығ, Ругирт, Горчубағ, Гулу-бағ, Һортун, Муғанчығ, Рејта, Чырағоғлукәнд, Гинди-вас, Гушчу, Биләк, Пашадуз, Кирәгәзәр.

Јухарыда адлары чәкилән кәндләрнн сијаһысына 1826—1828-чи илләрдә дағыдылмыш, Түркмәнчај муга-виләсиндән дәрһал сонра ермәниләрлә мәскунлашдыры-лан 105 кәндиң ады дахил едилмәмишдир. Бу мәлумат-

лар И. Шопенин мә'лум әсәри әсасында һазырланмыш-дыр.

Јухарыда адлары гејд олунан кәндләрин аз бир һис-сәси сонрадан бәрпа олунамышдур. Әкәр кәндләр һаггында верилән мә'луматларда 1831-чи илдә әһалини сајы һаггында мә'лумат јохдурса, демәли бу кәндләр сонрадан бәрпа олунамышдур.

Бунлардан башга Ирәван ханлығынын Шәрур маһалында 28 кәнд, Нахчыван ханлығында 48 кәнд вә Сүрмәли маһалында да 28 кәнд дағыдылмышдыр.

1826—1828-чи илләрдә мұһарибә заманы јерлә-јек-сак едилән кәндләр бүтүнлүклә азәрбајчанлылар јаша-јан кәндләр олмушдур. Тәбиидир ки, ермәниләр јашады-лары кәндә һеч вахт түрк мәншәли ад вермәздиләр. Им-канлары олан кими кәндләрин адларыны дәјишдирәр, ермәниләшдирәдиләр. Лакин јеринә дүшәр дејәк ки, Чар Русијасынын һаким даирәләри кәндләрин адлары-ны дәјишдирилмәсинә имкан вермәмишдиләр. Надир һалларда Чар айләси үзвләринин адларыны әбәдиләш-дирмәк үчүн дәјишикликләр едилмишдир. Азәрбајчан-лылар јашајан кәндләрин адларынын дәјишдирилмәси компанијасы 1931-чи илдән башламыш, 1991-чи илдә ба-ша чәтдырылмышдыр.

Икинчи дөврүн сәчијјәви мөгамлары. Азәрбајчанлы-ларын јүксәк хүсуси чәкијә малик олмасы Чар Русија-сынын Јахын Шәрг сијасәтинә ујғун кәлмирди. Буна кө-рә дә демографик мұтәнасиблији христианларын—ермә-ниләрин хејринә дәјишмәк үчүн һәлә I Пјотрун вахтын-дан нәзәрдә тутулмуш планларын дәрһал һәјата кечи-рилмәсинә башланды. Ашағыдакы фактлар буну сүбут едир, рус дипломатијасынын пәрдәархасы фәалијјәтинин узагкөрәнлијиндән, чевиклијиндән, мәхфилијиндән хәбәр верир. 1828-чи ил февралын 10-да Түркмәнчәј мұгавилә-си бағланыр, чәми 16 күн сонра, февралын 26-да исә Түркмәнчәј мұгавиләсинин 15-чи маддәсинә әсасән Ира-нын ермәниләр јашајан әразиләриндән ермәниләрин күт-ләви сурәтдә көчүрүлүб Ирәван вә Нахчыван ханлыгла-рында, Зәнкәзурда вә Гарабағда јерләшдирилмәсинә башланыр. Ермәниләр әсасән мұһарибә заманы дағы-дылмыш, азәрбајчанлы әһалиси говулмуш кәндләрдә јерләшдирилир. 1828-чи иләдәк бүтүнлүклә азәрбајчан-лылар јашајан вә Русија—Иран мұһарибәләри заманы дағыдылан, әһалиси пәрән-пәрән салыһан кәндләрдә Кү-лүстан мұгавиләсиндән сонра, 1828—1830-чу илләрдә Ирандан вә Түркијәдән көчүрүлән ермәниләр јер-әириди-рилир. Нәмин илләр Котајк рајону үзрә Башкәндә 9, Ша-

Һаба 134, Арамуса 228, Авана 174, Мөһүбә 50, Зәнкибасар рајону үзрә Бейбудбада 866, Арташат рајону үзрә Тоханшаһлыба 176, Тамамлыба 81, Кичик Дәлләрә 134, Арташата 370, Мейраблыба 118, Таллин рајону үзрә Дәдәлиба 36, Јени Талинә 166, Көзлүбә 64, Јени Көрмәзәлиба 22, Гулдәрвишә 95, Адјамана 70, Көһнә Талинә 166, Сөјүтлүбә 262, Ечминадзин рајону үзрә һајтаға 339, Хәнауза 192, Абаран рајону үзрә һованнаванка 229, Бөјүк Карпибә 649, Кичик Карпибә 15, Сағмосаванка 131, Акинакеғә 376, Калачаба 93, Гумбаза (Күмбәз) 123, Базарчыба 182, Ширә галаба 314, Чамышлыба 397, Тәкәрдибә 118, Булхейирә 397, Гара килисәбә 178, Астватсингала 129, Гушчуба 72, Кичик Әлибә 531, Чамырлыба 264, Молла Гасыма 203, Дамчылыба 252, Сачлыба 146, Әмирдибә 146, Күлабдыба 310, Сары булаба 83, Соума дәрвишә 177, Күллүчәбә 248, Мелкумкәндә 89, һачы Бағыра 96, Гаранлыба 157, Баш Абарана 386, Дамакирмәзә 149, Мирәбә 210, Меликкәндә 309, Гуру боғаза 129, Гондахсыза 323, Чарчаисә (Јарчаис) 544, Чобан көрүкмәзә 278, Ширә галаба 43, Чәнкибә 373, Дәрәчичәк (Ахта) рајону үзрә, Кахсыба 246, Ағпараба 184, Ашағы Ахтаба 339, Јухары Ахтаба 349, Гарныјарыба 418, Рындамала 790, Зинчирлибә 87, Фәрруба 156, Бабакишибә 230, Тајчарыба 336, Севан рајону үзрә Јајчыба 335, Тутмашенә 468, Шәһризә 422, Чырчыра 126, Бөјүк Өрдәклибә 379, Самакабердә 25, Чубухлуба 845, Нор-Бајазет рајону үзрә Нәрәдүзә 605, Гышлаба 179, Көвәрә 1346, Гул Алыба 709, Коса Мәммәдә 489, Пашакәндә 464, Дәлигардаша 700, Күзәчибә 266, Баш кәндә 178, Мартуни рајону үзрә һөтөм хана 169, Вәлиағалыба 322, Тәзәкәндә 77, Дәликдаша 172, Көлкәндә 273, Ашағы Адыјамана 331, Јухары Адыјамана 94, Әбдүлағалыба 96, Көзәл дәрәбә 560, Ағ граха 180, Ашағы Гаранлыба 289, Јухары Гаранлыба 303, Золағача 289, Колакирәнә 151, Јеғегнадзор рајону үзрә Јелпинә 135, Кешишверәнә 43, Којтула 201, Јенкичәбә 42, Кешишкәндә 332, Ортакәндә 128, Башкәндә 91, Таратуна 56, Кәләклибә 121, Һәсәнкәндә 92, Ердәпинә 172, Әзизбәјов рајону үзрә Азадекә 166, Пашалыба 98 нәфәр ермәни көчүрүлмүшдү. Бу кәндләрин бир нечәсиндә сонракы илләрдә аз мигдарда азәрбајчанлылар да јашамышдыр. Илләр кечдикчә онлар да кери гајытдығлары кәндләри тәрк етмишләр. Әкәр бу кәндләри көчүб кәләп ермәниләр салсајдылар, онлара ермәни мәншәли адлар верәрдиләр. Мәһз кәндләрин адларынын түрк мәншәи олмасы да көстәрир ки, бу јерләрдә та гәдимдән

азербайчанлылар јашамыш вә бураны мұһарибә заманы тәрк етмишләр.

1828—1829-чу илләр Русија—Түркијә мұһарибәси Түркијәнин мәғлубијјәти илә нәтичәләнди. Түркијәнин Гарс, Бајазет, Игдыр, Әрзурум вилајәтләриндән ермәниләрин Загафгазијаја, о чүмләдән Јелизаветпол (Кәнчә) губернијасына көчүрүлүб јерләшдирилмәсинә башланды. Ермәниләр гыса мүддәт әзриндә Ирәван вә Нахчыван ханлыглары әразиләриндә мәскунлашдырылыр. Ермәни вилајәтинин јухарыда адлары чәкилән маһалларында Ирандан көчүрүлән 23098 нәфәр, Түркијәдән көчүрүлән 20324 нәфәр, чәми 43422 нәфәр ермәни јерләшдирилир. Әввәлләр азербайчанлылар јашајан кәндләрдә јерләшдирилән ермәниләрин сајы даими јашајан ермәниләрин сајындан 3 дәфә чох олур. Беләликлә, Ирәван ханлығы әразисиндә јашајан азербайчанлыларын хүсуси чәкиси 77,9 фаиздән 46,7 фаизә енир. Ермәниләр әсасән мүнбит торпаглары кениш отлаг саһәләри олан вә асан нәглијјат јолуна малик кәндләрдә јерләшдирилир. Ашағыдакы чәдвәл 1831-чи илдә Ирәван ханлығы үзрә әһалинин сијаһыјаалынмасы материаллары әсасында тәртиб олунмушдур. Демографик дәјишикликләр һаггында мүстәгил фикир јеридә биләчәјини нәзәрә алараг фактлары кениш шәрһ етмир, буну охучуларын өһдәсинә гојуруг. Јалныз ону гејд етмәк истәјирик ки, демографик мүтәнасибликдә баш верән һәр бир дәјишиклик Азербайчан халгынын башына кәтирилән фәчиәни дәринләшдирирди.

Ирәван ханлығы әразисиндә јашамыш азербайчанлыларын сајы һаггында мұһакимә јүрүдәркән нәзәрә алмаг лазымдыр ки, 1826—1828-чи илләр Русија—Иран мұһарибәси заманы бөлкәдә 420-дән артыг Азербайчанлы кәнди дағыдылмыш, хејли әһали төләф олмуш, ја да әразини тәрк етмишдир.

Кәлмә ермәниләрин јерли ермәниләрдән үч дәфә чох олмасы, ермәниләрин үмуми сајынын азербайчанлылары үстәләмәси факты сонракы фәчиәләрин башланғычы кими сәчијјәләндирилмәлидир. Фактлар көстәрир ки, ермәни вилајәтиндә Чар Русијасынын һаким даирәләри илә ермәни милләтчиләринин милли сијасәти үст-үстә дүшүр, бир-бирини тамамлајырды. Мә'лумдур ки, Түркијә вә Ирана гаршы апардығы мұһарибәләрдә Русија һәмишә ермәни милләтчиләринә архаланыр, онларла иттифагда чыхыш едирди.

«Ермәни Совет Енсиклопедијасы»нда бу барәдә ачыг данышылыр. Орада дејилир ки, «Ермәни халгы 1826—1828-чи илләрин рус—Иран мұһарибәсиндә әмәли сурәт-

дә иштирак етмишдир. Григор Манучарянын вә Мартирос Вакинյанын бөлмәләри хусуси илә көзә чарпырды. Нерсес Аштаракетсин вә Һарутјун Аламдарянын тәшәббүсү вә рус һакимијјәт органларынын јардымы илә 1827-чи илин март ајындан ермәни көнүллү гошун бөлмәләри тәшкил олунмаға башланды. Онлар өз вәтәнләринин бир һиссәсини азад етмәкдә иштирак етдиләр. Бу, ермәни халгынын милли-азадлыг мүбаризәсинин хусуси тәчәссүмү иди. Ермәни рајонларында романтик руһ јүксәклији һөкм сүрүрдү, чохларына русун гәјјүмлүғу алтында дирчәлмиш Ермәнистан көрсәнирди.

Шәрги Ермәнистанын азад едилмәси ишиндә Гафғаза сүркүн едилмиш декабристләр—Ф. Лачынов, М. Пушкин, А. Бестужев-Марлински, И. Бестужев, П. Коновнитсин, И. Буртсов мүнүм рол ојнамышлар» (Бах, енциклопедијанын «Совет Ермәнистаны» чилди, сәһ. 134).

1-чи қадвәл

Маһаллар	Азәрбајҗанлылар	Ермәниләр			чәми әһалис	Азәрбајҗанлыларын хусуси чәкиси фаизи	
		јерли	кәлмә	чәми		1*	2*
Ирэван шәһәри	7331	2369	1763	4132	11463	75,6	63,9
Гырхбулаг	383	1396	1274	2670	3053	21,5	12,5
Зәнҗибасар	5413	603	2360	2963	8376	89,9	64,6
Кәрнибасар	4176	145	5359	5504	9680	96,6	43,1
Ведибасар	3449	15	1069	1084	4533	99,6	76,1
Парченис-1							
Тәрәкәнд	3269	5	—	5	3274	99,8	99,8
Саатлы—	1004	—	—	—	1004	100,0	100,0
Талин	420	416	1144	1560	1980	50,2	21,2
Сејидли-							
Ахсахлы	1754	28	—	28	1782	98,4	98,4
Сәрдәрабад	1837	3214	377	3591	5428	36,4	33,3
Кәрлибасар	2592	5200	3073	8273	10865	33,8	23,8
Абаран	—	58	8875	8933	8933	—	—
Дәрәчицәк	1300	552	6798	7350	8650	70,2	16,1
Көјчә	5607	90	8557	8647	14254	98,4	39,3
Дәрәләјәз	4583	288	2773	3061	7644	94,1	59,9
Елаг	7498	—	—	—	7489	100,0	100,0
Ч Ә М И:	50607	14379	43422	57801	108408	77,9	46,7

1 Јерли әһали һесабы илә.

2 Кәлмә ермәниләр даһил олмагла.

Түркмәнчај мугавиләси бағландыгдан чәми 16 күн совра Ирандан ермәниләрин күтләви сурәтдә көчүрүл-мәсинә башланды. Бу ишин тәшкилиндә рус гошунлары илә бирликдә Ирана гаршы вурушан ермәни забитләри хусуси чанфәшанлыг вә фәаллыг көстәрмишләр. Көчүр-мәнин тәшкили полковник Јеғизар Лазарјана тапшырыл-мышды. Полковник Мовсес Аргутјан Јеркатнабазук, ма-јорлар Иване Меликјан, Исаһак Газарјан, Давит вә Александр Горгонјанлар онун көмәкчиләри иди...

...1828—29-чу илләр әрзиндә 8000-дән чох ермәни ай-ләси, тәғрибән 45000 нәфәр Атрапатакандан көчүрүлүб Ирәван вә Нахчыван ханлыгларында, һабелә Гарабағда јерләшдирилди. («Совет Ермәнистаны» чилди, сәп. 134).

Ермәниләрин Ирандан көчүрүлүб Ирәван ханлыгы әразисиндә јерләшдирилмәсинин әсас тәшкилатчысы Ру-сијанын Ирандакы сәфири А. С. Грибоједов олмушду. Түркмәнчај мугавиләсинин мәтнинин мүәллифи дә А. С. Грибоједов иди. Бу хидмәтләринә көрә дә әһалиси 1918-чи иләдәк бүтүнлүклә азербайчанлылардан ибарәт олан Аралых Коланы (Ечмиадзин рајону) кәнди Грибоједов адландырылмышдыр.

Ермәни милләтчиләри Гарабағын ермәниләрә мәхсус олдуғу вә бу бөлкәнин ермәниләрлә мәскунлашдығыны иддиа едир, өз тәчавүзкарлыг сijasәтләринә бунунла һағг газандырмаға чалышырлар. Лакин чохлу тарихи фактлар бунун әксини тәсдигләјир. Нәмин мәнбәләрдән бириндә, 1826—1828-чи ил Русија—Иран мұһарибәләри-ния вә ермәниләрин Загафғазияја көчүрүлмәсинин ша-һиди олан Серкеј Глинконун «Описание переселения армян Азербайджанских в пределы России» китабында јазыр: «Бу вахт Лазарев көстәриш алды ки, Нахчыван вә Јереван ханлыгларына кедән көчкүнләрин јолуну Га-рабағ ханлығына јөнәлтмәјә чалышсын, чүнки орада дејиләнә көрә, чохлу вә етибарлы еһтијатлар вар (сәһ. 87)... «9 март 1828-чи илдә ахырынчы рус гошунлары Тәбризи тәрк етди... Түркмәнчаја јанашы олан мүхтәлиф кәндләрин ермәниләри Гарабаға тәрәф һәрәкәт етдиләр» (сәһ. 48)... 1828-чи илин февралын 26-да мән Сиз Әла-һәзрәтләрдән Азербайчанда мәскунлашан ермәни вә ди-кәр христианлары Ирәван, Нахчыван вә Гарабағ вила-јәтләринә көчүрмәк һағгында көстәриш алдым» (сәһ. 115).

Христианлар

...Ирэванда, Нахчыванда вә Гарабагда, өзүнүз истә-
дijinиз јердә, гисмән бечәрилмиш вә онда бир һиссәси
хәзинә үчүн бечәрилән бол мәнсулдар торпаглардан
аларсыныз» (сәһ. 108).

«Үмумијјәтлә, христианлары разы салмаг кәрәкдир
ки, онлар Нахчыван вә Јереван вилајәтиндә христиан
әһалисинин имкан дахилиндә артырылмасы үчүн ораја
көчсүнләр. Бир сөзлә, Үзүмчү вә она јахын олан 3 ермә-
ни кендинин әһалиси јахынлыгда јашадығына көрә Га-
рабаға көчмәләри мәсләһәтдир». (сәһ. 103)

Бу фикирләри Серкеј Глинка рәсми сәнәдләрдән иг-
тибас едиб китабчада шәрһ етмишдир.

Ирандан вә Түрkiјәдән көчүрүлән ермәниләр ашағы-
дакы истигамәтләрдә апарылыр вә мұһарибә заманы
азәрбајҗанлылар говулмуш кәндләрдә јерләшдирилирди:

1. Тәбриздән Мегри—Гафан—Корус—Шуша истига-
мәтиндә Далғыг Гарабаға, Тәртәр чайына вә Күлүстана
гәдәр. Икинчи карван Тәбриз—Чулфа—Нахчыван јолу
илә Ирәвана гәдәр.

2. Салмасдан Салмаст, Хој, Чуға шәһәр вә рајонла-
рындан Јенкичә—Дәвәли истигамәтиндә Ирәвана гәдәр,
дикәр карван исә Бөјүк Гаракилсә (Кировакан—Чөлал-
оғлу—Степанаван) бөлкәләринә.

3. Бајазет вә Диадиндәк—Ирәван—Дәрәчичәк—Се-
ван—Кәвәр истигамәтиндә Нор Бајазет, Мартуни, Ба-
саркечәр рајонларына.

4. Әләшкертдән Гағызван-Талин—Мәсдәрә—Дәрә-
чичәк истигамәтиндә Нор Бајазетә гәдәр.

5. Хынусдан Игдир истигамәтиндә Ечмиадзинә гәдәр.

6. Мушдан Хынус—Гошавәнк истигамәтиндә Шора-
кәл султанлығына—индики Артик, Ағин, Ахурјан рајон-
ларына, Күмрү шәһәринә.

7. Әрзурумдан Гәсәнгала—Гарс истигамәтиндә Ахал-
кәләк вә Лори бөлкәләринә.

8. Күмүшхана вә Аврдвиндән Лоријә гәдәр. (Бах:
«Совет Ермәнистаны» мәчмуәси сәһ. 128).

1828—1829-чу илләрдә Русија вә Түрkiјә илә келән
мұһарибә заманы Гафгаз чанишини Паскевичин ән ја-
хын мәсләһәтчиси вә көмәкчиләриндән бири миллијјәтчә
ермәни олан Мкртыч Ардзруни олмушдур. Мәһз Паске-
вичин сәрәнҗамына әсасән М. Ардзруни 1829-чу илдә
Түрkiјәнин Бајазет вилајәтиндән 600 ермәни айләсини
көчүрүб Көјчә маһалынын индики Нор-Вајазет, Марту-
ни, Басаркечәр рајонларында јерләшдиримишди.

1829-чу илдә Түркијәнин дикәр вилајәтләриндә јаша-
јан ермәниләрин күтләви сурәтдә көчүрүлмәси кениш
вүс'әт алмышды. «Бунун нәтичәсиндә 14 миндән чох ан-
лә(тәгрибән 100 мин нәфәр) көчүрүлүб Загафгазијадә
јерләшдирилмишди. Эрзурум пашалығындан көчүрүлән
ермәниләр Ахалсха вә Ахалкәләкдә, Гарс пашалығын-
дан көчүрүләнләр Ширакдә, Талиндә, Абарандә, Баја-
зетдән көчүрүләнләр Кәвәрдә, Дәрәчицәкдә вә Сүрмәли-
дә јерләшдирилдиләр. Гәрби Ермәнистандә ермәни эһа-
линин азалмасы һесабына Шәрги Ермәнистандә ермә-
ниләрин сајы артды». (Бах: «Совет Ермәнистаны» чил-
ди, сәһ. 128, 136).

Бу көчкүнләрин бир һиссәси сонрадан Јелизаветпол
вә Бақы губернијаларында јерләшмәјә башламыш, бу
эразиләрдә дә ермәниләрин сајы артмышды.

Ермәни мәнбәләриндән кәтирилән јухарыдакы факт-
лардан да мәлум олур ки, 1826—1828-чи илләр Русија—
Иран мұһарибәсиндә Ираның мәғлуб олмасы Ирәван вә
Нахчыван ханлығларының, һабелә Түркијәнин бир сыра
пашалығларының Русијаја бирләшдирилмәси, Ирандан
вә Түркијәдән ермәниләрин көчүрүлүб Оғуз дијарында
јерләшдирилмәси јерли сојдашларымызын сонракы та-
леләриндә кәскин мәнфи нәтичәләрә кәтириб чатдырды.

Букүнүмүзүн фақиәсинин 1828-чи илдән башланды-
ғыны десәк, һеч дә сәһв етмәрик. 1828-чи илдә Ирәван
ханлығы эразисиндә јашајан 14 мин ермәни эһалиси бу
күн 3,5 милјон нәфәрә чатмазды.

Икинчи дөвр һәм дә ермәни вилајәтинин ләғви вә
јени инзибати эрази системинин тәшкили илә башланан
дөврдүр. 1840-чы илдә ермәни вилајәти ләғв олунур,
1849-чу ил 19 ијун тарихли декретлә Ирәван губернија-
сы, Губернија тәркибиндә исә маһаллар әвәзинә гәзалар
тәтқиқил едилір. Бу тәдбирләрдә мәгсәд идарәчилик үсу-
луну тәкмилләшдирмәклә јанашы, азәрбајчанлыларың
әксәријјәт тәшкил етдији эразиләри ермәниләр јашајан
эразиләрлә бирләшдириб биринчиләрин тә'сир даирәси-
нин азалтмағ, идарә апаратында икинчиләрин нүмәјән-
дәләрини јерләшдирмәк, беләликлә, эразини јаваш-јаваш
ермәниләшдирмәк олмушдур.

Ирәван губернијасы тәркибиндә ашағыда адлары чә-
килән гәзалар тәшкил олунмушду.

1. Александропол гәзасы тәркибинә мүасир Ахурјан-
Артик, Ани, Гукасјан, Гугарк, Спитак рајонларының
эразиләри;

2. Нахчыван гәзасы тәркибинә мүасир Нахчыван МР
эразиси;

3. Нор-Бајазет гəзасы тərкибинə мұасир Котајк рајонунун Гырхбулаг бөлкəсинин азəрбајчанлылар јашајан кəндлəri, Һраздан, Севан, Нор-Бајазет, Мартуни, Басаркечəр рајонлары, һабелə Красносело рајонунун Кəјчə көлү əтрафындакы кəндлəri;

4. Сүрмəли гəзасы тərкибинə Араз чајынын сағ санили (инди Түркијə əразисидир);

5. Шəрур—Дəрэлəјез гəзасы—тərкибинə Јеғегнадзор вə Əзизбəјов рајонларынын əразилəri, һабелə Нахчыван МР Сədэрək рајону дахил олан кəндлэр;

6. Ирəван гəзасы тərкибинə мұасир Гəмэрли—Арташаг, Веди—Арарат рајонларынын. һабелə Зəнкибасар вə Котајк рајонлары əразилəринин бир һиссəsi;

7. Ечмиадзин гəзасы тərкибинə мұасир Ечмиадзин, Зəнкибасар, Һоктемберјан, Абаран, Əштэрək, Талин, Арагадз рајонларынын əразилəri дахил иди.

Гəзаларын тərкибинин мұасир рајонларла мұгајисəли шəкилдə верилмəсиндə мəгсəd азəрбајчанлы əһалинин бөлкэлəрдə ичə вə нə гədэр јерлəшмəsi барədə охучуда кенш тəсəввур јаратмағ олмушдур.

Бу бөлкэлəрдə сəһбət əсасən Совет Ермəнистанынын əсас һиссəсини тəшкил едэн Александропол, Нор—Бајазет, Шəрур—Дəрэлəјез, Ирəван, Ечмиадзин гəзаларында јашајан азəрбајчанлыларын мигдары һаггында кедəчək-дир. Чўнки Сүрмəли вə Нахчыван гəзалары, Шəрур бөлкəri Совет Ермəнистанынын тərкибиндə олмамышдыр.

2-чи чəлвəлдə 1886-чы илдэн 1917-чи илэдək Ирəван губернијасынын 5 гəзасында əһалинин јерлəшмəsi, мигдары, демографик дəјишикликлэр һаггында мəлумат верилди, Шəһэрлəрин əһалиси мұвафиг гəзаларын əһалиси тərкибиндə кестəрилмишдир.

1877—78-чи иллəрин рус—түрк мұһарибəсиндə Русиянын гələбəsi, Түркијəнин бир сыра вилајетлəринин Русияја бирлəшдирилмəsi Ирəван губернијасында, һабелə Загафгазијанын бир сыра бөлкəсиндə ермəнилəрин јерлəшдирилмəsi күтлəви характер алды. Ирəван губернијасында ермəнилəрин хўсуси чəkиси хејли артмаға башлады.

Бу мұһарибэдə ермəнилəрин фəал иштиракы Русиянын гələбəсиндə мұһим рол ојнады. Ермəнилэр дə рус гошунларынын гələбəсинə чох бəјүк үмид бəслəјир, белə һесаб едирдилэр ки, рус гошунларынын гələбəsi нəтичəсиндə Түркијə əразисинин ермəнилэр јашајан бəзи əјалəтлəri Русиянын элинə кечəчək, бунунла да Шəрги Ермəнистанла Гəрби Ермəнистан бирлəшдирилəчək,

2-чи ҷадвал

Ҷазада,	Азәрбајҷанлы эһалинин сајы, мин нафарла				Азәрбајҷанлыларын хусуси чәкисн, %-ла				Ермәниләрин сајы, мин нафарла			
	1886	1897	1905	1916	1886	1897	1905	1916	1886	1897	1905	1916
Александропол	5,6	7,8	7,8	9,2	4,0	4,7	4,3	4,1	124,5	133,2	173,3	199,6
Нор-Бајазет	28,8	37,7	41,8	50,7	27,8	28,3	28,7	26,9	68,7	81,1	91,6	129,6
Шәрур-Дәрәләјәз	43,3	51,5	54,3	58,5	70,5	67,4	69,3	64,8	17,1	20,7	22,7	29,1
Ирәван	60,1	77,2	89,9	86,8	52,9	51,2	61,9	42,2	43,5	58,2	58,0	96,9
Ечмиадзин	30,2	35,9	35,4	41,3	32,6	28,9	27,6	24,7	64,1	77,1	86,0	114,7
Ҷ ә м и н:	168,2	207,3	229,3	246,6	32,6	32,4	33,2	28,1	318,1	370,3	431,7	570,1
Артым %-ла	гг	123,2	110,6	107,5	—	—	—	—	—	116,4	116,6	132,1

«Бөжүк Ермәнистан» дәвләтинин тәшкили үчүн шәраит жараначагдыр.

Онлар бу мәгсәдә чатмаг үчүн һәр вәчһлә рус гошунларына јардым едирдиләр. Белә ки, Тифлисдә, Јелизаветполда, Ирәванда, һәтта Бақыда, ермәниләр јашајан бөлкәләрдә нүмајишләр кечирилир, «түрк бојундуруғу алтында инләјән Гәрби Ермәнистан ермәниләрини азад етмәк үчүн» ермәниләрдән көнүллүләр топлајыб рус гошунларына јардым етмәјә чағырырдылар.

Чәдвәлдәки рәгәмләрдән көрүндүјү кими, азербайчанлыларын хүсуси чәкиси јалныз Александропол гәзәсында азлыг тәшкил етмишдир. Бунун әсас сәбәби Русиянын Түркияјә гаршы апардығы мұһарибәләр заманы 98 кәндин азербайчанлы әһалиси бөлкәни тәрк етмиш. Гарс, Әрдәһан, Әрзурум бөлкәләриндән ермәниләр кәлиб бу әразидә мәскунашмышлар.

Нәлә 1877—1878-чи илләрин рус—түрк мұһарибәси башламамын Загафгазијанын мұхтәлиф бөлкәләриндә көнүллүләрдән ибарәт сәккиз гошун бирләшмәси тәшкил олуномушду. Онлар мұһарибәнин илк күнләриндән дөјүшләрдә иштирак етмәјә башламышды. Рус һәрби команданлығы да ермәниләрин јардымына бөјүк үмид бәсләјирди.

Александрополда (Кумрудә) јерләшән әсас гүввәнин команданы М. Т. Лорис-Мелков иди. Бу бирләшмәнин тәркибинә илк ајларда 27434 нәфәр әскәр вә забит, 92 топ гурғусу вар иди. Бу гошун бирләшмәләри Гарс, Әрзурум истигамәтиндә һүчүм әмәлијјаты апарырды. Дикәр гошун бирләшмәсинин гәраркаһы Игдирдә иди. Ирәван бөлмәси адланан бу гошун һиссләринин команданы да миллијјәтчә ермәни олан А. А. Тер-Гукасов иди. Бөлмәнин тәркибиндә 11675 нәфәр әскәр вә забит, 32 топ гурғусу вар иди. Бу бирләшмә Бајазет, Дијарбәкир, Әрзурум истигамәтиндә фәалијјәт кәстәјирди. 4 истигамәтлә апарылан һүчүм әмәлијјатындан икисинин команданлығынын ермәниләрә тәнишырылмасы Чар Русиясы һаким даирәләринин онлара бәл бағламасыны кәстәрән әсас фактлардан биридир. Үмумијјәтлә, Гафгаз чәһәсиндә Түркияјә гаршы мұһарибәдә 7 кенерал (о чүмләдән, М. Т. Лорис-Меликов, Н. Д. Лазарев, А. А. Тер-Гукасов, Ф. К. Алхазов, Б. М. Шелковников), 500 нәфәрдән чоһ ермәни забити фәал иштирак етмишдир. Мә'лумдур ки, Түркиянин мұһарибә кәдән бөлкәләриндә јашајан ермәниләр ермәни забитләрилә әлагәјә кириб түрк гошунлары архасында тәһрибатлар төрәдир, бөләдчилик едир, рус гошунларынын ирәлиләмәсинә јардым кәстәјирдиләр

Лухарыдакы чѣдвѣлдѣн ашагыдакы нѣтичѣлѣри чыхар-
маг олар.

1. Ермѣни шовинистлѣринин вѣ Чар Русижасы hakim даирѣлѣринин милли сижасѣтинин ѳст-ѳстѣ дѳшмѣси вѣ бири дикѣрини тамамламасы нѣтичѣсиндѣ Ирѣван хан-
лыгы ѣразисинѣ ујгун кѣлѣн Ирѣван губернијасынын 5
гѣзасында ермѣнилѣрин сажы 1831-чи илдѣки јерли ер-
мѣнилѣрин 14,3 мин нѣфѣрдѣн артыб 1916-чы илдѣ 570
мин нѣфѣрѣ чатмыш, тѣгрибѣн 40 дѣфѣ артмыш, бѣлкѣдѣ
чохлуг тѣшкил етмиш, мѳсѣлман алѣми илѣ Русижа ара-
сында христианлардан ибарѣт буфер зона јарадылмыш-
ды. Бу мѳддѣт ѣрзиндѣ азербѣјчанлыларын сажы исѣ вур-
тут 4,6 дѣфѣ артыб 246,6 мин нѣфѣрѣ чатмышды.

2. Ермѣни шовинистлѣри ѳз мѣгсѣдлѣринѣ чатмаг ѳчѳн
бир нечѣ аддым да ирѣлилѣмиш, азербѣјчанлыларын ѣзѣ-
ли јурдларына саhib олмуш, «Бѣјѳк Ермѣнистан» јарат-
маг ѳчѳн база назырлаја билмишлѣр.

3. Азербѣјчанлы ичмалары јекдиллијин олмамасы,
јѳксѣк hakimијјѣт органларында тѣмсил едилмѣмѣси
ѳзѳидѣн кет-кедѣ ѳз мѣвгелѣрини итирмѣјѣ башламыш-
ды. Бу вѣ бу кими дикѣр мѣнрумијјѣт вѣ ѣтинликлѣрѣ,
бахмајараг азербѣјчанлы ѣхалинин мѳтлѣг сажы да арт-
мыш, 1916-чы илдѣ 246,6 мин нѣфѣрдѣн чох олмушдур.
1886-чы иллѣ 1897-чи ил арасында, 11 ил ѣрзиндѣ мѳтлѣг
артым 123,2 фаиз олмуш, иллик артым орта һесабла 2,1
фаизѣ чатмышды. Бу мѳддѣт ѣрзиндѣ кѣлмѣлѣрин чо-
халмасына бахмајараг ермѣнилѣрин артымы 116,4 фаиз
тѣшкил етмишди.

4. 1897-чи илдѣн сонра, хѳсусилѣ, XIX ѣсрин ѣввѣллѣ-
риндѣн башлајараг азербѣјчанлыларын хѳсуси ѣѣкиси
вѣ тѣбии артым сѳр'ѣти азалмага доғру кетмиш-
ди. 1905-чи вѣ 1908-чи иллѣрдѣ һадисѣлѣрин тѣсири
бунда ѳзѳн кѣскин сурѣтдѣ кѣстѣрмишдир. ѣхалинин бир
һиссѣси јашајыш јерлѣрини тѣрк етмиш, доғум азалмыш,
ѳлѳм һаллары исѣ чохалмышдыр. Бу кими сѣбѣблѣр ѳзѳн-
дѣн 1905-чи иллѣ 1916-чы ил арасында артым 107,5 фа-
из, иллик орта артым исѣ 0,7 фаиз тѣшкил етмишдир.
1886-чы иллѣ 1897-чи ил арасындакы мѳддѣтдѣ азербѣј-
чанлы ѣхалинин мѳтлѣг артымы тѣгрибѣн 40 мин нѣфѣр
тѣшкил етдији һалда, 1905-чи иллѣ 1916-чы ил арасы-
дакы мѳддѣт ѣрзиндѣ мѳтлѣг артым 17 мин нѣфѣр ол-
мушдур. Һалбуки 1905-чи илдѣ азербѣјчанлы ѣхалинин
сажы 1886-чы илдѣкиндѣн 61 мин нѣфѣр чох иди. Ермѣни-
лѣрин мѳтлѣг артымы исѣ 1905-чи иллѣ 1916-чы ил ара-
сында 139 мин нѣфѣрѣ чатмыш, 132,1 фаиз тѣшкил ет-
мишдир.

Үчүнчү дөвр

Шәрти адландырдыгымыз бу дөвр Биринчи Дунја Мұһарибәсиндә Русија империјасынын мәғлубијјәти вә дағылмасындан сонрақы тәғрибән 70 илдән артыг давам едән мүддәтдир. Бу дөврү әввәлчә Ермәнистан Республикасы, сонра Совет Ермәнистаны—адланан дијарда јашајан азербайчанлылар үчүн фачиәләр дөврү, мүсибәтләр вә гырғынлар дөврү, сөзүн һәгиги мәнасында кеносид дөврү адландырмаг олар.

Биринчи дунја мұһарибәсиндә Русија империјасынын мәғлубијјәти, Романовлар сүләләсинин сүгуту, Октябр чеврилиши Русија империјасы әразисндә јени, милли дөвләтләрин јаранмасына шәраит јаратды. Мәлүмдур ки 1918-чи ил апрелин 22-дә Загафгазија Сејми Загафгазијанын мүстәгиллијини елан етди. һәмин ил мајын 26—28-дә Загафгазија Сејми ләғв олунду. Күрчүстан, Ермәнистан, Азербайчан мүстәгил республикалар елан едилдиләр. Бунуила да кечмиш Ирәван ханлығы јериндә тәшкил олунмуш Ермәнистан Республикасында азербайчанлы әһали үчүн јени, даһа бөјүк фачиәнин, фәлакәтин башланғычы гојулду.

Әкәр Ирәван ханлығынын зәпти вә Чар Русијасына бирләшдирилмәси илә башланан вә 1918-чи иләдәк давам едән 90 иллик дөвр азербайчанлылар үчүн фәлакәт дөврүнүн башланғычындан хәбәр верирдисә, 1918-чи илдән башлајан вә 1988-чи иләдәк давам едән 70 иллик мүддәт Азербайчан халгы үчүн һәгиги, реал фәлакәт, фачиә, кеносид дөврү кими, ермәни һаким даирәләринин дөвләт сәвијјәсиндә һәјата кечирдикләри чинајәт дөврү кими тарихә дахил олмалыдыр.

1828—1918-чи илләр арасында Ирәван губернијасында јашајан азербайчанлылар бүтүн мәһрумијјәтләрә вә чәтнинликләрә бахмајараг өз варлығыны, дилини, мәдәнијјәтини горујуб сахлаја билмишди. Бу мүддәт әрзиндә азербайчанлы әһалинин сајы 5 дәфәдән чох артараг 246,6 мин нәфәрә чатмышды.

1918-чи илдән бәри јеридилән сијасәт Ермәнистан Республикасы, сонрадан Ермәнистан ССР адландырылан, өз конститусијасында бүтүн халгларын бәрабәрлијини елан етмиш өлкәнин рәһбәрлији тәрәфиндән планы сурәтдә, ардычыл һәјата кечирилән чинајәткар сијасәт иди, Азербайчан халгына гаршы јөнәлдилмиш кеносид сијасәти иди.

Мәһз буна көрә дә кечән јетмиш ил әрзиндә Ермәнистанда азербайчанлы әһалинин башына кәғирилән

Фәлакәт чинајәткар групплар тәрәфиндән төрәдилән вәһшиллик кими, Азәрбајҗан халгына гаршы һәјата кечирилән чинајәт кими гијмәтләндирилмәли, онун тәшкилатчылары, фитвачылары вә ичрачылары бейнаһхалг мәнкәмәјә верилмәлидир.

Ермәнистанда чап олунаи хәритәләрдә индики Иран, Ираг, Сурија, Түркијә, Загафгазија әразиләринин гәдим Ермәнистан әразиси кими көстәрилмәсинин нә демәк олдуғуну дәрк етмәк чәтин дејилдир.

1918—1920-чи илләрдә Ермәнистан республикасында азәрбајҗанлылар гаршы кеносид—сојгырымы тәшкил олунду. 1920-чи ил В. И. Ленинин садиг силаһдашлары, ону пулла тәмин едән, почт вә банк јаран ермәниләрин јардымы вә В. И. Ленинин разылығы илә Зәнкәзур вә Көјчә маһаллары, Газах гәзасынын Диличан дәрәсинин азәрбајҗанлылар јашајан әразиләри Азәрбајҗандан гопарылыб Ермәнистана илһаг едилди. Даһа доғрусуну Ермәнистан республикасы јаратмаг наминә бу торпаглар ермәниләрә бағышланды. Сталин—Микојан—Берија үчлүјүнүн фитвасына әсасән 1947—1952-чи илләрдә, Ермәнистандан 130 мин нәфәрә јахын азәрбајҗанлы әһалинин «көнүллү сурәтдә» һејван дашынын үфунәтли вагонларда көчүрүлмәси һәјата кечирилди.

М. С. Горбачовун јенидәнгурма сијасәти азәрбајҗанлылар үчүн јенидәнгурма сијасәтинә, јени кеносид дөврүнә чеврилди. Вахтилә халглар достлуғундан кен-бол дәм вурап Ермәнистанын коммунист рәһбәрлији, Кремл игтидары әтрафына топлашаи ермәни мафијасы, Ставрополун ермәни инһазлары М. С. Горбачову әлә алдылар, онун васитәси вә разылығы илә «Гарабаг проблемини» ортаја атараг ермәниләр арасында шовинизм психозуну аловландырмаға, азәрбајҗанлылар гаршы нифрәт һиссини кенишләндирмәјә башладылар.

Бү мәғамларын гыса шәрһини вермәји өзүмүзә борч биләир, мәсәләләрә мүнәсибәтимизи охучуларла бөлүшмәк истәјирик. Арзу едирик ки, һадисәләрә габагчадан дүзкүн гијмәт верилмәси вәрдиши јарансын, садәләвһилүк тәзаһүрләринә сон гојулсун, милләтимиз өзүнү милләт кими горујуб сахламаг вәрдиши өјрәниб кәләчәк нәсилләрә бәһи етсин, јадикар гојсун, достуну танымағы, дүшмәнини сечмәји бачарсын, һәр кәс дәрк едиб баша дүшсүн ки, өзүнүн нөкәри олмаг баһгасынын ағасы олмагдан гат-гат јүксәк вә шәрәфлидир.

Һәмишә олдуғу кими, Биринчи Дүнија Мүһарибәси дөврүндә дә Русијаны һаким даирәләри ермәниләрә бә-

јук е'тимад көстәрир, һәлледици чәбһәләрдә, хусусилә Түркијәгә гаршы дөјүшләрдә онлардан кениш истифадә едирди. Ермәниләр дә өз нөвбәсиндә Русија гошун һиссәләринә әлләриндән кәлән јардымы көстәрирдиләр. Ермәниләрин Русијанын гәләбә чалмасында әсас марағы Русијанын Түркијәдән әлә кечирдији әразиләри Ирәван губернијасына гатмаг, бунунла да «Бөјүк Ермәнистан» дәвләти јаратмаға наил олмаг иди. Һәлә 1914-чү ил сентјабрын әввәлләриндә Ирәван губернијасында көнүллү ермәни бирләшмәләри тәшкил олунмаға башламышды.

Гыса мүддәтдә 7 көнүллү ермәни полку тәшкил олунмушду ки, онларын да тәркибиндә мүһарибә әрәфәсиндә 6000 нәфәрдән чох әскәр вә забит вар иди. Бу бирләшмәләрә мүхтәлиф вахтларда Андраник Озанјан, Аршак Гафафјан, Вардан Мехрабјан, Һамазасп Срвандзјан, Григор Авшарјан, Һајк Бжшқјан (Гај), Һавсеп Арғутјан командалыг етмишләр. Үмумијјәтлә, Русија империјасында јашајан ермәниләрдән 250 мин нәфәрдән чох адам сәфәрбәрлијә алынмышды. Түркләрә гаршы вурушмаларда ермәни көнүллүләринин гәддарлыгла вурушмалары һаггында онларча фактлар вардыр.

Ермәни бирләшмәләринә мадди јардым үчүн вәсаит топланмасы тәшкил олунуш, бу иш хусусилә Москвада, Петроградда, Бақыда, Тифлисдә даһа сәмәрәли кечмишди. Јалныз 1915-чи илдә бу мәгсәд үчүн 1 милјон 444 мин рубл вәсаит (бунун 1 милјон 20 мин рубл исә Русија империјасында јашајан ермәниләр јығмышды) топланмышды. (Бах, Ермәни халгынын тарихи, VI чилд. сәһ. 548).

Көрүндүјү кими, ермәни халгынын тәлејинә, бу күнүнә вә кәләчәјинә аид олан бүтүн мәсәләләрдә онлар бирләшир, јекдил чәбһәдә чыхыш едирләр. Сон илләрдәки һадисәләр дә буну тәсдигләјир. 79 ил сонра Бақыда, Сумгајытда, Кәнчәдә, Степанакертдә ермәниләр тәрәфиндән «Гарабаг» комитәсинә, јардым үчүн вәсаит топланмасы көзүмүзүн гаршысында баш верән һадисә иди. Нүмунә көтүрмәјә дәјәр.

Мәлүмдур ки, Биринчи Дунја Мүһарибәсиндә рус империјасы мәғлубијјәтә уғрады, Түркијә чәбһәсиндә мәғлубијјәтә уғрајан һиссәләр дә түрк гошунларынын тәзјигинә таб кәтирмәјиб зәбт етдикләри әразиләри бураһыб кери чәкилмәјә мәчбур олдулар. Онларда бирликдә ермәни көнүллү бирләшмәләри дә керијә чәкилмәјә башладылар. Онлар ики әсас истигамәтдә Ирәвана доғру һәрәкәт едирдиләр. Биринчи истигамәт Гарс-Александро-

пол истигамәти иди. Александропола топланан ермәни бирләшмәләри бурада ики hissәјә бөлүнүр. Александропол—Гурдугулу—Јухары Гархун—Улуханлы, Александропол, Талин—Әштәрәк—Ечмиадзин јолу илә Ирәвана топлашырдылар. Икинчиси Игдир—Кәримарх—Јухары Гархун—Ечмиадзин—Ирәван истигамәтдә иди. Бу истигамәтләр, әсасән азәрбајчанлы әһали јашајан әразиләрдән кечирди. Ирәвана топлашан hissәләр узун мүддәт бурада гала билмәздиләр. Онлар кәнд тәсәррүфаты чәһәтдән инкишаф етмиш бөлкәләрә—Зәнкәзур вә Шәрур—Дәрәләјәз гәзаларына доғру һәрәкәт етмәјә башладылар. Ирәван—Арташт—Сәдәрәк—Ведибасар истигамәти илә Дәрәләјәз бөлкәсинә, дикәрләри исә Ирәван—Котаж—Дәрәчичәк—Севан — Нор—Бајазет—Мартуни—Басаркечәр истигамәти илә Зәнкәзур вә Шәрур—Дәрәләјәз гәзаларына доғру үз тутдулар.

Түрк әскәрләринин зәрбәсинин дадыны јадыннан чыхармајан, түркләрә гаршы дүшмәнчилик руһу илә ашыланмыш, үмуми тәминатдан мөһрум олан ач-јалавач ермәни гошун бирләшмәләри ермәни дашнак һөкүмәтинин гошун бирләшмәләри илә сых әлағәдә фәалијјәт кәстәрир, јол боју азәрбајчанлылар јашајан бүтүн кәндләри дармадағын едир, әһалини гылынчдан кечирир, варјохуну талан едирди. 1918—1920-чи илләр ермәниләр тәрәфиндән азәрбајчанлыларга гаршы тәрәдилмиш ганлы кеносид илләри иди. Фактлар вә рәғәмләр тәкзиб-олунмаз сурәтдә кәстәрир ки, Азәрбајчан халгынын башына кәтирилән фәлакәтин тајы-бәрәбәри олмајыб. Бу, ермәни шовинистләринин, дашнак идеологларынын ганлы сијасәтинин нәтичәси иди. Ашағыда кәстәрилән фактларга, кәндләр һаггында олан јазыларга диггәтлә бахылса, саф-чүрүк едилсә һәр бир охучу азәрбајчанлыларын башына кәтирилән фачиә һаггында там тәсәввүр әлдә едә биләр.

Азәрбајчанлыларга гаршы һәјата кечирилән кеносид сијасәтинин тәшкилатчыларындан вә иштиракчыларындан икиси һаггында мәлумат вермәк истәјирик.

Чар Русијасынын гәләбәси вә үсул-идарәсинин мөһкәмләnmәси уғрунда түркләрә гаршы апарылан мұһарибәдә гәләбә наминә вурушларда ән фәал ермәни забитләри Андраник Озанјан вә һажк Бжшқјан (Гаж) иди. Лакин онларын һәјат јолуна нәзәр салдыгда сатгынлығын классик нүмунәси, тәрәзинин ағыр көзүнә јуварланмаг, бир чәбһәдән әкс чәбһәјә һоппанмаг характери мејдана чыхыр, ермәни шовинистләринин рәзил симасы өзүнү кәстәрир.

Ҳајк Бжшкјан (Ғај) 1915-чи илдән 6-чы ермәни көнүллү бирләшмәсинин командири вәзифәсини јеринә јетирди. Оун башчылыг етдији һиссәләр Әрзурум вә башга истигамәтләрдә түркләрә гаршы вурушларда фәаллыгла иштирак етмиш, бир сыра шәһәр вә кәндләрин зәбт олунмасында өз хидмәтләрини көстәрмишдир.

Андраник Озаңјан 1914-чү ил нојабрын 16-дан 1200 нәфәрлик әскәр вә забити олан 1-чи көнүллүләр һиссәсинә башчылыг етмиш вә бу һиссә илә Салмаст-Ван истигамәтиндә дөјүшләрдә иштирак етмәјә башламышдыр. Сонралар оун һиссәләри Башгаланын, Асурлунун, Ванын, Ашнакын, Готурун, Молла-Ғәсәнин, Муханчығын (Дилманын) зәбт олунмасында фәаллыг көстәрмишдир. Рус гошунларынын команданы Чернозубов (Андраникин гошун һиссәләри оун табелијиндә олмушдур) ермәни көнүллүләринин, хүсусилә, Андраникин фәалијјәти һагғында јазмышдыр «...һиссә Андраникин, башчылыгы алтында 1915-чи ил апрелин 15—28-дә Муханчығын (Дилманын) мәлүм дөјүшләриндә иштирак етмиш, бунун сәјәсиндә дә Ғафгаз дүшмәнин јүрүшүндән гуртармышдыр. Мән Андраникин шәхсиндә һәмишә аловлу вәтәнпәрвәри, Ермәнистанын азадлығы уғрунда вурушан дөјүшчүнү вә вәтәнини дәрриплән севән көрдүм». (Бах, Ермәни халгынын тарихи, VI чилд, сәһ. 549).

Рус кенералы ермәни көнүллүләрин түркләрә гаршы нечә вурушдуғларыны белә сәчијјәләндирмишди. Бу көнүллүләр Андраникин, Ғајын вә башгаларынын рәһбәрлији алтында Ирәван губернијасында азәрбајчанлылары да ејни гәддарлыгла ев-ешијиндән говур, мәһв едирдиләр. Јухарыда дејилдији кими ермәни көнүллү бирләшмәләри түрк чәбһәсиндә мәғлубијјәтдән сонра Ирәван губернијасына доғру үз тутмуш, јол боју јерләшән азәрбајчанлылар јашајан бүтүн кәндләри дағытмыш, әһалинин хејли һиссәсини мәһв етмишдир. Јалныз 1917-чи илин декабрындан 1918-чи илин март ајына гәдәр һәмин гошун һиссәләринин фәал иштиракы нәтичәсиндә Ирәван гәзасында 32 кәнд (3015 аиләдә 19005 нәфәр), Ечмиадзин гәзасында 84 кәнд (5493 аиләдә 35784 нәфәр), Нор-Бајазет гәзасында 7 кәнд (668 аиләдә 4649 нәфәр), үмүмијјәтлә, 197 кәнд дағыдылмышдыр. Сонракы ики илдә фачиә даһа бөјүк миғјас алмышдыр. Бу һагда ашағыда кәниш мәлүмат вериләчәк. Һәмин дөврдә индики Ғоктерберјан, Ечмиадзин, Әштәрәк, Масис, Арташат рајонларында јерләшән Кәримарх кәндиндә 1700 нәфәрдән чох., Јухары Ғархун (Ғрарад) кәндиндә 1300 нәфәрдән

чох, Уши вә Учан кәндләринин әһалиси бүтүнлүклә ер-мәни милләтчи—таланчыларынын гурбаны олмушлар.

Бу язынын икинчи һиссәсиндә Ермәнистанда азәрбајчанлылар јашамыш кәндләрин әксәријјәти һаггында гыса мә'лумат верилир. 1831, 1905, 1914 вә 1931-чи илләр үзрә әһалинин мигдары кәстәрилир. Охучу бу илләрдә әһалинин мигдарыны бир-бири илә мүгајисә етмәклә, 1905-чи илдә, 1918—1920-чи вә сонрақы илләрдә азәрбајчанлыларынын башына кәтирилән вәһшиликләр һаггында там тәсәввүр әлдә едә биләр.

Јалныз индики Талин рајонундақы азәрбајчанлылар јашајан 18 кәнддә 1914-чү илдә 5531 нәфәр азәрбајчанлы әһали олмушдур. 1931-чи илдә сијаһыјалма заманы јалныз Пиртикан кәндиндә бир нәфәр азәрбајчанлы галдығы гејдә алынмышдыр. Демәли, рајон әразисиндә јашајан азәрбајчанлы әһалинин һамысы ермәниләрин тәрәтикләри кеносид сијасәтинин гурбаны олмушдур.

1918-чи илин февралында Әрзрумун мүдафиәсинин тәшкили Андраникә тапшырылмышды. Лакин түрк гошунларынын зәрбәсинә таб кәтирә билмәјән Андраникин гошун бирләшмәләри Сарыгамыш—Гарс—Александропол истигамәтиндә кери чәкилмәјә мәчбур олур, хејли ермәни әһалисинин көчүрүлүб Ирәван губернијасында јерләшмәсини тәшкил едир. Сонра Диличана үз тутур, јол боју јерләшән азәрбајчанлылар јашајан кәндләри дармадағын едир. Андраникин Диличанда динчәлән гошун бирләшмәләри 1918-чи ил ијунун 1-дә Диличан—Јеленовка (Севан)—Нор Бајазет—Мартуни—Дәрәләјәз истигамәтиндә һәрәкәт едәрәк ијунун 17-дә Нахчывана чатыр. Бу дәфә јол боју јерләшән Рәһманкәнд, Бағлы һүсәјн Сарачлы, һачы Мухан, Ағзыбир, Ајрывәнк, Башкәнд, Алычалы, Карвансарај, Јаных, Мәдинә, Сичанлы, Хартлуг Чамырлы, Ашағы Алычалы, Түскүлү, Саданահач, Бөјүк Мәзрә кәндләри вә бир сыра дикәр јашајыш мәнәтәгәләри дағыдылыр. Андраникин гошун бирләшмәләри илә Түркијәдән кәтирилән ермәниләр бу кәндләрдә јерләшдирилир.

Мәсәлән, Севан көлүнүн шимал-гәрб саһилиндә, Севан шәһәриндән 9 км чәнуб-гәрбдә, Севан—Нор—Бајазет даш јолу үстүндә јерләшән Рәһман кәнди. 1831-чи илдә бу кәнддә 28 нәфәр, 1906-чы илдә 479 нәфәр, 1914-чү илдә 654 нәфәр азәрбајчанлы әһалиси олуб. 1918-чи илдә дағыдылыб, Гарсдан кәтирилән ермәниләр бурада јерләшдирилиб. 1931-чи илдә һәммин кәнддә 339 нәфәр ермәни, гырғынлардан гуртаран 10 нәфәр азәрбајчанлы јашајыб. Азәрбајчанлылар 1930-чу илдә кәнди тәрк едибләр.

Севан—Нор—Бајазет јолу үстүндө, Севан шәһәриндөн 7 км мөсәфәдә јерләшән Бағлы (Бағлы Нүсөјн Сарачлы) кәндиңдә 1831-чи илдә 26 нәфәр, 1873-чү илдә 356 нәфәр, 1897-чи илдә 646 нәфәр, 1906-чы илдә 658 нәфәр, 1914-чү илдә 846 нәфәр азербайчанлы әһалиси олуб. 1918-чи илдә исә кәнд бүтүнлүклә дағдылыб.

Андраникин гошун бирләшмәләри Дәрәләјәздә, Нахчыванда да азербайчанлылар јашајан хејли кәндләри дағдыр, Иранын Хој шәһәри үзәринә һүчума кечир, лакин Түрк гошунларынын зәрбәсинә таб кәтирә билмәјәрәк кери чәкилир, Зәнкәзура үз тутур, бурада да «Зәнкәзур гырғыны» кими тарихә дүшән, гәддарчасына, вәһшичәсинә ичра олнумуш гырғынын икинчи мәрһәләсини һәјата кечирилләр. «Андраник бурада тәгрибән 30 мин нәфәр ермәни гачгынларынын јерләшдирилмәсини тәшкил едир». (Ермәни Совет Енсиклопедијасы I чилд, сәһ. 392).

Азербайчанлылара гаршы кеносид сијасәтинин гәддарчасына һәјата кечирилмәсинин тәшкилатчы вә иштиракчыларындан олан Андраникин вә Гајын «гәһрәмәнлыгы» Ермәнистан Совет һакимијјәти тәрәфиндән јүксәк гијмәтләндирилмиши. Азербайчанлылар јашајан кәндләрин дағдылмасынын тәшкилатчысы вә ичрачылары олан Андраникә Әштәрәк рајонундакы Учан кәндиңдә абидә учалдылмыш, Ечмиадзин рајонундакы Ашағы Хатунарк кәндиңә Гајын ады верилмишидир. Ашағы Хатунарк вә јухары Хатунарк кәндләри 1670—80-чы илләрдә салынмыш, кәнд Ирәван ханы Сәфи Гулуханын арвады Хатун ханымын шәрәфинә бу ада лајиг көрүлмүшдү.

Ечмиадзин гәзасына дахил олан индики Ечмиадзин, Нокемберјан, Әштәрәк, Абаран, Масис рајонлары әразисиндә 1916-чы илдә 41365 нәфәр азербайчанлы әһали јашамыш, 1926-чы илдәки сијаһыјаалма заманы исә бу рәгәм 3247 нәфәрә енмишидир. 32 мин нәфәрдән чох азербайчанлы әһалинин азалмасы 1918—1920-чи илләрдә төрәдилән гырғынын нәтичәси иди. Мүгәссирләр чәзәландырылмаг әвәзинә јүксәк мүкафата, шәһрәтә лајиг көрүлүр. Мәһз буна көрә дә ермәни екстремистләринин чинајәтләри кет-кедә кенишләнир, јени-јени бөлкәләри әһатә едир.

Чар Русијасынын гәсбкарлыг сијасәтинин һәјата кечирилмәси уғрунда фәал мүбаризә апаран, азербайчанлылара гаршы кеносид сијасәтинин ичрачыларындан бири олан Гај Ермәнистанда өз борчуну јеринә јетирдикдән сонра Москваја үз тутур, Романовлар сүләләсинин әтәјини бурахыб Ленин сүләләсинин әтәјиндән јапышыр, инди дә өз әввәлки ағаларына, һимајәдарлары-

на гаршы мубаризэе гошулур. Гырмызы Ордунун тәшкилатчыларындан бири олур, Н. Жуковски адына Һәрби-Һава Академијасында мұһарибәләр тарихи вә һәрби-сәнәт кафедрасынын мүдири кими јүксәк вәзифә тутур.

Ермәни рәсми сәнәдләриндә Гајын хидмәтләри белә гијмәтләндирилир Совет Русијасында вәтәндаш мұһарибәсини әфсанәви гәһрәманы, Гырмызы Ордунун көркәмли сәркәрдәси, һәрби академијанын профессору. Симбирск шәһәри ағгвардијачылардан азад едилдикдән сонра Гај В. И. Ленинә көндәрдији телеграмда јазмышды: «Севимли Владимир Илич, Сизин доғма шәһәринизин зәбт едилмәси Сизин јараныза чавабдыр, икинчисинә чаваб Самара олачагдыр» (Бах, Ермәни Совет Енциклопедијасы, II чилд, сәһ. 675).

Нә гәдәр гәрибә көрүнсә дә Гај Бакы нефт мәдәнләриндә ишләмиш, фәһлә һәрәкатында иштирак етмиш. Манташовун нефт мәдәнләриндән башга дикәр мәдәнләрдә тәтилләрин тәшкилатчысы олмуш. 1904-чү илдә Бакы социал-демократ гәзетләри илә әмәкдашлыг етмиш, 1908-чи илдә Бакыда «Нефт истеһсалы гуллуғчулары иттифагынын» јарадылмасында иштирак етмишди. Белә чыхыр ки, Азәрбајҗан халгы өз дүшмәнини өз гојнунда бөјүдүб әрсәјә чатдырмышды. Тәкчә Гајымы?

Андраник һелә Нахчыванда оларкән ораны Совет Русијасынын ајрылмас һиссәси елан етмишди. Чәфәнҗата бах, Түркіјә әразисинин зәбт олунуб Чар Русијасына бирләшдирилмәси уғрунда вурушан Андраник инди дә Азәрбајҗанын ајрылмас һиссәси олан Нахчыванын Совет Русијасына бирләшдирилмәси һаггында тәклиф ирәли сүрүр. Андраник 1918-чи ил ијул ајынын 14-дә Бакыја—С. Шаумјана вурдуғу телеграмда өз гошун бирләшмәләрини Русијанын мәркәзи һөкүмәтинин сәрәнчамына вердијини вә она табе олдуғуну билдирир. С. Шаумјан исә Андраникин шәхсиндә «һәгиги халг гәһрәманыны» тәбрик едир. «Известија» гәзети (1918-чи ил № 155/419) исә Андраникин Совет һакимијәти тәрәфинә кечмәсини мәмнунијјәтлә гејд едир.

Андраник бу һәрәкәти илә белә бир һәгигәти баша дүшдүјүнү билдирди ки, Чар Русијасы илә Совет Русијасынын кеополитик сијасәти арасында һеч бир фәрг олмајачаг. «Бөјүк Ермәнистан» хулјасынын һәјага кечирилмәсиндә Совет Русијасына да архалана биләр. Белә дә олду. Зәнкәзур вә Көјчә маһаллары, Газах гәзасынын Диличан дәрәси Азәрбајҗандан гопарылды вә Ермәнистан адлы дөвләт јарадылды.

Андраник чох јахшы билир вә дәрк едирди ки, Бакы

коммунасынын башында С. Шаумянын дурмасы вә комиссарларын эскәријјетинин ермәни вә христиан олмасы кәлчәкдә бүтүн Загафгазијаны «Бөјүк Ермәнистан» дәвләтинә чевирмәк үчүн база, имкан вә шәраит јарада-чагдыр. Бакы коммунасы сугут етди. Андраникин бу хүлјасы чин олмады, Андраник өз гошун һиссәләри илә бирликдә Зәнкәзуру тәрк едиб Базарчај—Дәрәләјез—Веди јолу илә кедәрәк 1919-чу илин апрелиндә Ечмиадзинә чатды. Бурада о өз гошун һиссәләрини бурахды, түрк-ләрдән вә азербайчанлылардан талан етдији, јығдығы варидаты католикоса бағышлады. Өзү исә Авропаја, Америкаја јолланды.

Гејд етмәк лазымдыр ки, Андраникин гошун һиссәләри Зәнкәзуру—Базарчај—Веди—Ечмиадзин јолу илә гајыдаркән бу бөлкәдә јерләшән азербайчанлылар јашајан кәндләри јенидән дармадағын етмиш, биринчи гырғын-дан сағ галанларын башына јени, әдаһа бөјүк фачиәләр кәтирмишди.

1914-чү илдә Шәрур—Дәрәләјез гәзасында 58476 нәфәр азербайчанлы әһали јашадығы һалда 1926-чы илдә онларын сајы 5941 нәфәрә енмиш, 52535 нәфәр азалмышдыр. Јалныз Әзизбәјов рајонунда азербайчанлылар јашајан 26 кәндин ады силинмиш, ләғв едилмишдир. Веди-Арарат рајону әразисиндә исә 35 дән чох кәндә ејни тәлә нәсиб олмушдур.

1918—1920-чи илләр Ирәван губернијасына дахил олан беш гәзада (Бунлар Ермәнистанын тәркибинә дахил едилмишдир) азербайчанлыларын дүчар олдуғлары фачиәнин мигјасыны тәсәввүр етмәк үчүн рәгәмләрә мүрациәт едиб онлары данышдырмаға мәчбур олуруғ (3-чү чәдвәл).

3-чү чәдвәл

1926-чы илдәки гәзалар	1916-чы илдәки гәзаларын әразиси 1926-чы илдәки гәзалара ујғун кәлиғ	1916-чы илдә бу гәзаларда јашајан азербайчанлыларын сајы	1926-чы илдә бу гәзаларда јашајан азербайчанлыларын сајы	1916-чы илдә нисбатән 1926-чы илдә азербайчанлыларын азалмасы нәфәрлә
Дәрәләјез Ленинакан	Шәрур-Дәрәләјез Александропол вә Ағбаба бөлкәси	58476	5941	52535
Нор Бајазет	Нор Бајазет	24791	8835	15905
Јереван	Ирәван	50754	14065	36689
Ечмиадзин	Ечмиадзин	86867	24039	62828
		41365	8247	33118
Ч Ә М И:	—	262253	61127	201126

200 мин нәфәрдән чох сојдашымызын башына кәтирилән фачиәнин әсас сәбәби 1918—1920-чи илләрдә милләтчи-дашнак гарақуруһунун јеритдији сојгырымы сијасәтинин ичрасы олмушдур. Ејни фәлакәт Јелизаветпол губернијасы тәркибиндә олан Зәнкәзур гәзасында јашајан азербайчанлыларын да башына кәтирилмишдир.

1920-чи илдә Загафгазија Федератив Сосиалист Республикасынын, сонра исә ССРИ-нин тәшкили Ермәнистанда мүвәггәти олараг азербайчанлы әһалинин сојгырымы сијасәтинә мәруз галмасыны формал сурәтдә дајандырса да, она сон гојмады. Фактлар белә бир нәтичәнин чыхарылмасына әсас верир.

Јухарыда адлары чәкилән 5 гәзадан башга Јелизаветпол губернијасына дахил олан Зәнкәзур гәзасы (индики Гафан, Сисјан, Корус, Мегри рајонлары), Гарс вилајәтинә дахил олан Ағбаба бөлкәси (индики Амасија рајону), Тифлис губернијасына дахил олан Лори-Пәмбәк бөлкәси (индики Алаверди, Степанаван, Калинино, Нојомберјан рајонлары), Јелизаветпол губернијасы Газах гәзасынын Диличан дәрәси (индики Шәмшәддин, Ичеван, Диличан рајонларынын әразиси, һабелә Красносело рајону Ахстафа (Кедикчај һөвзәсинин азербайчанлылар јашајан кәндләри) бирләшдириләрәк Ермәнистан Совет Сосиалист Республикасы тәшкил едилди.

Азербайчанлылар јашајан јени бөлкәләрин, әразиләрин Ермәнистан ССР-ә бирләшдирилмәси һәмин әразидә азербайчанлыларын сајына тәсир етмәјә билмәзди. Белә ки, мүасир сәрһәдләр дахилиндә јашајан азербайчанлыларын сајынын 1916-чы илдә 333 мин нәфәрдән чох олдугу мүәјјәнләшмишдир. (4-чү чәдвәлдә бу барәдә кениш мәлумат верилир). Үмумијјәтлә, индики сәрһәдләр дахилиндә Ермәнистан әһалиси 1831-чи илдә 161,7 мин нәфәр, 1879-чу илдә 797,9 мин нәфәр, 1913-чү илдә 1000,1 мин нәфәр, 1920-чи илдә 720 мин нәфәр, 1922-чи илдә 782 мин нәфәр, 1926-чы илдә 881,3 мин нәфәр олмушдур. 1926-чы ил әһалинин сијаһыјалынмасы кәстәрмишдир ки, һәмин әразидә 84,5 мин нәфәр азербайчанлы әһали јашамышдыр. Азербайчанлыларын хүсуси чәкиси 9,5 фаизә енмишдир. Бунларын 60 мин нәфәрә јахыны 1920-чи илдән сонра әввәлки јурдларына гајыданлар иди.

Ермәнистанын индики сәрһәдләри дахилиндә азербайчанлыларын 1916-чы илдә 333 мин нәфәрдән 1926-чы илдә 84,5 мин нәфәрә енмәси факты кәстәрир ки, ермәниләрин 1918—20-чи илләрдә Ирәван губернијасында төрәтдикләри сојгырымы сијасәти Зәнкәзур гәзасындан вә диқәр бөлкәләрдән дә јан кечмәмишдир. Демәли, ер-

мәниләр тәрәфиндән планлашдырылыб һәҗата кечирилән сиҗасәт азәрбајчанлылара сон дәрәчә баһа баша кәлмиш, онларын иткиси 260 мин нәфәрдән чох олмушдур. Она көрә дә белә нәтичәҗә кәлирик ки, 1916—26-чы илләр арасында азәрбајчанлы әһалинин артымы ән азы 10—12 мин нәфәр ола биләрди. Бу рәгәм 1926-чы илдәки мөвчуд сајдан чыхарылыб тәләф оланларын вә гачгындарын мигдарына әлавә олунмалыдыр. Көстәрилән рәгәм вә фактлардан ајдын олур ки, һәгигәтән дә мүасир сәрһәдләр дахилиндә о заман Ермәнистанда әһалинин сајы 280 мин нәфәр азалмышдыр. Бунун һеч ким, һәтта ермәниләр дә инкар етмир. Лакин ону гејд етдирик ки, ермәни рәсми мәлүматларында бу азалманы башга јерә јозур, саггызы хәстә баша јох, сағлам баша јапышдырырлар, Ермәнистан рәсми мәлүматларында гејд едилир ки, әһалинин бу гәдәр азалмасы «1918—1920-чи илләрдә түрк гошунларынын вә башыпозуг группарын тәшкил етдикләри јени гырғынын нәтичәсиндә баш вермишдир». (Бах, Ермәни Совет Энциклопедијасынын Совет Ермәнистаны чилди, сәһ. 23).

Бу, тамамилә јаландыр, ермәниләр тәрәфиндән азәрбајчанлыларын башына кәтирилән вәһшилијин үстүнү өрт-басдыр етмәкдир. Јухарыда гејд олунан вә бир аз ашағыда гәзалар вә рајонлар үзрә әһалинин мигдары барәдә верилән чәдвәлдә көстәрилән рәгәмләрдән ајдын олур ки, Ермәнистанын мүасир сәрһәдләри дахилиндә азәрбајчанлыларын сајы о заман 260 мин нәфәрдән чох азалмыш, бу да әһалинин азалмасынын үмуми мигдарына ујғун кәлир. Демәли, о заман ермәни әһалиси азалмамыш, әксинә ермәниләр азәрбајчанлы әһалини гырмыш, пәрән-пәрән салмыш, говмуш, кәндләрини дағыммышдыр. Әһалинин үмуми азалмасыны исә ермәниләрин азалмасы кими көстәрмишләр. Әһалинин азалмасы азәрбајчанлылара гаршы төрәдилән кеносид сиҗасәтинин ичрасы сајәсиндә баш вермишдир. Лакин ачыначаглы вә дәрин тәәссүф доғуран һал одур ки, ермәни милләтчиләри тәрәфиндән төрәдилмиш бу чинајәтләрә Азәрбајчанын о дөврләки рәһбәр даирәләриндә, елми идарәләриндә, јазычылар иттифагында һеч бир реаксија верилмәмиш, нәтичә чыхарылмамыш, дүнја ичтимаијјәти гаршысында чинајәткарлар ифша едилмәмишләр. Сусмаг Азәрбајчан халгына баһа баша кәлмишдир. Һалбуки сусмамаг, һәјәчан тәбили чалмаг үчүн кифәјәт гәдәр дәлил вә фактлар вар иди. Төрәдилән чинајәтләри көрән шаһидләр сағ иди. Дағыдылан кәндләрин харабалыглары ләғв олунмамышды.

1920-чи илэдэг олан газалар	1920—1930-чу иллэрдэ олан газалар	Мүасир район бөлкүсү	Азэрбајчанлы өһалинин гајы (иллэр үзрэ)				
			1916	1926	1931	1959	1970
1	2	3	4	5	6	7	8
Ирэван	Јереван	Арташат			8601	210	300
		Веди			10524	5559	7153
		Котајк			948	204	198
		Јереван			6656	3382	2721
		Чэми:	86867	24039	26729	9355	10372
Ечмиадзин	Ечмиадзин	Ечмиадзин			5393	20	30
		Эштэрэк			921	171	111
		Ноктемберјан			1181	316	196
		Абаран			139	57	12
		Зэнкибасар			—	9850	13576
		Чэми:	41365	8247	7634	10414	13925
Нор-Бајазет	Нор-Бајазет	Ахта, Севан			1859	1789	2089
		Нор-Бајазет			982	24	66
		Мартуни			346	43	16
		Басаркечэр			17036	17632	25781
		Чэми:	50754	14065	20493	19675	27952

Шэрур-Дэрэлэјэз	Дэрэлэјэз	Јегегнадзор			4052	3967	5192
		Эзизбэјов			5061	2550	4082
		Чэми:	58476	5941	9113	6517	9274
Александропол	Ленинкан	Амасија	15600		8824	9261	15002
		Гугарк	9191		6273	5259	8257
		Спитаг	—		—	2796	4036
		Чэми:	24791	7816	15097	17316	27295
Јелизаветпол губернијасын - дан кечэн эрази	Зэнкэзур	Гафан			5713	11146	13522
		Корус			452	801	1184
		Сисјан			4008	6212	7526
		Мегри	11185	1201	2334	3351	3852
		Чэми:	52612	5634	12507	21510	26084
Газах газасындан кечэн эрази	Диличан	Ичеван			—	2120	3022
		Диличан			8881	475	314
		Краснселло			—	9283	13352
		Чэми:	8181	8181	—	11878	16688
Күрчүстандан кечэн эрази	Лори-Пэмбэк	Калинино			—	4985	7786
		Гуманјан			3118	1855	2458
		Степанаван			3146	973	1482
		Нојемберјан			—	3087	4450
		Чэми:	10616	10616	6314	10900	16176
		Дикэр р-лар			—	183	423
		Ермэнистан ССР үзрэ	333662	84539	106768	107748	148189

Јухарыдакы чөдвөлдөки рөгөмлөрдө Ермәнистан ССР эразисиндә азербайчанлыларын башына кәтирилән гәд-дарлығын нәтичәси өз әксини тапмышдыр.

Гејд: 1916-чы вә 1926-чы илләрдә рајон бөлкүсү олмадығына көрә әһалинин сајы гәзалар үзрә верилиб.

Рәсми дөвләт сәнәдләриндән кәтирилән фактлар бунлардыр.

Лакин сон вахтлар Ермәнистанда јашајан азербайчанлылар, онларын сајы, инзибати-эрази бөлкүләри үзрә јерләшмәси, талеләри һаггында мәтбуат сәһифәләриндә чохлу мәгаләләр чап олунур, китабчалар ишыг үзү көрүр. Мүәллифләрин әксәријјәти илкин мәхәзләрә мұрачиәт етмәдән истәдикләри рөгөмләри һалландырыр, Ермәнистанын индики сәрһәдләри даһилиндә ермәниләрин вә азербайчанлыларын сајы, кәндләрин мигдары һаггында әсасы олмајан рөгөмләр кәтириләр. Онлар әсасән Бөјүк Совет Енскиклопедијасынын 1926-чы илдә чапдан чыхмыш 3-чү чилдиндәки В. Гурко-Крјажинин «Ермәни мәсәләси» мәгаләсиндә көстәрилән фактлара әсасланырлар.

«Ермәни мәсәләси» мәгаләсиндә дејилир: «Дашнакларын Ермәнистан Республикасы мүттәфигләрдән Гарс вилајәтини, Ирәван губернијасынын 1918-чи илдә гәсб едилмиш һиссәләрини кери алды ки, бу да Ермәнистан эразисинин 17500 инжилис квадрат милинә, әһалисинин 1510000 нөфәрә (795000 нөфәр ермәни, 575000 нөфәр мүсәлман, 140000 дикәр милләт) чатмасына имкан верди. Дашнаклар бунунла кифәјәтләnmәјәрәк, Күрчүстанын тәркибиндәки Ахалкалаки вә Борчалы эразиләринә вә Азербайчанын тәркибиндәки Гарабаға, Нахчыван дијарына, кечмиш Јелизаветпол губернијасынын чәнуб һиссәсинә јијәләнмәк иддиасында олдуғларыны билдирдиләр. Нәмин эразиләри зорла илһаг етмәк чәһдләри (инкилисләрин Загафгазијаны ишағл етдикләри дөврдә) Күрчүстанла мүһарибәјә (декабр 1918) вә Азербайчанла узун, ганлы мүбаризәјә сәбәб олду. Нәтичәдә мүбаһисәли рајонларын әһалиси 10—30 фаиз азалды вә бир сыра јашајыш мәнтәгәләри, сөзүн әсл мәһнасында, јерлә јексан едилди». (Мәгаләни Азербайчанда чапа һазырлајанлар елә тәләсибләр ки, әслиндә «б. Јелизаветполској» сөзүнү «Кечмиш Јелизаветпол» әвәзинә «Бөјүк Јелизаветпол» губернијасы кими тәрчүмә едибләр).

Лакин мәгаләдә Ирәван губернијасында, Зәнқазурда, Гарабағда дашнаклар тәрәфиндән дағыдылан азербайчанлы кәндләри һаггында сөз ачылмыр, «Мискин Ер-

мәнистана» гәҗгы сәсләнир. «Ермәни мәсәләси» мәгаләси ермәнипәрәст мөвгеләрдән, антитүрк истигамәтиндә җазылмыш, дашнак партијасынын фәалијәти Совет гурулушуна зидд олдуғуна көрә тәнгид едилмиш, 1918—20-чи илләрин гырғынларынын әсас сәбәбкары кими Түркијә, Азәрбајчан, Мүсават гурулушу гәләмә верилмишдир. Куҗа дашнакларын Ермәнистан Республикасы гоншуларын тәчавүзүнә мәруз галдығына көрә мүдафиә тәдбирләринә әл атмышдыр.

Үмумијјәтлә, «Ермәни мәсәләси» мәгаләсинин 1990-чы илдә 150 мин нүсхә тиражла (Азәрбајчан вә рус дилләриндә-) һеч бир әсаслы шәрһ вермәдән, Азәрбајчанда ајрыча китабча һалында чап олунмасына, «мүәллиф о гәдәр дәгиг вә парлаг шәкилдә җазмышды ки...» кими гијмәтләндирилмәсинә еһтијач јох иди. Мәгаләдә кәтирилән фактлар вә фикирләр белә бир нәтичә чыхармаға әсас вермир. Мәгаләдәки бә'зи фикирләри охучуларын диггәтинә чатдырырыг. «Дашнак партизанларынын мөһкәм гәрар тутдуғлары Гарабағда хусусилә амансыз мүбаризә кедирди: јалныз мүсават һакимијјәтинин сүгуту вә Бақыда Советләшмә (27. IV. 1920) Гарабағ ермәниләрини тамамилә мөһв олмагдан хилас етди».

«Ермәни мәсәләси» мәгаләсиндәки бу фикирлә, Ермәни Совет Ензиклопедијасында Мүсават партијасы һаггында дејилән ашағыдакы фикирләрин нечә дә һәмәһәнк сәсләндији көз гаршысындадыр. Ензиклопедијадә дејилир: «Азәрбајчанда мүсаватчыларын вә Ермәнистанда дашнакларын һакимијјәти дөврүндә (1918—20) ики өлкә арасында мүнәсибәтләр чидди сурәтдә кәскинләшмишди. Әрази ихтилафлары үзүндән силаһлы тогтушмалар баш верди. Азәрбајчанын Мүсават һөкүмәти силәһли гүввәләринин 3/4-нү Ермәнистанла сәрһәд рајонларында мәркәзләшдирмишди. Азәрбајчанда ермәни әһалисинин гырғыны, таланы баш верди. Гарабағда 1920-чи илин јазында Шуша харабалыглара чеврилди, бир чох ермәни кәндләри јерлә јексан олунду, әһали мөһв едилди» (Ермәни Совет Ензиклопедијасы, 8-чи чилд, сәһ. 88).

«Ермәни мәсәләси»ндә охујуруг: «Елә 1917-чи илин јында Тифлисдә кәндлиләрин гурултајында ермәниләр әлејһинә күрчү-мүсәлман иттифагы мүәјјәнләшди...» «1918-чи илдә Загафгазија Республикасы үч дөвләт гурумуна—Күрчүстан, Азәрбајчан вә Ермәнистан республикаларына бөлүнүндә Ермәнистан түркләрин өзбашыналығы алтына дүшдү...»

«Ермәнистанын сәрһәд бојунча јашајан әһалиси түрк

гошунларынын тәкрар басгынлары заманы ағыр иткиләрә мәрүз галды. Гарс вә Ирәван вилајәтләринин, Азәрбајчанын ермәни әһалиси хүсусилә зәрәр чәкди...» «Бу күчлү дивандан сонра Түркіјә Ермәнистаны әслиндә ермәниләрсиз галды». «Беләликлә, дашнакларын Ермәнистан Республикасы саһибсиз галды: Гәрб империалистләри вар-јохдан чыхмыш мискин Ермәнистаны јенидән тәлјин фелинә бурахдылар».

Бу фикирләрин сахта олдуғу бәллидир. Неч вахт дашнак вә Совет Ермәнистаны «тәлјин фелинә» бурахылмајыб. Нәмишә Русијанын, Авропа өлкәләринин, АБШ-ын, сонра ССРИ-нин һимәјәси алтында инкишаф едиб, гошу өлкәләрин әразисини зәбт етмәк хүлјасы илә јашајыб. Јохса кечмиш ССРИ әразисинин 0,13 фаизини тәшкил едән Ермәнистан бу гәдәр вәһшиликләр мәркәзинә чеврилмәзди.

Белә бир идеја гәјәси олан мәгаләдәки фактлары вә чыхарылан нәтичәләри саф-чүрүк етмәдән олдуғу кими көтүрүб индики Ермәнистанын әразисинә шамил етмәк, 575 мин нәфәр мүсәлманы 575 мин нәфәр азәрбајчанлы кими гәләмә вермәк (бәллидир ки, бүтүн азәрбајчанлылар мүсәлмандыр, лакин мүсәлманларын һамысы азәрбајчанлы дејил), ермәниләрин сајыны 795 мин нәфәр көстәрмәк, Ермәнистанда азәрбајчанлылар јашамыш кәндләрин сајынын 2000-дән чоһ олдуғуну иддиә етмәк кобуд сәһвдир. Ермәнистан Республикасынын әһалисини, әразисини, кәндләрин сајыны чоһ көстәрмәк сонрадан дүзәлдилмәси чәтин олан нәтичәләрә чатдырар. Ермәнистан ССР сәрһәдләри даһилиндә әһалинин сајыны вә кәндләрин мигдарыны чоһ көстәрмәк, онун әразисини дә кенишләндирмәк демәкдир. Бу исә дашнакларын јерсиз иддиаларына һагг газандырар.

«Ермәни мәсәләси» мәгаләсиндә кәтирилән фактларын мәнбәјини арашдыраркән 1918-чи иллә 1916-чы ил јанварын 1-нә олан Ирәван губернијасы әһалисинин сајыны әсас олараг гәбул едиб тутушдурдуг. Чүнки 1918-чи илдә Загафгазијада чәрәјан едән һадисәләр үзүндән әһалинин сајы һаггында мө'гәбәр рәсми мә'луматлар дәрч олунмамышдыр. 1918-чи ил дәир көстәрилән бүтүн рәгәмләр, о чүмләдән, гачгынларын сајы да дахил олмагла, тәгрибидир, дашнак идеологларынын антитүрк сијасәтинин әсасландырмаға хидмәт едир. 1918-чи илдә дашнакларын Ермәнистан Республикасы адландырдылары, лакин неч бир дөвләт тәрәфиндән танынмајан республиканын әһалиси «Ермәни мәсәләси» мәгаләсинә көрә 1916-чы илдә бу гәдәр олмушдур:

5-чи чадвал

Гезалар	Әһали	О чүмләдән		Әһалинин хусуси чәкисн, фанзлә	
		Ермәни-ләр	Азәрбај-чанлылар	Ермәни-ләр	Азәрбај-чанлылар
Александропол	226080	201319	9180	89,0	4,1
Нор-Бајазет	188859	129266	50713	68,4	26,8
Шәрур-Дәрәләјәз	90250	29165	58493	32,3	64,8
Ирәван	205617	107140	86732	52,1	42,2
Ечмиадзин	167786	114707	41310	68,3	24,6
Нахчыван	136859	54044	81191	39,5	59,3
Сүрмәли	104791	32501	45954	31,0	43,8
Ирәван губернијасы үзрә	1120242	667081	373582	59,5	33,3
Гарс вилајәти әһалиси	364214	113226	170198	31,1	46,7
Ирәван губернијасы вә Гарс вилајәти әһалисинин Чәми:	1484456	780307	543780	52,6	36,6
В. Гурко-Крјажинин мәгаләсиндә көстәрилән рәгәмләр	1510000	795000	575000	52,6	38,1
В. Гурко-Крјажинин көстәрдији рәгәмлә рәсми мәлуматын фәрги	+ 25544	+ 14693	+31220	—	—

Бурадан да ајдын олур ки, 1916-чы илин рәсми рәгәмләри илә В. Гурко-Крјажинин көтирдији рәгәмләр үст-үстә дүшүр. Әмәлә кәлән фәрг 2 ил әрзиндә әһалинин тәбии артымынын 1916-чы ил рәгәмләринә әләвә олунмасынын нәтичәсидир «Ермәни мәсәләси» мәгаләсиндә көтирилән фактлар Ермәнистанын индики әразисинә јох, Ирәван вә Гарс вилајәтләринин әһалисинин чәминә аиддир. Инди бу рәгәмләри көтүрүб Ермәнистанын индики сәрһәдләри дахилндә јашамыш әһалинин сајы кими вермәк олмаз. Онда белә чыхыр ки, Сүрмәли вә Нахчыван гезалары, Нахчыванын Шәрур бөлкәси, һабелә. Гарс вилајәти 1918—1920-чи илләрдә Ермәнистан әразиси олмуш, гоншу өлкәләр бу бөлкәләри зәбт етмишләр.

Ермәни рәсми мәлуматларында Ермәнистан әһалисинин ән јүксәк сајы 1913-чү ил рәгәмләри илә көстәрилир. Бу әсасда да баш верән дәјишикликләрә мүнәсибәт билдирилир. Рәсми мәлумтлара көрә Ермәнистанын индики әразисиндә 1913-чү илдә бир милјон бир мин нәфәр

әһали олмушдур. Тәбиидир ки, беш ил эрзиндә әһали 50 фаиз артыб 1510 мин нәфәрә чата билмәзди. 1920-чи илдә исә Ермәнистанын әһалиси 720 мин нәфәр олмушдур. Бу азалманын сәбәбләрини ермәни мәхәзләриндә бу чүр әсасландырырлар: «1918—20-чи илләрдә түрк гошунларынын вә башыпозуг группаларын јени гырғынлары, ачлыг вә Русияја көмәк нәтичәсиндә Ермәнистан ССР-ин индики әразисиндә әһалинин сајы азалмыш вә 1920-чи илдә чәми 720 мин нәфәр тәшкил етмишдир» (Бах, Совет Ермәнистаны мәчмуәси, сәһ. 23. Јереван, 1987).

Көрүндүјү кими, Ермәнистанда јашајан азәрбајчанлыларын дашнак һакимийјәти дөврүндә бүтүнлүклә говулуб мәһв едилмәси барәдә бирчә кәлмә дә олсун сөз ачылмыр. Әһалинин 280 мин нәфәр азалмасы азәрбајчанлыларын говулмасы вә мәһв едилмәсинин нәтичәсиндә баш вермишдир. Һәгигәтин көстәрилмәмәси ермәниләр тәрәфиндән һәјата кечирилән чинајәти өрт-басдыр етмәк мәгсәдини күдмүшдур.

Ермәнистан ССР әһалиси 1922-чи илдә 781011 нәфәр (ермәниләр 85, 98 фаиз, түркләр вә иранлылар (азәрбајчанлылар Н. Р.) 9,8 фаиз, руслар 2,45 фаиз, 1926-чы илдә 881,3 мин нәфәр (о чүмләдән ермәниләр 84,3 фаиз, азәрбајчанлылар 10,01 фаиз, руслар 2,5 фаиз), 1939-чу илдә 1281 мин нәфәр (о чүмләдән, ермәниләр 82,8 фаиз, азәрбајчанлылар 10,2 фаиз, руслар вә украјналылар 4,4 фаиз тәшкил етмишдир. (Бах, Бөјүк Совет Енсиклопедијасы III чилд, 1926-чы ил нәшри, сәһ. 418—419, Бөјүк Совет Енсиклопедијасы, III чилд, 1950-чи ил нәшри, сәһ. 55).

Көрүндүјү кими, азәрбајчанлыларын хүсуси чәкиси тәбии артым һесабына артыб ермәниләрин хүсуси чәкисинин артымыны габагламыш, 1922-чи илдәки 9,8 фаиздән 1939-чу илдә 10,2 фаизә чатмышдыр. Бу мүддәт эрзиндә ермәниләрин хүсуси чәкиси 85,98 фаиздән 82,8 фаизә енмишдир. Бу кими вәзијјәт ермәни-дашнак-коммунист игтидарыны разы сала билмәзди. Сонрақы һадисәләр көстәрди ки, ермәниләр азәрбајчанлыларын сајынын белә артмасынын гаршысыны алмаг үчүн мөкрли сийәсәтләрини усталыгла давам етдирмишләр.

Ермәнистан ССР-дә әһалинин сајы, милли тәркиби, кәндләрин мигдары һаггында һесабламалар апарыб мүһакимә жүрүдәркән белә бир үсулдан истифадә етмәк олар. Әввәлчә Ирәван губернијасына анд олан фактлар көтүрүлмәли, сонра бу фактлардан һеч вахт Ермәнистан ССР тәркибинә даһил олмадан Нахчыван вә Сүрмәли гәзаларына, Шәрур—Дәрәләјаз гәзасынын Шәрур бөл-

кәсинә аид олан фактлар чыхылмалыдыр. Беләликлә, Ирәван губернијасындан Ермәнистан ССР-ә кечән эразијә аид фактлар алыначаг. Сонра бу фактлара 1920-чи илдән Ермәнистан ССР-ә бирләшдирилән ашағыдакы бөлкәләрә аид олан фактлар элавә едилмәлидир. Бу бөлкәләр ашағыдакылардыр: Јелизаветпол губернијасы Зәнкәзур гәзасындан Ермәнистана верилән Гафан, Корус, Сисјан, Меғри рајонлары, (бир сыра мүәллифләр бүтүн Зәнкәзур гәзасынын фактларыны Ермәнистана аид едирләр. Бу, дүзкүн дејил, чүнки гәзанын тәркибиндә олан Лачын, Губадлы, Зәнкилән рајонлары Азәрбајчан эразисидир), Газах гәзасынын Ичеван, Диличан, Красносело, Шәмшәддин рајонлары, Тифлис губернијасынын Лори-Пәмбәк бөлкәси, Туманјан, Степанаван, Калинин, Нојемберјан рајонлары, Гарс вилајәти Ағбаба бөлкәсиндәки Амасија рајону.

Ермәнистан дедикдә 1920-чи ил нојабрын 29-дан сонра Ермәнистан ССР адланан эрази нәзәрдә тутулур.

Ермәнистан Республикасынын рајонлар үзрә бөлкүсү ашағыдакылардыр: Кечмиш Ирәван губернијасынын Ирәван, Ечмиадзин, Нор-Бајазет, Дәрәләјез, Александропол гәзаларынын эһатә етдији рајонлар (Котајк, Арташат, Ечмиадзин, Әштәрәк, Ноктемберјан, Абаран, Массис, Талиц, Арагатс, Бағрамјан, Іраздан, Севан, Камо, Мартуни, Варденис, Јеғегнадзор, Вајк, Ахурјан, Артик, Гугарк, Спитак, Ани, Наири, Гукасјан), Гарс вилајәтиндән илһаг олунмуш Амасија рајону, Јелизаветпол губернијасы Зәнкәзур гәзасынын Гафан, Корус, Сисјан, Меғри рајонлары, Газах гәзасындан Ичеван, Красносело, Шәмшәддин рајонлары, Күрчүстандан Ермәнистана верилмиш Ташир, Туманјан, Степанаван, Нојемберјан рајонлары.

Бу даирәдән кәнара чыхмаг гејри-реал рөгәмләрә кәтириб чатдырар, тарихи һәгигәт тәһриф олунар, ермәнидашнак үнсүрләринин дәјирманына су төкмәјә бәрәбәр олар. «Ермәни мәсәләси» мөгәләсиндә көстәрилән эрази, кәндләрин мигдары да Ермәнистана дејил, бүтүнлүклә Ирәван губернијасы вә Гарс вилајәтинә аид олан эразиләрин чәмидир.

Ирәван губернијасынын эразиси 23194,79 кв.верст вә ја 26397,06 кв.километр, Гарс вилајәтинин эразиси исә 16466,15 кв.верст вә ја 18739,46 кв.километр, һәр икисинин эразиси бирликдә 39660,94 кв.верст вә ја 45136,52 кв.километр тәшкил етмишдир ки, бунлары да инкилис квадрат милинә чевирдикдә В. Гурко-Крјажинин мөгәләсиндә көстәрилән саһәјә бәрәбәр олур.

1873-чү илден 1916-чы илэдэк Ирəван губернијасы Ирəван гəзасында 213, Ечмиадзин гəзасында 218, Шəрур-Дəрэлəјəз гəзасында 163, Нор-Бажазет гəзасында 135, Александропол гəзасында 165, Сүрмели гəзасында 277, Нахчыван гəзасында 167 кəнд чəми 1141 кəнд, Гарс вилајəтиндə исə 871 кəнд, чəми 2012 кəнд олдуғу гəјдə алынмышдыр. Бурадан да кəрүндүјү кими, əрази вə кəндлəрин сажы Ермəнистан Республикасына јох, Ирəван губернијасы вə Гарс вилајəтинə аид олан рəгəмлəрин чəмидир. Кечмиш Ермəнистан ССР əразисинə ујғун əразидə јашајыш мəнтəгəлəринин сажы исə бу гəдэр олмуш-дур:

6-чы чəдвəл

Кечмиш гəзалара ујғун олан рајонларда	1918-чи илдə		1931-чи илдə		1986-чы илдə	
	Чəми јаша- ыш мəнтəгə- лєри	О чүмүлөдөн азербайҗан- лылар јаша- јан	Чəми	О чүмүлөдөн азербайҗан- лылар јаша- јан	Чəми	О чүмүлөдөн азербайҗан- лылар јаша- јан
Ирəван	213	118	210	96	103	4
Ечмиадзин	218	117	251	52	245	12
Дəрэлəјəз	163	101	73	47	52	23
Нор-Бажазет	135	62	121	52	94	33
Александропол	165	15	173	12	152	10
Зəнкəзур гəзасындан кечэн рајонларда	222	116	191	87	128	40
Газах гəзасындан кечэн рајонларда	84	23	84	20	60	20
Лори-Пəмбək бөлкəси рајонларында	102	21	102	21	97	17
Гарс вилајəти Агбаба бөлкəси	37	35	37	26	26	19
Чəми Ермəнистан ССР əразисиндə	1349	608	1242	413	957	178

Гəјд: 1918-чи илə нисбətəн 1931-чи илдə Ечмиадзин гəзасында јашајыш мəнтəгəлəринин артмасы əввəллэр Ирəван гəзасына дахил олан Зəнкибасар рајонунун бүтүндүклə Ечмиадзин гəзасына дахил едилмəsi сəбəбиндэн олмушдур.

Чəдвəлдэн кəрүндүјү кими 1918-чи ил əрəфəсиндə Ермəнистанын индики əразисиндə 1349, 1931-чи илдə 1242, 1986-чы илдə 957 кəнд гəјдə алынмышдыр. Јалныз 1918—20-чи иллəрдə дашнакларын һакимијəти дəврүндə, үмүмијəтлə, 107 кəнд, 1931-чи иллə 1986-чы иллэр арасын-

да исә 285 кәнд азалмышдыр. Лакин 1918—20-чи илләрдә азербайчанлылар јашајан 195 кәнд, 1931-чи иллә 1986-чы илләр арасында исә 295 кәнд сырадан чыхмышдыр. Демәли, азербайчанлылар говулан кәндләрдә ермәниләр мәскунлашмышдыр.

Умумијјәтлә, Русија империясынын дағылмасы әрәфәсиндә Ермәнистанын индики әразисиндә 1349 кәнддән 608 кәндә (45 фаиз) азербайчанлылар, 560 кәндә (41,5 фаиз) ермәниләр, 115 кәнддә (8,5 фаиз) күрдләр, 66 кәнддә (4,9 фаиз) руслар вә башга милләтләрин нүмәјәндәләри јашамышлар. Јалныз 1828—1829-чу илләрдәки кәчүрүлмә заманы Ирәван губернијасында әввәлләр азербайчанлылар јашајан 208 кәнддә ермәниләр мәскунлашмышдыр. Ирәван ханлығынын Русијаја бирләшдирилмәси әрәфәсиндә исә бурада мөвчуд олан 526 кәнддән јалныз 63-дә ермәниләр јашамышлар.

7-чи чәдвәл

Илләр	Чәми әһали јашајан кәндләр	Азербайчанлылар јашајан кәндләр	Азербайчанлылар вә ермәниләр гарышыг јашајан кәндләр	Ермәниләр јашајан кәндләр
1828	317	254	25	38
1873	529	333	40	186
1905	624	341	37	199
1931	632	133	104	356
1986	435	72	0	348

Беләликлә, 1918-чи ил әрәфәсиндә азербайчанлылар јашајан кәндләр әразинин 50—55 фаизини, ермәниләр јашајан кәндләр исә 30—35 фаизини әһатә етмишдир. Кәндләрин сајынын чох олмасына бахмајараг, ермәни әһалисинин әксәр һиссәси Арарат вадисинин вә Шорәкәлин (Александропол гәзасы) мөһдуд бир сәһәсиндә јерләшмишдир.

Ермәниләрин Арарат вадиси әразисиндә топланмасы Совет дөврүндә дә давам етмиш, бурада јашајан азербайчанлылар депортасија едилмишдир. Ермәнистан ССР әразисинин 26,7 фаизини тәшкил едән Арарат вадиси әразисиндә 1986-чы илдә республика әһалисинин 58,8 фаизи топланмышды. Бу бөлкәдә 1916-чы илдә азербайчанлылар 114 кәнддә јашајырдылар. 1986-чы илдә бу рәгәм 11-ә енмишди.

7 вә 8 сајлы чәдвәлләрдә верилән фактлар исә Ермәнистан ССР адланан республикаја кәчән Ирәван губернијасынын Ирәван, Ечмиадзин, Нор-Бајазет, Дәрәләјәз гәзаларына аиддир. Бу фактлар азербайчанлыларга гар-

Ирэван канлы- гындагы (губер- нијасы) геза вө онлара дахил олан индики рајонлар	Гезалар үрө индики районла- рың арасы	1836-чи илде ер- мөнилөр јашајан көңдөрүн ара- зын	1828—1989-чу иллөр арасында олан дөврдө ермөнилөр тәрәфиндөн зөбт едилэн эразилөр				
			1828—1900 чу ил	1918—1920 чи ил	1921—1986 чы ил	1988—1989 чу ил	Чөмө 160 ил өргөмдө
Ахта вө Севан	132400	—	46484	79173	5713	1030	132400
Нор-Бајазет	63700	—	25232	36868	1600	—	63700
Мартуни	118500	—	110835	6081	1584	—	118500
Басаркечәр	115000	—	9946	2944	1110	101100	115100
Чөми Н. Бајазет гезасында	429700	—	192497	125066	10007	102130	429700
Котајк	84400	7548	23119	50488	3245	—	76852
Арташат	50700	—	10874	37376	2450	—	50700
Веди	149900	—	11562	8888	126500	2950	149900
Чөми Ирэван гезасында	285000	7548	45555	96752	132195	2950	277452
Эштәрэк	92600	17634	13581	58543	2842	—	74966
Абаран	91600	210	86217	4750	423	—	91990
Талин	128800	1311	13653	113836	—	—	127489
Ноктемберјан	67300	10186	7936	46768	2410	—	57114
Ечмиадзин	37900	8268	7582	20880	1170	—	29632
Зәнкибасар	17000	1358	2317	1674	251	11400	15642
Чөми Ечмиадзин гезасында	435200	38967	131286	246451	7096	11400	39623
Әзизбәјов	117300	—	16098	89094	5706	6402	117300
Јегегнадзор	113400	—	23202	75926	5712	8560	113400
Чөми Дәрәләјез гезасында	230700	—	39300	165020	11418	14962	230700
Чөми гејд олан рајонларда	1380600	46515	408638	633289	160716	131442	1334085
Зөбт едилэн эрази фаизлә	100	3,37	29,60	45,87	11,64	9,52	100

шы ермәниләрин төрәтдији кеносид вә гәсбкарлыг сija-сәти тамамил сүбут едир.

7-чи чәдвәлдә азербайчанлылар јашајан кәндләрин истиласынын динамисасыны, 8-чи чәдвәлдә верилән фактлар исә азербайчанлылара мәхсус эразиләрин зәбт едилмәсини кәстәрән фактлардыр.

Севан көлүнүн 141 мин гектар саһәси рајонлар үзрә бөлүнмәдији үчүн бу чәдвәлә дахил едилмәјиб. Чәдвәлдәки рәгәмләрдән ајдын олур ки, Иран вә Түрkiјәдән ермәниләрин көчүрүлүб Ирәван ханлығы эразисиндә јерләшдирилмәси нәтичәсиндә әввәлләр азербайчанлылар јашајан кәндләрин вә онлара мәхсус олан торпаг саһәләринин ермәниләр төрәфиндән зәбт олунмасына башланмыш вә бу иш Совет дөврүндә дә усталыгла давам етдирилмишдир.

1826—1928-чи илләр Русија—Иран мұһарибәси заманы Ирәван ханлығынын эразисиндә азербайчанлылар јашајан 420 кәнд бүтүнлүклә дағыдылмышдыр. 1828-чи илдә һәмин эразидә азербайчанлылар јашајан 254, гарышыг 25, ермәниләр јашајан 38 кәнд галмышдыр. 1828—1872-чи илләр арасында олан дөврдә азербайчанлылар јашајан 146 кәнди ермәниләр зәбт етмиш, азербайчанлылар јашајан даһа 15 кәнддә мәскән салмышлар. 1873-чү иллә 1914-чү илләр арасында кәндләрин күтләви сурәтдә зәбт олунмасы баш вермәмишдир. Лакин дашнак республикасынын фәалијјәт кәстәрдији 1918—1920-чи илләрдә азербайчанлылар јашајан 208 кәнд дағыдылмыш, әһалиси мәнв едилмишдир. Јалныз гејд олунан ики ил әрзиндә ермәниләр азербайчанлылар јашајан 157 кәндә бүтүнлүклә, 67 кәндә исә гисмән саһиб олмушлар. 1931-чи иллә 1988-чи ил арасында бүтүнлүклә азербайчанлылар јашајан 61 кәнди, ермәниләрлә бирликдә азербайчанлыларын јашадыгы 104 кәнди зәбт етмишләр. 1988-чи илин сонунда исә галан 72 кәнд ермәниләр төрәфиндән зәбт олунмушдур. 1989-чу ил январын 1-нә һәмин эразидә бирчә нәфәр дә олсун азербайчанлы галмамышдыр.

Кәндләрин зәбти онлара мәхсус олан торпаг саһәләринин дә зәбт олунмасы демәк иди. Ирәван ханлығынын Ермәнистан ССР јарадылан эразиси 1380600 гектар тәшкил етмишдир. 1828-чи илдә ермәниләр јашајан кәндләрин эразиси 46515 гектар, үмуми саһәнин 3,37 фаизи гәдәр олмушдур. Азербайчанлылара мәхсус олан эрази исә 1334085 гектар, үмуми эразинин 96,63 фаизи гәдәр олмушдур. Ермәниләр 1828-чи иллә 1873-чү ил арасында

азербайжанлылары мэхсус олан 408 мин гектар (29,6 фаиз), 1918—1920-чи иллэр арасында 633 мин гектар (45,79 фаиз), 1931-чи иллә 1986-чы иллэр арасында 160 мин гектар (11,64 фаиз), 1988-чи илдә исә галан 131 мин гектар (9,60 фаиз) эразини зәбт етмишләр. 1988-чи илдә зәбт едилән кәндләр ашағыдакы рајонларда иди: Ара-рат (Веди) рајонунда 4 кәнд (2950 гектар эрази), Басаркечәр рајонунда 33 кәнд (101100 гектар), Граздан (Ахта) рајонунда гарышыг кәндләр (1030 гектар), Әзиз-бәјов рајонунда 8 кәнд (6400 гектар), Јеҗегнадзор рајонунда 15 кәнд (8560 гектар), Зәнкибасар рајонунда 12 кәнд (11400 гектар).

Беләликлә, азербайжанлылары мэхсус бүтүн кәндләр вә онлара аид олан торпаг сәһәләри ермәниләр тәрәфиндән зәбт олунмушдур. Бу чүр тәчавүзә јол верәнләрин әмәлләри гәсбкарлыг, тәчавүзкарлыг адланыр. Ермәни сijasәтчиләри исә әксинә, гоншулары ифтиралар јағдырмагла мәшғул олурлар.

Јухарыда кәтирилән фактлардан белә бир үмуми нәтичә чыхыр ки, 1828-чи илдән 1988-чи иләдәк олан 160 ил әрзиндә ермәниләр һәм Чар Русијасы дөврүндә, һәм дашнак һакимијәтинин 2 или, Совет дөвләтинин 70 или әрзиндә азербайжанлылары гашы, ејни ардычылыг, ејни гәддарлыгла гәсбкарлыг, кеносид сijasәти јеритмишләр. **Дашнакларын милли сijasәти илә коммунистләрин милли сijasәтләри арасында һеч бир фәрг олмамышдыр.** Лакин дашнаклар азербайжанлылары өз јурдларындан бүтүнлүклә говмағы һәјата кечирә билмәдиләр. Буну Ермәнистан коммунистләри ичра едә билдиләр. Өзү дә чох усталыгла.

Ермәни тәчавүзкарлары бунунла кифәјәтләнмәјәрәк тарихә гаршы да кеносид сijasәтини јеритмишләр. Мәлүмдур ки, Ермәнистан ССР адланан өлкәдәки кәндләрин 95 фаизиндән артығынын ады түрк мәншәли олмушдур. Чар Русијасы һакимијәтинин 90 или әрзиндә бу эразидә кәндләрдән јалныз бир нечәсинин ады дәјишдирилмишди. Күмрү Александропол адландырылмышдыр. Рус көчкүнләрини—духоборлары, икиноборлары, малаканлары јерләшдирмәк үчүн Воронцовка, Ново-Михајловка, Рус-Гергер, Никитино, Надеждино, Јеленовка, Семјоновка, Константиновка, Базарчај, Борисовка, Ново-Диличан, Головино ады илә јени кәндләр салымышдыр.

Бәс халглар достлуғунун јенилмәз галасы һесаб едилән ССРИ-нин бир һиссәси олан Совет Ермәнистанында нечә? Бу адлы республика чәми 70 илә гәдәр јашады.

Лакин гојуб кетдији ганлы изләр, мирас һеч бир дөврлә мугајисә едилә билмәз. Ермәнистанда түрк мәншәли кәнд адларынын дәјишилмәсинә 1924-чү илдән башланды, Күмрү (Александропол) Ленинанан адландырылды. Символик дејилми? Сонра Бөјүк Гаракилсә Кировакан олду. 1935-чи илдә 195 кәндин, 1945-чи илдә 39 кәндин, 1946-чы илдә 120 кәндин, 1947—1978-чи илләрдә 400-дән чох кәндин, 1978—80-чи илләрдә 300-дән чох кәдин, 1991-чи илдә исә галан 94 кәндин ады дәјишдирилди.

Бир чох һалларда јени ад тапа билмәдикләриндән садәчә олараг адлар ермәничәјә тәрчүмә олунмуш, ја да бир-ики һәрф дәјишдирилмишдир. Диггәт јетирин Дәмирчи-Дарпник, Ағгала-Бердкунк, Ајрывәнк-Һајраван, Зод-Сотк, Гызыл булаг—Хачахбјур, Мәзрә-Масрик, Гарагала-Севаберд, Көјкилсә-Капутан, Охчаберд-Вохчаберд, Јенкичә-Норабатс, Хачалараг-Хачпар, Муғамлы-Муғам, Дашлы-Дашдакар, Шыхлар-Лусарад, Күллүдүз-Вардаһовид, Зејтә-Зедеја, Армутлу-Данзуд, Алмалы-Хизоруд, Нәзрван-Қазараван, Ағбулаг-Ахпурак, Бәриабд-Барапет, Ағкилисә-Чермакаван, Ачыбаач-Ачабаач, Говшуд-Кавчут, Кәрд-Қард Ағуди-Агиту, Аравус-Аравис, Бајандур-Багатур. Јени кәнд—Нор-Кјуг, Кабут-Капујт, Молла Муса-Мусакан, Пираган-Бјуракан, Дашгала-Караберд, Бәзирхана-Дзитһанков, Гызылтамур-Воскеваз, Мелик кәнд-Мелик кјуг, Күллүчә-Варденис, Көзәлдәрә-Кегадир, Гамышгут-Јеғегнут, Дәрәкәнд-Дзоракјуг, Агунк-Көзлү, Гарадаш-Севкар, Ијдәли-Пшадаван, Күллүбулаг-Вардағбјур, Көл-Личк вә с. Совет Ермәнистаны әразисиндә олан Азәрбајчан мәншәли бүтүн топонимләрин—чајларын, дағларын, дәрәләрин, тәпәләрин, дүзәнликләрин адлары белә дәјишдирилиб ермәниләшдирилмишдир.

Ермәни тәчавүзкарлары гәдим адларымызы бу күн дәјишдирсәләр дә онларын мәкрли мәгсәдләри баш тутмајачаг. Әчладларымызын гојдуғу мүгәддәс адлар тарихин сәһифләриндә, һәјатда силинмәз адлар кими галачаг, дүшмәнләримизә өлүмчүл зәрбә вурачаг, Азәрбајчан халгынын һагг ишинин гәләбәсиндә мүһүм рол ојнајачаг.

Беләликлә, ајдын олур ки, мин илләр әрзиндә Азәрбајчан халгынын кечмишинин шаһиди олан, тарихин түфан вә кәшмәкешләринә синә кәрән түрк мәншәли кәндләрин һамысынын ады, вур-тут 56 ил әрзиндә, ермәни тәчавүзүнә мә'руз галмышдыр. Бүтүн бунлар дөврүмүзүн «зәкасы, шәрәфи вә вичданы» олан Коммунист Партијасынын һакимијәти дөврүндә баш вермишдир.

Суал олунур: Ермәнистанын һаким даирәләри «бө-
жүк соҗгырымы»нын илдөнүмләрени кениш геҗд етмәк
үчүн нәҗә көрә бу гәдәр чанфәшанлыг едир, дәриден-га-
быгдан чыхырлар? Она көрә ки, Ермәнистан республи-
касынын Азәрбаҗчана, азәрбаҗчанлылара гаршы һәҗата
кечирдикләри гәсбкарлыг, тәчавүз, кеносид сиҗасәтлә-
рини, онларын нәтичәләрини өрт-басдыр етсинләр, судан
гуру чыхсынлар, кәләчәкдә даһа бөжүк фачиәләр төрәт-
мәк үчүн вахт газансынлар.

Ермәни сиҗасәтбазлары Түркиҗәни кеносид сиҗасәти
жеритмәкдә иттиһам едир. Лакин фактлар бунун әксини
тәсдигләҗир.

Дашнак партиҗасынын рәсми гәзети олан «Азада-
мард» гәзетинин вердиҗи мәлүмата көрә, 1985-чи илдә
Түркиҗәдә 150 мин нәфәр ермәни җашамышдыр (бах, ады
чәкилән гәзет, 1993-чү ил, 6—12 август № 30/12). Әкәр
кечән он илин тәбии артымы нәзәрә алынса инди Түрки-
җәдә ән азы 180—200 мин нәфәрә гәдәр ермәни җашамыш
оларды. Көрүндүҗү кими, Түркиҗәдә ермәниләрин көкү
кәсилмәҗиб. Әксинә, Түркиҗәдә тичарәт, ичтимаи иашә,
бизнес саһәсиндә чохлу ермәни чалышыр. Инди җалныз
Истанбулда ермәни дилиндә ондан артыг гәзет вә жур-
нал нәшр олунур. Бунлара «Җаманак», «Мәрмәрә»,
«Иһо», «Апоҗевматини», «Күлис», «Җбид», «Просече 78»,
«Сурп пркич», «Лрабер», «Акос» адлы гәзет вә журнал-
лар дахилдир. Мараглысы, одур ки, «Лрабер» вә «Акос»
түркчә нәшр олунур. Бу ики гәзетин мәҗсәди түрк оху-
чусуну ермәни мәдәниҗәти, инчәсәнәти илә, сиҗаси һәҗат-
да баш верән һадисәләрлә, килсә дахили һәҗаты илә та-
ныш етмәкдир. Бу гәзетләр килсә-дини аҗинләр, милли
ән'әнәләр һаггында чохлу материаллар дәрч едир. 12 сә-
һифәлик «Акос»ун 10 сәһифәси түрк дилиндә, җалныз 2
сәһифәси ермәни дилиндә нәшр олунур. Истанбулда ер-
мәни патриархлығы, 40-дан артыг ермәни килсәси, он-
ларча ермәни мәктәби фәалиҗәт көстәрир. Истанбул
университетләриндә чохлу ермәни алими чалышыр. Бәс
Ермәнистанда? Инди Ермәнистанда бирчә нәфәр дә олса
азәрбаҗчанлы галмамышдыр. Јүзилликләрин шаһиди
Тохмах көл гәбиристанлығыны белә јер үзүндән силиб
атмышлар. Фактлар тәкзиболунмаз сурәтдә көстәрир
ки, гәсбкарлыг, тәчавүз вә кеносид сиҗасәтинин тәшки-
латчылары ермәни килсәси, дашнак партиҗасы, гаты
шовинистләрдир, ичрачылары исә Ермәнистан игтида-
рыдыр, адларыны ермәни тарихиндә әбәдиләшдирмәк
арзусунда олан башкәсәнләр, ушаглары сағ-сағ ода атан-

лар, гочаларын башынын дәрисини дири-дири сојанлардыр, онларын идеја мүәллимләридир.

Ермәни милләтчи јазычылары, мәдәнијјәт, инчәсәнәт хадимләри, сијасәтчиләри «милли азадлыг һәрәкаты» шүарыны әлләриндә дәстәвүз едәрәк ермәни халгыны јашадыглары өлкәләрдә, хүсусилә, Түркијәдә дәвләт гурулушуна гаршы мүбаризәјә, үсјана, тәхрибата чағырырдылар. Бу кими чағырышлар XIX әсрин 70—80-чи илләриндә даһа кениш вүсәт алмышды. Бу истигамәтдә Раффи, М. Хримлјан, Г. Срвандсјан, А. Тохмахчјан вә башгалары хүсуси фәаллыг көстәрирдиләр. Онлар Русиянын һимајәсинә архаланараг күрдләр вә ајсориләрлә иттифакда Түркијәгә гаршы чыхыш етмәјин зәрурилијини гејд едирдиләр. Г. Ардзруни јазырды «Ермәниләрин үмид бәсләдији јеканә дәвләт Русиядыр». Әкәр Гәрби Ермәнистан Русия илә бирләшдириләрсә, «бир нечә илдәи сонра өлкә чичәкләнән вәзијјәтә чатар». М. Мамурјан ермәни халгынын азадлыгыны силаһлы мүбаризәдә көрүр. Г. Чилинкәрјан вәтән наминә ган төкмәјин үлвиләјини тәблиғ едәрди. Раффинин «Самвел», «Давит бек» романларынын гәһрәманлары да бу идеја илә јашајырдылар. Онлардан бири дејирди «Еј, аталар, еј бабалар... әкәр сиз бу килсәләрин јериндә... галалар тиксәјдиниз, әкәр сиз бу мүгәддәс хачларын вә габларын әвәзинә силаһлар алсајдыныз, әкәр сиз бизим бу мәбәдләримиздә әтирли бухардан әвәзинә барыт чәксәјдиниз, инди бизим өлкә хошбәхт оларды». Башга бир јердә Раффи дејирди: «мән... тарихи факт үчүн јох, мәни мәфтун едән мүасир һәрәкәт үчүн јазырам».

Г. Патканјан ермәни халгынын азадлыгыны онун галдырдыгы гылынчын учунда көрүрдү, ермәни гызыны хопдан гылынч төкмәјә, чәбһәјә јолланыб гәләбә чалмаға вә азад гајытмаға сәсләјирди. Һ. Паронјан XIX әсрин 70-чи илләриндә «Татрон» мәчмүәсинин сәһифәләриндә дәрч етдирдији мәгаләләриндә гејд едирди ки, инсан һүгүгларыны әлдә етмәјин вә сахламағын биринчи амили силаһдыр. Арсен Тохмахчјан, о өлкәни, о вәтәни вә о халгы хошбәхт һесаб едирди ки, онун өвладлары бөјүк мәгсәдләр наминә өлмәји бачарыр, билирләр ки, онлар үчүн өлмәк һәјатын башлангычыдыр.

Чиванинин, Һ. Туманјанын, А. Арпиарјанын, Муратсанын, П. Прошјанын, Һ. Һовһаннесјанын, Г. Ағајанын вә башгаларынын әсәрләриндә дә һәмин идеја, анчаг башга чүр тәблиғ едилди.

Һовһаннес Туманјан ше'рләринин бириндә кәнчләрә мүрачиәтлә јазырды:

«Еј ӱзабкешлӱр кӱлирик,
Кӱлирик силаһлана раг,
Азад кӱн, һӱјат вӱ севинчи
Сизин ӱчӱн кӱтиририк».

70 илдӱн артыг бир мӱддӱтдӱ халглар достлуғунун јенилмӱз галасы адландырылан ССРИ-нин мӱһкӱмлӱндирилмӱси уғрунда мӱбаризӱнин ӱн сыраларында аддымлајан, лакин ӱгидӱси илӱ ӱмӱли ӱст-ӱстӱ дӱшмӱјӱн ермӱни сијасӱтчилӱринин фӱалијјӱтинин мӱхви тӱрӱфинӱ нӱзӱр салаг. Совет Иттифагы Маршалы, ики дӱфӱ Совет Иттифагы Гӱһрӱманы Иван (Һовһаннес) Христафорович Бағрамјанын 1980-чи илдӱ Јереванда «Һајастан» нӱшријјаты тӱрӱфиндӱн чап олунмуш «Мои воспоминания» мемуар китабынын 25-чи вӱ 21-чи сӱһифӱлеринӱ диггӱт јетирӱк. «Мне было уже без малого 18 лет, я достаточно ясно понимал суть сложившейся на Кавказском фронте общей военной обстановки и кровавых событий в Турции, ввергших, как уже говорилось, весной 1915 года все население Западной Армении в пучину безысходного горя. Я не мог оставаться в стороне от борьбы против ненавистных врагов моего родного народа. При этом отчетливо понимал, что только плечом к плечу с российским солдатом мне будет под силу сражаться против турецких палачей».

«Весь армянский народ был убеждён в том, что Андраник всю свою сознательную жизнь посвятил самоотверженной борьбе за освобождение родной Западной Армении от многовекового деспотизма реакционных кругов Османской Турции.

Весьма знаменательно, что в составе дружины Андраника некоторое время героически сражался против турок молодой Анастас Иванович Микоян, а в рядах 6-й добровольческой дружины на Эрзерумском направлении доблестно бился Гайк Бжишкян, впоследствии прославленный герой гражданской войны, видный полководец Красной Армии, вошедший в историю под именем Гай. Уже тогда он отличался бесстрашием и командирскими способностями».

Шӱрһӱ ӱһтијач јохдур. Лакин билмӱлијик ки, Азӱрбајчан халгынын башына кӱтирилӱн фачиӱлӱрин тӱшкилатчылары микојанлар, бағрамјанлар, шаһназарјанлар, осипјанлар... олмушлар. Бах, ермӱни зијалылары ӱз халгыны бу чӱр тӱрбијӱлӱндирир, тӱрклӱрӱ гаршы силаһлы мӱбаризӱјӱ һазырлајырдылар. XIX ӱсрин 70—80-чи ил-

ләринин язычыларынын фикри илә XX эсрин 70—80-чи илләринин ермәни зижалыларынын, о чүмлэдән, Силва Капутикјанын, Серо Ханзадјанын, Вардјес Петросјанын, Жеворг Еминин, Зори Балајанын, Леонид Грунтсун вә башгаларынын идеја вә фикирләринин чуғлашдығыны көрдүкдә шүбһәләnmәјә дәјмәз. Чүнки онларын һамысы ејни мәнбәдән—ермәни шовинизминдән сүд әмиб тәрбијәләнибләр. Һалбуки биз өз тәләјимизә, сојдашларымызын тәләјинә бикәнәлик үзүндән Азәрбајчан халғынын башына кәтирилән фәлакәт вә вәһшиликләр һаггында сөз дәмәкдән чәкинмишик, сусмушуг.

Нә гәдәр гәрибә көрүнсә дә Азәрбајчан Совет Энциклопедијасы сәһифәләриндә Ермәнистанда јашајан азәрбајчанлылар һаггында, онларын сајы, јашадыглары бөлкәләр вә кәндләр һаггында бирчә кәлмә дә олса јазылмајыб. Белә чыхыр ки, Ермәнистан әразисиндә һеч вахт, һеч бир нәфәр дә азәрбајчанлы јашамыјыб.

Ермәнистанда азәрбајчанлылар јашајан кәндләр, орада јашајан азәрбајчанлылар һаггында Азәрбајчан Совет Энциклопедијасында мәлумат верилмәмәси бағышланмаз сәһв кими гијмәтләндирилмәлидир. Ермәни Совет Энциклопедијасында исә бүтүн дүнја өлкәләриндә јашајан ермәниләр һаггында, ермәниләр јашајан бүтүн јашајыш мәнтәгәләри һаггында, вахтилә һәтта 4—5 нәфәр ермәни јашамыш мәнтәгәләр барәдә, әһалиси, онун мәшғулијјәти, кәндләрин тәбии шәранти вә координатлары һаггында мүфәссәл мәлуматлар верилмишдир. Азәрбајчанда ермәни ајағы дәјән бүтүн јашајыш мәнтәгәләри,—чајлар, дағлар, дәрәләр һаггында Ермәни Совет Энциклопедијасында мүфәссәл мәлуматлар вардыр. Һәтта бир чох јашајыш мәнтәгәләринин тарихи ермәниләрин хәјринә тәһриф олунмуш һалда верилмишдир. Мәлумдур ки, энциклопедијалара дүшән фактлар мүтләг һәгигәт кими гәбул олунур, бир чох һалларда тәдгигатчылар илкин мәлуматлара мүрациәт етмирләр. Беләликлә дә бәзи халгларын тарихи бејнәлхалг аләмә тәһриф олунмуш һалда чатдырылыр.

Ермәни Совет Энциклопедијасында Азәрбајчанда јашајан ермәниләр һаггында кениш материал верилмишдир. Орада дејилир. «Ермәниләр Азәрбајчанын индики әразисиндә гәдим заманлардан јашајырлар. Бөјүк һајкын Арсах вә Утик губернијалары илә јанашы, ермәниләр һабелә Күр чајындан шималда вә Каспи дәнизинин чәнуб-гәрб сәһилләриндә јашајырдылар. Онлар кәнд тәсәррүфаты, сәнәткарлыг вә тичарәтлә мәшғул олурдулар. Азәрбајчан Русијаја бирләшдикдән сонра дијарын ермә-

ниләр јашајан саһәләриндә дә мәдәни һәјат хејли чанланды. Сәнаје Бакысынын јүксәлиши илә јанашы ермәниләрин дә сајы артмыш вә шәһәр Загафгазијада ермәниләрин ичтимаи-сијаси вә мәдәни мәркәзләриндән биринә чеврилмишдир». (Ермәни Совет Энциклопедијасы, I чилд, сәһ. 90).

«Ермәниләр Азәрбајчанын индики эразисиндә гәдим заманлардан јашајырлар» һөкмүнү вермәклә ермәни алимләри узаг һәдәфи вурур, демәк истәјирләр ки, Азәрбајчан ермәниләрин гәдим эразисидир. Онлар тарихи һәгигәтләри белә тәһриф едирләр.

Гејд етмәк јеринә дүшәр ки, Ермәни Совет Энциклопедијасынын I-чи чилди 1974-чү илдә, Азәрбајчан Совет Энциклопедијасынын I-чи чилди исә 2 ил сонра—1976-чы илдә чап олунуб. Ермәни Совет Энциклопедијасынын I чилдиндә Ермәнистанда азәрбајчанлылар јашајан кәндләр һаггында кениш мәлүмат верилиб, азәрбајчанлы әһалинин миғдары көстәрилмишдир. Сонракы чилдләрлә исә һансы кәнддә вә нечә нәфәр азәрбајчанлы јашамасы һаггында мәлүмат јохдур. Јәгин онлар АСЕ-нин чилдләрини диггәтлә изләмиш, орада Ермәнистанда азәрбајчанлылар јашајан кәндләр һаггында һеч бир мәлүмат олмадығына көрә онлар да бу барәдә јазмағы лазым билмәмишләр. Лакин башга өлкәләрдә ермәниләр барәсиндә мәлүмат вермәји унутмамышлар.

Энциклопедијалар чап олунан дөврдә ССРИ адланан өлкәдә ејни идеолокија, ејни сијаси гурум һаким иди. Баша дүшмәк олмур, нә үчүн республикадан биринә бүтүн дүнјада јашајан ермәниләр һаггында мәлүмат вермәк мөгбул сајылырды, дикәринә, һәтта гоншу республикада јашајан өз сојдашлары барәдә буну гадаған едирдиләр? Јәгин бу јалныз јухарыларын гадағаны јох, өз алимләримизин, сијасәтчиләримизин, башбиләнләримизин, узағы, кәләчәји габагчадан көрмәк бачарығынын чатышмамасынын, сәриштәсизлијин, бикәнәлијин нәтичәси имиш. Башга сәбәб тапмаг мүмкүн дејил.

Мәлүмдур ки, Азәрбајчан силаһ күчүнә Русијаја бирләшдирилдикдән сонра дијарда, хүсусилә, Бакыда христианларын сүр'әтлә артмасы баш вермишдир. Бу, Азәрбајчаны христианлашдырмаг сијасәтинин тәтбиги, һәм дә Азәрбајчан—түрк халгынын һуманист характери илә бағлы иди. Азәрбајчанлылар кәлмәләрин әмин-аманлыг шәраитиндә јашамасына, тәсәррүфат вә мәдәнијјәтин инкишафына һәр вәчһлә јардым көстәрир, имкан верирдиләр. Мәсәлән, 1914-чү илдә Бакы шәһәр полис бөлмәси эразисиндә 9281 нәфәр даими, 47875 нәфәр мүвәггәти

јашајан, Балаханы—Сабунбу полис бөлмәси эразисиндә исә 12694 нәфәр мүвәггәти јашајан ермәни олдуғу гејдә алынмышдыр. Бакыда ермәниләрин мәскунлашмасы әсасән нефт сәнајәсинин инкишафы илә әлагәдардыр. 1828—1830-чу илләрдә, һабелә 1874—1875-чи илләрдә Иран вә Түркијәдән көчүрүлүб Ирәван губернијасы эразисиндә, һабелә Зәнкәзур вә Јухары Гарабағ бөлкәләриндә јерләшдирилмиш ермәниләр өз мадди вәзијәтләрини јахшылашдырмағ үчүн, кәндләрдә мөвсүм ишләри гуртаран кими Бакыја ахышыр, мүвәггәти олага орада галыр, тәклиф олунан һеч бир ишдән имтина етмир, нефт чыхарылмасы, хидмәт сәһәләриндә чалышырдылар. Бу, онларда һәм дә јерли әһалијә гаршы һәсәд һисси ашылајыр, милләтчилик руһунун кенишләнмәсинә сәбәб олурду. Ермәниләрдән Манташов кими ишбазлар јерли азәрбајчанлылары товлајыб онлардан учуз гијмәтә торпағ сәһәләри алыр, өзләринә мөһкәм игтисади вә мадди база јарадыр, ермәниләри әтрафларына топлајырдылар. 1914-чү илдә Балаханы вә Сабунчу эразиләриндә мүвәггәти јашајан 60 мин нәфәрдән чох ермәнинин олмасы буну сүбүт едир.

Хүсусилә, 1920-чи илдән сонра ермәниләрин Бакыја вә диқәр бөлкәләрә ахыны сүрәтләнмиш, Бакыда ермәниләрин сајы 1970-чи илдә 207,5 мин нәфәрә, 1979-чу илдә 215,8 мин нәфәрә чатмыш, артым 1914-чү илдәки даими јашајанлара нисбәтән мүвафиг сурәтдә 22,3 дәфә вә 23,3 дәфә олмушду. Һалбуки бу мүддәт әрзиндә Бакы шәһәр әһалисинин артымы даими јашајанлара нисбәтән 9,1 дәфә, 11,1 дәфә олмушдур.

Бакыда јашајан ермәниләрин хүсуси чәкиси 1914-чү илдәки 6,7 фәиздән артыб 1970-чи илдә 16,4 фәизә, 1979-чу илдә 14,1 фәизә чатмышды. Бүтүн һалларда ермәниләрин артымы башга милләтләрин артымыны үстәләмишди. Ермәниләр әсасән чохлу газанч кәтирән хидмәт, тичарәт, ичтимаи иашә, јүнкүл вә јејинти сәнајәси сәһәләриндә, дөвләт апаратында, елми вә сәһијјә идарәләриндә јерләшмишдиләр.

Үмумијјәтлә, Совет гурулушу дөврүндә Азәрбајчан ССР-дә ермәниләрин сајы вә хүсуси чәкиси артмыш, 1926-чы илдә 282,1 мин нәфәр, 1959-чу илдә 442,1 мин нәфәр, 1970-чи илдә 488,5 мин нәфәр, 1979-чу илдә 475,5 мин нәфәр олмушду. Бу рәгәм дә тәкзиб олунмаз сурәгдә сүбүт едир ки, Азәрбајчанда вә онун пајтахтында ермәниләр хүсуси гајғы илә әһатә олунмушлар, онлар һеч бир вахт, һеч бир јердә сыхышдырылмамышлар.

Бәс Ермәнистанда вә Јереванда азәрбајчанлыларың

вэзијјети нечэ иди? Фактлар кэстэрир ки, орада азэрбајчанлылар даим тэзјиг алтында јашамыш, ермэнилэр тэрэфиндэн тэрэдилэн кеносид сијасэтинин гурбаны олмушлар.

Ирэван ханлығынын мэркэзи олан Ирэван шэһэри эһалисинин сајына өтэри нэзэр салаг. 1830-чу илин эввэлиндэ Ирэванда 7331 нэфэр азэрбајчанлы—мүсэлман, 2369 нэфэр даими јашајан ермэни эһалиси олуб, азэрбајчанлыларын хүсуси чэкиси 75,6 фаиз тэшкил едиб. Бу рэгэм о заман Ирэванда јашајан азэрбајчанлыларын сајы һаггында там тэсэввүр јаратмыр. Чүнки Ирэван этрафында кедэн икииллик мүһарибэ заманы, һабелэ зэбт олундугдан сонра тэбиидир ки, хејли азэрбајчанлы шэһэри тэрк етмэјэ мачбур олмушдур.

Ирэван ханлығы Русијаја бирләшдирилдикдэн сонра јалныз бир ил эрзиндэ Иран вэ Түркиядэн кэтирилэн 1763 нэфэр ермэни Ирэванда јерләшдирилмиш, белэликлэ дэ 1831-чи илдэ азэрбајчанлыларын хүсуси чэкиси 63,9 фаиз тэшкил етмишди. Сонракы иллэрдэ Ирэванын ермэни эһалиси тэбии артым һесабына дејил, башга јерлэрдэн көчүб кэлэнлэр һесабына артмыш, азэрбајчанлылар исэ јаваш-јаваш шэһэри тэрк етмишлэр. Јереван һаггында верилэн материалда Ирэван—Јереван шэһэриндэ азэрбајчанлыларын талејиндэн бөһс едилир. Гој һэр бир охучу бу рэгэмлэри данышдырыб нэтичэ чыхарсын, Бақыда јашајан ермэнилэрин мигдары илэ тутушдурсун. Онда кимин ким олдуғу ајдынлашар.

Јереванда азэрбајчанлыларын мигдары, хүсуси чэкиси 1914-чү илдэн сонра кэскин сурэтдэ азалмыш, 1914-чү илдэки 39,2 фаиздэн 1970-чи илдэ 0,3 фаизэ енмишди. 1988-чи илин декабрындан сонра исэ шэһэрдэ, үмумијјэтлэ, Ермэнистанда бир нэфэр дэ олса азэрбајчанлы галмамышдыр. Јереван шэһэриндэ јашајан азэрбајчанлыларын сајыны дикэр эввэлки иллэрлэ мүгајисэ едэркөн нэзэрэ алмаг лазымдыр ки, 1950-чи илдэн сонра һэр ил Јереван Кэнд Тэсэррүфаты Техникумунда 600 нэфэрдэн чох азэрбајчанлы тэлэбэ тәһсил алырды. Јереван һэрби гарнизонунда 500 нэфэрэ јахын азэрбајчанлы эскер гуллуғ едирди. Үмуми сијаһыја дахил олан бу рэгэмлэр чыхарылса шэһэрдэ азэрбајчанлыларын сајыны 1970-чи илдэ 1914-чү илэ нисбэтэн 7,1 дэфэ азалдығы, хүсуси чэкисинин 0,2 фаиз тэшкил етдији ашкар олар. Һалбуки бу мүддэт эрзиндэ Бақыда ермэнилэрин сајы 22,3 дэфэ артмыш, хүсуси чэкиси 16,4 фаизэ чатмышды.

1920-чи илдэ Загафгазија дијарында Совет һакимијјэтинин гэлэбэси, Загафгазија Федерасијасынын, сонра

ССРИ-нин тәшкили нәтижәсиндә Ермәнистан ССР-дә азербайҗанлыларын ачыг-ашкар тәғиб олунмасы мүнвәгәти олараг сон плана кечирилмишди. Лакин кизликли архадан ворулан зәрбәләр дајандырылмамыш, даһа усталыгла давам етдирилмишди. Бу өзүнү ермәниләрин дикәр милләтләрә нисбәтән гәдимлији, сәрнштәлилији вә үстүнлүјүнүн кениш тәблиғиндә дә көстәрирди.

Бүтүн бунлара бахмајараг азербайҗанлылар дөзүмлүлүк, һәјатилик характерләрини нүмајиш етдирир, ермәниләрдән һеч дә зәиф олмадығларыны әмәли ишдә тәсдигләјирдиләр. Ермәнистанын мүасир сәрһәдләри дахилдә јашајан азербайҗанлыларын сајы 1926-чы илдәки 84,5 мин нәфәрдән артыб 1931-чи илдә 106,8 мин, 1939-чу илдә исә 130,9 мин нәфәрә чатмышды. Тәбин артым 1939-чу илдә 1926-чы илә нисбәтән 154,9 фаиз, 1931-чи илә нисбәтән исә 122,6 фаиз тәшкил етмиш, мүтләг артым 12 ил әрзиндә 56,4 мин нәфәри кечмишди. Һәр мин нәфәрә дүшән али тәһсилләринин вә алимләрин сајына көрә ермәниләри үстәләмишдиләр.

Һәмин дөрдә ермәниләрин тәбии вә механики артымы мүвафиг сурәтдә 118,6 фаиз вә 102,2 фаиз олмушду. Азербайҗанлыларын хүсуси чәкиси 1926-чы илдә 9,5 фаиз олдуғу һалда, 1931-чи илдә 10,1 фаизә, 1939-чу илдә исә 10,5 фаизә чатмышды.

Лакин азербайҗанлыларын бу кими дөзүмлүлүк вә тәбии артым нүмајиш етдирмәләри Ермәнистан Коммунист—Совет игтидарынын милләтчилик сијасәтинә дабан-дабана зидд иди. Онлар бүтүн ачыг вә мәхфи мүбаризәјә әл атыр, бу артымы ләнжитмәк үчүн тәдбирләр планлашдырыб һәјата кечирирдиләр. Мәсәлән, азербайҗанлылар чоһлуг тәшкил едән рајонлардан Диличан рајону Ичеван вә Красноселск рајонларына, Калинин рајону Калинин, Степанаван, Нојамберјан рајонларына бөлүндү. Әһалиси бүлүнлүклә азербайҗанлылардан ибарәт олан Гарабағлар рајону Веди рајонуна, Амасија рајону Гумасјан рајонуна бирләшдирилди. Зәнкибасар рајону Арташат вә Ечмиадзин рајонлары арасында бөлүндү. Беләликлә, бу рајонларда азербайҗанлыларын хүсуси чәкиси азалмыш, зијалыларын бу вә ја дикәр вәзифә тутмаг имканлары һечә енмишди. Перспективдән мәһрум олан, иш тапмајан зијалылар дәдә-баба јурдларыны тәрк етмәли олурдулар. Кәнд тәсәррүфатынын коллективләшдирилмәси дә азербайҗанлы әһалинин өз јурдларыны тәрк етмәјә вадар едирди.

1941--1945-чи илләрин мүһарибәси заманы игтиса-

дијјатын тәнәззүлү, планын јеринә јетирилмәси наминә башыпапаглы азербайчанлыларын бүтүнлүклә сәфәр-фәрлијә алыныб чәбһәјә кәндәрилмәси нәтичәсиндә тәби артым азалмыш, ачлыгдан вә хәстәликдән хејли чох гоча вә ушаг тәләф олмуш, өмрүндә элинә ов түфәнки белә алмајан азербайчанлылар бөјүк иткиләрә дүчар олмушдулар. Бу да Ермәнистанда јашајан азербайчанлыларын азалмасына кәтириб чыхартмышды. Доғрудур, бу фачиә һамы үчүн иди. Азербайчанлылар үчүн әсл фачиә мұһарибә гуртардыгдан сонра јенидән башланды. Беллидир ки, Икинчи Дүнја Мұһарибәси дөврүндә милләтчилик руһу аловландырылыр, кечмишдә, һарада исә бир халгын, милләтин башгалары үзәриндә вурушларда газандығы гәләбәләр арашдырылыб тапылыр, бәзи һалларда гондарма шүчәәтләр кениш тәблиғ олунурду. Белә бир вәзијјәтдән ермәни милләтчиләри мәһарәтлә, усталигла истифадә етмәјә башладылар. Ермәнистан ССР-дә апарылан сијаси, идеја тәрбијә ишләри сәһһәддини ашыр, әһалидә гоншу халглара, хүсусилә, түркләрә гаршы нифрәт һисси кениш ашыланыр, башга өлкәләрә гаршы торпаг, эрази иддиаларына рәвач верилирди. Ермәниләрин тарихи «гәһрәманлыгларына» даир онларча филмләр бурахылыр, «Давид бек», «Самвел», «Пап такавар» кими романлар, гаты милләтчилик руһлу онларча һекајәләр, ше'рләр, поемалар топлусу чап олунурду. Нәтичәдә Ермәнистан ССР-дә шовинизм руһунун јүксәлмәси ифрат сәвијјәјә чатмышды.

Икинчи Дүнја Мұһарибәсиндә ССРИ-нин гәләбәси бүтүн дүнјада онун нүфузуну хејли јүксәлтмишди. Бир чох халглар ССРИ-ни хиласкар ролундан руһланыр, она пәнаһ кәтирирдиләр. Бу минвалла Ермәнистанда апарылан тәблиғат харицдә јашајан ермәниләрин бир һиссәсинин көчүб Ермәнистана кәлмәсинә сөвг едирди. О дөврдә азербайчанлыларын сыхышдырылмасынын јени бир мәрһәләси, «көнүллүлүк» принципи әсасында көчүрүлмә дөврү үчүн мүәјјән сәбәбләр һазырланыб һәјата кецирилмәјә башланды. Ермәни милләтчиләри үчүн колхозларын ириләшдирилмәси, перспективсиз кәндләрин ләғв олунмасы компанијасынын башланмасы һәгиги тапынты ролу ојнамаға башлады. Азербайчанлылар јашајан вә «перспективсиз» кими гәләмә верилән кәндләр ләғв едилир, әһалисинә истәдикләри кәндләрә көчмәк тәклиф олунурду. Ириләшдирмәјә мә'руз галан азербайчанлылар јашајан кәндләрин ермәниләр јашајан кәндләрлә бирләшдирилмәси «јығынчагларда» гануниләшдирилирди. Бу кими һаллар мектәбләрин, мәдәнијјәт очаглары-

нын багланмасына, милли кадрларын ишсиз галмасына вэ башга јерлэрэ көчмэсинэ сәбәб олурду. Ордуда хидмәт едән, башга вилајәтдә тәһсил алан тәләбәләр өз атабаба јурдунда инкишаф перспективләри көрмәдикләринә көрә бир даһа Ермәнистана гајытмыр, валидејнләрини дә көчүрүб апарырдылар. Беләликлә, азербайчанлыларын көчүрүлмәси давам едирди.

1948-чи ил Ермәнистанда јашајан азербайчанлыларын һәјатында јени фачиәләрин башланғычы или кими тарихә дахил олмалыдыр. 1941—1945-чи илләрин ганлы мүһарибәси заманы әжилән гәддини һәлә дүзәлдә билмәјән азербайчанлы әһали јенидән көч јолуна сүрүкләнди. Сталин—Микојан—Берија үчлүјү Ермәнистанда јашајан азербайчанлы әһалинин тәлејиндә јени бир кеносид програмынын һәјата кечирилмәсинин әсасыны гојду.

«Ермәнистан ССР-дән колхозчуларын вэ башга азербайчанлы әһалинин Азербайчан ССР-ин Күр-Араз овалығына көчүрүлмәси һаггында» ССРИ Назирләр Советинин 1947-чи ил 23 декабр тарихли гәрары әсасында Ермәнистанда јашајан 100 мин нәфәр (јәни республикада јашајан бүтүн јашлы азербайчанлылар) азербайчанлы әһали көчүрүлмәли иди. Бу гәрар әсасында Ермәнистанда јашајан азербайчанлы әһалинин 1948-чи илдән башлајараг «көнүллү» сурәтдә Азербайчана көчүрүлмәсинә башланды. Гәрарын 11-чи бәндиндә дејилирди: «Ермәнистан ССР Назирләр Советинә ичазә верилсин ки, азербайчанлы әһалинин Азербайчан ССР-ин Күр-Араз овалығына көчүрүлмәси илә әлагәдәр онларын бошалтдыглары тикилиләрдә вэ јашајыш евләриндә харичдән кәлән ермәниләри јерләшдирмәк үчүн истифадә етсинләр». Сонра ајдын олду ки, бу кәндләрдә јерли ермәниләр мәскунлашдырылмышдыр.

Коммунист партијасынын тәблиғат-тәшвиғат машыны ишә салыныб бу көчүрмәни белә әсасландырмаға чәһд көстәрирди. Биринчи аргумент: Азербайчанын кениш вэ мүнбит торпаг саһәләри, көзәл тәбии шәраити вардыр. Әкәр Ермәнистанда јашајан азербайчанлылар ораја көчсәләр мадди-һәјат шәраитләри өлчүјәкәлмәз дәрәчәдә јахшылашар, мэдәнијјәт, тәһсил, ичтимай-сијаси инкишаф саһәсиндә јүксәк сәвијјә чатмаг имканы газанарлар. «Сиз башга јерә јох, өз сојдашларынызын јанына кедир, онларла говушурсунуз. Һансы халг бир әразијә топлашмаг истәмәз?». Иланы јувасындан чыхармаға гәдир олан бу кими рәсми дөвләт тәблиғаты архасында јүз илләрлә формалашмыш мәкрли ермәни мәгсәдини Азербайчанда һеч ким дәрк етмәмиш, баша дүшмәмиш, ја да

фэргинэ вармамышды. Эқсинэ, Азэрбајчандан онларча рэсми нүмајэндэлэр, о чүмлэдэн Назирлэр Совети сэд-ринин мүавини, јазычылар, зијалылар Ермәнистана кэ-либ азэрбајчанлыларла сөһбэт апарыр, көчүрмәни Ле-нин—Сталин милли сијасэтинин јени бир тэзаһүрү кими гэлэмэ верир, ермәни тэблиғатынын мүддәаларыны тэк-рар едир, көчүрмәни сүр'этлэндирмәјэ чағырырдылар.

Азэрбајчан ССР Назирлэр Совети јанында көчүрмә идарәси јарадылмышды. Көчэн һәр бир аиләјэ «көчмә билет» тэгдим олунурду. Бу билетдә дејилирди: «Һәмин билет Азэрбајчан ССР Назирлэр Совети јанында кө-чүрмә идарәси тәрәфиндән верилмишдир. Вәтәндаш (Ад вә сојады јазылырды) ондан өтәри ки, о аиләси илә бир-ликдә һәгигәтән Азэрбајчан ССР-ә көчәндир вә ССР И МИК вә ХКС-нин «К. Т. көчмәси үзрә күзәштләр һаг-гында»кы 17 нојабр 1937-чи ил тарихли 1152043 №-ли гәрарында нәзәрдә тутулмуш күзәшт вә һүгүглардан ис-тифадә едир».

Көчүрмә он ил әввәлки гәрар әсасында һәјата кечи-рилирди. Белә бир көһнәлмиш гәрарын сәмәрәсини көч-күнләр дәрһал һисс етмишдиләр. Бу барәдә ашағыда сөһ-бәт кедәчәкдир.

Икинчи аргумент: «Түрк јатағанынын пәнчәсиндән гуртарыб дүнјаја сәпәләнмиш ермәниләр өз вәтәнләринә гајыдырлар» тэблиғаты. Ермәнистанын әразиси ки-чикдир, онлары јерләшдирмәкдә чидди чәтинликләр меј-дана чыхачагдыр. Әкәр азэрбајчанлылар көчсәләр ха-ричдән кәлән ермәни гардашларынызы бошалмыш кәнд-ләрдә јерләшдирмәк мүмкүн олачагдыр. Азэрбајчанлы-ларын көчмәси онларын ермәниләрә көстәрдикләри гар-дашлыг мүнәсибәтинин јени тэзаһүрү олачагдыр.

Әкәр азэрбајчанлыларын көчүрүлмәси 10 ил әввәлки гәрар әсасында һәјата кечирилирдисә, ермәниләрин јер-ләшдирилмәси үчүн ССР И Назирлэр Совети 1945-чи ил нојабрын 21-дә хүсуси гәрар гәбул етмишди. Бу гәрарда харичдән ермәниләрин кәтирилмәси вә Ермәнистанда јерләшдирилмәсинин бүтүн деталлары нәзәрдә тутул-муш,, хејли вахт ајрылмышды. Азэрбајчанлыларын кө-чүрүлмәси харичдән кәлән ермәниләрин онларын јаша-дыглары кәндләрдә јерләшдирилмәсилә әсасландыры-лырды. Бу тәклифи верән вә гәрара салдыран Ермәни-стан рәһбәрлији вә онларын Москвадакы лоббисинин мәркли сијасэтинин мәгсәди сонралардан бәлли олду. Сән демә, әсас мәгсәд харичдән кәтирилән ермәниләри јер-ләшдирмәк јох, азэрбајчанлылары говмаг, ермәни кәнд-лиси үчүн кениш һәјат саһәси тәмин етмәк, јалныз ермә-

ниләрдән ибарәт республика җаратмаг имиш. «Ев мәним, сирр мәним нә истәсәм, нечә истәсәм едә биләрәм, әл-аҗағыма долашан олмаз».

Харичдә җашаҗан ермәниләриң кәтирилмәси заманы кенишләнән тәблиғат ермәниләрдә гаты милләтчилик психозунун кенишләнмәсинә җени тәкан вермәјә башлады. Тәблиғатда «Түрк җатағанынын пәнчәсиндән гуртармыш ермәниләрин вәтәнләринә гаҗытмасы тарихи һади-сәдир» фикри кенишләндирилир, түркләрә гаршы нифрәт һисси тәлгин олунурду. Ермәнистанә аҗаг басан һәр бир ермәни дәрһал түрклә—азәрбаҗчанлы илә растлашдыгда, онларда иштигам һисси баш галдырмаға башлаҗырды. Илк дөврләрдә онлар бу һисси бүрузә вермәкдән чәкинирдиләр. Макин җени нәсил мејдана кәлдикдә бу горху арадан галхыр, ачыг тәчавүзә јол верилирди.

Бу саһәдә харичдә фәалијәт көстәрән дашнак партијасы азәрбаҗчанлылара гаршы нифрәт һиссини кенишләндирирмәкдә әсас роллардан бирини оҗнаҗырды. Көчкүнләрин ичәрисинә сохулуб кәлән дашнак емисарлары антитүрк тәблиғатыны даим кенишләндирирдиләр. Әввәлчә кизлиндә, 1965-чи илдән сонра исә ачыгча, һәтта күтләви информәсија васитәләри илә. Азәрбаҗчанлыларын көчүрүлмәси усталыгла һәјәтә кечирилирди. Тәдбир али вә орта ихтисас тәһсилли органларындан башлады. Х. Абовҗан адына Ермәнистан Дөвләт Педагожи Институтунун азәрбаҗчанлы шө'бәси бағланыб Бақыја көчүрүлдү. Бу шө'бәнин дил-әдәбијат, тарих-чоғрафија, физика-ријәзијат фәкүлтәләри, һабелә паралел гијаби тәһсил бөлмәләри фәалијәт көстәрирди. Бу фәкүлтәләрдә 600 нәфәрдән чох тәләбә тәһсил алырды. Јереван Педагожи Мәктәби Ханлар шәһәринә көчүрүлдү. Кәнд Тәсррүфаты Техникуму, сонра Ч. Чаббарлы адына Јереван театры фәалијәтләрини даҗандырдылар. Бу театрда хүсуси дәсти-хәтти вә хидмәти олан Әли Зејналов кими театр һадими Азәрбаҗчана үз тутду. Бүтүн бунлары көрән, инкишафын кәләчәк перспективиндән мәһрум олан халг күтләләри дә көчмәјә башлады.

Јухарыда дејилдији кими, азәрбаҗчанлылар чохлуғ тәшкил едән рајонлар ја ләғв олунур, ја да бир нечә рајона парчаланырды. Тәбиидир ки, бүтүн дәјишикликләр кадрларың ихтисарына, ишсиз галмасына сәбәб олурду, онлар әзаблы көч јолуна үз тутурдулар.

Бүтүн бунлара бахмајараг көчүрмә ишләри ләнк кәдирди. О заман Көјчә маһалында җашаҗан, 1918-чи илдә андраникләрдән чаныны гуртарыб Азәрбаҗчана пәнәһ апаран, 1922-чи илдә јенидән доғма кәндинә гаҗыдан

пирани гоча Шамо Влијевин «Микојанын гэләми Андраникин гылынчындыдан бетәрди» кәламы кениш јајылмышды. Шамо киши дејирди ки, Андраникин гылынчындыдан гуртарыб гачанлар ев-ешикләринә гајытдылар. Микојанын гэләми елә һөкм јазыб ки, бир даһа бураларын үзүнү көрә билмәјәчәјик. Дејәсән дашнакларла Советләр бир шејди: Онлар гылынчла, бунлар исә памбыг сапла баш кәсәндириләр.

Әһалисинин 90 фаизиндән чохуну азәрбајчанлылар тәшкил едән Басаркечәр рајонунда «көчүрмә» чидди чәтинликләрлә гаршылашды. Рајон әһалиси көчүрмәни тәшкил етмәк үчүн рајона кәлән емиссарлара дејирди: «Арамызда Шаһдағы, о тәрәфдә исә Кәлбәчәр вар. Нијә бу гәдәр әзијјәт чәкиб бизи ораја көчүрүрсүнүз? Јахшы олмазмы ки, биз јеримиздә галаг, сәрһәдди бу тәрәфә—Севанын (Көјчәнин) ортасына чәкәсиниз? Бу кимн кизли мугавимәтин тәшкилатчылары Талыб Мусајев, Тапдыг Әмирасланов, Јунис Рзајев вә башгалары иди. Беләликлә, Басаркечәр рајонунда азәрбајчанлылар јашајан 33 кәндән әһалиси јериндән тәрпәнмәди. 1988-чи илин депортасија дөврүнә гәдәр бүтүн тәзјигләрә синә кәрди.

Көчүрмәни сүр'әтләндирмәк үчүн Ермәнистан рәһбәрләри чох һалларда рәһбәр ишчиләрә гаршы тәзјиг кәс-тәрирдиләр. Мәсәлән, Әзизбәјов рајонундан көчүрмә иш-ләри илә әлагәдар рајон Ичрайјә Комитәсинин сәдри Јусиф Аббасову вә рајкомун икинчи катиби Әзиз Чәфәрову Јеревана дә'вәт етмишдиләр. Орада сөһбәтин нәдән кетдијини билән олмады. Лакин онлар Јеревандан гајыт-дыгдан дәрһал сонра хәбәр јајылды ки, Ј. Аббасов Ба-кыја. Ә. Чәфәров исә Мир-Бәшир рајонуна көчүбләр. Нә гәдәр гәрибә көрүнсә дә онларын вәзифәдән азад едил-мәси нә рајон партија комитәсиндә, нә дә Рајон Совети-нин сессиясында мугакирә олунмамышды.

Рајон әһалисинин үчдә бириндән артығынын азәр-бајчанлы олмасына бахмајараг бирчә күн әрзиндә ра-јон мәркәзиндә вәзифә тутан бир нәфәр дә азәрбајчанлы кадр галмады. Бунлары көрән азәрбајчанлы әһали, о чүмләдән, Ә. Чәфәровун гоһумлары јашајан һер-һер вә Гармрашен вә башга кәндләрин әһалиси көчкүн јолуна үз тутду.

Ермәнистан һөкүмәти көчүрмәнин тәшкили заманы белә бир тактика һәјата кечирирди. Илк нөвбәдә әһали-си гарышыг олан, сонра мүнбит торпаглары вә јахшы тәбии иглим шәраити олан кәндләрин азәрбајчанлы әһалиси көчүрүлүрдү. Гарышыг әһалиси олан кәндләрдән

азербайжанлылар көчүрүлдүктөн sonra онларын евинә дәрһал һәмин кәнди ермәни әһалиси јерләшир, ев-ешик-ләринә саһиб олурдулар. Әһалиси бүтүнлүклә көчүрүлән кәндләрдә исә дағ кәндләриндән кәтирилән ермәниләр мәскунлашырды. Тәбии иглим шәраити чәтин олан дағ-лыг зонада јерләшән кәндләр һеч јада да дүшмүрдү.

Ашағыда кәтирилән факт, үмумијјәтлә көчүрмәнин нечә тәшкил едилдијини әјани сурәтдә нүмајиш етдирир. Әзизбәјов рајонунда Чул кәнди вар иди. Рајон мәркәзиндән чәнуб-шәрг тәрәфә 10 км мәсафәдә. Әзизбәјов—Сис-јан јолунун сағ тәрәфиндә, мешәли тәпәләрлә әһатә олунмуш сәфалы бир кушәдә јерләшмишди. Узағдан бахаркән кәнд ири бир амфитеатры андырырды. Кәндиң ичиндән буллур кими бәрг вуран шәффаф булаг сују ахырды. Кәнддәки IX—XVI әсрләрә аид гәбиристанлыг буранын гәдим түрк тајфаларына мәхсус јашајыш јери олдуғуну көстәрирди. 1831-чи илдә 25 евдә 117 нәфәр, 1891-чи илдә 899 нәфәр, 1905-чи илдә 1222 нәфәр, 1931-чи илдә 960 нәфәр азербайжанлы әһалиси олмушдур. 1931-чи илдә 1905-чи илә нисбәтән әһалинин азалмасы 1918—1920-чи илләрдә ермәниләр тәрәфиндән төрәдилән сојгырымынын нәтичәси иди. 1918-чи илдә әһали кәнди тәрк етмиш, 1920-чи илдән sonra кери гајытмышды. 1949—1950-чи илләрдә кәндиң әһалиси Азербайжана көчүрүлдү. Әһалини елә тәләм-тәләсик чыхармышдылар ки, һәтта колхоз сәдри Ризван Гулијев әмәк һаггына дүшән тахылы белә апара билмәмишди. Садә кәндиңин вәзијјәтини тәсәввүр етмәк чәтин дејилди. Азербайжанлылар көчүрүләндән дәрһал sonra дағлыг саһәдә јерләшән Ағһач кәндиңин ермәни әһалиси бурада јерләшдирилмишди. Ермәнистан ССР Али Советинин 1950-чи ил 18 апрел тарихли фәрманы илә Чул кәнди Артаван адландырылмышды. Беләликлә, һәм әһали көчүрүлмүш, һәм дә тарих сахталашдырылмышды. Белә нәтичә чыхармаға әсас верән одур ки, ермәни мәнбәләриндә Чул кәндиңә характерик олан дәлилләр Ағһач кәндиңин дәлилләринә ујғун кәлир. Белә чыхыр ки, Чул кәндиңдә 1950-чи илә гәдәр азербайжанлы әһали јашамајыб. Чул кәнди $63^{\circ} 16' 45''$ узунлуг $39^{\circ} 39' 35''$ ен даирәсиндә, дәнниз сәвијјәсиндән 1885 метр јүксәкликдә, Ағһач кәнди исә $63^{\circ} 05' 45''$ узунлуг, $39^{\circ} 35' 57''$ ен даирәсиндә, дәнниз сәвијјәсиндән 1940 метр јүксәкликдә јерләшмишди. Беләликлә, даһа јүксәкликдә јерләшән кәнд әһалиси ашағыја—мүнбит торпаглары олан кәндә көчүрүлмүшдү.

Ағһач кәндиңдә јашајан ермәниләрин әчдадлары 1828—1829-чу илләрдә Иранын Хој вә Салмаст шәһәр-

ләрindən кәлмиш әввәлчә Сөjlән кәндиндә, сонра исә әввәлләр азербайчанлылар јашамыш Ағхач кәндиндә јерләшмишдиләр. 1831-чи илдә Сөjlән кәндиндә 14 аиләдә 58 нәфәр, Ағхач кәндиндә исә 6 аиләдә 37 нәфәр азербайчанлы әһалиси олуб. Ирандан көчүб кәлән ермәниләрин Дәрәләјаз бөлкәсиндә јерләшмәси илә әлагәдар олараг бу кәндләрин азербайчанлы әһалиси башга кәндләрә көчмүшдү.

Көрүндүјү кими, Чар Русијасы дөврүндәки һадисәләрлә Совет дөврүнүн һадисәләри бир-бири илә үст-үстә дүшүр. Јалныз бир фәрглә: Чар Русијасы дөврүндә азербайчанлылар ев-ешикләриндән говулур, јерләриндә ермәниләр мәскунлашдырылыр, кәндин ады олдуғу кими галыр, онларын һансы милләтә аид олдуғу сахланылырды. Совет дөврүндә исә азербайчанлылар говулур, әвәзиндә ермәниләр мәскунлашдырылыр, кәндләрин ады дәјишдирилиб ермәниләшдирилир, тарих сахталашдырылырды.

Чул кәндинин көчүрүлмәси үзәриндә она көрә мүфәсәл дајандыг ки, бүтүн дикәр кәндләрин дә башына ејни ојунлар ачылмышды. Совет Ермәнистанында әввәлчә 1918—1920-чи илләрдә азербайчанлы әһалиси говулмуш кәндләрин, сонра интернационал адланан, 1948—1952-чи илләрдә вә нәһајәт әһалиси 1988-чи илдә говулмуш бүтүн кәндләрин ады дәјишдирилиб ермәниләшдирилмишдир. Буна һәм Азербайчан халгына гаршы, һәм дә тарихә гаршы тәчавүздән, кеносиддән башга өзкә ад вермәк олмаз.

Азербайчанлыларын Ермәнистандан јола салынмасынын ачыгланмасы да мараг доғуран мәсәләдир. Ермәниләр чалышырдылар ки, имкан дахилиндә көчүрмәни сүрәтләнديرәрәк даһа чох кәнд бошалдыб өзләри мәскунлашсынлар. Нәзәрә алынмырды ки, Азербайчан бу гәләр әһалини гәбул едиб јерләшдирмәјә һазырдыр, ја јох. Ермәнистандан көчүрүләнләр ев әшјалары, мал-гаралары илә бирликдә һејван дашынан вагонлара долдурүлүб Имишли, Сабирабад, Саатлы, Бејләган, Агдаш, Көјчәј, Зәрдаб, Учар, Ханлар рајонларына доғру, Јереван—Нахчыван—Минчиван—Норадиз—Саатлы истигамәтиндә јола салынырды. Гызмар јәј күнләриндә көчкүнләрин нә гәдәр әзаб-әзијјәт чәкдикләрини тәсәввүр етмәк чәтин дејилдир.

Көчкүн карванларындан биринин кечдији јолу нәзәрдән кечирәк. Басаркечәр, Нор-Бајазет, Ахта рајонларындан көчүрүләнләри Зәнкибасар (Улуханлы) дәмир јолу стансијасына топлајырдылар. Онларын бир јерә чәм олмасы, вагонларын јүкләнмәси азы 10-күндән чох чәкирди. Бундан сонра 30—40 вагондан ибарәт көчкүн карва-

ны жола салынырды, һәрәкәт елә планлашдырылмышды ки, көчкүнләр ири дәмир јолу стансијасындан кечәләр кечирди. Она көрә белә едирдиләр ки, јерли әһали көчкүн сојдашларынын ачыначаглы һалыны көрүб наразылыг етмәсиләр.

Көчкүнләрин Имишли, Саатлы, Уچار, Ағдаш, Ханлар рајонларына кедиб чатмасы ән ачы 10—15 күн чәкирди. Әһали вә мал-гара сусузлугдан, ачыгдан хејли әзијјәт чәкирди. Мал-гара гыздырма хәстәлијинә тутулуб тәләф олурду. Гочалар вә ушаглар арасында өлүм һаллары баш верирди. Көчкүн вагонларында доғулан ушаглара валидејнләри Көчханым, Көчәри ады верирдиләр. Көчәри гәдим заманларын, Көчханым псә Совет дөврүнүн төһәси иди. Амасија, Нојемберјан, Гафан, Сисјан, Әзизбәјов, Микојан вә башга рајонлардан жола салынанлар да бу кими чәтинликләр вә ачыначаглы вәзијјәтлә үзләширдиләр.

Ермәнистандан жола саланларла Азәрбајчанда гаршылајанлар арасында лазыми әлагәнин олмамасы үзүндән кәләнләр Азәрбајчан рајонларында да хејли әзијјәт чәкирдиләр. Бир чох һалларда гатарлар вахтында мәнзил башына чатмырды. График позулдуғундан көчкүнләр вахтында гаршыланмырды. Әһали стансијалар әтрафында төкүлүб јени әзијјәтлә үзләширди. Нәглијјәт чатышмамазлыгы үзүндән онлар вахтында нәзәрдә тутулан кәндләрә апарылмырды.

1948—1952-чи илләрдәки көчүрмә заманы әһалинин јашадыгы вә јени мәскунлашдыгы әразинин тәбии иглим шәраити нәзәрә алынмамышды. Дәниз сәвијјәсиндән 1900—2000 метр јүксәкликдә, дағлыг рајонларында јашајанларын Азәрбајчанын аран рајонларында јерләшдирилмәсинә һеч вәһлә һагг газандырмаг олмазды. Јерли шәраитә үјғунлаша билмәјән көчкүнләр Азәрбајчанын мүхтәлиф рајонларына сәпәләнмәли олурдулар. Инди Азәрбајчанда елә бир кәнд тапмаг олмаз ки. 1948—1952-чи илләрдә кәлән көчкүнләрин һамысы һәмин кәндә галмыш олсун. Беләликлә, Ермәнистанда јашајан азәрбајчанлыларын көчүрүлмәси әсрләр боју бу әразидә јашајан әһалинин өзүнәмәхсус адәт ән'әнәләринин дә сырадан чыхмасына кәтириб чатдырды.

Јухарыда гејд едилди ки, Ермәнистандан азәрбајчанлыларын көчүрүлмәси онунла әсасландырылырды ки, куја онлар кетдикдән сонра бошалмыш кәндләрә харичдән кәлән ермәниләр јерләшдириләчәкдир. Нәгигәтдә исә белә олмады. Бошалмыш 200-дән чох кәнддә бир нәфәр дә олсун харичдән кәлән ермәни јерләшдирилмәмишди.

Бу кәндләрә јерли ермәниләр көчүб сәһиб олмушдулар. Ләғв олунан Гарабағлар рајонунун бүтүн кәндләринин әразиси Веди рајонундакы ермәниләр јашајан кәндләрин мал гарасы үчүн отлаг јеринә чеврилмишди. Мартуни рајону дағ кәндләринин ермәни әһалиси Веди вә Арташат рајонларында, Ағин рајону дағ кәндләринин ермәни әһалиси Зәнкибасар рајонунун Меймандар вә диқәр кәндләриндә јерләшдирилмишди. Јалныз Ирандан көчүб кәлән ермәниләр үчүн Ечмиадзин, Ноклемберјан Арташат рајонларында бир нечә совхоз тәшкил олунмушду.

Харичдән кәлән ермәниләри јерләшдирмәк үчүн Јереван шәһәриндә јени мәнәлләләр салынды, јашајыш биналары тикинтиси кенишләндирилди. Мәсәлән, Әрәбкир адланан сәһәдә јени шәһәр инша едилди. Бу да 70-чи илләрдә Јереванын тәркибинә дахил олду. Азәрбајчанлыларла мәскун олан Тәпәбашы, Дәмирбулаг, Шәһәр мәнәлләләриндән азәрбајчанлылар көчүрүлән сәһәләрдә јени чоһмәртәбәли биналар учалдылды.

Мәлүмат үчүн гејд едәк ки, 1831-чи илдә Шәһәр мәнәлләсиндә 3199 нәфәр, Тәпәбашы мәнәлләсиндә 2537 нәфәр, Дәмирбулагда исә 1595 нәфәр азәрбајчанлы әһалиси јашамышды.

Харичдән кәлән ермәниләри јерләшдирмәк үчүн Чаренгсаван, Гагарин кими јени шәһәр вә гәсәбәләр салынды. Бүтүн тикилиләр, мебел вә габ-гачагла бирликдә пулсуз оларағ онлара верилди. Хүсуси ев тикмәк арзусунда оланлара кредитләр верилди, аз мүддәтдән сонра борчлар онларын ајағындан силинди.

Ермәнистан рәһбәрлији көчүрмәни баша чатдырмағ үчүн бүтүн тәдбирләрдән истифадә едир, ишин ичиндән иш чыхмасындан горхур вә тәләсдириләр. Нәгигәтән дә онларын горхмаға әсаслары вар имиш. Сталинин вәфағ етмәси «көнүллү» көчүрмәни мүвәггәти дә олса дајандырды. Заваллы көчкүнләр азад нәфәс ала билдиләр.

Онларын бир һисәси ата-аба јурдлары олан Ермәнистана доғру үз тутду. Лакин јерли һакимијјәт органлары онларын гојуб кетдикләри евләрдә вә кәндләрдә јерләшмәјә ичазә вермәдиләр. Ермәниләр мүфтә јијәләндикләри ев-ешиқдән әл чәкмәк истәмирдиләр. Кери гајыданларын бир һисәси, мәсәлән, Нојемберјан рајонундакы Ләмбәли вә Көрпүлү кәндләринин әһалиси јералты даһмалар дүзәлдиб орада јашамаға мәчбур олдулар. Ләмбәлиләр мејвәчилик совхозунда чалышмаға башладылар.

Зәнкибасар рајонундан олан көчкүнләрин бир һисә-

си керн гајыдыб ләғв олунмуш Һәбилкәнд вә Сарчалар кәндләриндә топлашдылар. Чәтин тәбин иглим шәраити олан бу кәндләрдә ермәниләр мәскунлашмамышды. Республикә һөкүмәти бош галан торпаглардан сәмәрәли истифадә етмәк үчүн тәрәвәзчилик совхозу тәшкил етмәји лазым билди. Тәсәррүфат М. И. Калинин адына совхоз адландырылды. Таләјин һөкүмүнә бир бах! Азәрбајчанлыларын говулуб көчүрүлмәсинин тәшкилатчы вә ичрачыларындан бири олан Ермәнистан КП Мәркәзи Комитәсинин биринчи катиби Г. А. Һарутјунјан 1953-чү ил Сов.ИКП МК сентјабр пленумундан сонра вәзифәдән азад едилиб бу совхоза директор тәјин олунду. Әһалиси бүтүнлүклә көчүб керн гајылан азәрбајчанлылардан ибарәт олан бу совхозда директор вәзифәсиндә ишләдији мүддәтдә о, азәрбајчанлыларын фәдакар әмәјинә һејран галдығыны дәфәләрлә гејд етмиш, азәрбајчанлыларын көчүрүлмәсинин чинајәт характери дашыдығыны сонралардан баша дүшдүјүнү бојнуна алмыш, пешманчылыг чәкдијини билдирмишди. Лакин сонракы пешманчылыг һеч вахт фајда вермәдији кими, бу дәфә дә белә олмушдур. Бу етирафын нә гәдәр сәмии олдуғуну демәк чәтиндир. Бәлкә көчүб гајыдан азәрбајчанлыларын ачы таләји илә, өзүнүн дағ башындан јуварланыб гују дибинә дүшмәсинин әлагәсини һисс едибмиш. Һарутјунјандан сонра Ермәнистан республикасында јүксәк вәзифә тутанлар бу пешманчылыгы гулаг ардына вермиш, көчкүнләр әвәзинә гачынлар ордусу јаратмыш, Ермәнистаны азәрбајчанлылардан бүтүнлүклә тәмизләмә сijasәтини ичра етмишләр.

Керијә гајыданларын ачыначаглы вәзијәтинә даир хәбәрләр һәр јерә јајылды, бир-ики илдән сонра бу процес дајанды. Бунлар тарихдир. Тарих исә реаллығын ий'икасыдыр. Бу реаллығы өјрәниб нәтичә чыхармаг һәр бир нәслин борчу вә вәзифәсидир. Лакин нә гәдәр гәрибә көрүнсә, һәлә индијә гәдәр 1948—1952-чи илләрдә Ермәнистандан Азәрбајчана көчүрүләнләрин мигдары, һансы кәнддән нечә нәфәрин көүрүлүб һансы кәнддә јерләшдирилмәси һаггында һеч бир рәсми мә'лумат дәрч олунмајыб.

Һесабламалар көстәрир ки, 1948—1952-чи илләрдә Ермәнистандан көчүрүлән азәрбајчанлыларын сајы 130 мин нәфәрдән чох олуб. Бу рәгәмин реаллығы 1959-чу илдәки әһалинин мигдары арасындакы фәрглә, һәр ил азәрбајчанлыларын иллик артымынын 3,0 фазиндән чох олмасы илә тәсдиг олунур.

Сталин тәрәфиндән имзаланмыш гәрар әсасында

1948—1952-чи илләрдә азәрбајчанлыларын Ермәнистандан «көнүллүлүк» эсасында көчүрүлмәси чеченләр, ингушларын, калмыкларын, Крым татарларының вә дикәр Гафгаз халгларынын өз доґма јурдларындан дидәркин салынмасына бәрабәр совет һөкүмәти тәрәфиндән дәвләт сәвијјәсиндә һәјата кечирилән мәкрли сијасәтин давамы иди, ермәни дашнак шовинистләринин тәләбләринин ичрасы иди.

Н. С. Хрушшовун һакимијјәти дәврүндә Ермәнистанда јашајан азәрбајчанлыларга гаршы мүнәсибәтдә мүәјјән сабитлик баш верди. Бу дәврдә республиканын сталинчи рәһбәрләринә гаршы һәјата кечирилән кәскин вә әдаләтли тәдбирләр јерләрдә горху һиссини артырыр, һәр һансы бир екстремист һәрәкәтин гаршысы алынырды. Рәһбәр ишчиләр өз әввәлки креслоларыны сахламаға чалышырдылар.

Лакин ермәниләрин «мест јеґерни» адландырдыглары 1915-чи ил һадисәләринин 50-чи илдөнүмү јахынлашдыгча әрази тәләбләри, түркләрә гаршы иддиалар баш галдырмаға башламышды. Хүсусилә, Крымын Украина ССР-ә верилмәсиндән сонра екстремист тәләбләр кениш вүс'әт алмышды. 1962—1963-чү илләрдә Ермәнистан КП МК бүросунда Азәрбајчан вә Түркіјәја торпаг иддиалары һаггында Москваја көндәрилән әризәләрлә әлагәдар мәсәләләр мүзакирә олунан заман кизлин сәһбәтләрдә белә бир фикир дә сөјләнирди ки, ССРИ Али Совети Рәјасәт һеј'әтинин сәдри А. И. Микојан Дағлыг Гарабаг Мухтар Вилајәтинин Ермәнистан ССР тәркибинә верилмәси мәсәләсини Н. С. Хрушшов гаршысында галдырмыш, Хрушшов исә буна чаваб олараг демишди ки, кифәјәт гәдәр һәрби автомашынлар ајырыб ермәниләрин бир кечә әрзиндә Дағлыг Гарабагдан Ермәнистана көчүрүлмәси барәдә тапшырыг верә биләр. Тәбиидир ки, белә кәскин реаксија өз тә'сирини көстәрирди. Лакин 1964-чү илдә Н. Х. Хрушшовун һакимијјәтдән кәнарлашдырылмасы мүвәггәти сацитлији позду. Ермәнистанда белә алландырылан «метс јеґерни»—«бөјүк гырғын» һадисәсинин 50-чи илдөнүмүнү гејд етмәјә һазырлыг ишләри кенишләнди. Ермәни версијасына көрә 1915-чи илдә Османлы империјасында «бөјүк гырғын» баш вермиш, түркләр 1,5 милјон ермәни гырмышдылар. Бу тәдбирин кечирилмәсиндә харичи өлкәләрдә фәалијјәт көстәрән дашнак партијасынын вә дикәр иртичачы-милләтчи партија вә группарын мәгсәди, сон гајәси Ермәнистан ССР-нин рәһбәрлијинин фәалијјәти илә үст-үстә дүшүр, һәр ики тәрәфдә апарылан тәблиғат иши бир мәгсәдә јөнәлдил-

мишди. 1915-чи ил апрелин 24-дә баш верән гырғын үчүн Түркијә һөкүмәти вә халгы мәс'улијјәт дашыјыр. Ермәнистан торпаглары јенидән бирләшдирилмәли, «Бөјүк Ермәнистан» дәвләти јарадылмалыдыр. Күрчүстан ССР-ин Богдановка рајону, һабелә она һәмсәрһәд олан бөлкәләрин. Азәрбајчан ССР-ин Нахчыван Мухтар Республикасынын вә Дағлыг Гарабағ Мухтар Вилајәтинин әразиләрини, Түркијә Чүмһуријјәтинин бөјүк бир һиссәсини—Гарс, Әрдәһан, Трабзон, Гарен, Битлис, Ван виләјәтләрини Ермәнистана бирләшдирмәк һәм рәсми даирәләрдә, һәм дә күтлә тәрәфиндән ирәли сүрүлдүр, гәтнамәләр, мүрачһәтләр гәбул едилирди. Бүтүн әмәк коллективләриндә, колхоз вә совхозларда, али вә орта мәктәпләрдә, һәтта ибтидан синифләрдә белә тәдбирләр кечирилир, «метс јеғерни»н 50-чи илдөнүмүнү ермәни халгынын јекдиллији вә бирлији наминә јүксәк сәвијјәдә кечирмәк чағырышы сәсләнир, түркләрә гаршы нифрәт һисси тәлгин едән кино-филмләр нүмајиш етдирилир, китаблар чап олунурду. Күтләви мәтбуат органлары, радио вә телевизија васитәләри илә ермәни халгынын мүдриклији, гоншу халгларын көчәри вә кәлмә олдуғлары барәдә ири мәгаләләр чап едилир, верилишләр тәшкил олунурду. Јашы әллини өтмәјәнләр белә түркләр тәрәфиндән 1915-чи илдә, төрәдилмиш вәһшиликләр, гадынларын дөшүнүн кәсилмәси, ушағларын сүнкүләрә тахылмасы барәдә «көзләри илә көрдүкләри» һадисәләр һаггында шаһидлик едир, телевизор экранларындан ермәни халгыны түркләрә гаршы мүбаризәјә галхмаға чағырырдылар.

1941—1945-чи илләр мүһарибәси баша чатдыгдан сонра ССРИ Харичи Ишләр Назирлији белә бир бәјанәт вермишди: Совет Иттифагынын Түркијәјә гаршы боғазлар барәсиндә вә дикәр торпаг-әрази илдиасы јохдур. Бу бәјанат Ермәнистанда кәскин сурәтдә исләнир, Ермәнистанын тәләб етдији әразиләрин тәләји һаггында Ермәнистандан башга һеч бир дәвләтин бәјанат вермәк һаггынын олмамасы барәдә рәсми даирәләрдә вә митингләрдә музакирә апарылырды.

Диварлара иддиә тәләб ирәли сүрүлән әразиләрин хәритәси чап олнумуш плакатлар јанышдырылырды. Бу чүр плакатларда јазылырды: «Бөјүк јеғернин әлли иллији», «Интигам саатыдыр», «Бирлијә чағырыр», «Бизим торпаглар вә бизим ганымыз», «24/IV-1965».

Јереванда азәрбајчанлыларын почт гутуларына гәзет вә мәктубларла бирликдә гәһгирамиз сөzlәр јазылмыш кағыз парчалары да салынырды.

Белә бир шәраитдә Ермәнистанда јашајан азербайчанлыларын вәзијјәти дөзүлмәз һәддә чатмышды. Јереванда, Ленинаканда, Кироваканда, Гафанда автобусларда, базарларда, ичтимаи јерләрдә азербайчанлылар тәһгир олунур, дөјүлүрдү. Хүсусилә 1965-чи илин апрел ајында еһтирасларын гызышмасы сон һәддә чатмышды.

Бунун тәһлүкә илә нәтичәләнәчәјини һисс едән, һәләлик Москва хофундан горхан Ермәнистанын һакимијјәт органлары азербайчанлыларын һәјатыны горумаг үчүн тәдбирләр көрмәли олмушдулар. Азербайчанлылар јашајан мөһәлләләрдә биналар гаршысында ермәни вә рус милләтиндән олан әскәрләрдән ибарәт көзәтчи постлары, районларда исә сәјјар дәстәләр јарадылмышды. Јеревандакы М. Ф. Ахундов вә М. Әзизбәјов адына мәктәбләрдә апрелин икинчи јарысында мөшғәләләр дајандырылмышды. Азербайчанлылара базара мөһсул апармамаг, Јереванда бир нечә күн ишә чыхмамаг төвсијјә олунурду. О заман Јереван Шәһәр Партија Комитәсинин биринчи катиби вәзифәсиндә чалышан В. Мурадјан азербайчанлы әһалинин тәһлүкәсизлијини горумаг сәһәсиндә хејли иш көрмүшдү. Лакин 1908-чи илдә Түркијәнин Ардвин шәһәриндә анадан олан, Русијада тәһсил алыб боја-баша чатан Ермәнистан КП МК-нын биринчи катиби Ј. Н. Заробјан ермәни милләтчиләринин әлиндә киров вәзијјәтинә дүшдүјүндән һеч бир әмәли тәдбир көрә билмирди. Милләтчилик психозунун кенишләнмәсиндә о заман али мәктәбләрин комсомол ишчиләри, хүсусилә, С. һарутјунјан, С. Погосјан хүсуси чанфәшанлыг көстәрирдиләр. Онларын һәр икиси Ермәнистанда азербайчанлылара гаршы төрәдилән сон кеносид дөврүндә Ермәнистан КП Мәркәзи Комитәсинин биринчи катиби вәзифәсиндә ишләмишдиләр.

1965-чи илин 23—24—25 апрел күнләриндә кечирилән тәдбирләр кулминасија мәркәзинә чатмышды. Јереван шәһәри инсан селини андырырды. Милләтчилик психозундан мәст олмуш ермәни әһалиси күчәләрә чыхмыш, кеносид гурбанларынын хатирәсинә учалдылмыш мемориал тикинти јеринә доғру ахышырды. Күтләнин өнүндә католикосла бирликдә республиканын рәһбәрләри аддымлајырдылар. Күтләнин башы үстүндә гара гумашла өртүлмүш рәмзи табут апарылырды. Транспорантлардакы фикирләрин һамысыны тәкрар етмәјә еһтијәч јохдур. «Бөјүк Ермәнистан», «Гопарылмыш әразиләр Ермәнистанга гәјгарылмалыдыр», «Интигам, интигам» сөзләри јазылмыш шүарлар чохлаг тәшкил едирди. Тәнтәнәли матәм јығынчағы кечирилән Опера вә Балет театры би-

насы гаршысында чохла адам топлашмышды. Төнтәнәли мәрәсимин кедиши транслјасија олунан заман топлашанлар јығынчағын кедишиндә сөјләнән бә’зи фикирләрлә разылашмадыларыны билдирәрәк һүчума кечиб бинанын гапы-пәнчәрәләрини дағыдараг ичәри дахил олмушдулар. Республиканын партија вә һөкүмәт рәһбәрләри гачыб бинанын һава һүчумундан мүдафиә зирзәминдә кизләнә билмишдиләр. Онлар сәһәрә гәдәр орада киров кими сахланмышдылар. Католикос Вазкен јығынчағы идарә етмәји өз үзәринә көтүрмүшдү. Бүтүн кечә чыхышлар давам етмиш, радио илә бирбаша транслјасија олунмушду.

1965-чи ил апрел һадисәләрини белә кениш шәрһ етмәклә ону демәк истәјирик ки, о дөврдә күчлү Совет һакимијјәтинин һәр шејә гадир Дөвләт Тәһлүкәсизлик Комитәси фәалијјәт көстәрирди. Һәддини ашмыш ермәни екстремистләрини чиловламаг үчүн Москвадан кичик бир көстәриш бәс едәрди. Лакин нә гәдәр дә гәрибә олса, Москва бу һадисәләрә кәскин мүнасибәт көстәрмирди. Јәгин А. И. Микојанын башчылыг етдији Кремлин ермәни лоббиси буна имкан вермирди.

Белә бир гәнаәтә кәлмәк үчүн әсас ондан ибарәтдир ки, Иттифаг һөкүмәтинин бүтүн дүнјаны диз чөкмәјә мәчбур етмәјә гадир олдуғу бир заманда «Ермәнистаны түркләрдән тәмизләмәли», «Дағлыг Гарабағ вә Нахчыван Ермәнистана бирләшдирилмәли», «Түркләрә өлүм», «Интигам, интигам» кими екстремист чыхышларын тәшкилатчыларындан һеч ким чәзаландырылмады. Јалныз Ермәнистан КП Мәркәзи Комитәсинин биринчи катиби Ј. Н. Заробјан вәзифәдән азад едиләрәк 1966-чы ил феврал ајындан ССРИ Електротехника Сәнајеси назиринин мүавини вәзифәсинә тәјин олунду. Јорған кетдисә дә дава битмәди. Һәмишә туфандан сонра сакитлик башландығы кими, бу дәфә дә белә олду. Лакин Ермәнистанда јашајан азәрбајчанлыларын мөшәггәгли һәјаты олдуғу кими галды. Имканы оланлар јаваш-јаваш ата-баба јурдларыны тәрк етмәјә башладылар. 4 сәјлы чәдвәлдә 1916-чы илдән 1970-чи иләдәк Ермәнистанда јашајан азәрбајчанлыларын сәјы һаггында мәлүмат верилир. Бу рәгәмләр әһалинин сәјында баш верән дәјишикликләри әкс етдирир.

Совет һакимијјәтинин илк күнләриндә милли мүнасибәтләрдә нисби сабитлик јаранмышды. Бу да гачгыналарын гајытмасына, әһалинин тәбии артымына тәкан вермишди. Мәсәлән, 1926—1931-чи илләр арасындакы 5 ил әрзиндә азәрбајчанлы әһалинин мүтләг артымы 22

мин нәфәр тәшкил едиб, 1931-чи илдә 106728 нәфәрә чатмышды. Умуми артым 26,3 фаиз, орта иллик артым исә 5,5 фаиз олмушду. 1931-чи вә 1959-чу илләр арасындакы 28 ил эрзиндә исә, тәгрибән, артым баш вермәмишди. Бунун сәбәбләриндән бири мұһарибә идисә, дижәр әсас сәбәби 1948—1952-чи илләрдә азербайҗаилыларын күтләви сурәтдә «көнүллүлүк»әсасында Ермәнистандан көчүрүлмәси, антиазербайҗан, антитүрк сијасәтинин кенишләнмәси олмушду. Бу сијасәт «Дашнаксутјун» партијасы тәрәфиндән аловландырылыр, республиканын һаким коммунист идеологлары тәрәфиндән мұдафиә едилди.

Әкәр бу мүддәт, 28 ил ил эрзиндә азербайҗанлы әһалинин мүтләг иллик артымынын ән азы 2,5—2,7 фаиз олдуғу нәзәрә алынса 1959-чу илдә азербайҗанлы әһалинин сајы 235—240 мин нәфәрдән чох оларды. Беләликлә, 1948—1952-чи илләрдә Ермәнистаны тәрк едән азербайҗанлылар ән азы 130 мин нәфәр тәшкил едилди.

Буну демәјә әсас верән әһали, јә’ни 1930-чу илләрдә анадан оланлар, һабелә сағ галан кишиләрин евләринә гајытмасы иди. һабелә нәзәрә алынмалыдыр ки, азербайҗанлылар бүтүнлүкдә кәнд јерләриндә јашајырды. Орада исә артым шәһәрләрә нисбәтән 1,5—2 дөфә јүксәк олурду. Демәли, 1918—1920-чи илләрдә Ермәнистанда јашајан 260—280 нәфәр азербайҗанлы мәнв едилмиш, ја говулмушдуса, 1948—1952-чи илләрдә ән азы 130 мин нәфәр сојдашымыз коммунист тәблиғатынын гәзәбинә дүچار олуб ев-ешикләрини тәрк етмишди.

1988-чи илин нојабр-декабр ајларында Ермәнистанда јашајан азербайҗанлы әһали, бүтүнлүклә, сон нәфәринә гәдәр гачгын јолуна үз тутмаға мәнчур олмуш, гәднм ата-баба јурдларындан—Оғуз елиндән говулмуш, дидәркин салынмышдыр. Ермәнистандан говулмуш азербайҗанлыларын сајы һаггында мұхтәлиф рәгәмләр кәтирилди. Лакин апардығымыз һесабламалар көстәрир ки, 1988-чи илдә Ермәнистанда јашајан азербайҗанлыларын сајы 250 мин нәфәрдән чох ола биләрди. Ашағыдакы фактлар белә нәтичә чыхармаға әсас верир: О дөврдә Ермәнистан әһалисинин мүтләг артымы 2 фаиздән чох олмушду. Әсасән кәнд јерләриндә јашајан азербайҗанлыларын вә күрдләрин мүтләг артымы исә илдә орта һесабла 3,0—3,5 фаиз арасында тәрәддүд едилди. Әкәр иллик орта артым 2,8—2,9 фаиз үзрә һесабланса белә 18 ил эрзиндә мүтләг артым 100 мин нәфәр олар, 1989-чу ил әрәфәсиндә азербайҗанлыларын сајы 250 мин нә-

фәри кечәрди. Нәм да һесаба алмаг лазымдыр ки, Ермәнистан вәтәндашы олан, өлкәнин али вә орта ихтисас мәктәпләриндә охујанларын, Совет ордусунда гуллуг едәнләрин, өлкәнин мүхтәлиф бөлкәләриндә мүвәггәти ишләјәнләрин әксәријјәти гачгынлар, говулмушлар сијаһысына дахил едилмәмишди.

Суал олунур, азәрбајчанлыларын Ермәнистан ССР-дән говулмасы тәсадүфи һадисәдир, таләјин гарғышыдыр, јохса узун илләрдән бәри планлашдырылмыш сијасәтин нәтичәсидир? Бу суаллара әтрафлы, әсасландырылмыш чаваб вермәк үчүн јенидән тарихи һадисәләрә мүрачпәт етмәк лазым кәлир. Мә'лумдур ки, ермәниләрин јекдил-лијинин тәшкилиндә, милләтчилик руһунун мөһкәмлән-мәсиндә, ермәни килсәсинин, диндарларын, тачирләрни мүһүм ролу олмушдур. Мәркәзләшмиш ермәни дәвләтинин олмамасы әһали арасында онларын тә'сиринин азал-масына, ләғв олмасына кәтириб чатдырачағындан гор-хараг онлар мүстәгил ермәни дәвләти, «Бөјүк Ермәнистан» јаратмаг идејасыны кениш јаймаг мәсәләсинә хүсу-си диггәт јетирирдиләр.

Бу мәгсәди реаллашдырмаг үчүн, ермәниләр күчлү бир дәвләтин әтәјиндән јапышмағы, архасынча сүрүн-мәји өзләринә ар билмирдиләр. Бу мәгсәдләр Чар Русијасынын гәјјумлуғуна белә бел бағлаырдылар. Ермәни милләтчиләринин арзусу Чар Русијасынын Шәрг сија-сәти илә үст-үстә дүшдүјүндән һәр ики тәрәфин итти-фагы реаллашырды. Лакин тәкчә Чар Русијасы дејил, Совет Русијасы да, ССРИ-дә даим ермәни сијасәтчи вә сијасәтбазларынын дајағы олмуш, онлара һәртәрәфли јардым көстәрмишләр. 1920-чи ил нојабрын 29-да Ер-мәнистанда Совет үсул-идарәси бәргәрар олду. Бу һади-сәдән чәми 15 күн сонра—1920-чи ил декабрын 13-дә В. И. Ленинин көстәриши илә РСФСР Халг Комиссар-лары Совети ады дәјишән, идејасы исә ејни олан Ермә-нистана тә'чили иттисади јардым көстәрмәк һаггында хүсуси гәрар гәбул етди. Бу гәрар әсасында Ермәнистан 1921-чи илдән 1922-чи иләдәк Совет Русијасындан 3,5 милјон рубл гызыл пул, 426 мин пуд тахыл вә ун, хејли миғдарда балыг, дүјү, шәкәр, парча, дава-дәрман, јана-чаг, палтар, кәнд тәсәррүфаты машинлары вә башга шејләр алмышды. Там олмајан мә'лумата көрә, бу јар-дым тәкчә 1922-чи илдә гызыл пулла 1,5 милјон рубл тәшкил етмишдир. Ермәнистан Русијадан һәр ај 166 мин рубл гызыл пулла јардым, 110 вагондан чох тахыл, 11 вагон шәкәр, 7 вагон дава-дәрман алмышды.

Совет Ермәнистанына тохучулуг фабрики үчүн 18 мин

ији олан гурғулар, 25 вагон парча, хејли мигдарда башга эрзаг мѣһсуллары, материал вѣ гурғулар кѣндѣрилмишди.

Ермѣнистан Халг Комиссарлары Советинин сѣдри А. Ф. Мјасникјанла сѣһбѣти заманы В. И. Ленин демишдир: «Биз сизѣ јардым кѣстѣрѣчѣјик. Ѳкѣр пула еһтијачыныз олса пул верѣрик, ѡкѣр материаллара еһтијачыныз олса материал аларсыныз...»

Бу елѣ бир дѣвр иди ки, Русијада ачлыгдан кјндѣ минлѣрлѣ адам һѣлак олурду. Ермѣнистана бу кими јардым кѣстѣрѣн јјксѣкј рутбѣли шѣхслѣр 1918—1920-чи иллѣрдѣ ермѣнилѣрин тѣрѣтдиклѣри сојгырымын нѣтичѣсиндѣ мѣһв едилмиш, 280 мин нѣфѣрдѣн чох азѣрбајчанлы ѣһалинин ачы тѣлејини һеч јадларына белѣ салмаг истѣмѣмишлѣр. Бунлар онлары марагландырмырды. Тѣки гаршыја гојдуглары сијасѣт һѣјата кечсин.

Мѣһз Совет гурулушунун 70 илдѣн артыг бир дѣврјндѣ Ермѣнистана кѣстѣрилѣн бу кими јардым кечмиш ССРИ ѣразисинин 0,13 фаизи гѣдѣр ѣразиси олан, енержи дашыјычыларындан, дијкѣр тѣбии сѣрвѣтлѣрдѣн мѣһрум олан Ермѣнистан инди мејдан сулајыр, Азѣрбајчана гаршы тѣчѣвјз һѣрѣкѣтлѣрини кенишлѣндирир. Русијанын, ССРИ-нин гѣјјумлуг вѣ һимајѣсинѣ архаланан ермѣни миллѣтчилѣри јаваш-јаваш ѣјагларына јер елѣдилѣр. 1988-чи илин сонунда исѣ азѣрбајчанлылары сон нѣфѣрѣдѣк ѡз гѣдим—ѣта-баба јурдларындан говдулар. Белѣликлѣ, ѣјдын олур ки, XIX ѣсрин ѣввѣллѣриндѣн башлајараг Азѣрбајчан халгынын башына кѣтирилѣн фачиѣ, мјсѣбѣт тѣсѣдјфи дејил, тѣлејин гаргыш нѣтичѣси дејил, узун иллѣрдѣн бѣри дјшјнјлмјш, дѣфѣлѣрлѣ кѣтјр-гој едилмиш мѣнфур сијасѣтин нѣтичѣсидир. Бу сијасѣт Чар Русијасы дѣврјндѣ дѣ, дашнакларын рѣсми һакимијјѣт башында олдулары заманда да, Совет дѣврјндѣ дѣ ејни гѣддарлыгла давам етдирилиб һѣјата кечирилмишдир. Фѣрг јалныз ичранын јсул вѣ методларында олмушдур. Биринчи дѣврдѣ гоншулугда ермѣнилѣр јерлѣшдирилмиш, икинчи дѣврдѣ ѣһали гылынчдан кечирилмиш, јчјнчј дѣврдѣ исѣ дидѣркин салынмышдыр. Ирандан вѣ Тјркијѣдѣн ермѣнилѣрин кѣчјрјлјб Ирѣван ханлыгы ѣразисиндѣ јерлѣшдирилмѣси баш вермѣсѣјди 1905—1906-чы, 1918—1920-чи, 1948—1952-чи иллѣрдѣ азѣрбајчанлыларын башына кѣтирилѣн фачиѣлѣр дѣ олмазды, Ермѣнистан ССР адланан республиканын сѣрһѣдлѣри дахилиндѣ јашајан азѣрбајчанлы ѣһалинин мигдары 1990-чы илдѣ 2—2,5 млн. нѣфѣри ѡтјб кечирди. Бу гѣдѣр

әһалини исә елиндән, обасындан говмаг олмазды. Әра-
зидә Азербайжан дәвләти јаранарды.

Ермәни милләтчиләри вә сijasәтчиләри Москвада баш верән һадисәләри диггәтлә изләјиб, бу аб-һаваја уј-
гун олараг сijasәтләриндә мүәјјән тактики дүзәлишләр едирдиләр. 1965-чи ил һадисәләриндән сонра да белә олмушду. Милләтчилик психозу өз ишини көрдүкдән, јүз минләрлә ермәнинин шүүруну зәһәрләдикдән сонра јени сүр'әт көтүрмәк мәгсәдилә, мүвәггәти дә олса, кизли фәалијјәтә кечмишди. Москвада һакимијјәт зәифләдији кими 1982-чи илдән јенидән баш галдырмаға, көзәрмәјә, түстүләнмәјә башлады. «Огонјок» журналы Дағлыг Гарабағы Ермәнистанын ән сәфалы кушәләриндән бири адландырмышды. Азербайжанда исә сусмушдулар. Серо Ханзадјанын, Силва Капутикјанын, Зори Балајанын, Вардјес Петросјанын вә онларча башгаларынын милләтчилик, дикәр халглара нифрәт руһлу әсәрләри ишыг үзү көрмәјә башламышды. Телевизија экранларында, мятбуат сәһифәләриндә ермәни тарихинә, гәһрәманлыг ән'әнәләринә даир верилиш вә мәгаләләрин сајы чохалмышды. Шаһен Мкртычјанын «Дағлыг Гарабағын тарихи архитектура абидәләри» (Јереван 1985-чи ил), Аргам Ајвазјанын «Нахчыванын мемориал абидәләри вә релјефи» (Јереван 1987-чи ил) ири һәчмли китаблары чапдан чыхмышды. һәр 2 китабда Нахчыванын вә Дағлыг Гарабағын Азербайжан ССР әразиси олдуғу барәдә бирчә кәлмә дә олсун јазылмајыб. «Нахчыванын мемориал абидәләри вә релјефи» китабында исә дејилир: «Тарихи Ермәнистанын вә онун вилајәти олан Нахчыван бир чох зәнкин мәдәнијјәт ән'әнәләри нөвләринин, јазы вә јазы мәдәнијјәтинин, әдәбијјат, архитектура вә тәтбиги инчәсәнәтин очағы олмушдур» (сәһ. 125). Һалә бундан хејли әввәл ермәни милләтчиләри Иттифаг миҗрасында Дағлыг Гарабағы Ермәнистанын тәркиб һиссәси кими көстәрмәјә чәһд етмиш, һеч бир әкс реаксијаја раст кәлмәдикләринә көрә даһа да һәјасызлашмышдылар. Онлар рус милләтиндән олан зијалыларын имканларындан да мәһарәтлә истифадә едирдиләр. «Календар врача» да (1963-чү ил), Н. В. Воронсовун «Монументалнаја скульптура» (1984-чү ил) китабында, һабелә «Основы Советского государственного права» (1987-чи ил) дәрслијиндә Дағлыг Гарабағ Мухтар Вилајәти Ермәнистанын тәркиб һиссәси кими көстәрилмишди. Бүтүн бу вә бу кими тәхрибат вә тарихи сахталашдырманын кулминасија нөгтәси Зори Балајанын «Очаг» китабы олду.

Беләликлә, ермәни милләтчиләри әһалини јенидән

идеоложи чәһәтдән сон дәјүшә һазырлајырдылар. Ки-
чик бир сәбәб көзләнилирди. Бу сәбәби ермәниләрин
өзләри һазырлајырды. Лакин мәгсәдин ичрасы үчүн бә-
һанә Москвадан башланды. Бир-биринин архасынча
Брежнев, Андропов, Черненко вәфат етдиләр. Горбачов
һакимијјәт башына кәлди. Оун әтрафына топланмыш
ермәни лоббиси Горбачовун әләлтысы Шаһназаровун
рәһбәрлији вә мәсләһәти алтында фәалијјәтләрини ке-
нишләндирмишдиләр. Саһиби Горбачов олан ермәниләр
артыг һеч шәјдән чәкинмәјәрәк ачыг фәалијјәтә кечмиш-
диләр.

1983-чү ил апрелин 24-дә Масис (Зәнкибасар) рајон
мәркәзиндә азербәјчанлылардан бир нәфәрин тој мәч-
лиси кечириләркән ермәни екстремистләри һүчүм едиб
мәчлиси дағытмыш, хеји адама бәдәк хәсарәти јетир-
мишдиләр. Һәмин күн гәсәбәдәки азербәјчанлылар дәфн
олунмуш гәбиристанлыг дармадағын едилмишди. Бу
вандализмә гаршы етираз әләмәти олараг азербәјчан-
лылар Ермәнистан—Түркијә сәрһәддинә топланмыш,
митингләр кечирмиш, әжәр лазыми тәдбир көрүлмәсә,
Түркијә кечмәјә ичазә верилмәсини тәләб етмишдиләр.
Москва тәрәфиндән чидди тәдбирләр көрүләјиндән
тәвшишә дүшән Ермәнистанын вә рајонун рәһбәрлији
бир кечәдә гәбирисатнылығы бәрпа едиб әввәлки вәзиј-
јәтинә кәтирмишдиләр. Москвадан кәлән комиссија исә
һадисәни мәишәт ихтилафы кими гәләмә вериб кери га-
јытмышды. Һеч бир чидди тәдбир көрүлмәдијини һисс
едән милләтчи гүввәләр өз чиркин әмәлләрини кениш-
ләндирмәк үчүн имкан тапмышдылар.

Ағанбекјанын 1987-чи илдә Парисдә вердији бәјанәт
еһтираслары даһа да гызышдырмышды. Иттифаг һөкү-
мәти нејтраллыг јолу тутмушду. Бундан истифадә едән
ермәниләр, Дағлыг Гарабағын, Нахчыванын Ермәнист-
тана бирләшдирилмәсини, азербәјчанлыларын республи-
кадан чыхарылмасыны тәләб етмәјә башламышдылар.
Һәр јердә митингләр кечирилир. Москвадан тәләб едил-
ди ки, Дағлыг Гарабағын Ермәнистана бирләшдирилмә-
си мәсәләсини музакирә едиб дәрһал һәлл етсин. Москва
исә сүсүр, икибашлы сijasәт јеридирди.

1988-чи илин орталарында вәзијјәт тәһлүкәли харак-
тер алмышды. Јеревандакы театр мејданында, Ленина-
канда, Гафанда митингләрә ара верилмирди. ССРИ-нин
бајрағы тапдаланыр, ермәниләрин һәрәкәтини тәнгид ет-
дијинә көрә «Правда» гәзетинин чап олунмасына мане-
чилик тәрәдирдиләр.

Милләтчилик еһтирасынын гызышдырылмасында Ер-

мәнистан телевизијасы хусуси чанфәшанлыг көстәрир, азәрбајчанлылары гәддар, чинајәткар кими гәләмә вер-мәјә чалышырды. ССРИ телевизијасы исә ермәниләрин ифтирасыны һәгигәт кими, бүтүн дүнјаја јајырды.

1988-чи илин мај, ијун ајларында далбадал көстәрилән ики эпизод јаланын ән жүксәк сәвијјәси кими гижмәт-ләндирилә биләр. Биринчи эпизод. Шуша шәһәринин панорамы, күчәләри, тикилиләри, тәбии мәнзәрәси көстәрилир. Бирдән ардычыллыг кәсилир, камера тамашачылары отағын ичәрисинә дә'вәт едир. Мәнзилдә учабој, көк бир гадын көрүнүр. Отағын пәнчәрәләри ғырылмыш, мәнзилин ичәриси онларча' ири дашларла долудур. Диктор шәрһ едәрәк һәјәчанлы, емосијалы сәслә дејирди ки, бу көрдүјүнүз мәнзәрә Шуша шәһәри Вәзиров күчәсиндәки 7 нөмрәли бинанын 20-чи мәнзилинин тәсвиридир. Шәһәр милис шә'бәсинин гаршысында јерләшән бинада бу чүр вәһшилик төрәдилибсә, башга јерләрдә нәләр олдуғуну тәсәввүр един. Буна дөзмәк мүмкүн дејил. Икинчи Сумгајытын гаршысы алынмалыдыр.

Дикәр эпизод. Ијунун 20-дә телевизијада белә бир сәһнә көстәрилди. Масис рајон хәстәханасынын сәлигәли палаталары. Диктор изаһ едәрәк дејирди ки, бу, палаталарда јатан 35 нәфәр гадын Масис тикиш фабрикинин фәһләләридир, фабрикә филанкәс (фабрикдә чалышан бир нәфәр азәрбајчанлы гадынын ады чәкилирди) кәлиб кедәндән сонра бунлар зәһәрләниб хәстәханаја дүшмүшләр. Түркләрин бу кими чинајәтинә дөзмәк ол-маз.

Фактлар гондарма иди, анчаг өз ишини көрмүшдү, һәмин верилишдән бир нечә саат сонра Масис гәсәбәсиндә инсан әлиндән тәрпәнмәк мүмкүн дејилди. Һәтта Јеревандан автобусларла јүзләрлә «бојевик»ләр кәлмишди. Митинг иштиракчылары түркләри Ермәнистандан чыхармағы тәләб едирдиләр. (Һәмин күнләрдә ефирә онларча бу чүр сахта, јалан верилишләр чыхарылырды). Бу һәмин күнләр иди ки, Масис рајонунун азәрбајчанлы әһалисинин чоху евләриндән говулараг Рәнчбәр кәнд сәрһәд заставасында сығыначаг тапмышды. Бу верилишләрин тәшкилатчысы о заман Ермәнистан Телевизија вә Радио Верилишләри Комитәсинин сәдри вәзифәсиндә чалышан С. К. Погосјан иди. О, 1965-чи илдә тәләб чыхышларынын тәшкилатчыларындан бири олмуш, сонралар Ермәнистан КП МК-нын биринчи катиби вәзифәсинә сечилмишди.

Бу кими тәблиғатлар азәрбајчанлылара гаршы нифрәт һиссини аловландыырды. Онлар тәзјигләрә дөзә

билмәдикләриндән евләрини тәрк едиб, имкан олан јердә, сәрһәд заставаларында сығыначаг тапырдылар.

1988-чи илин мај ајында Арарат (Веди) рајонундакы Ширазлы кәндиндә јашајан азербайчанлыларын евләринә һүчум едилмиш, әһали кәнддән говулмушду. Азербайчанлылар Ермәнистан—Түркіјә сәрһәдинә јахын Шидди кәндиндәки заставаја топлашмышды.

Ијун ајында Масис рајонундакы Сарванлар, Низами, Сајат Нова кәндләриндә вә Масис гәсәбәсиндә азербайчанлылар јашадыглары евләр басгына мә'руз галмышды. Бу кәндләрин 10 мин нәфәрдән чох әһалиси Рәнчбәр кәндиндәки сәрсәд заставасына топлашмышды. Бир күчәдә 45 ев дағыдылыб јандырылмышды. Амасија, Гугарк, Спитак, Гафан, Корус, Сисјан, Меғри, Јеғегнадзор, Әзизбәјов, Варденис рајонларында бу чүр дағынтылар, әһалинин дөјүшмәси һаллары баш верирди. Азербайчанлы кадрлар вәзифәдән чыхарылып, евләрини башга јерлә дәјишмәјә имкан вермирдиләр. Ев-ешијиндән говулмуш әһалијә һәјәтјаны саһәсинин, һабелә колхоз вә совхозларын мөһсулунун топланмасына манечилик төрәдилирди. Масис Рајон Партија Комитәсинин катиби Күлнарә Һүсејнованы иш јеринә бурахмырдылар. Амасија Рајон Партија Комитәсинин биринчи катиби Илдырым Бағыров рајондан говулмушду.

Сәрһәд заставаларына топлашан азербайчанлы әһали мә'нәви вә физики әзабдан башга, ачлыга, сусузлуға да дөзмәли олурду, әрзаг чатышмазлыгы, хәстәликләр чидди проблемә чеврилмишди. Бүтүн бунлар Ермәнистан рәһбәрлијинә мә'лум иди. Лакин онлар һеч бир тәдбир көрмүрдүләр.

Сәрһәд заставаларындан верилән мә'луматлары, әһалинин сајсыз телеграмларыны Москва гулагардына вурурду. Иттифаг һөкүмәти, М. С. Горбачов һәјәти тәһлүкә алтында галан, өз јурдунда гачгын олан 250 мин нәфәрә јахын азербайчанлынын таләјинә биканәлик көстәридиләр. Елә бил бу фачиә онларын башчысы олдуғу өлкәдә баш вермирди.

Лакин һарада исә, Москвадан мин километрләрлә узагда јерләшән бир бөлкәдә баш верән мұнагишәләри, бир нечә нәфәрин һәбс олунмасыны инсан һүгугларынын позулмасы кими гәләмә верир, бәјанатларла чыхыш едирдиләр. Башы әзилмиш, гол-гычы сындырылмыш, ев-ешији јандырылмыш, чөлләрә сәпәләнмиш азербайчанлыларын ачы таләји илә марагланмырдылар. О заман бунун гәсдән едилдијини һеч кәс ағлына белә кәтирмир, һөкүмәтин зифлији кими гәләмә вермәјә чалышырдылар.

Анчаг сонракы һадисәләр көстәрир ки, бунлар Горбачов һөкүмәтинин, Сов.ИКП МК Сијаси Бүросу сијасәтинин ана хәтти имиш. МК катиби А. Јаковлев АБШ вә АФР игтидарынын дәмтутаны ролунда чыхыш едир, архивләри арашдыыр. 60—70 ил әввәл киминсә ганунсуз олараг чезаландырылдығыны үзә чыхарыр, кечмишә гаршы нифрәт һисси ојадырды. Башчылыг етдији өлкәдә ермәниләр тәрәфиндән азәрбајчанлылара гаршы төрәдилән чинајәтләри исә көрмәк игтидарында дејилди. Чүнки һәммин чинајәтләрин баш вермәсинин әсас сәбәбләриндән бири Сов.ИКП МК Сијаси Бүросунун јеритдији антиазәрбајчан сијасәти иди. Бу сијасәти формалашдыран исә М. С. Горбачов кимиләри иди.

Ермәнистанда јашајан минләрлә азәрбајчанлынын һәјаты, кәләчәји чидди тәһлүкә алтында галдығы бир заманда тәлејин һөкүм илә 1988-чи ил декабрын 7-дә Ермәнистанда зәлзәлә баш верди. Ев-ешикдән говулмуш, сәрһәд заставаларында, дағ кәндләриндә сығыначаг тапан, өлүмлә үз-үзә дајанан 250 мин нәфәрдән чох азәрбајчанлынын агибәти зәлзәләдән зәрәр чәкәнләрин агибәтиндән гат-гат фачиәли, ишкәнчәли вә агыр иди. Бүтүн дүнја өлкәләри, ССРИ зәлзәләдән зәрәр чәкәнләрә јардым етмәк, зәлзәләнин нәтичәләрини арадан галдырмаг үчүн Ермәнистана јардым әлини узатды, көмәјә гуршанды, лакин өлүмә, репресијаја, сојгырыма мәруз галан азәрбајчанлыларын ачыначаглы тәлеји илә һеч ким марагланмады. Инсан психолокијасынын гәрибәликләри, һәлә дә баш дүшүлмәјән сәчијјәләри вардыр. Тәбии фәлакәтин гаршысыны алмаг үчүн һамы ајаға галхыр, өзүнү ода-алова атыр, дөшүнү селин габағына верир, лакин инсан чилдинә кириб күтләләри гырғына, фачиәјә доғру сүрүкләјәнләрә гаршы сәсини учалтмыр «дајан, дајан» демирди.

ССРИ Назирләр Советинин сәдри Н. И. Рыжков, бир чох назирләр дәрһал һадисә јеринә учдулар. Москва Чернобыл фачиәси заманы һеч бу гәдәр әл-ајаға дүшмәмишди. М. С. Горбачов АБШ-а сәфәрини јарымчыг гојуб Ермәнистана үз тутду. Бүтүн өлкә зәлзәләнин нәтичәләрини арадан галдырмаға гуршанмышды. Харичи өлкәләрдән көмәјә кәләнләр, тәлим кечмиш итләр вәситәси илә, учгунлары алтында галан мејитләри ахтарырды. Гарлы дағ јамачларында шахтадан донуб буза дөнмүш азәрбајчанлы гочаларын, мәсум көрпәләрин ачы тәлеји һеч јада да дүшмүрдү.

Ермәниләр исә Театр мејданына топлашараг «Гарабар, Гарабағ!..» «Интигам... интигам, мер һоғери!» дејә-

дејə бар-бар бағырыр, Азербайчана əрази иддиалары ирəли сүрүр, азербайчанлыларын республикадан говулмасыны тэлəб едирдилэр. Нəмин күнлəрдə зэлзэлəнин нəтичэлəрини арадан галдырмаг үчүн Бакыдан учан тəјжарə нəмə'лум сəбəблэрə кərə гəзəјə уғрады. 50 нəфэрə јахын азербайчанлы нəлак олду. Сенегалда, нə билим һарада автомобил гəзасындан нəлак олан 5—6 нəфэрə Совет һөкүмəти адындан башсағлығы верилрди. Лакин тəмəннəсыз јардыма тэлəсəркən нəлак олан азербайчанлылар јада дүшмəди. Иттифаг мətбуатында бу барədə бирчə сəтир дə јазылмады. Јеревана кəлən һуманитар јардымы ермəнилэр бошалтмыр, бу иши башга миллэтлəрдən олан шəхслэр јеринə јетирирдилэр. һуманитар јардымы исə ермəнилэр Одесса базарында хырыд едирдилэр.

Ермəнилэр митинглəрдə бошбоғазлыг едир, һуманитар јардымы јејиб, кејинир, кеф чəкирдилэр. ССРИ адланан өлкə исə зэлзэлəнин нəтчэлəрини арадан галдырмаг үчүн əлдən-ајагдан дүшүрдү. Ермəнилэрə кəстəрилən бу мүнəсибət, «көзүн үстүндə гашын вар» демəмək тəсəдуфү һадисə дејилди. **Бу, М. С. Горбачовун, Совет һөкүмəтинин ермəнипэрəст характерини ачыглајыр, үзə чыхарды.**

Мə'лумдур ки, Горбачов Ставрополда ишлəјəркən ермəни мафиоз группарына һимəјəдарлыг етмиш, һавадар чыхмышды. О, дəфəлэрлə гејд етмишди ки, Ставрополда онун чохлу ермəни достлары олмушдур. Горбачовла бирликдə Ставрополда ишлəјən Маркарјантсын Ермəнистан ССР Назирлэр Советинин сəдри вəзифəсинə, онларча ермəнинин Кремлин исти ағушунда јүксək вəзифəлэрə ирəли чəкилмэлəри бу ермəнипэрəстликдən хəбər верирди.

Шаһназаров, Ағанбекјан, Брутєнс, Хачатурјан кими ермəни сјасəтбазларынын М. С. Горбачовун əтрафына топлашмасы вə онун эн јахын мəслəһətчилəri олмасы ермəни миллэтчилəринин һəјасызлашмасында мүнүм рол ојнајырды. Онлар бүтүн əлагэлəриндən истифадə едэрək Азербайчан һаггында ифтиралары усталыгла М. С. Горбачова вə јухары ешалона чатдырыр, азербайчанлылары ермəнилəрин дүшмəни кими гəлэмə верирдилэр. Ермəнистанын вə Дағлыг Гарабағын ермəни ичмасы иүмəјəндэлəринин Кремл кабинетлəриндə тез-тез гəбул олунмалары, ермəнилэр тэрəфиндən азербайчанлылар адындан Н. Ə. Əлијевə гаршы јазылмыш ифтираларла долу эризэлəрин үнванына чатдырлмасы бу фикри тəсдиглəјир.

Буна көрө дө ермәниләр һеч бир мүгавимәтә раст кәл-мәдән истәдикләрини едир, гануна мөһәл гојмурдулар.

Ермәниләр дө бу мүнасибәтә лајигли чаваб вермәкдән чәкинмир, һамынын көзү гаршысында буну нүмајиш етдирирдиләр. АБШ-а сәфәри заманы ермәни лоббисинин Горбачова, Раиса Максимовнаја гијмәтли һәдијјәләр вермәси, бу епизодун Москва вә Јереван телевизиясы илә дөфләрлә көстәрилмәси тәсадүфи дејилди. Ичтимаи фикрә тә'сир көстәрмәк үчүн дүшүнүлмүш, көтүр-гој едилмиш аксија иди. Һәдијјәнин тәгдим олунмасынын тәшкилатчысы гаты милләтчи Зори Балајан иди. О, Горбачовун АБШ-а сәфәриндән бир нечә ај әввәл «Литературнаја газета»нын вәсаити һесабына ораја кетмишди.

М. С. Горбачовун ССРИ президенти сечилмәсини релашдыран да академик Осипов (Осипјан) олмушду. ССРИ Али Советинин сесијасында сәсвермә комиссијасынын сәдри олан Осиповун гәләм һесабламары Горбачовун гәләбәсини тә'мин етди. Буна «әл-әли јујар, әл дө үзү» демишләр.

Зори Балајан, Силва Капутикјан, Виктор Һампарсумјан истәдикләри вахт Горбачовун гәбулуна дүшүрдүләр. Нојемберјандан олан Сосиалист Әмәји Гәһрәманы гачын Мәрзә Мустафајеваны, Ведиән Али Советин депутатларыны, Гәһрәман аналары Кремлин һәндәвәринә белә бурахмырдылар.

Бу чүр һимајәчиликдән һәјасызлашан ермәни милләтчиләри истәдикләрини едир, инсанлыг адына лајиг олан һәр шеји тапдалајыр, Горбачовун јенидәнгурма консепсијасындан өз хејирләринә мөһарәтлә истифадә едирдиләр. Бүтүн һакимијјәти әлиндә чәмләшдирән Горбачов исә ермәниләр тәрәфиндән тәрәдилән чинајәтин гаршысыны алмаг үчүн һеч бир тәдбир көрмүрдү. Бундан руһланан Ермәнистан рәһбәрлији азербәјчанлылары бүтүнлүклә республикадан говмаг үчүн планлар тәртиб едир, јоллар ахтарырды.

1988-чи илин нојабр, декабр ајларында кәркинлик ән јүксәк сәвијјәә чатмышды. Шаһидләрин дедикләринә көрә рајонларын рәһбәрләри азербәјчанлылар јашајан кәндләрә кедиб әһали илә көрүшләр кечирдиләр. Бу көрүшләрдә онлар әһалијә дејирдиләр ки, биз «саггаллыларын» өһдәсиндән кәлә билмирик, тәһлүкәсизлијинизи тә миң етмәјә имканымыз јохдур. Гырғындан гуртармаг үчүн јеканә јол Азербәјчана көчмәкдир. Автомашынлар кәндиң кәнарында көзләјир. Нечә ки, кеч дејил тәләсин.

Бундан сонра ермәни сүрүчүләринин идарә етдикләри автомашынлар кәндә долурду. Әһали тәшвишә дүшүр,

имканы чатан јорғандөшөјини көтүрүб гачмаға үз тутурду. Јолда онлар даһа бөјүк тәһлүкә илә гаршылашырдылар. Пусғуда дуран «сағгаллылар» машынлары дајандырыр, әһалини сојур, гача билмәјәнләр гәтлә јетирирдиләр. Пәрән-пәрән дүшмүш әһали гарлы-боранлы дағчығырлары илә Азәрбајчана үз тутурду. Бу чүр вәһшиликләр ән чоғ Варденис, Гугарк, Спитак, Масис, Әзизбәјов, Амасија рајонларында ичра едилмишиди. Азәрбајчанлыларын күтләви сурәтдә говулмасы дөврүндә 229 нәфәр һәлак олду. Онлардан Гугарк рајонунда 12 нәфәр дири-дири јандырылмышды. Әксәријјәти ишкәнчә илә гәтлә јетирилмишиди.

Беләликлә, 1989-чу илдә әһалинин сијаһыјаалынмасы әрәфәсиндә Ермәнистанда (Меғри рајонундакы Нүвәди кәндинин әһалисиндән башга) бир нәфәр дә олса азәрбајчанлы галмамышды. Нүвәдилиләр үч илә јахын ермәни тәчавүзүнә синә кәрди, нәһајәт, 1991-чи ил августун 8-дә доғма јурду тәрк едиләр.

Азәрбајчанлыларын күтләви сурәтдә говулмасынын тәшкилатчысы о заман республика Коммунист Партијасы Мәркәзи Комитәсинин биринчи катиби Серкеј Нарутјунјан олмушду. О, говулманын планыны мүәјјәнләндирдикдән, лазыми тапшырығлар вердикдән сонра Москва «е'замијјәтә» кетмишиди. «Е'замијјәтдән» гајытдығдан сонра демишиди: «хәбәрим олмајыб, Москвада идим». С. Нарутјунјан 1965-чи илдә тәләбәләрин антиазәрбајчан чыхышларынын тәшкилатчыларындан бири иди. Григори Нарутјунјанын 1947—1952-чи илдә башлајыб сона чатдыра билмәдији «көчүрмәни» 1988-чи илдә ејни фамилијалы Серкеј Нарутјунјан говулма илә әвәз едиб сона јетирди. Ермәнистаны јалныз ермәниләрдән ибарәт республикаја чевирди. Азәрбајчана гаршы јени, даһа дәһшәтли тәчавүзүн әсасыны гојду.

Әсасы дашнак партијасы тәрәфиндән гојулмуш етник тәмизләмә сијасәтини Ермәнистан Коммунист—Совет иғтидары баша чатдырды. Ермәнистанда һәјата кечирилән етник тәмизләмә сијасәтинин дөвләт сијасәти олдуғуну ашағыдакы рәсми сәнәдләр дә тәсдиғләјир.

Ермәнистанда јашајан азәрбајчанлыларын говулмасы, физики, мәнәви тәчавүзә мәрүз галмалары тәсадүфи һадисә јох. партија вә совет органларынын јеритдикләри антиазәрбајчан сијасәтинин ардычыллығла һәјата кечирилиб ичра олунмасынын мәнтиги нәтичәсидир. Буну долајы јолла да олса Ермәнистан КП Мәркәзи Комитәсинин 1989-чу ил јанвар ајында гәбул етдији гәрар да тәсдиғләјир.

Һәмин гәрарда көстәрилик ки, сабитлији поздуғлары-

на, миллэтләрарасы әдаватин гаршысыны алмадыгларына, фәалијјәтсизлијә вә дикәр ганун позғунлугларына јол вердикләринә көрә јалныз 1988-чи ил декабр ајында 13 нәфәр рәһбәр ишчи Сов.ИКП сыраларындан харич едилмиш, партија, совет вә тәсаррүфат органларынын 24 нәфәр рәһбәр ишчиси, рајон вә шәһәрләрин һүгүг мүһафизә органларынын 12 нәфәр ишчиси вәзифәдән азад едилмиш, 68 нәфәрә партија төһмәти верилмишди. Гугарк Рајон Партија Комитәсинин биринчи катиби Л. Бағдасарјан, Гугарк рајон Совети Ичраијјә Комитәсинин сәдри С. Казарјан вәзифәләриндән азад едилмиш вә партија чәзасы алмышлар.

Гәрарда гејд едилмишдир ки, партија, совет вә тәсаррүфат органлары чәтин шәраитдә гәтијјәтсизлик, пассивлик көстәрмиш, принципал мөвгедә дурмамышлар. Степанаван, Ичеван, Јеғегнадзор, Гугарк, Красносело, Арарат, Масис, Амасија, Нојемберјан рајонларында вәтәндашларын конститусија һүгүгларынын кобуд сурәтдә позулмасы, шантаж вә һәдә илә мүшајиәт олуна интизамсызлыг һаллары баш вермишди. Рајонда вәзијјәти сабитләшдирмәк вә миллэтләрарасы тоғушмаларын гаршысыны алмаг үчүн гәти тәдбирләр көрмәдикләринә, инсан тәләфаты вә азербайчанлы әһалинин күтләви сурәтдә көчмәсини тәшкил етдикләринә көрә Степанаван Рајон Партија Комитәсинин биринчи катиби Ј. Чшмаритјана партија ишинә јазылмаг шәртилә шиддәтли төһмәт верилмиш. Степанаван Рајон Совети Ичраијјә Комитәсинин сәдри Р. Мирзојанын һәмин вәзифәдә галмасы гејри-мүмкүн сајылмыш, партија ишинә јазылмагла она шиддәтли төһмәт верилмишди. Рајонда миллэтләрарасы мүнасибәтләрә сијаси рәһбәрлији тәмин етмәдикләри үзүндән азербайчанлы милләтиндән олан әһалинин интенсив миграсијасына јол вердикләринә көрә Ичеван Рајон Партија Комитәсинин биринчи катиби Ч. Анаңјана шәхси ишинә јазылмагла төһмәт верилмиш, Ичеван Рајон Совети Ичраијјә Комитәсинин сәдри Л. Ординјана шәхси ишинә јазылмагла шиддәтли төһмәт верилмишдир. Халг Тәһсили Назири, Сов.ИКП үзвү С. һахумјана партија ишинә јазылмагла шиддәтли төһмәт верилмишди. Ермәнистан ССР Дахили Ишләр назيري У. Һарутјунјана, Дахили Ишләр назиринин мүавинләри Г. Григорјана вә Г. Гукасјана партија чәзасы верилмишди. (Бах. «Правда» гәзети, 17 јанвар 1989-чу ил).

Јенидән гејд етмәк истәјирик ки, Ермәнистан КП Мәркәзи Комитәсинин гәрарында көстәрилән вә дәфәләрлә тәқрар олуна «миллэтләрарасы әдавәт», «миллэтләрара-

сы тоггушма» мэфһумлары һәгиги вәзијјәти өрт-басдыр етмәк мөгсәди илә ишләнмишдир. Чүнки Ермәнистанда баш верән һадисә милләтләрарасы мұнагишә дејил, Ермәнистан рәһбәр партија, совет органлары тәрәфиндән ғызышдырылан вә тәшкил олунан аксија иди. Бу аксијадан мөгсәд Ермәнистанда јашајан азербайчанлылары сон нәфәринә гәдәр республикадан говмаг, Ермәнистаны јалныз ермәниләрдән ибарәт республикаја чевирмәк иди.

Милләтләрарасы мұнагишә дедикдә мұнагишәјә чәлб олунан тәрәфләрин бир-биринә гаршылыглы сурәтдә билдирдикләри иддиә нәтичәсиндә баш верән аксија нәзәрдә тутулур. Ермәнистанда јашајан азербайчанлыларын ермәниләрә гаршы һеч бир иддиасы олмамышдыр. Ермәниләрин иддиасы исә беләдир: «Јалныз ермәниләрдән ибарәт Бөјүк Ермәнистан јаратмаг».

Әкәр Ермәнистанда баш верән һадисә милләтләрарасы мұнагишә олсајды, һәр ики тәрәфдән өләнләр, зәрәрчәкәнләр, ев-енијиндән дидәркин дүшәнләр оларды. Лакин Ермәнистанда јашајан азербайчанлыларын тәгсирн үзүндән бирчә нәфәр белә ермәнини бурну ганамамышды. Јалныз 1988-чи илин декабр ајында Ермәнистанда јашајан азербайчанлылардан 229 нәфәр гәтлә јетирилмиш. азербайчанлылар сон нәфәринәдәк депортасија олунмушдур. Буну долајы јолла да олса Ермәнистан КП Мәркәзи Комитәсинин јухарыда ады чәкилән гәрарында көстәрилән фактлар да тәсдигләјир.

Бу јазыда 1920-чи илдән Ермәнистан ССР адландырылан дијарда кәлмә ермәниләр тәрәфиндән, 1828-чи илдән 1988-чи иләдәк олан мүддәтдә, азербайчанлыларын мәруз галдыглары тәчавүз вә вәһшилијин јығчам, конкрет фактлары шәрһ олунмушдур. һәр бир һадисәнин маһијјәтини ачмағы лүзум билмәдик, үмумиләшдирилмиш нәтичәләри гәләмә алдыг. Белә бир гәнаәтә кәлдик ки, һәр бир охучу рәгәм вә фактлары өз ағыл сүзкәчиндән кечирәчәк, мүстәгил нәтичә чыхарачаг, кимин ким олдуғуну мүјјәнләшдирәчәкдир.

Рәгәмләрин вә фактларын дили исә инкарәдилмәдир, һәгигәти әкс етдирән ајнадыр. Гој һәр бир азербайчанлы бу ајна васитәси илә тарихимизин ганлы сәһифәләриндән биринә бахсын, дүшмәнләрини бу ајна васитәси илә көрсүн, һәр бир тәчавүзә гаршы һәмишә сәфәрбәр олсун.

Охучуда белә бир фикир јаранмасын ки, Ермәнистанда јашајан азербайчанлылар дүшмәнә гаршы вурушмајыб, асанлыгла тәслим олуб, ел-обасыны бураһыб гаһчыблар. Јох белә дејил. Силаһлы ермәни башкәсэнләринә

гаршы јалныз 1918—1920-чи илләрдә ики ил далбадал вурушуб, мүбаризә апарыблар. Бу сәһәдә Зәнжибасар үсјаны, Ведибасар, Бөјүк Гаракилсә, Басаркечәр, Шә-рур-Дәрәләјәз, Зәнкәзур бөлкәләриндә азербәјчанлыла-рын мүгавимәт һәрәкатына, дүшмәнә вурдуглары зәр-бәләрә даир јүзләрчә ибрәтамиз фактлар, тарихи дәлил-ләр вардыр. Бу, ајрыча јазынын мөвзусу олдуғуна көрә она тохунулмамышдыр. Сағлыг олсун!

СОН СӨЗ ӘВӘЗИ

Бәзи сијасәтчиләр вә журналистләр Хочалы гырғы-ныны әсрин ән бөјүк фачиәси адландырыр, бу әсәсдә да һадисәни шәрһ етмәјә чалышырлар. Дејәсән, Азербәјчан халгы индијәдәк һеч вахт бу кими һадисә илә үзләшмә-јиб. Бу гырғынын илдөнүмү заманы һадисәјә мүнәсибәт билдирилир, мәтбуат сәһифәләриндә чохла, бәзән бир-биринә зидд мәгаләләр дәрч олунур, телевизија верилиш-ләри тәшкил олунур. Илин галан күнләри исә һәр шеј јаддан чыхыр, һеч нә олмамыш кими сақитлик һөкм сү-рүр. Санки ири бир шәһәр ермәни чиннајәткар гүввәләри тәрәфиндән тәчавүзә мәрүз галмамышдыр.

Мәлүмдур ки, 1992-чи ил февралын 25-дән 26-сына ке-чән кечә ермәни силаһлы гүввәләри Ханкәндиндә јерлә-шән 366-чы механикләшдирилмиш рус полку илә бир-ликдә һүчума кечәрәк Хочалы шәһәрини дармадағын ет-мишдиләр. Шәһәрин динч әһалисиндән 399 нәфәр гәтлә јетирилмиш, 921 нәфәр јараланмыш, 344 нәфәр киров көтүрүлмүш, 115 нәфәр иткин дүшмүшдүр. Шәһәрин да-ғыдылмасы вә јандырылмасы нәтичәсиндә дәјән зәрәр 3,5 милјард рублдан чохла олуб.

Бәли, Хочалы гырғыны ХХ әсрин бөјүк фачиәсидир, лакин јекәнә фачиә дејилдир. Бу кими фачиәләр өтән 200 илә јахын мүддәтдә чохла олмуш, дәфәләрлә баш вермиш-дир. Бу јазыда Хочалы фачиәсини көлкәдә гојан онлар-ча, јүзләрчә факт кәтирилмишдир. Хочалы фачиәси ин-ди баш верән һадисә дејилдир, бу кими фачиәнин әсасы рус гошунлары тәрәфиндән ХІХ әсрин әввәлләриндән, Бакынын зәбт олунмасы, бөјүк вәтәндаш Чавад ханын вә оғлунун гәтлә јетирилмәси вахтындан гојулмушдур. Кәнчәнин зәбт олунмасы заманы азмы адам һәлак ол-мушду? Нә тез унутулду?!

Тарихдән мәлүмдур ки, әһалинин сајына көрә бөјүк дөвләтләр өз мәнәфеләрини горујуб сахламаг үчүн һә-мишә сајча кичик халглары бир-биринә салышдырмыш,

сүн'и ихтилафлар жаратмыш, беләликлә, «көмәк» мәгсәди илә өз гошунларыны орада јерләшдирмәјә наил олмушлар. Бу мәгсәдлә јарадылан ихтилафлардан бири дә ермәни—азербәјчанлы ихтилафыдыр.

XX әсрин әввәлләриндә Чар Русиасыны милли-азадлыг һәрәкаты бүрүмүшдү, империја дағылмаг тәһлүкәси гаршысында галмышды. Империја бунун гаршысыны алмағын ики јолуну сечмишди. Биринчи јол Јапонија илә мүһарибә апармаг, мүһарибә заманы милли-азадлыг һәрәкатынын потенциал дашыјычылары олан кәнчләри сәфәрбәријә алмаг вә һәрәкаты сөндүрмәк. Икинчи јол империја үчүн даһа тәһлүкәли олан бөлкәләрдә милли мүнагишәләр жаратмаг иди. Белә олдугда һәрә өз һајына галыр, горхусундан бөјүк дәвләтләрин көмәјинә, јардымына, сығыныр. Һәр ики һалда империја дахили дағылмадан горунур.

О дәврдә империјанын зәиф һәлгәләриндән бири Загафгазија иди. Мәһз Чар Русијасынын хәфијјәләри бурада ермәни-мүсәлман ихтилафларыны тәрәтдиләр. Ән кәскин гаршыдурма 1905—1906-чы илләрдә Гарабағда баш вермишди. Бу һадисәләрин сәбәб вә нәтичәләри С. Заварјанын «Гарабағын игтисади шәраити вә 1906—1907-чи илләрин ачлығы» китабында шәри олунмушдур. Китаб 1907-чи илдә С. Петербургда Бақыдакы ермәни мәдәнијјәт иттифагы тәрәфиндән чап олунмушдур. С. Заварјан гејд едирди ки, Гарабағда баш верән һадисәләр һәм ермәниләри, һәм дә татарлары бөјүк фәләкәтә дүчар етмишдир. 1905—1906-чы илләрин фачиәси заманы Гарабағын ермәни ичмалары јалныз силаһ алмаг үчүн 1,5—1,8 милјон рубл вәсаит хәрчләмишләр. Татарларын сәрф етдији вәсаит бундан аз олмамышдыр. Үмумијјәтлә, һәр ики тәрәфдән силаһланмаја 3—3,5 милјон рубл вәсаит хәрчләнмишдир. Кифајәт гәдәр күллә илә бирликдә бир түфәнкин гијмәти 150 рублдан чох олмушдур. Бу гәдәр вәсаити әлдә етмәк үчүн кәндли 5 инәк вә ја 30 гојун сатмаға мәчбур иди. Әкәр һәр 2—3 аиләдән бири бир түфәнк алса иди һәр аиләнин хәрчи 75—50 рублу кечәрди. Мүәллиф гејд етмишди ки, ермәниләрлә татарларын биркә јашадыглары кәндләрдән бириндә силаһ алмаг үчүн 120 ермәни аиләси 7000 рубл (һәр евә 58 рубл) 80 татар аиләси 5000 рубл (һәр евә 62,5 рубл) вәсаит хәрчләмишди. Јадда сахламаг лазымдыр ки, о вахт бир рубл индики бир рубл дејилди.

Китабда 1905—1907-чи илләрдә Гарабағда дағыдылмыш кәндләр вә зәрәрчәкән әһалинин сајы һаггында кәтирилән фактлар да адамы дәриндән дүшүнмәјә вадар

едир. Нечә олмушдур вә нә үчүн бу кими фачиәнин тәк-
рар олунмасынын гаршысыны алмаг үчүн тәдбир кө-
рүлмәишдир?

Ермәни—татар мұнагишәси заманы (1905—1906-чы
илләрдә) дағыдылмыш кәндләр вә аилләләр һаггында,
ашағыдакы фактлар шаһидлик едир.

Гәзалар	Ермәниләрни иткиси		Татарларын иткиси	
	Дағыдылан кәндләр	Зәрәрчәкән аилләләр	Дағыдылан кәндләр	Зәрәрчәкәч аилләләр
Шуша	8	334	12	1083
Чаваншир	9	655	15	840
Чәбрајыл	14	434	5	43
Зәнкәзур	14	817	43	1465
чәми:	45	2340	75	3431

С. Заварјан ермәниләрни иткисинин чох олмасыны әсастандырмаға чәһд кәстәрир, һәр ермәни аиләсиндә адамларын сајыны 7,5 нәфәр, татарларда исә 6 нәфәр, кәтүрүр, белә нәтичәјә кәлир ки, мұнагишә заманы зәрәрчәкән вә мүфлисләшән әһали—ермәниләрдән 17750 нәфәр, татарлардан исә 20586 нәфәр ола биләр. Һәгигәт-дә исә татарларын иткиси кәстәрилән рәгәмдән хејли чох олмушдур. Чүнки татарлар мұһарибә апармаг сәнәтини билмирдиләр. Онларын аилә үзвләринин сајы ермәниләринкиндән һеч дә аз дејилди. Буну мұәллифин ашағыдакы фикри дә долајысы илә тәсдиг едир. О јазыр: «...Һәрби мукәлләфијјәтдә иштирак етмәдикләринә көрә татарлар ермәниләрә нисбәтән даһа чох силаһ корлајыр вә даһа чохлу јерсиз күллә сәрф едирдиләр».

Тејд етмәјә дәјәр ки, сәһбәт кедән гәзаларда. 1897-чи ил әһалинин сијаһыја алынмасы заманы азәрбајчанлылар јашајан 789 кәнддә 227,7 мин нәфәр азәрбајчанлы, ермәни јашајан 257 кәнддә исә 158,7 мин нәфәр ермәни әһалиси олмушду. Азәрбајчанлыларын ермәниләрдән хејли чох олмасына бахмајараг онлар арасында мүтәшәккиллијин олмамасы, һәрби сәнәтдән хәбәрсизлик үзүндән онларын иткиси ермәниләринкиндән чох иди. 80 ил сонра да белә дејилми? Бунун ады тарихин дәрсләриндән нәтичә чыхармамагдыр.

Мұәллифин 1905—1906-чы илләр һадисәләринә вердији гижмәт вә чыхардығы нәтичәләр дә бүкүнүмүзүн реаллығы бахымындан мараг доғуруп. С. Заварјан јазыр:

«Лакин ким, һәм ермәниләрин, һәм дә татарларын тәһ-лүкәсизлијини тә'мин едәр вә демәли, мүфлисләшдиричи силаһланманы арадан галдыра биләр? Ким бунлары һеч олмаса бу күн едә биләр? Һәјат инсан үчүн һәр шейдән гијмәтлидир. Һөкүмәтин чинајәткар сәһләнкарлығы үзүндән бу һәјат тәһлүкәјә мә'руз галдығына көрә, һәм ермәни, һәм татар әһалиси силаһланыр, гојунларыны, инәкләрини, өкүзләрини сатыр, борч алып, дајанмадан силаһланыр вә игтисади чәһәтдән мүфлисләширди».

Бу фикрин ким тәрәфиндән дејилмәсиндән асылы ол-мајараг, мүасир сәсләнир. Бир чох суаллара чаваб верир.

М. С. Горбачовун башчылыг етдији ССРИ һөкүмәти-нин азәрбајчанлыларын Ермәнистандан говулмасы вә гондарма Дағлыг Гарабағ мұнағишәси башланан заман јеритдији сијасәтин Чар Русијасынын Загафгазијада јеритдији сијасәтлә үст-үстә дүшмәси һеч кимдә шүбһә до-ғура билмәз. «Һөкүмәтин чинајәткар сәһләнкарлығы...» фикри Чар һөкүмәтинә аид олдуғу кими, М. С. Горбачов һөкүмәтинә, шәхсән, Горбачовун өзүнә дә аиддир. М. С. Горбачов чинајәткар сәһләнкарлыг мұнасибәтдән башга, ермәниләр тәрәфиндән Азәрбајчан түркләринә гаршы тәрәдилән чинајәтин тәшкилатчысы, руһландырычы вә ичрачысы ролуну да јеринә јетирмишдир. Ермәнистанда јашајан 250 мин нәфәрдән чох азәрбајчанлынын говул-масынын тәшкилатчыларындан, ичрачыларындан һеч ки-мин хәтринә дәјән олмады. Бәднам Гарабағ проблеми-нин идеологу Тер-Петросјан Ермәнистан президенти креслосунда мөһкәм јер тутду. О вахткы һөкүмәт орган-ларынын сијасәтиндән наразы олан Бақы әһалисинин динч нүмајиши ган дәнизиндә боғдурулду. Мәһз М. С. Горбачовун көстәришинә әсасән Ставропол дијарында јашајан һәрби мүкәлләфијјәтчи ермәниләр Азәрбајчана көндәрилмишди. Бақыдакы 20 Јанвар гырғыныны да һә-мин сағгаллы вә сағгалсыз ермәниләр вә онларын һәм-фигирләри олан ганлы рус ордусу ичра етмишләр. Моск-ва өз чиркин эмәлләрини јеринә јетирдикдән, халгын кө-зүнү горхутдугдан сонра изи итирмәк, чинајәти ермәни-ләрин әлилә етдирдијини кизләтмәк мәҗсәди илә кичик чинајәткарлары дәрһал өз әввәлки јашајыш јерләринә гајтармышды. Киренко кими бөјүк чинајәткарлар исә мүкафата, Јазов маршал улдузуна лајиг көрүлмүшдү-ләр.

Бақы гырғынындан дәфәләрлә кичик олан Тбилиси фачиәси ССРИ Али Советиндә узун заман мұзакирә мөв-зусуна чеврилди. Чинајәткар тапылмады ки, тапылмады. Дедиләр онда Горбачов харичи сәфәрдә иди. Бақы гыр-

гыны заманында исә Москвада иди. Имзаладыгы ферман ыргын һәҗата кечирилдикдән, Бақы күчәләри күнаһсыз инсан гагы илә ССРИ бајрагы рәикинә бојандыгдан сонра е'лан едилмишди.

М. С. Горбачов харичи өлкәләрлә «сојуг мүһарибә» сон гојду, әвәзинә башчысы олдуғу өлкәдә «кисти мүһарибә» јаратды. Јәгин тарихчиләр ону Азәрбајҗан халгынын гәддар дүшмәни кими характеризә едәчәкләр. Рәһбәри олдуғу өлкәнин халгына гаршы етдији гәддарлыға көрә Нерону өтүб кечди. Нерон еч бир партијаја мәнсуб дејилди. Горбачов исә «дөврүмүзүн зәкасы, шәрәфи вә виҗданы» олан Коммунист Партијасынын лидедери, баш катиби иди. Бах, фәргләри бирчә бундадыр, әмәлләри исә ејнидир. Өз халгларынын дүшмәни.

Узаға кетмәјәк, көзүмүзүн габағында баш верән һадисәләрә нәзәр салаг. 1905—1906-чы илләрин Зәнкәзур, Гарабағ фачиәләрини, 1918—1920-чи илләрдә дашнак башкәсәнләри тәрәфиндән Ермәнистанда азәрбајҗанлыларын вә башына кәтирилән фачиәни, Бақыда төрәдилән 20 Январ фачиәсини, 1988-чи илдә Ермәнистандан азәрбајҗанлыларын говулмасы һадисәсини, Хочалы фачиәсини јада салаг. Әкәр бунлардан биринчисинә вахтында сијаси гијмәт верилсәјди, чинајәткарлар мәсу'улијјәтә чәлб олунсајды, чәмијјәт бу кими чинајәткарлығын гаршысыны алмаг үчүн тәдбирләр көрсәјди, онда сонракы фачиәләр дә баш вермәзди. Көрүндүјү кими, бу һәгигәт унудулдуғундан, јалһыз ән јахшы һалда илдә бир дәфә јад едилдијиндән фачиә үстүнә фачиә кәлир.

С. Заварјан, ады чәкилән китабчасында нә гәдәр «објектив» олмаға чалышырса да, буну едә билмир, ермәни хисләти, ермәни характери өзүнү бүрүзә верир, һадисәләр үчүн гоншулары, татарлары тәгсирләндирир, күнаһкар сајыр, 1905-чи ил Гарабағ һадисәләринин сәбәбләрини ашағыдакы кими сәчијјәләндиерәк јазыр: «1905-чи илдә бүтүн Русијада јатмыш халглар әсрлик јухудан ајылды, әлдән дүшмүш зәһмәткеш күглә азад һәјатын ширинлијини ладараг мүбаризәјә гошулду, һәмчинин гарабағлылар да. Бу халг нәдән наразы иди, һансы әсарәт онлар үчүн даһа дөзүлмәз вә әзаблы иди, һансы әсарәтә гаршы мүбаризә апармаг асан иди. Тәби ки, онлар истисмарчыларына гаршы, ермәни кәндләриндә тәкбәтәк јашајан өкеј «саһибкарларына» гаршы.

Бу даһа башга бир сәбәбә көрә истәмәз, она көрә баш верди ки, Варандын вә Хаченин бир чох сакини Бақыда өлдүрүлмүшдү, орада илк һүчума кечәнләр татарлар олмушду».

Бу жазыдакы 1905-чи или 1985-чи илэ, Русијаны ССРИ илэ, «саһибкарларына» сөзүнү азэрбајчанлыларла эвэз едиб, Бақынын гаршысына Сумгајыт сөзүнү дә элавэ етсэк ермәни-дашнак—коммунист игтидарын 1980-чи илдән башлајараг Азэрбајчана вэ Азэрбајчан халгына гаршы апардығы тэблиғатла бу фикирлэрин һәмәһәнк сәсләндијинин шаһиди олуруг. Ејни зурнанын сәси, лакин башга диапазонда.

1905-чи вэ 1985-чи илләрдә ејни мәнбәдән, ејни сснари үзрә башланан тэблиғат вэ тәхрибатын мөгсәди, сон гајәси ајдындыр «Өзүн башла, араны гарышдыр, чинајәти төрәт, тәгсири башгасынын үстүнә ат, «ај аман гојмајын гырдылар» дејә дүнја илэ бир һарај-һәшир сал».

Бах, ермәни милләтчи үнсүрлэри һәмишә судан белә гуру чыхмышлар.

Ермәниләр өзлэринин фачиә һесаб етдиклэри һадисәнин јаддашларындан сидинмәсинә јол вермирләр. Онларын «метс јеғерни» (бөјүк сојгырымы) һаггында дәрч етдиклэри китаб, китабча вэ мөгаләлэрин башлығлары топланса бир нечә чилддән ибарәт китаб јаранар. Буна бахмајараг һәр ил бу гәбилдән јени-јени әсәрләр ишыг үзү көрүр... Һовһаннес-Мелконјанын «Јаддаш саһәси» китабы буна мисал ола биләр. 512 сәһифәдән ибарәт олан бу китаб 1987-чи илдә, чәми 3 ај мүддәтиндә јығылыб, чап олунуб сатыша бурахылмышдыр. Китабда 1915-:чи илдә Түркиядә баш верән ермәни гырғыны шаһидлэриндән 353 нәфәрин 1916, 1917, 1918, 1919-чу илләрдә Карендән, Вандан, Мушдан, Јерзнкадан, Хнусдан, Гарсдан, Игдирдән, Змјурнадан, Трабзондан, Ајнтапдан, Тер-Зордан, Беркридән, Сарыгамышдан, Јеревандан, Александрополдан, Гүдсдән гоһум-әгрәбаларына көндәрдиклэри, лакин үнванына чатмајан мәктублары верилмишдир. Мүәллифин көстәрдијинә көрә бу мәктублар Биринчи дүнја Мүһарибәси заманы Американын, Инкилтәрәнин, Франсанын алманлар тәрәфиндән батырылмыш суалты кәмиләрдән тапылмышдыр. Бу мәктублары Петрос Тонапетјан топлајыб 1922-чи илдә чоһалдыб јаймышдыр.

Бу мәктублар әсасында мүәллиф түрклэрин куја ермәниләр гаршы көстәрдиклэри вәһшиликлэрин сјаһысыны охучуларын диггәтинә чатдырыр. Бу китабын вэ буна бәнзәр дикәр китабларын әсрин сәксәнинчи илләриндә чап олунмасы ермәни милләтини идеоложи вэ психоложи чәһәтдән сәфәрбәријә алмаг, түркләрә гаршы нифрәт һиссини аловландырмаг мөгсәдини күдүр. Ермәни милләтчилэри бәднам «Гарабағ проблеминдән» гә

лөбә илә чыхмаг үчүн мәһз милләтчилик психозуна бел баглайрлар.

Ады чәкилән китабда 1915-чи ил һадисәләринин дәншәтли мәнзәрәси шәрһ олунур. Китабы вәрәгләдикчә адам дәншәтә кәлир. Лакин бирдән сәксәнир, алдадычы хәјалдан ајрылырсан. Сән демә ермәни милләтчиләри китабда көстәрилән гәјри-реал фактларла демәк истәјибләр ки, түркләрә гаршы бу чүр һәрәкәт етмәк лазымдыр. Китабдакы һадисәләри сәксәнинчи илләрин реал фактлары илә тутушдуурсан. Көзүнүн габағында гарлы-палчыглы, дашлы-кәсәкли дағ чыгырлары илә үмид јеринә доғру тәләсэн, сүрүнән азәрбајчанлы ушаглар, гадынлар, бели бүкүлмүш гочалар, Танрыдан имдан көзләјән көрпәләр, Гугарк рајонунда дири икән ири диаметрли дәмир борулара долдурулуб јандырылан көрпәләр, Хочалы чәлләриндә дүшмән күлләсинә туш олан, бәдәни буз балтасы кими донуб дәмирә дөнән ушагларын мәсум чөһрәләри, дири икән башынын дәриси сојулуб ишкәнчә илә гәллә јетирилән гочалар, ағбирчәк аналар, ушаглар, көрпәләр, гадынлар, онларын накам талеләри чанланыр. Инсан гырғыны төрәдән ермәни башкәсэнләрә гаршы гәлбиндә нифрәт һисси аловланыр.

Азәрбајчан халгы «гана ган» фәлсәфәсини һәмишә рәдд етмишдир. Һарада вә нә вахт баш вердијиндән асылы олмајараг инсан өлүмүнә кәтириб чатдыран һәр һансы һадисәни, тәчавүзү, гәтли тәләфатын сајына бахмајараг нифрәтлә, гәзәблә гаршыламыш вә гаршылајыр. Бу, горхаглыг, зәифлик, бачарыгсызлыг әләмәти дејил, һуманист, инсанпәрвәр сифәтләрин гәлбләрә һаким кәсилмәсинин ин¬тикасы, тәзаһүрүдүр Лакин һәр шејин һәдди-һүдуду, сон гәјәси вардыр. Сәбр касасы доланда балача пиши вә бөјүјүб аслана дөнүр. Фактлар көстәрир ки, ермәни милләтчиләринин характериндә зәифләрә гаршы гәддарлыг, күчлүләр гаршысында мү¬гилик, јалтаглыг чохдан мөһкәм јер тутмушдур.

Ермәни тарихчиләри, сијасәтчиләри ермәни халгыны ән гәдим, ән һуманист, ән бачарыглы, ән сәрнитәли халг кими гәләмә вермәк үчүн дәридән-габыгдан чыхыр, көстәрирләр ки, ермәниләрин тарихи һәлә ерамыздан бир милјон ил әввәл башланыр. Ирәван шәһәринин әсасы ерамыздан әввәл 782-чи илдән гојулуб, ермәнн әлифбасынын сорағы 405-чи илдән кәлир, илк ермәни китабы 1512-чи илдә Венесијада чап олунмушдур...

Белә бир тарихи вә мәдәнијјәти олан, өзүнү ән сивилизасијалы халг һесаб едән бир халгын бу јазыда шәрһ едилән кими гәддарлыгларын һәјата кечирилмәсинә ра-

зы олмасы, она гаршы е'тираз сәсини учалтмамасы, Хочалыда, Гугаркда, Варденисдә төрәдилән вәшлиликләр садә мәнтигә белә сығышмыр. Индики сивилизасиялы чәмијјәт дөврүндә орта эср вәшлиликләрини тәкрар етмәк, һеч бир тәгсири олмајан бүтүн бир халгы ев-ешијиндән говмаг, адамлары дири-дири јаддырмаг бу фачиәнин ичрачылары вә тәшкилатчыларынын мәдәнијјәт вә мәнәвијјатынын ерозијаја уғрадығындан, өз халгыны мөһвә доғру сүрүкләмәләриндән хәбәр верән әламәтдир.

Ајдындыр ки, азәрбајчанлылары гаршы төрәдилән вәшлиликләри ичра етмәјә ермәни сағгаллыларыны тәһрик едән амилләрдән бири Ермәнистанда дәрч олунан милләтчилик руһлу әдәбијјатдыр, күтләви мәтбуат органларынын сәһифәләринә чыхарылан гаты дүшмәнчилик идеяларыны тәблиғ едән мәгаләләрдир, һәм дә тарихә халг гәһрәманы кими дүшмәк арзусунда олан сijasәтбазларынын фәалијјәтидир. Вахт кәләчәк оныларын бу сijasәти бумеранг кими гајыдыб өзләринә зәрбә вурачагдыр.

Азәрбајчанда бу кими тәһлүкәли јолла кетмәмишләр. Нәгигәти белә демәкдән горхмуш, чәкинмишләр. Нәгигәти демәмәк, ачыгламамаг исә архајынчылыға сәбәб олмушдур, халгы шәрһ олунан фәлакәтләр гаршысында силаһсыз, һазырлыгсыз гојмушдур. 1905—1906-чы, 1918—1920-чи вә сонракы илләрин фачиәләринин шаһидләринин 353 јох һеч олмаса 33 мәктубу, чанлы шаһидләри бәлкә тапылмадығындан халгын башына кәтирилән фачиәнин тәшкилатчылары, сәбәби вә нәтичәләри барәдә китаб јазмаг мүмкүн олмамышдыр. Јох! Истәнилән гәдәр мәктублар да о.л.уб, шаһидләр дә, кифајәт гәдәр рәсми архив материаллары, сәнәдләр дә. Анчаг бунлары үмүмләшдирилиб «Јаддаш сәһәси» кими сәнәдли бир топ-лунун һазырланыб чап олунмасына киришән, габаға дүшән олмајыб. Сәһбәт башга халглара вә милләтләрә гаршы нифрәт һисси аловландыран сахта әдәбијјатдан кетмир. Сәһбәт ондан кедир ки, милләтләрәрасы мүнәсибәт дүзкүн ишыландырылсын, кечмишин зиддијјәтләринә нәгиги, әсасландырылмыш гијмәт верилсин, кимин ким олдуғу сәнәдләрин дили илә там ачыглансын. Бу гәбилдән олан әдәбијјат јанғына гаршы мүбаризә апаран тәшкилатын ојнадығы рол кими бир вәзифәни јеринә јетирмиш олар. «Өзүнү оддан гору!» тәләби илә «өзүнү дүшмәндән гору!» кәламы арасында һеч бир фәрг јохдур. Лакин бири бунлары нәзәрә алыб һәр бир һадисәјә гаршы һазыр олуб, газаныр, дикәри исә гулаг ардына вуруб итирир.

Фәлакәт тәбиәтин гәзәби, фачиә исә инсан әмәлинин

нәтижәсидир. Бир чох сивилизасиянын, өлкәләрин вә халгларын тарих сәһифәләриндән силинмәсинин әсас сәбәпләриндән бири дә, бәлкә бу фачиә вә фәлакәтләрә гаршы онларын һазыр олмамасы имиш.

Фачинин илдөнүмү олмадыгы кими, хырдасы, бөјүжү дә олмур. Буяларын һамысынын тәшкيلاتчысы, нәтижәси вә сәбәби ејнидир. Бөјүк фачиә кичик-кичик фачиәләрин мәчмуудур. Хырда фачиәләрин гаршысы алынса бөјүк фачиәләр дә баш вермәз. «Бир дамчы бал» әфсанәсиндә олдуғу кими өлкәләр мұһарибә кирдабына атылмаз. Әфсанәдә дејилир ки, әмин-аманлыгга јашајан ики гоншу өлкә вар имиш. Кәнд әһли истәдикләри вахт ди-кәр дөвләтин әразисинә кечәр, сатар, алар, кери гајыдармыш. Күнләрин бир күнү бир нәфәр чобан гоншу өлкәнин әразисинә кечир, бал алмаг мәгсәди илә мағазая кирир. Ширин диллә сатычыдан ширин бал чәкмәсини хаиш едир. Бал сатан бал чәкәркән бир дамчы јерә дүшүр. Бир милчәк учуб һәмин дамчынын үстүнә гонур. Сатычынын пишији буну көрүб милчәји пәнчәләјир, чобан ити пишији боғур, бал сатан вуруб чобан итини кәбәрдир. Чобан бал сатаны, кәнд чамааты исә чобаны өлдүрүр. Ара гарышыб мәзнәб итир, ики гоншу кәндиң савашы башлајыр. Бу да ики өлкә арасындакы мұһарибәјә чеврилир. Мәһз бу әфсанәнин мәгсәди дә будур: тәсәдүфләрә вә фачиәләрә гаршы һәмишә һазыр олмаг вачибдән дә вачибдир.

Бу јазыда кәтирилән фактлардан да ајдын олур ки, Азәрбајчан халгынын башбилән сijasәтчиләри бу мәсәләләрә диггәт јетирмәдикләриндән мәкрли гоншуларымызын төрәтдикләри фачиәләрин гаршысыны алмаг мүмкүн олмамышдыр. Онлар әһалини һәмишә психоложи чәһәтдән һазырламыш, азәрбајчанлылар исә фачиәнин илдөнүмүнү гејд етдикдән сонра һәр шеји унутмушлар.

Дикәр бир факт. Ермәни Совет Енсиклопедијасында Мүсават партијасы һаггында верилән материалда дејилир: «Азәрбајчанда мүсаватчыларын вә Ермәнистанда дашнакларын һакимијјәти дөврүндә (1918—1920) ики өлкә арасында мұнасибәтләр чидди сурәтдә кәскинләшмишди. Әрази ихтилафлары үзүндән силаһлы тоггушмалар баш верди. Азәрбајчанын мүсаватчы һөкүмәти өз силаһлы гүввәләринин 3/4-нү Ермәнистанла сәрһәд районларында мәркәзләшдирди. Азәрбајчанда ермәни әһалисинин гырғыны, таланы баш верди. Гарабағда 1920-чи илин јазында Шуша харабалыглара чеврилди, бир чох ермәни кәндләри јерлә-јексан олду, әһали мәһв едилди».

Јазыг ермәниләр, јазыг дашнакар, дејәсән һеч јер-

ләрindən дә тәрпәнмәйиб вә дежибләр: «Кәлин башымызы кәсин»... Бәс онда Ермәнистанда дашнакларын һакимий-јәти дөврүндә (1918—1920-чи илләр) һәлак олан 280 мин нәфәрә јахын азәрбајчанлыны ким гырыб, 1916-чы илдә Зәнкәзур гәзасынын азәрбајчанлылар јашајан кәндләр-риндә олан 52612 нәфәрдән 1926-чы илдә 5634 нәфәрин галмасы кимин адына јазылмалыдыр? Бунлары ким гырыб, ким талан едиб? Гарабағда азәрбајчанлылар јаша-јан кәндләри ким виран гојуб? Бундан јазыг дашнаклар-ын һеч хәбәри јох имиш?

Бах ермәни милләтчиләри тарихи фактлары өз бил-диқләри кими беләчә шәрһ едиб, сахталашдырмышлар. Азәрбајчанда исә сусуб, һәгигәти демәкдән чәкиниб, еһ-тијат етмишләр. Азәрбајчан Совет Енсиклопедијасыны вә-рәгләдикчә белә чыхыр ки, дашнаклар бир нәфәр дә олсун азәрбајчанлыларын бурнуну ганатмајыблар. Азәр-бајчан Совет Енсиклопедијасында (Бах: III-чилд, сәһ. 353, 354) Дашнаксутјун партијасы һаггында верилән ма-териала диггәт јетирәк. 109 сәтирлик материалда Даш-наксутјун партијасынын тарихи һаггында үмуми мүла-һизәләр јүрүдүлүр, онларын Азәрбајчанда төрәтдикләри гырғын, талан һаггында исә бир кәлмә дә олсун даны-шылмыр, Мүсават партијасы һаггында верилән 103 сә-тирлик материалын 17 хәтли јухарыдакы ситатдыр. Белә чыхыр ки, 1918—1920-чи илләрдә Загафгазијада баш верән бүтүн һадисәләрин тәгсиркары, тәшкилатчысы Дашнаксутјун јох, Мүсаватдыр. **Өз өлкәсини, әразисини, халгыны горујан Мүсават тәгсиркар кими гәлмә вери-лир, башгасынын әразисини зәбт едиб, халгыны гыран Дашнаксутјун исә судан гуру чыхыр. Ики мәгалә, ики мүнәсибәт. Бири халгыны сајыг олмаға сәсләјир, дүш-мәнин филанкәсдир дејир, о бири исә һәгигәти демир, сајыглығы күтләшдирир. Мәғлубийјәтләримизин әсас сә-бәбләриндән биринин бу олдуғуну десәк, сәһв етмәрик.**

Фачиә. Онун илдөнүмү, хырдасы, ириси олмур. Нә-мишә јаддашлары гычыгландырмалы, адамлары сәрвахт, мүтәшәккил олмаға сәсләмәли, сәфәрбәр етмәлидир. Јох-са, сүстлүк, унутганлыг адамлары јухуја верәр, идрак-лары кејләшдирәр. Достла дүшмәни, јахшы илә писи, ишыгла гаранлығы бир-бириндән сечмәк мүмкүн олмаз. Вај о милләтин һалына ки, онун сијасәтчиләри буну дәрк етмәсинләр!

Тарихи кечмишә сәјаһәт наминә јох, онун дәрсләрин-дән, чәмијјәтдә баш верән вахташыры тәкрар олунап ичтимаи-сијаси дәјишикликләрдән нәтичә чыхармаг, онун мүсбәт мәгамларындан бәһрәләнмәк наминә, тәһлүкәли

һалларын гаршысыны алмаг үчүн өјрәнир, сафчүрүк едирләр.

1918—1920-чи илләрдә Мүсават Һөкүмәти олмасајды, бәлкә инди Азәрбајҗанын мүстәгиллији суал алтында галарды...

Инсан әмәли олан фәчиәнин тәшкилатчылары, сәбәб вә нәтичәләри вар. Түрк халгларынын башына кәтирилән фәчиәләрин тәшкилатчылары ермәни килсәси, дашнак партијасы вә онларын архасындакы рус империялизмидир. «Бөјүк Ермәнистан» хулјасы исә сәбәбдир. Бунар мөвчуд олдуҗча фәчиәнин башвермә еһтималы да галачаг.

XIV әсрдән башлајараг ермәни килсәси бу исгигамәтдә хусуси фәаллыг көстәрмиш, мәгсәдјөнлү иш апармыш, ермәниләрин јекдиллијинин тәшкилиндә мүһүм рол ојнамышдыр. Әсасыны гојан Григори Маарифчинин шәрәфинә адланан Григориан килсәсинин фәалијјәти белә сәчијјәләндирилир.

«Ермәнистан өз дөвләт мүстәгиллијини итирдикдән сонра (14 әср) ермәни—григориан килсәси јеканә мәркәзләшдирилмиш милли тәшкилат кими галырды вә ишғалчыларын ирадәсинә көрә дүнјәви һакимијјәтин бир сыра функцијаларыны јеринә јетирирди» («Бах Болшаја Советскаја Энциклопедија, Второе издание 1950 г. III том стр. 49»).

Гоңшу өлкәләрә, хусусилә Азәрбајҗана гаршы әрази идиалары ирәли сүрүлмәси, бу мәсәләнин иттифаг вә дүнја мәтбуатына чыхарылмасы ермәни милләтчиләри үчүн ади һал олмушдур. Онлар һәр һансы бир аксија үчүн әввәлчәдән база һазырламағын устасыдырлар. Јухарыда ады чәкилән сәнәддә дејилир; «Өз мәдәнијјәт вә дилләринә көрә ермәниләр дөрд әсас група бөлүнүрләр:

1) Арарат вадиси ермәниләри, онларын дили мүасир ермәни әдәби дилинин әсасыны тәшкил едир, 2) Шәрг ермәниләри (Зәнкәзур, Дағлыг Гарабағ, Лори, Газах), 3) Гәрб ермәниләри (Бөјүк Ермәнистан, Кичик Ермәнистан), 4) Чәнуб вә Чәнуби—Гәрб ермәниләри (Васпуракан, Тарон, Сасуи, Зейтун, Киликија).

Азәрбајҗанлыларын кәлмә халг олдуғуну әсасландырмаг үчүн ермәни тәблиғаты бүтүн васитәләрдән истифадә етмишдир. Ермәни Совет Энциклопедијасы да бундан кәнарда галмамышдыр. Орада дејилир: «Азәрбајҗанлыларын бир халг кими формалашмасы түркдилли вә ирандилли мүхтәлиф үнсүрләрин мүрәккәб шәрәптдә говушмасы сәјәсиндә, игтисади вә дини-мәдәни

үмумилик эсасында баш вермишдир. Түркдилли көчәри тајфаларын бөјүк күтләсинин Атрапатакана вә Загафга-зијаја жүрүшү XI эсрдән башланды. Онлар ермәни мән-бәләриндә «түркманк» адландырылыр».

Биринчи һалда ермәни дилинин бир голунун Азәр-бајчанын гәдим эразисиндә (Зәнкәзур, Далғыг Гарабағ, Газах) формалашмасы, бунунла да һәмин эразиләрин Ермәнистана мәхсус олмасы көстәрилик, икинчи һалда исә азәрбајчанлыларын бу эразидә мәскунлашмасынын XI эсрдән башландығы, көчәри олдуғлары гејд едилир. Мән-тиг ајдындыр, эрази Ермәнистан эразисидир, азәрбај-чанлылар кәлмәдир. Белә чыхыр ки, һәмин эразиләрин Ермәнистана бирләширилмәси вә азәрбајчанлыларын чыхарылмасы тәләби эсаслыдыр. Бу чүр иддиаларын һеч бир эсасы јохдур. Әкәр Азәрбајчан халгы XI эсрдә јеничә фирмалашан көчәри бир халг идисә, бәс даһи Ни-зами Кәнчәви һансы мүнүтдә јетишиб пүхтәләшмишди?! «Китаби-Дәдә Горғуду» ким нәзмә чәкмишди?! Бунлар көчәри бир халгын дејил, јүксәк интеллектә малик бөјүк гәдим бир халгын дүнја мәдәнијјәтинә бәхш етдији төһ-фәләрдир.

XI—XII эсрләрдә Азәрбајчан өз әдәбијјатынын, мә-дәнијјәтинин, елминин Интибаһ дөврүнү јашајанда нә Америка гит’әси кәшф олунмушду, нә дә Русијада бир нәфәр шаир, насир һәлә јетишмәмишди.

Ермәни милләтчиләри илә Ермәнистан һөкүмәти да-ирәләри сијасәтинин үст-үстә дүшмәси, бир-бирини та-мамламасы, харичдә олан һимајәдарлары тәрәфиндән дәстәкләнмәси она кәтириб чатдырды ки, сәдасы тари-хин дәринликләриндән кәлән Азәрбајчан-түрк мәншәли кәндләрин ады, дәјишдирилди. Азәрбајчанлылар ата-ба-ба јурдларындан сон нәфәринәдәк говулдулар. Ермәни гулдурлары елә билирләр ки, бунунла да сон нөгтә го-јулду. **Јох, сон нөгтә гојулмајыб. Бу сон нөгтәни Азәрбај-чан халгынын јекдил ирадәси, гәтијјәти, гүдрәти гојачаг!**

Силинмәз адлар, сағалмаз јаралар даим сәрвахт ол-маға, интизама, јекдиллијә, бирлијә сәсләјәчәк, чағыра-чаг. тәшкил едәчәк. Зәнкәзурда, Дәрәләјәздә, Ведиба-сарда. Кәрнибасарда, Зәнкибасарда, Көјчәдә, Ағбабада гоча Әләскәрин, Ханын, Бүлбүлүн сәси, сәдасы этрафа јайылачаг. Күч өзүндән күчлүдән горхур демишләр. Азәрбајчан халгы өз зәка күчүнү, мәнәви күчүнү, иг-тисади күчүнү сәфәрбәрлијә алачаг, һагг ишинин зәфәр чалмасыны тәмин едәчәкдир!

ИНДИ ЕРМӘНИСТАН АДЛАНАН ЭРАЗИДӘ АЗЭРБАЙЧАНЛЫЛАР ЈАШАМЫШ КӘНДЛӘР

Бу сијаһыда 1920-чи ил нојабрын 29-дан Ермәнистан ССР адланан дијарын сәрһәдләри дахиллиндә јерләшән вә азәрбајчанлылар јашамыш 650-дән чох кәнд һаггында гыса мәлумат верилир. Кәндләр Ермәнистанын инзибати эрази бөлкүсүнә әсасән, рајонлар үзрә тәснифләнмиш вә бу рајонларын һансы гәзалара аид олдуғу гејд едилмишдир. Бу чүр тәснифат азәрбајчанлыларын компакт јашадыглары эраси, бөлкә һаггында там тәсәввүр јарада биләр. Гәзалар, рајонлар вә кәндләр үзрә гејд олунан рәгәмләр рәсми дөвләт сәнәдләриндән кәтүрүлмүшдүр. Она көрә дә рәгәмләрин мөтәбәрлији шүбһә доғурма-малыдыр.

1831-чи ил графасында кәндләрин гаршысында рәгәм јохдурса демәли, бу кәндләр 1804—1813-чү вә 1826—1828-чи илләр Русија—Иран мұһарибәси заманы, хүсусилә, Ирәван үзәринә рус гошунларынын 1804-чү ил мај, 1808-чи ил, 1827-чи ил 2 апрел һүчумлары заманы дағыдылмышдыр. Бу кәндләр хејли сонра бәрпа олунмуш, азәрбајчанлылар доғма јурдларына гајытмышлар. Хәритәјә диггәтлә бахдыгда ајдын олур ки, дағыдылан кәндләр әсасән Абаран—Әштәрәк—Талин—Ечмиадзин—Ирәван; Дағлыг Гарабағ—Зәнкәзур—Дәрәләјәз—Мартуни,—Нор—Бајазет—Севан —Ахта—Котајк—Ирәван истигамәтләриндә јерләшән кәндләрдир. Мәһз рус гошунларынын һүчуму истигамәтиндә јерләшән бу кәндләрин әһалиси хејли үстүн гүввәләрә таб кәтирә билмә-дикләриндән ев-ешикләриндән дидәркин дүшмүшләр.

1905-чи илдә әһалинин мигдары графасында бәзи һалларда 1906-чы вә ја 1907-чи ил рәгәмләри кәстәрилмишдир. Чүнки гәзаларда сијаһыјаалынма мұхтәлиф вахтларда апарылмышдыр.

Хүсусилә, Зәнкәзур вә Шәрур-Дәрәләјәз гәзаларынын бир сыра кәндләриндә әһалинин сајы 1905-чи вә

1914-чү иллэр үзрә ејнидир. Јәгин мә'лум һадисәләрлә әлагәдар мә'мурлар ејни рәгәми тәкрар етмәјә мәчбур олмушлар.

Ермәни әлифбасында «һ» һәрфи олдуғуна көрә русчада Раздан, Ајкашен кими јазылан сөзләр әсиндә сәсләндији кими Һраздан, Һајкашен јазылмышдыр.

Ермәни әлифбасында ө, ү, ә һәрфләри јохдур. Бу сәбәбдән тәркибиндә бу һәрфләр олан сөзләр һәм ермәни дилиндә, һәм дә рус дилиндә тәһриф олунмуш һалда верилмишдир. Мә'луматда бу тәһрифләр дүзәлдилмиш, әсиндә түркчә—азәрбајчанда сәсләндији кими јазылмышдыр.

«1918—1920-чи илләр фачиәси» мәфһуму Ермәнистан—Арарат республикасы дашнак милләтчиләри тәрәфиндән азәрбајчанлылара гаршы тәрәдилән сојғырымына ишарәдир. Әһалинин сајына даир 1905-чи вә 1914-чү иллә 1931-чи ил арасындакы фәрг бу фачиә вә сојғырымынын мигјасыны көстәрир.

«1988-чи ил фачиәси» мәфһуму азәрбајчанлыларын Ермәнистандан бүтүнлүклә говулмасына ишарәдир.

«Рәсми сәнәдләрдә кәндиң ады көстәрилмир» мәфһуму о демәкдир ки, бу кәндләр 1926-чы вә 1931-чи ил әһалинин сијаһыјаалынмасы заманы мөвчуд олмамышдыр. Әһалиси 1918—1920-чи илләрдә мәһв едилмиш, кәндләр дағыдылмышдыр.

Верин—Јухары, Неркин—Ашағы, Метс—Бөјүк, Покр—Кичик демәкдир.

Мә'луматда биринчи сырада верилән кәнд адлары 1831-чи илдән башлајараг 1931-чи илә гәдәр рәсми сәнәдләрдә гејд олундуғу кими верилмишдир. Мө'тәризәдә мүхтәлиф вариантлар, һабелә Азәрбајчан—түрк мәншәли кәнд адларынын ермәни адлары илә әвәз олунмуш вариантыдыр.

1931-чи ил графасында әкәр азәрбајчанлы әһалинин сајы көстәрилмәјибсә, бу о демәкдир ки, азәрбајчанлылар бу кәнди тәрк етмишләр.

Әкәр кәндләрин ады дәјишдирилиб ермәниләшдирилибсә бу о демәкдир ки, бу кәндләрдә бүтүнлүклә ермәниләр мәскунлашмышлар.

1. АБДУРРӘҺМАН (АБДУЛРӘҺМАН)—Ирэван губернијасы Ечмиадзин гәзасында (Ермәнистан ССР Ечмиадзин рајонундакы Дзахкунк кәнди илә бирләшдирилиб) азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. 1831-чи илдә 30 нәфәр азәрбајчанлы әһалиси олуб. Онлар гоншу Ајланлы кәндиңә көчмүшләр. Кәнд күрдләрлә мәскунлашмышдыр.

2. АВАН—Ирэван губернијасы Ечмиадзин гезасында (Ермәнистан ССР Әштәрәк рајонунда, Әләјаз дағынын чәнуб этәјиндә. Әштәрәк шәһәриндән 15 км шимал-гәрбдә) азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 104, 1873-чү илдә 327, 1905-чи илдә 300, 1914-чү илдә 301, 1916-чы илдә 556 нәфәр азербайҗанлы. (1918—1918-чи илләр фачиәси). Ермәниләр 1918—1920-чи илләрдә Түркијәнин Сасун, Муш, Битлис, Ван, Гарс рајонларындан кәлмишләр. 1931-чи илдә 522 нәфәр, 1979-чу илдә 640 нәфәр ермәни.

3. АВСАРЛЫ (ОВСАРЛЫ)—Кечмиш Ермәнистан ССР Гафан рајонунда, Качаран шәһәриндән 17 км чәнубда, Охчу чајынын голу Авсарлы чајынын сол саһилиндә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1897-чи илдә 92, 1926-чы илдә 71, 1959-чу илдә 101 нәфәр азербайҗанлы. Кәнд әһалиси 1960-чы илдә гоншу Мүсәлләм кәндинә көчүрүлмүш, һејвандарлыг вә әкинчиликлә мәшғул олмушдур. (1988-чи ил фачиәси.)

4. АВИШАР (Кәлбәлаван)—Кечмиш Ермәнистан ССР Веди (Арарат) рајонунда азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Рајон мәркәзиндән 12 км шимал-гәрбдә јерләшмишди. Әһалиси. 1831чи илдә 80, 1897-чи илдә 1166, 1906-чы илдә 1094, 1914-чү илдә 1107, нәфәр азербайҗанлы, 1931-чи илдә 608 нәфәр азербайҗанлы, 327 нәфәр ермәни. Ермәниләр бураја Биринчи дүнја мұһарибәсиндән сонра Ван вә Шадах гезаларындан, 1930-чу илләрдә исә Ермәнистан ССР Сисјан, Севан, Варденис рајонларындан кәлмишләр. Јерли әһали—азербайҗанлылар 1948—1950-чи илләрдә Азербайҗана көчүрүлмүшләр. (1918—1920-чи илләр фачиәси.)

5. АГАРАК (АКАРАК)—Ермәнистан ССР Меғри рајонунда, Араз чајынын сол саһилиндә, мис-молибден комбинатынын фәһлә гәсәбәси: 1979-чу илдә 4073 нәфәр ермәни, рус, азербайҗанлы әһалиси олуб. 1988-чи илдә азербайҗанлылар бураны тәрк едибләр.

6. АҒАЗОР (1946-чы илдән КАТНАХБЈУР)—Ирэван губернијасы Ирэван гезасында (Ермәнистан ССР Котажк рајонунда, рајон мәркәзиндән 5 км чәнуб-шәргдә) азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 27, 1873-чү илдә 14, 1905-чи илдә 16 нәфәр азербайҗанлы. Онлар кәнди әсрин әввәлләриндә тәрк етмишләр. 1831-чи илдә 42 нәфәр, 1905-чи илдә 170 нәфәр ермәни әһалиси олуб.

7. АҒАСЛЫ (АҒАСЫБӘЈЛИ)—Ермәнистан ССР Веди (Арарат) рајонунда, Ведидән 15 км чәнуб-шәргдә Хосров чајынын орта ахыны јанында кәнд. Әһалиси

1897-чи илдә 142, 1906-чы илдә 208, 1914-чү илдә 211 нәфәр (әксәријјәти азербайчанлы). 1931-чи илдә 11 нәфәр күрд, 2 нәфәр азербайчанлы. Азербайчанлы әһали 1918—20-чи илләрдә Андраникин башкәсәнләри тәрәфиндән говулмуш, кәнд 1930-чу илләрдә ләғв едилмишдир.

8. АҒБАШ Верин (Јухары Ағбаш, Ағбаш, Хараба Ағбаш, 1949-чу илдән АБОВЈАН)—Ермәнистан ССР Арташат рајонунда, рајон мәркәзиндән 12 км шималда кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 132, 1914-чү илдә 172, 1931-чи илдә 89 нәфәр азербайчанлы. Ермәниләр бураја 1828—29-чу илләрдә Хойдан вә Салмастан кәлиб мәскунлашмыш, 1940-чы илләрдә азербайчанлылары бүтүнлүклә кәнддән чыхармышлар.

9. АҒБУЛАГ—Гарс вилајәти Шоракәл мәнәтәгәсиндә, Мокјуз кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Спитак рајонунда, 1946-чы илдән Лусахбјур кәнди/кәнд. 1886-чы илдә 198 нәфәр, 1905-чи илдә 500 нәфәр азербайчанлы олмушдур. Сонракы илләрдә кәнддә азербайчанлы әһали јашамасы гејд олунмамышдыр.

10. АҒБУЛАГ—Ермәнистан ССР Корус рајонунда, рајон мәркәзиндән 15 км чәнубда, азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1926-чы илдә 66 нәфәр. 1931-чи илдә 88, 1939-чу илдә 146, 1970-чи илдә 355 нәфәр азербайчанлы. Онлар әкинчилик вә һејвандарлыгла мәшғул олмушлар. Кәнддә мәктәб, клуб вар иди. (1988-чи ил фачиәси.)

11. АҒБУЛАГ (1991-чи илдән АХПУРАК)—Ермәнистан ССР Красносело рајонунда, рајон мәркәзиндән 11 км чәнуб-гәрбдә, азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыгла, тахыл, түтүн, картоф бечәрмәклә мәшғул иди. 8 иллик мәктәби, клубу, һәким мәнәтәгәси вар иди. Әһалиси 1831-чи илдә 136 нәфәр, 1897-чи илдә 806, 1905-чи илдә 940, 1914-чү илдә 1134, 1926-чы илдә 1229, 1931-чи илдә 1932, 1959-чу илдә 1141, 1970-чи илдә 1563 нәфәр азербайчанлы. Азербайчанлылар бураја Ирәван губернијасы Нор-Бајазет гәзасы (индики Камо рајону) Дәлигардаш кәндиндән, 1828-чи илдә Бајазет гәзасындан кәлән ермәниләр јерләшдикдән сонра көчүб кәлмишләр. (1988-чи ил фачиәси.)

12. АҒВЕРӘН—Ермәнистан ССР Ахта (Һраздан) рајонунда, Зәнки (Һраздан) чајынын сағ саһилиндә Зәнчирли дагы әтәјиндә, азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1873-чү илдә 243, 1906-чы илдә 416, 1914-чү илдә 762 нәфәр азербайчанлы, 1931-чи илдә 129 нәфәр азербайчанлы, 195 нәфәр ермәни. 1918—1920-чи илләрдә ермәниләр тәрәфиндән тәрәдилән сојғырымы заманы 700

нәфәрә җахын азербайҗанлы мәһв едилмишдир. Кәнд 1966-чы илдә ләғв едилмиш, азербайҗанлылар кәнддән көчүрүлмүш, әразисиндә Ермәнистан рәһбәрләри үчүн истираһәт зонасы җарадылмыш, коттечләр тикилмишдир.

13. АҒГАЛА (1991-чи илдән БЕРДКУНК)—Ермәнистан ССР Камо районунда, район мәркәзиндән 12 км шимал-гәрбдә, Севан көлү саһилиндә, азербайҗанлылар җашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 65, 1897-чи илдә 331, 1914-чү илдә 507 нәфәр азербайҗанлы. 1918-чи илдә Андраник Озанҗанын гошун бөлмәләри Севан—Мартуни јолу илә Дәрәләјәзә доғру кедәркән јол үстә олан бу кәндиң 112 азербайҗанлы аиләсиндә бирләшән 653 нәфәри кәнддән говмуш, онларын хејли һиссәсини мәһв етмишдиләр. Әһалинин гырғындан гуртаран һиссәси 1922-чи илдә кәндә җајыгмышдыр. 1931-чи илдә 202 нәфәр азербайҗанлы, 111 нәфәр ермәни, 55 нәфәр күрд әһалиси вар иди. Азербайҗанлылар вә күрдләр кәнди 1948—49 чу иләрдә тәрк етмишләр.

14. АҒДӘРӘ—Ирәван губернијасы Шәрур—Дәрәләјәз гәзасында (мүасир Јеғегнадзор району әразисиндә) азербайҗанлылар җашамыш кәнд. 1831-чи илдә 78 нәфәр азербайҗанлы әһалиси олуб. Кәнд әсрин сонларында ләғв едилиб.

15. АҒЗЫБИР (1945-чи илдән ЛЧАП)—Ермәнистан ССР Нор-Бајазет (Камо) районунда, Севан көлү саһилиндә, район мәркәзиндән 15 км шимал-шәргдә, азербайҗанлылар җашамыш кәнд. Кәндиң ады Севан көлүнә узанан јалныз гуру илә чыхышы (ағзы) олан јарымада илә әлагәдардыр. Јарымадада гәдим Албан тајфалары тәрәфиңдән тикилмиш галанын галыглары вар иди. Тәдгигатлар көстәрмишдир ки, тикинтидә истифадә олуан әһәнк јумурта ағы илә гарышдырылмышдыр. Әһалиси 1897-чи илдә 557, 1906-чы илдә 755, 1914-чү илдә 1068 нәфәр азербайҗанлы. Онлар әкинчиликлә вә һејвандарлыгла мәшғул олмушлар. 1918-чи илдә Андраник Озанҗанын гошун бөлмәләри Түркијә чәһһәсиндә мәғлубијәтдән сонра Дәрәләјәз истигамәтиндә кедәркән һәм бу кәнди, һәм дә әтрафда олан бүтүн кәндләри дағдыб виран гојмушду. Сағ галан әһали 1922-чи илдә керигәйдә вә тәсәррүфатларыны бәрпа етмәјә башламышды. 1931-чи илдә кәнддә 295 нәфәр азербайҗанлы, 365 нәфәр ермәни әһалиси, 1947-чи илдә 600 нәфәрлән чох азербайҗанлы әһалиси олуб. 1948-чи илдә азербайҗанлылар Азербайҗан ССР Ағдаш районуна көчүрүлмүшдү.

16. АҒКӘНД (1968-чи илдән АҒНҶАДЗОР)—Ермәнистан ССР Јеғегнадзор районунда район мәркәзиндән

20 км шимал гәрбдә Сәлим чајы саһилиндә азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. 1831-чи илдә бурада 39 аиләдә 222 нәфәр азәрбајчанлы әһали вар иди. Ермәниләр бураја XIX әсрин 30—40-чы илләриндә Ходдан вә Салмастандан кәлмишләр. 1897-чи илдә 620, 1906-чы илдә 918, 1926-чы илдә 300 нәфәр азәрбајчанлы. 1931-чи илдә 167 нәфәр азәрбајчанлы, 197 нәфәр ермәни. Азәрбајчанлыларын әксәријјәти 1918—20-чи илләрдә һәлак олмуш, галаны исә 1940-чи илләрдә кәнддән кәчүрүлмүшдүр.

17. АҒКИЛСӘ (1978-чи илдән ЧИЧӘКБУНАР, 1991-чи илдән ЧЕРМАКАВАН)—Ермәнистан ССР Ичеван рајонунда, рајон мәркәзиндән 30 км чәнубда, азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Полад мешә тәсәррүфатына бирләшдирилмишдир. Ибтидаи мәктәби, һәким мәнтәгәси вар иди. Әһалиси 1906-чы илдә 79, 1931-чи илдә 166, 1970-чи илдә 222 нәфәр азәрбајчанлы. (1988-чи ил фәчиәси.)

18. АҒКИЛСӘ—Ермәнистан ССР Арарат рајонунда, Веди чајынын јухары ахыны јанында, Зимми дәрәсиндәки мешәликдә јерләшән кәнд. Әһалиси 1873-чү илдә 111, 1886-чы илдә 152, 1905-чи илдә 563, 1916-чы илдә 259 нәфәр азәрбајчанлы. Кәндләрин «ириләшдирилмәси» илә әлагәдар 1940-чы илдә ләғв едилмишдир.

19. АҒКИЛСӘ—Кечмиш Ирәван губернијасы Шәрур-Дәрәјәләз гәзасында, Шәрги Арпа чајынын сол голу Јелпин чајынын јухары ахыны зонасында (индики Јеҫәнадзор рајону әразисиндә) кәнд. 1873-чү илдә 65, 1886-чы илдә 89, 1914-чү илдә 110, 1922-чи илдә 8 нәфәр азәрбајчанлы әһалиси. Кәнд 1934-чү илдә ләғв олунмушдур.

20. АҒКИЛСӘ (1935-чи илдән АЗАД)—Ермәнистан ССР Басар-кечәр (Варденис) рајонунда, рајон мәркәзиндән 14 км шәргдә азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыг вә әкинчиликлә мәшғул иди. 8 иллик мәктәби, клубу, китабханасы, һәким мәнтәгәси вар иди. Әһалиси 1897-чи илдә 389, 1905-чи илдә 173, 1914-чү илдә 515, 1931-чи илдә 307, 1959-чү илдә 276, 1976-чы илдә 540 нәфәр азәрбајчанлы. Көјчәли Ашыг Әләскәр бу кәнддә доғулмуш, јашајыб јаратмышдыр. (1988-чи ил фәчиәси.)

21. АҒНАТУН (АҒАВНАТУН)—Кечмиш Ирәван губернијасы Ечмиадзин гәзасында (Ермәнистан ССР Ечмиадзин рајонунда, рајон мәркәзиндән 7 км, шимал-гәрбдә) азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 21 нәфәр азәрбајчанлы. Ермәниләр 1828—29-чу илләрдә Ходдан (159 нәфәр) кәлмишләр. 1979-чу илдә

2296 нәфәр ермәни. Ермәниләрин сајы артдыгча азәрбајчанлылар кәнди тәрк етмишләр.

22. АҒҠАМЗАЛЫ (Ағ гәмзәли, 1978-чи илдән МАРМАРАШЕН)—Кечмиш Ермәнистан ССР Масис (Зәнкибасар) рајонунда, рајон мәркәзиндән 6 км чәнуб-шәрғдә, Јереван—Арташат автомобил јолунун үстүндә кәнд. Әһалиси 1831-чи илдән 232 нәфәр азәрбајчанлы, 203 нәфәр Ирандан кәлән ермәни, 1905-чи илдә 455 нәфәр азәрбајчанлы, 398 нәфәр ермәни, 1914-чү илдә 740 нәфәр азәрбајчанлы, 650 нәфәр ермәни, 1918—20-чи илләрдә азәрбајчанлыларын хејли һиссәси һәлак олмуш, 1931-чи илдә 207 нәфәр азәрбајчанлы әһали галмышды. 1940-чы илләрдә азәрбајчанлылар бүтүнлүклә кәнддән чыхарылмышлар.

23. АҒУДИ (1991-чи илдән АГИТУ)—Ермәнистан ССР Сисјан рајонунда, Воротан чајынын сол саһилиндә, рајон мәркәзиндән 7 км шәрғдә, азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси әкинчилик вә һејвандарлыгга мәшғул олурду, 8 иллик мәктәби, клубу, китабханасы, һәким мәнтәгәси вар иди. Әһалиси 1831-чи илдә 60, 1873-чү илдә 450, 1907-чи илдә 1345, 1914-чү илдә 1070, 1931-чи илдә 496, 1959-чу илдә 828, 1970-чи илдә 1222 нәфәр азәрбајчанлы. 1918—20-чи илләрдә ермәниләр тәрәфиндән төрәдилән сојгырымы заманы азәрбајчанлы әһалинин јарыдан чоху мәһв едилмишдир. (1988-чи ил фачиәси.)

24. АҒЧА (АҒЧАКӘНД)—Ирәван губернијасы Шәрур-Дәрәләјез гәзасында (индики Әзизбәјов—Вајк рајону әразисинә душүр), Гндеваз кәнди јахынлығында, Көјдағ дағынын шәрғ әтәјиндә азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. XIX әсрин сонларында бурада 15 азәрбајчанлы аиләси, 1905-чи илдә 213 нәфәр азәрбајчанлы јашамышды. һејвандарлыг вә әкинчиликлә мәшғул олурдулар. Кәнд 1918—20-чи илләрдә дағыдылыб. Кәнди харабалыглары сон вахтларадәк галырды.

25. АҒЧА АРХ (1946-чы илдән АРЕВИК)—Ермәнистан ССР Ноктемберјан рајонунда, рајон мәркәзиндән 7 км чәнуб-шәрғдә, азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 129, 1873-чү илдә 508, 1905-чи илдә 720, 1914-чү илдә 747 нәфәр азәрбајчанлы. Сонраки илләрдә кәнддә азәрбајчанлыларын јашамасы гејдә алынмамышдыр. Ермәниләр бураја 1918-чи илдә Түркијәнин мүтәлиф вилајәтләриндән кәлмишләр. 1931-чи илдә 682 нәфәр ермәни.

26. АҒЧАҒЫШЛАГ—Кечмиш Ирәван губернијасы Ирәван гәзасында Ирәван шәһәриндән 7 км чәнуб шәрғдә, Зәнки чајы саһилиндә азәрбајчанлылар јашамыш кәнд.

(Масис районундакы Агчагышлагла гарышдырмамалы) XX эсрин эввэлләриндә бурада 26 азербайжанлы аиләси яшайыб, әһали һејвандарлыг вә әкинчиликлә мәшғулулуб. Кәнд XX эсрин биринчи ониллијиндә дағыдылыб.

27. АҒЧАҒЫШЛАГ (ЖЕДАПНЈА)—Ермәнистан ССР Масис районунда, Ираздан (Зәнки) чајынын сол саһилиндә, район мәркәзиндән 12 км, шималда, азербайжанлылар јашамыш кәнд. Кәнд Кеғанист (Көјкүмбәт) совхозу илә бирләшдирилмишдир. Әһалиси 1831-чи илдә 70, 1906-чы илдә 186, 1914-чү илдә 220 нәфәр азербайжанлы. Ермәниләр бураја 1918-чи илдә Сүрмәли гәзасындан кәлмишләр. 1931-чи илдә кәнддә 102 нәфәр азербайжанлы, 305 нәфәр ермәни әһалиси вар иди. Азербайжанлы әһали 1940—47-чи илләрдә көчүрүлмүшдүр.

28. АҒЧАГАЛА (1978-чи илдән ДЗАХКАЛАНЧ)—Ирван губернијасы Ечмиадзин гәзасында (Ермәнистан ССР Ечмиадзин районунда, район мәркәзиндән 7 км шимал-гәрбдә) азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 79, 1873-чү илдә 38, 1905-чи илдә 18 нәфәр азербайжанлы. Сонракы илләрдә кәнддә азербайжанлыларын јашамасы гејд олунмамышдыр. Ермәниләр 1828—29-чу илләрдә Хој вә Салмастадан (102 нәфәр) кәлмишләр. 1905-чи илдә 402 нәфәр ермәни.

29. АҒЧАГАЛА (Ашағы) 1946-чы илдән БАЗМАБЕРД НЕРКИН)—Кечмиш Ермәнистан ССР Талин районунда, район мәркәзиндән 12 км чәнуб-шәргдә, Јереван—Ленинанкан јолу үстүндә, Алакөз дағынын чәнуб-гәрб әтәјиндә азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 53, 1897-чи илдә 617, 1905-чи илдә 315, 1914-чү илдә 315 нәфәр азербайжанлы. 1918—20-чи ил фачиәсиндән сонра кәнддә азербайжанлылар јашамасы гејдә алынмамышдыр. Ермәниләр 1915—18-чи илләрдә Сасун гәзасы Арузвик, Грмав, Кдзанк, Кашкшенк кәндләриндән, Муш районундан кәлмишләр. 1926-чы илдә 426 нәфәр ермәни.

30. АҒЧАГАЛА (Јухары) 1946-чы илдән БАЗМАБЕРД ВЕРИН)—Ермәнистан ССР Талин районунда, район мәркәзиндән 11 км чәнуб-шәргдә Алакөз дағынын чәнуб-гәрб әтәјиндә, азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 70, 1897-чи илдә 498, 1905-чи илдә 300, 1914-чү илдә 406 нәфәр азербайжанлы. 1918—20-чи илдән сонра кәнддә азербайжанлылар јашамасы гејдә алынмамышдыр. Ермәниләр 1915—18-чи илләрдә Сасун гәзасы Ағбик, Дашдадем, Хаскјуг, Натенк кәндләриндән, Мосул вә Муш районларынын Арағ, Навадорик, Синамерк, Далһасев кәндләриндән кәлмишләр. 1926-чы илдә 242 нәфәр ермәни.

31. АҶОХУШ—Ерманистан ССР Варденис рајонунла, рајон мэркэзиндэн 14 км чэнуб шэргдэ, азербайчанлылар јашамыш кэнд. Әһалиси 1831-чи илдэ 192 нэфэр азербайчанлы. Кэнд XIX эсрин сонунда лэгв олунмуш, сонра бэрпа едилмишдир. 1970-чи илдэ 341 нэфэр азербайчанлы әһалиси вар иди. Ибтидаи мэктеби вар иди. (1988-чи ил фачиәси.)

32. АДАТӘПӘ—Ирэван губернијасы Нор-Баязет гөзасында (Ерманистан ССР Красносело рајонунда, Шорча кэндиндэн 4 км шимал-шэргдэ, Көјчө көлүндөки јарым-адада) азербайчанлылар јашамыш кэнд. Әһалиси 1831-чи илдэ 22 ездэ 129 нэфэр азербайчанлы. Онлар кэнди сонраки иллөрдө тэрк етмишлөр.

33. АДАТӘПӘ—Ерманистан ССР Диличан (Ичеван) рајонунда азербайчанлылар јашамыш кэнд. Әһалиси 1926-чы илдэ 16 нэфэр азербайчанлы. 1930-чу иллөрдө лэгв едилиб.

34. АЗАДАШЕН—Ерманистан ССР Зәнкибасар (Масис) рајонунда, рајон мэркэзиндэн 10 км шималда кэнд. Ерманилөр бураја 1929-чу илдэ кэлмишлөр. 1931-чи илдэ 36 нэфэр азербайчанлы, 140 нэфэр кэлмә ермәни вар иди. Азербайчанлылар кэнди 1940-чы илдэ тэрк етмишлөр.

35. АЈАЗЛЫ (АЈАСЛЫ, 1935-чи илдән АЈКЕСТАН)—Ирэван губернијасы Ирэван гөзасында (Ерманистан ССР Арташаг рајонунда, рајон мэркэзиндэн 9 км шималда) азербайчанлылар јашамыш кэнд. Әһалиси 1831-чи илдэ 43, 1905-чи илдэ 21, 1914-чү илдэ 32 нэфэр азербайчанлы. (1918—20-чи иллөр фачиәси.) Ерманилөр 1828—29-чу иллөрдән сонра Хој вә Урмијадан (150 нэфэр) кэлмишлөр. Гоншулугда јерлөшән ГУЛАМ ӘЛИ БУЗАВАНД кэнди АЈАСЛЫ кэнди илө бирлөшдирилмиш, һәр ики кэнд Ајкестан адандырылмышдыр. Бу кэнддә 1831-чи илдэ 18 ездэ 86 нэфэр азербайчанлы олчө.

36. АЈАР (1946-чы илдән АГАРАКАДЗОР)—Ирэван губернијасы Шәрур-Дәрөләјөз гөзасында (Ерманистан ССР Јегегнадзор рајонунда, рајон мэркэзиндән 3 км чәнубда), азербайчанлылар јашамыш кэнд. Әһалиси 1831-чи илдэ 30 нэфэр азербайчанлы. Ерманилөр 1828—29-чу иллөрдә Хојдан, Самсундан, Макидан (86 нэфэр) кэлмишлөр. Ерманилөрин сајы артдыгча азербайчанлылар кэнди тэрк етмишлөр.

37. АЈАРЛУ ((АЈАРЛЫ, ӘЈӘРЛИ, 1978-дән ЛЕРНАМЕРДЗ)—Ерманистан ССР Ечмиадзин рајонунда, рајон мэркэзиндән 13 км шимал-гәрбдә азербайчанлылар јашамыш кэнд. 1831-чи илдэ 38, 1905-чи илдэ 353,

1914-чү илдә 361 нәфәр азербайжанлы. 1919-чу илдә 120 нәфәр күрд, 92 нәфәр ермәни. (1918—20-чи илләр фа-
чиәси).

38. АЈЛАНЛУ (АЈЛАНЛЫ)—Ирәван губернијасы Ечмиадзин гезасындакы Ашағы Ағчагала (Неркин Ағ-
чагала) кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Әш-
гәрәк рајону эразисиндә) азербайжанлылар јашамыш
кәнд. Әһалиси 1873-чү илдә 196, 1905-чи илдә 115, 1914-
чү илдә 215 нәфәр азербайжанлы. 1918—20-чи илләр фа-
чиәси заманы кәнд дағыдылыб. Ечмиадзин гезасында
даһа ики—Јухары вә Ашағы Ајланлы кәндләри олмуш-
дур ки, онларда да ермәниләр јашамышдыр.

39. АЈЛУ ХАРАБА (АЈЛЫ ХАРАБА)—Ирәван гу-
бернијасы Ечмиадзин гезасында (индики Әштәрәк рајо-
ну эразисиндә) азербайжанлылар јашамыш кәнд. 1914-чү
илдә 106, 1916-чы илдә 201, 1926-чи илдә 44 нәфәр азерб-
байжанлы әһалиси олуб. Кәнд 1930-чу илләрдә ләғв олу-
нуб.

40. АЈРЫВӘНК (АЈРИВАНК, ӘЈРИВӘНК, 1991-чи
илдән һАЈРАВАН)— Ермәнистан ССР Нор-Бајазет (Ка-
мо) рајонунда, Севан көлүнүн гәрб саһилиндә, рајон
мәркәзиндән 12 км шимал-гәрбдә, азербайжанлылар јә-
шамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 65, 1873-чү илдә
326, 1906-чы илдә 708, 1914-чү илдә 896, 1931-чи илдә 17
нәфәр азербайжанлы. 1918—20-чи илләр фаһиәсиндән сон-
ра сағ галан азербайжанлылар кәнди 1930-чу илләрдә
тәрк едиб Ағгала кәндинә көчмүшләр. Кәндин адынын
Ајрывәнк адланмасы дәниз саһилиндә, јүксәк тәпә ба-
шында албанлар тәрәфиндән тикилмиш мәбәдлә әла-
гәдардыр.

41. АЈРУМ—Ермәнистан ССР Нојемберјан рајонун-
да шәһәр типли гәсәбә. Рајон мәркәзиндән 22 км мәса-
фәдә. 1966-чы илдән тәшкил едилиб. Бурада ермәниләр-
лә јанашы азербайжанлылар да јашајыб ишләмишдир.
1970-чи илдә 188 нәфәр азербайжанлы (1988-чи ил фа-
чиәси.)

42. АЈРУМ БӨЈҮК (БӨЈҮК АЈРУМ)—Ермәнистан
ССР Туманјан рајонунда, рајон мәркәзиндән 17 км ши-
мал-шәргдә, Јереван—Тбилиси дәмир јолунун сол тәрә-
финдә кәнд. Шноғ совхозу илә бирләшдирилмишдир.
Әһали әкинчилик вә һејвандарлыгла мәшғул олур, Ајрум
гәсәбәси мүәссисәләриндә чалышырды. Әһалиси 1886-чы
илдә 171, 1897-чи илдә 223, 1926-чы илдә 387, 1931-чи ил-
дә 391 нәфәр азербайжанлы. 1970-чи илдә 815 нәфәр, әк-
сәријјәти ермәни (1988-чи ил фаһиәси).

43. АЈРУМ КИЧИК (КИЧИК АЈРУМ) Ермәнистан

ССР Туманжан районунда, Аллаверди шәһәрindən 12 км. шималшәргдә, Дебет чајынын сол саһилиндә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 390, 1926-чы илдә 88, 1931-чи илдә 154, 1939-чу илдә 207 нәфәр азербайчанлы. Сонракы илләрдә әксәријјәти ермәни. Азербайчанлы әһали Шноғ совхозунда чалышырды. (1988-чи ил фачиәси).

44. АЈСАСЫ (1946-чы илдән ГЫЧЫЛКУЛ, 1991-чи илдән АРАТЕС)—Ермәнистан ССР Јеғегнадзор районунда район мәркәзиндән 20 км шимал-шәргдә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905—1914-чү илләрдә 412, 1931-чи илдә 288 нәфәр азербайчанлы. Кәнд Говушүг совхозу илә бирләшдирилмишиди. 8 иллик мәктәби, клуб вә китабханасы вар иди. (1988-чи ил фачиәси).

45. АКАРАК (АКЕРАГ, ӘКӘРӘК, ЕКӘРӘК)—Ермәнистан ССР Аштарак (Әштәрәк) районунда, район мәркәзиндән 7 км гәрбдә, Јереван—Ленинакан (Күмрү) автомобил јолу үстүндә, азербайчанлылар јашамыш кәнд. 1831-чи илдә 166, 1897-чи илдә 603, 1906-чы илдә 629, 1914-чү илдә 720, 1931-чи илдә 32 нәфәр азербайчанлы. Онлар да 1930-чу илләрдә Азербайчана көчмүшләр. 1917—18-чи илләрдә Вандан, Гавашдан, Битлисдән кәлән ермәниләр кәндә саһиб олмушлар.

46. АЛАВЕРДИ (мүхтәлир вахтларда АЛЛАҺВЕРДИ, МАНАСГОМ, МАНАС, МАДАМ ПРИТИК адланыб)—Ермәнистан ССР Туманжан районунда кәнд 1930-чу илдән район мәркәзи, 1939-чу илдән шәһәр, 1963-чү илдән республика табелијиндә шәһәр. 1831-чи илдә 24, 1873-чү илдә 143, 1931-чи илдә 272 нәфәр азербайчанлы, 535 нәфәр ермәни, 70 нәфәр рус, 1281 нәфәр башга милләтләрин нүмајәндәләри јашајыб. Башга милләтләрин нүмајәндәләринин бу гәдәр чох олмасы Алаверди мис мәдәнинин фәалијјәти илә әлагәдардыр. 1905-чи илдә мәдәнләрдә чалышанларын аиләләриндә 1565 нәфәр јунан, 1285 нәфәр Иранлы олуб. 1970-чи илдә 22113 нәфәр әһалидән 278 нәфәри азербайчанлы иди. (1988-чи ил фачиәси).

47. АЛАПАРС—Ермәнистан ССР Дәрәчичәк (Ахтаһраздан) районунда, район мәркәзиндән 12 км, мөсафәдә иди. 1831-чи илдә бурада 182 нәфәр азербайчанлы әһали олуо. Ермәниләр кәндә 1828—29-чу илләрдә Мақыдан, Ходдан, Самсундан, Вандан, Алашкертдән (83 нәфәр) кәлмишләр. Азербайчанлылар кәнди тәрк едиб. Ермәниләр 1979-чу илдә 2046 нәфәрә чатмышды.

48. АЛЛАР—Ермәнистан ССР Корус районунда, Воротан чајынын сол саһилиндә, Татев кәндиндән 5 км ши-

мал-шөргдә, азербайжанлылар јашамыш кәнд. Онлар кәнди 1914-чү илдә тәрк етмишләр.

49. АЛАЧЫГ (АЛАЧЫГ ГАЈА)—Ермәнистан ССР-дә Кәдик чајынын сол саһилиндә азербайжанлылар јашамыш кәнд. Диличан Шәһәр Совети табелијиндә иди. Әһали Кујбышев адына совхозда чалышырды. Ибтидаи мәктәби, клубу, китабханасы, һәким мәнтәгәси вар иди. Әһалиси 1897-чи илдә 85, 1919-чу илдә 166, 1931-чи илдә 119 нәфәр, 1939-чу илдә 120, 1970-чи илдә 278 нәфәр азербайжанлы. (1988-чи ил фачиәси.)

50. АЛДӘРӘ—Ермәнистан ССР Меґри рајонунда, Араз чајынын сол тәрәфиндә, Меґри—Зәнкилан јолу үстүндә, рајон мәркәзиндән 12 км шимал-шөргдә, азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыгла, барамачылыгла мәшғул иди. Орта мәктәби, клубу, китабханасы, һәким мәнтәгәси, доғум еви, ушаг бағчасы вар иди. Әһалиси 1831-чи илдә 131, 1873-чү илдә 911, 1907-чи илдә 1505, 1914-чү илдә 1987, 1931-чи илдә 490, 1970-чи илдә 831, 1979-чу илдә 784 нәфәр азербайжанлы. 1919—20-чи илләрдә ермәни милләтчиләринин тәшкил етдији ғырғын заманы 1500 нәфәрдән чох азербайжанлы мәһв едилмишдир. (1988-чи ил фачиәси.)

51. АЛИМӘҺМӘД (АЛИМ ӘҺМӘД)—Ирәван губернијасы Ирәван гәзасында (индики Арташат рајонунда) азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 990, 1931-чи илдә 373 нәфәр азербайжанлы. 1930-чу илләрдә Двин совхозу нәздиндә гәсәбәјә чеврилмишди. Азербайжанлылар кәнди 1940-чы илләрдә тәрк етмишләр. 1918—20-чи илләрдә ермәни милләтчиләри тәрәфиндән һәјата кечирилән ғырғын заманы 750 нәфәрдән чох азербайжанлы һәлак олмушдур.

52. АЛИМӘҺМӘД ГЫШЛАҒЫ (АЛИМ ӘҺМӘД ГЫШЛАҒЫ, АЛМАМЕД)—Кечмиш Ермәни вилајәти Ирәван әјаләти Ведибасар маһалында, Аразын сол саһилиндә азербайжанлылар јашамыш кәнд. (Мүасир Арарат рајону әразисиндә.) Әһалиси 1831-чи илдә 102, 1873-чү илдә 607, 1914-чү илдә 1003, 1922-чи илдә 293 нәфәр азербайжанлы. Әһали әкинчилик вә һејвандарлыгла мәшғул имиш. Кәнд 1930-чу илләрдә ләғв едилмишдир. 1919—20-чи илләр фачиәси заманы 700 нәфәрдән чох азербайжанлы һәлак олмушдур.

53. АЛЫҒРЫХ (ӘЛИҒРЫХ, 1948-чи илдән БЛРА-ШЕН)—Ермәнистан ССР Арарат рајонунда, Бөјүк Ки-ланлар кәндиндән 10 км чәнуб гәрбдә, азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1873-чү илдә 110, 1906-чы илдә 202, 1914-чү илдә 253 нәфәр азербайжанлы, 1931-чи илдә

46 нәфәр азәрбајчанлы, 79 нәфәр ермәни. (1918—20-чи илләр фачиәси.) Азәрбајчанлылар кәнди 1940-чы илләр-дә тәрк етмишләр. Кәнд 1960-чы илләрдә ләғв олунмуш-дур.

54. АЛЫМӘРДАН (ӘЛИМӘРДАН, ӘЛИ МӘРДАН, АЛЫ МӘРДАН)—Ермәнистан ССР Вәди (1940-чы илдән Арарат) рајонуида, Араз чајынын јухары ахыны ја-шында, Арташат шәһәриндән 25 км шимал-шәргдә, азәр-бајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1873-чү илдә 52, 1897-чи илдә 153, 1914-чү илдә 221, 1926-чы илдә 41, 1931-чи илдә 65 нәфәр азәрбајчанлы. (1918—20-чи ил-ләр фачиәси). 1948-чи илдә әһали Азәрбајчана көчүрү-лүб, кәнд ләғв олунуб. Әразиси гоншу ермәни кәндлә-ринин мал-гарасы үчүн өрүш вә әкин јеринә чеврилиб.

55. АЛЫМӘМӘД (АЛИМУҲАММӘД гышлағы, Гыш-лаг)—Ирәван губернијасы Ирәван гәзасында (индики Арарат рајону Авшар кәндиндән чәнубда, Араз чајынын сол саһилиндә) азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһали-си 1893-чү илдә 708, 1905-чи илдә 441, 1929-чу илдә 284 нәфәр азәрбајчанлы. Онлар әкинчилик вә һејвандарлыг-ла мәшғул олмушлар. XX әсрин 30-чу илләриндә кәнд ләғв едилмишдир. Әһали Азәрбајчана көчмүшдүр.

56. АЛЫЧАЛЫ ЈУХАРЫ (МОЛЛАЛЫ, ЈУХАРЫ АЛЫЧАЛЫ, 1968-чи илдән АРДЗВАНИСТ)—Ермәни-стгн ССР Мартуни рајонунда, Севан көлүнүн чәнуб саһи-линдә, рајон мәркәзиндән 18 км шимал-шәргдә азәрбај-чанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 99, 1891-чи илдә 505, 1906-чы илдә 838, 1914-чү илдә 921, 1931-чи илдә 205 нәфәр азәрбајчанлы. (1918—20-чи ил-ләр фачиәси.) Азәрбајчанлылар кәнди 1930-чу илләрдә тәрк етмишләр.

57. АЛЫЧАЛЫ (Ашағы) ГАРАСАГГАЛ, ГАРАСАГ-ГАЛ ГЫШЛАҒЫ. 1968-чи илдән АРДЗВАНИСТ)—Ер-мәнистан ССР Мартуни рајонунда, рајон мәркәзиндән 16 км шимал-шәргдә кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 10 нә-фәр азәрбајчанлы. 1829—31-чи илләрдә Алашкертдән, әсасән Горун вә Мусон кәндләриндән кәлән ермәниләр бурада јерләшдирилмиш, азәрбајчанлылар Јухары Алы-чалы кәндиңә көчмүшләр. 1968-чи илдә Јухары вә Ашағы Алычалы кәндләри бирләшдирилиб Ардзванист адлан-дырылмышлар.

58. АЛЫШАР (АЛИШАР, ӘЛИШАР)—Ермәнисан ССР Сисјан рајонунда, Дәстәкерт гәсәбәсиндән 2—3 км шимал-гәрбдә, Ајри (Әјри) чајы саһилиндә азәрбај-чанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1886-чы илдә 138, 1914-чү илдә 214, 1931-чи илдә 135, 1939-чу илдә 108 нә-

фәр азербайжанлы. Онлар әкинчилик вә һејвандарлыгла мәшғул олмушлар. Кәнд 1939-чу илдә ләғв олунуб, әһали гоншу Софулу вә Гызылшәфәг кәндләринә көчүрүлмүшдү.

59. АЛМАЛЫХ (АЛМАЛЫ)—Ермәнистан ССР Га-фан рајонунда, Ужанис кәндиндән 3 км чәнуб-шәргдә, азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1897-чи илдә 81, 1914-чү илдә 465, 1931-чи илдә 31, 1939-чу илдә 68 нәфәр азербайжанлы. (1918—20-чи илләр фачиәси.) Әһали 1948-чи илдә Ужанис кәндинә, сонра исә јухары Көдәкли кәндинә көчүрүлмүш, кәнд исә ләғв едилмишдир.

60. АЛМАЛЫ—Ермәнистан ССР Јеҗегнадзор рајонунда, Јелшин кәндинин шимал-шәрг истигамәтиндә һешин чајы саһилиндә, азербайжанлылар јашамыш кәнд. 1873-чү илдә 172, 1905—1914-чү илләрдә 315, 1931-чи илдә 145 нәфәр азербайжанлы әһалиси. Кәнд 1939-чу илдә ләғв олунмушдур.

61. АЛПАВА (АЛБАВА, 1945-чи илдән ЛУСАКЕРТ, 1967-дән НШАВАН)—Ирәван губернијасы Ирәван гәзасында, индики Арташат рајону әразисиндә, Кәрнибасар чајынын сағ саһилиндә, рајон мәркәзиндән 4 км шималда кәнд. 1831-чи илдә 97, 1905-чи илдә 186, 1914-чү илдә 305, 1931-чи илдә 51 нәфәр азербайжанлы. (1918—20-чи илләр фачиәси.) Ирандан кәлән ермәниләр кәнддә јерләшдирилдикдән сонра сағ галан азербайжанлылар кәнди тәрк етмишләр.

62. АЛХАНПӘЈӘСИ (АЛЫХАН ПӘЈӘСИ)—Ирәван губернијасы Шәрур-Дәрәләјез гәзасында, Јеҗегнадзор рајону Гладзор кәндиндән 5 км гәрбдә азербайжанлылар јашамыш кәнд. 1831-чи илдә 18, 1906—1914-чү илләрдә 175 нәфәр азербайжанлы әһалиси. 1917—18-чи илләрдә кәнд дағыдылыб, бир даһа бәрпа олунмајыб.

63. АМАҒУ—Ермәнистан ССР Јеҗегнадзор рајонунда, рајон мәркәзиндән 16 км чәнуб-гәрбдә, Амағу (Гнишик) чајынын сол саһилиндә азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлык вә әкинчиликдә, түтүн бечәрмәклә мәшғул иди. Мәктәби, клубу, китабханасы, һәким мәнтәгәси вар иди. Әһалиси 1831-чи илдә 31, 1873-чү илдә 198, 1908-чи илдә 350, 1931-чи илдә 131, 1979-чу илдә 491 нәфәр азербайжанлы. (1918—20-чи вә 1988-чи илләр фачиәләри.)

64. АМАСИЈА—Ермәнистан ССР-дә шәһәр типли гәсәбә, ејни адлы рајонун мәркәзи. Азербайжанлылар јашајан Дашкөрпү илә бирләшдирилмишди. Әһали әкинчилик вә һејвандарлыгла мәшғул иди. 2 орта мәктәби, мәдәнијјәт еви, китабханасы, хәстәханасы, јағ-пендир за-

году вар иди. Өһалиси. 1907-чи илдә 502, 1914-чү илдә 564 нәфәр азербайчанлы, 1931-чи илдә 237 нәфәр азербайчанлы, 401 нәфәр ермәни. 1980-чи илдә 3175 нәфәр, әксәријјәти ермәни. (1918—20-чи илләр вә 1988-чи ил фәчиәләри.) Ермәниләр бураја 1929-чу илдә Басендән вә Гарсдан кәлиб јерләшмишләр.

65. АМРАКАР (ПАЈДАКАР) — Ермәнистан ССР Меґри рајонунда, рајон мәркәзиндән 8 км шимал-шәргдә, Меґри чајынын сол саһилиндә, азербайчанлылар јашамыш кәнд. Өһалиси 1926-чы илдә 42 нәфәр, 1931-чи илдә 68 нәфәр, 1959-чу илдә 19 нәфәр азербайчанлы. Кәнд 1960-чы илдә ләғв олуңмушдур.

66. АНКЕРСАК (АНГРСАК) — Ирәван губернијасы Ечмиадзин газасында (Әштәрәк рајонунда), Әштәрәк шәһәриндән 7 км шимал-гәрбдә, Әштәрәк-Абаран јолунун сол тәрәфиндә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Өһалиси 1873-чү илдә 133, 1886-чы илдә 140, 1905-чи илдә 209, 1914-чү илдә 214 нәфәр азербайчанлы. 1918—20-чи илләр фәчиәсиндән сонра кәнддә күрдләр јерләшмишләр. Кәнд 1959-чу илдә ләғв олуңмушдур.

67. АРАВУС (АРАВСА, ӘРӘФСӘ, АРАФСА, 1968-чи илдән АРЕВИС) — Ермәнистан ССР Сисјан рајонунда, рајон мәркәзиндән 20 км чәнуб-гәрбдә, Воротан чајынын (Базарчај) сағ голу Сисјан чајынын сол саһилиндә, азербайчанлылар јашамыш кәнд. Өһали әкинчилик вә һејвандарлыгла мәшғул иди. 8 иллик мәктәби, клубу, китабханасы вар иди. Өһалиси 1831-чи илдә 19, 1873-чү илдә 168, 1906-чы илдә 440, 1922-чи илдә 151, 1931-чи илдә 225, 1970-чи илдә 551, 1979-чу илдә 476 нәфәр азербайчанлы. (1988-чи ил фәчиәси.)

68. АРАВИС (РАВИС, ИРИМИС, КЕРАНИС, РАМИС) — Јелизаветпол (Кәнчә) губернијасы. Зәнкәзур газасында. Сисјан полис рајонунда, (индики Сисјан рајонунда. Уз кәндиндән 7—9 км чәнуб-шәргдә, Воротан чајынын сағ саһилиндә) азербайчанлылар јашамыш кәнд. 1905-чи илдә 270, 1914-чү илдә 616 нәфәр азербайчанлы Өһалиси олуб. 1918—20-чи илләр фәчиәси заманы кәнд дағдылмышдыр.

69. АРАЛЫХ — Ирәван губернијасы Ечмиадзин газасынын Талин кәнд ичмасы тәркибиндә (Талин рајону Әрәзисиндә), Алакәз дағынын гәрб әтәјиндә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Өһалиси 1831-чи илдә 16, 1905-чи илдә 193, 1914-чү илдә 193 нәфәр азербайчанлы. 1918—20-чи ил фәчиәсиндән сонра рәсми сәнәдләрдә кәндин ады чәкилмир.

70. АРАЛЫХ (АРАЛЫХ КОЛАНЛЫ, КОЛАНЫ,

1978-чи илдән ГРИБОЈЕДОВ) — Ермәнистан ССР Ечмиадзин рајонунда, рајон мәркәзиндән 6 км чәнуб-гәрбдә, азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 284, 1873-чү илдә 676, 1906-чы илдә 768, 1914-чү илдә 887 нәфәр азербайчанлы, 1931-чи илдә 294 нәфәр азербайчанлы, 446 нәфәр ермәни. (1918—20-чи илләр фәчиәси.) Ермәниләр бураја 1920-чи илдә Түркияјәнин Игдир вилајәтиндән кәлмишләр.

71. АРАЛЫХ (1945-чи илдән ЈЕРАЗГАВОРС) — Ермәнистан ССР Ахурјан рајонунда, рајон мәркәзиндән 18 км чәнуб-гәрбдә, Арпа чајы саһилиндә, азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 501, 1907-чи илдә 441, 1914-чү илдә 510 нәфәр азербайчанлы. Азербайчанлылар кәнддән 1918-чи илләрдә говулмушлар. Ермәниләр бураја 1921-чи илдә Јеразгаворс вә Мишо Ардонк кәндләриндән кәлмишләр.

72. АРАМЛЫ (ҺАРАМЛЫ) — Ирәван губернијасы Ечмиадзин гәзасында (индики Ечмиадзин рајону әразисиндә) азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 17, 1873-чү илдә 46, 1886-чы илдә 63, 1906-чы илдә 84, 1914-чү илдә 102 нәфәр азербайчанлы. Әһали әкинчилик вә һејандарлыгла мәшғул иди. 1917-чи илин сонларында дағыдылмыш, јенидән бәрпа олунмамышдыр.

73. АРБАТ — Ермәнистан ССР Масис рајонунда, рајон мәркәзиндән 20 км шимал-гәрбдә кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 264 нәфәр азербайчанлы, 1828—29-чу илләрдә Иранын ермәниләр јашајан вилајәтләриндән кәчүрүлүб кәтирилән 127 нәфәр ермәни вар иди. 1873-чү илдә 497, 1905-чи илдә 754, 1914-чү илдә 780 нәфәр азербайчанлы. 1931-чи илдә 356 нәфәр азербайчанлы, 263 нәфәр кәлмә ермәни. (1918—20-чи илләр фәчиәси.) Азербайчанлы әһали 1948—50-чи илләрдә Азербайчана кәчүрүлмүшдүр.

74. АРДАНЫШ (АДАТӘПӘ) — Ермәнистан ССР Красносело рајонунда, рајон мәркәзиндән 13 км чәнубдә, Севан көлү саһилиндә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејандарлык вә әкинчиликлә мәшғул олурду. Орта мәктәб, клуб, китабхана, һәким мәнәтәгәси вар иди. Әһалиси 1831-чи илдә 119, 1897-чи илдә 788, 1906-чы илдә 1000, 1914-чү илдә 1209, 1931-чи илдә 1246, 1979-чу илдә 2037 нәфәр азербайчанлы. (1988-чи ил фәчиәси.)

75. АРДАРАС (АРДАРАЗ, АРДАЛАС) — Ермәнистан ССР Јефегнадзор рајонунда, Јелпин кәндиндән, 5 км гәрбдә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 30, 1973-чү илдә 219, 1905-чи илдә 353, 1916-чы илдә

507, 1931-чи илдә 151 нәфәр азербайҗанлы. (1918—20-чи илләр фачисси.) Кәнд 1940-чы илләрдә ләғв олунмуш, әһали Азербайҗана көчүрүлмүшдүр. Әрази Јелпин кән-пинин мал-гарасы үчүн отлаг саһәсинә чеврилмишдир.

76. АРЕВИК НОР (1931-чи иләдә КҮЛ, ХУЛ, ЫУЛ)—Ермәнистан ССР Меғри рајонунда, рајон мәркәзиндән 14 км шимал-гәрбдә, Меғри чајынын сағ саһилиндә кәнд. 1831-чи илдә 6 нәфәр азербайҗанлы. 1897-чи илдә 60, 1926-чы илдә 135, 1959-чу илдә 139 нәфәр, әксәријәти азербайҗанлы. Кәнд 1960-чы илләрдә ләғв олунмушдүр.

77. АРЗАЛАР—Ермәнистан ССР Арташат рајонунда, Арарат шәһәриндән 25 км чәнуб-шәргдә, Мил чајынын вадисиндә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһали 1950-чи илләрдә Азербайҗана көчүрүлдүкдән сонра кәнд ләғв едилмишдир.

78. АРЗАКӘНД (ӘРЗӘКӘНД. 1968-чи илдән АРЗАКАН)—Ермәнистан ССР Граздан рајонунда, Граздан шәһәриндән 15 км шимал-гәрбдә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 33, 1905-чи илдә 593, 1914-чү илдә 786 нәфәр азербайҗанлы. 1918—20-чи илләр фачиссиндән сонра кәнддә азербайҗанлыларын јашамасы гәјдә алынмамышдыр. Ермәниләр бураја 1828—30-чу илләрдә Макудан, Хојдан, Бајазетдән вә Мушдан кәлмишләр. 1931-чи илдә 1422 нәфәр ермәни вар иди.

79. АРЗНИ (АРЗНИ АЈСОРИК, ӘРЗНИ, САРЧАЛЫ)—Ермәнистан ССР Абовјан (1990-чы илдән јенидән Котажк) рајонунда, Граздан чајынын сол саһилиндә кәнд. Индики Арзни курорт шәһәри илә бирләшдирилиб. 1873-чү илдә 262 нәфәр, о чүмләдән 96 нәфәр азербайҗанлы, 71 нәфәр ермәни, 95 нәфәр ајсору. 1905-чи илдә 216 нәфәр азербайҗанлы, 423 нәфәр ајсору. 1914-чү илдә 306 нәфәр азербайҗанлы. Азербайҗанлылар бурадан 1918-чи илдә говулублар.

80. АРИНЧ—Ермәнистан ССР Әзизбәјов (1990-чы илдән Вајк) рајонунда, Нер-Нер чајынын сағ саһилиндә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 177, 1897-чи илдә 210, 1906-чы илдә 264, 1926-чы илдә 164, 1931-чи илдә 171, 1939-чү илдә 174 нәфәр азербайҗанлы. 1948—50-чи илләрдә әһали Азербайҗана көчүрүлмүшдүр.

81. АРМУТЛУ (ТҮРК АРМУТЛУСУ, 1935-чи илдән ДАНЗУТ)—Ирәван губернијасы Ечмиадзин гәзасында, (индики Ноктемберјан рајонунда), Араз чајынын сол саһилиндә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Кәнд ермәни Армутлу кәнди илә бирләшдирилдикдән сонра Данзут

адландырылыб. Әһалиси 1831-чи илдә 72, 1879-чу илдә 318, 1906-чы илдә 309, 1914-чү илдә 258 нәфәр азербайҗанлы. 1917-чи илдә Түркијә чәбһәсиндәки мәғлүбийјәтдән сонра кери гајыдан ермәни бирләшмәләри кәнди дағытмыш, әһалинин чох бөјүк һиссәсини мәһв етмишләр.

82. АРМИК (АШАҒЫ АРМИК, АШАҒЫ ӘРМИК, ӘРМИК) — Ермәнистан ССР Веди (Арарат) рајонунда (1940-чы илләрдә ләғв едилмиш Гарабағлар рајону әразисиндә иди), Веди чајынын јухары ахынында, һахыс су булаглары јанында азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1886-чы илдә 312, 1897-чи илдә 192, 1906-чы илдә 156, 1923-чү илдә 44 нәфәр азербайҗанлы. Кәнд 1949-чу илдә ләғв едилмиш, әһали Азербайҗана көчүрүлмүшдүр.

83. АРМИК ЈУХАРЫ, (ЈУХАРЫ ӘРМИК)—Ермәнистан ССР Веди рајонунда. Ашағы Әрмик кәнди јахынлығында азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 44, 1873-чү илдә 412, 1891-чи илдә 554, 1897-чи илдә 159, 1926-чы илдә 85, 1931-чи илдә Ашағы Әрмиклә бирликдә 170 нәфәр азербайҗанлы. (1905-чи вә 1918—20-чи илләр фачиәси.) Кәнд 1949-чу илдә ләғв олунмуш, әһали Азербайҗана көчүрүлмүшдүр.

84. АРКЈАЗ (АРГЈАЗ, ӘРКӘЗ, АРГЕЗ)—Ирәван губернијасы Шәрур-Дәрәләјез гезасында (индики Јегһнадзор рајону әразисиндә) азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 198, 1897-чи илдә 587, 1905-чи илдә 745, 1926-чы илдә 80, 1939-чу илдә 50 нәфәр азербайҗанлы. (1918—20-чи илләр фачиәси); 1940-чы илләрдә кәнд ләғв едилмиш, әһали Азербайҗана көчүрүлмүшдүр.

85. АРТИЗ (1946-чы илдән КЕФАРТ)—Ермәнистан ССР Қотажк (Абовјан) рајонунда, Азад чајынын мәнбәји јахынлығында, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1873-чү илдә 221, 1906-чы илдә 292, 1914-чү илдә 480, 1931-чи илдә 74 нәфәр азербайҗанлы. (1918—20-чи илләр фачиәси.) 1915—18-чи илләрдә Ван, Беркли, Гарс вилајәтләриндән кәлән ермәниләр кәндә саһиб олмушлар. Азербайҗанлылар кәнди 1940-чы илләрдә тәрк етмишләр.

86. АРХУСТИ—Јелизаветпол губернијасы Зәнкәзур гезасында, индики Гафан рајонунун Јухары Қирәтағ кәнди јахынлығында, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. 1897-чи илдә 24 нәфәр азербайҗанлы әһалиси олуб. XX әсрин биринчи ониллијиндә ләғв олунмушдүр.

87. АРЧУГ—Ермәнистан ССР Гугарк рајонунда, Ки-

ровакан шәһәриндән 6 км гәрбдә, Кировакан—Спитак јолунун сағ тәрәфиндә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыг, әкинчилик вә арычылыгла мәшғул олурду. Орта мәктәби, клуб, китабханасы, һәким мәнтәгәси вар иди. Кәнддә гәдимдән тикилмиш мәсчид биһнасы сон вахтларадәк јарарлы иди. Әһалиси 1897-чи илдә 574, 1906-чы илдә 636, 1914-чү илдә 759 нәфәр азербайҗанлы, 1931-чи илдә 876 нәфәр азербайҗанлы, 10 нәфәр ермәни. 1970-чи илдә 2003, 1979-чу илдә 2172 нәфәр азербайҗанлы. (1988-чи ил фәчиәси.)

88. АССАР—Кечмиш Ирәван губернијасы Ечмиадзин гәзасында (индики һоктемберјан рајону эразисиндә) азербайҗанлылар јашамыш кәнд. 1831-чи илдә 92, 1906-илдә 113, 1914-чү илдә 134 нәфәр азербайҗанлы әһали. Әһали әкинчилик вә һејвандарлыгла мәшғул иди. 1918-чи илдә кәнд бүтүнлүклә дағыдылмыш, әһали мәһв едилмишдир.

89. АСНИ—Ирәван губернијасы Ирәван гәзасы Ве-дибасар маһалында азербайҗанлылар јашамыш кәнд. 1914-чү илдә 168 нәфәр азербайҗанлы әһалиси олуб. 1917—18-чи илләрдә дағыдылыб.

90. АТГЫЗ—Ермәнистан ССР Гафан рајонунун Качаран шәһәриндән 1 км шимал-шәргдә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 37, 1897-чи илдә 241, 1905-чи илдә 198, 1914-чү илдә 36, 1926-чы илдә 74, 1939-чу илдә 123 нәфәр азербайҗанлы. 1959-чу илдә кәнд Качаран шәһәринә бирләшдирилмиш, эразиси Лернадзор совхозунун мал-гарасы үчүн отлаг јеринә чеврилмишди. (1988-чи ил фәчиәси.)

91. АХТА—Ермәнистан ССР Әзизбәјов (Вајк) рајонунда, рајон мәркәзиндән 15 км чәнуб-шәргдә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Кабуд сүд-әмтәә совхозуна бирләшдирилмишди. 8 иллик мәктәби, китабханасы, һәким мәнтәгәси вар иди. 1831-чи илдә 187, 1897-чи илдә 426, 1905-чи илдә 458, 1926-чы илдә 131, 1931-чи илдә 119, 1970-чи илдә 1379 нәфәр азербайҗанлы әһалиси олуб. (1918—20-чи илләр фәчиәси.) 1948—49-чу илләрдә әһалинин бир һиссәси Азербайҗана көчүрүлүб. (1988-чи ил фәчиәси.)

92. АХТАЛА—Ермәнистан ССР Туманјан рајонунда шәһәр типли гәсәбә. 1939-чу илдә тәшкил олунуб. Рајон мәркәзиндән 18 км мәсафәдә. 1959-чу илдә 524, 1970-чи илдә 661 нәфәр, әһалинин мұвафиг сурәтдә 16,1 фаизи вә 14,8 фаизи гәдәр азербайҗанлы. (1988-чи ил фәчиәси.)

93. АХТАЛА НЕРКИН (АШАҒЫ АХТАЛА, КҮМҮШ-ХАНА)—Ермәнистан ССР Туманҗан районунда, Дебет чаынын сол саһилиндә кәнд. 1987-чи илдә 69 нәфәр, 1926-чы илдә 140 нәфәр јунаһ вә азербайҗанлы, 1931-чи илдә 114 нәфәр ермәни, 124 нәфәр јунаһ, 10 нәфәр азербайҗанлы әһалиси олуб. 1940-чы илдә Ахтала шәһәр типли гәсәбәсинә бирләшдирилдикдән сонра азербайҗанлы әһали ораны тәрк едиб.

94. АХТАЛА ВЕРИН (ЈУХАРЫ АХТАЛА, КӨННӘ АХТАЛА)—Ермәнистан ССР Туманҗан районунда Алаверди шәһәриндән 10 км шимал-шәргдә, Ахтала-Шамлы јәсу үстүндә кәнд. Әһалиси 1886-чы илдә 76, 1922-чи илдә 104 нәфәр азербайҗанлы вә јунаһ, 1931-чи илдә 119 нәфәр азербайҗанлы, 30 нәфәр јунаһ. (1988-чи ил фачиәси.)

95. АХИС (1935-чи илдән һАХС- 1949-чу илдән ДЗОРАП)—Ирэван губернијасы Ечмиадзин гәзасында, индики Әштәрәк району әразисиндә, район мәркәзиндән 7 км шимал-шәргдә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 93, 1906-чы илдә 365, 1914-чү илдә 920 нәфәр азербайҗанлы. Кәнд 1918-чи илдә дағыдылмыш, әһалиси әсәсән мәнв едилмишдир. Сағ галаһ олубса даһа бу кәндә гајытмајыб. Кәнддә Түркијәдән кәләһ ермәниләр јерләшмишдир.

96. АХИЛЛУ (АҒЫЛЛЫ, мал-гара саһланан јер мәнасында)—Ирэван губернијасы Шәрур-Дәрәләјәз гәзасындакы Мартирос кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Әзизбәјов району әразисиндә) азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 11, 1905-чи илдә 36, 1914-чү илдә 36 нәфәр азербайҗанлы. 1918-чи илдә кәнд дағыдылмышдыр.

97. АЧАХЛЫ (АЧЫХЛЫ)—Ермәнистан ССР Гафан районунда, Гафан шәһәриндән 6 км шимал-гәрбдә, Бәркүшад дағ силсиләсинин Гарагала дағы этәјиндә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1897-чи илдә 126, 1926-чы илдә 98, 1931-чи илдә 120, 1963-чү илдә 300 нәфәр азербайҗанлы. Әһали Гафан вә Качаран шәһәрләри мүүссисәләриндә чалышырды. (1988-чи ил фачиәси.)

98. АЧЫБАЧ (1991-чи илдән АЧАБАЧ)—Ермәнистан ССР Гафан районунда, Бәркүшад дағ силсиләсинин чәнуб-гәрб этәјиндә, Кеги чајы саһилиндә, район мәркәзиндән 40 км шимал-шәргдә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Кеги кәнд совхозу илә бирләшдирилмишди. Әһали һејвандарлыг вә әкинчилик саһәсиндә чалышырды. Иб-

тидаи мектэби, клуб вэ китабханасы вар иди. Эһалиси 1886-чы илдэ 202, 1926-чы илдэ 90, 1931-чи илдэ 115 нэфэр азэрбајчанлы. (1988-чи ил фачиэси.)

99. АЧЫЛЫ—Ермэнистан ССР Гафан рајонунда, Гафан шэһэриндэн 14 км чэнуб-гэрбдэ, Охчу чајынын сағ голу Эрэфсэ чајынын сағ саһилиндэ азэрбајчанлылар јашамыш кэнд. Эһалиси 1873-чү илдэ 134, 1886-чы илдэ 153, 1905-чи илдэ 340, 1914-чү илдэ 100, 1931-чи илдэ 78, 1959-чу илдэ 69 нэфэр азэрбајчанлы. (1905-чи вэ 1988-чи иллэр фачиэлэри.)

100. АШИРЗАЛАД (ЭШИРЗАЛАД)—Ирэван губернијасы Ирэван гэзасында, Ведибасар маһалында азэрбајчанлылар јашамыш кэнд. 1920-чи иллэрдэ 30 нэфэр азэрбајчанлы эһалиси олмуш, кэнд 1930-чу иллэрдэ лэғв едилмишдир.

101. АШИРАБАД (ЭШИРАБАД)—Ермэнистан ССР Наири рајонунда, Арзни шэһэри јахынлығында азэрбајчанлылар јашамыш кэнд. 1873-чү илдэ 136, 1897-чи илдэ 206, 1914-чү илдэ 281, 1926-чы илдэ 47 нэфэр азэрбајчанлы, 1931-чи илдэ 138 нэфэр күрд эһалиси олуб. (1918—20-чи иллэр фачиэси.) Кэнд 1940-чы иллэрдэ лэғв олунмушдур.

102. АШНАК (ЕШНАК)—Ирэван губернијасы Ечмиадзин гэзасында, Алакөз дағынын чэнуб-гэрб этэјиндэ, индики Талин рајонунда, рајон мэркэзиндэн 12 км чэнубда, Јереван-Талин јолунун сол тэрэфиндэ азэрбајчанлылар јашамыш кэнд. Эһалиси 1831-чи илдэ 62, 1973-чү илдэ 363, 1905-чи илдэ 477, 1914-чү илдэ 677 нэфэр азэрбајчанлы. 1918-чи илдэ кэнд дағыдылмышдыр. Сасун гэзасындан (Пиршен, Мшкеғ, Далворик, Качренк, Далһер, Коша, Блсенк вэ башга кэндлэрдэн) кэлэн ермэнилэр кэнддэ мэкунлашмышлар.

103. БАБАЈАГУБЛУ—Јелизаветпол губернијасы Зэнкэзур гэзасындакы Каварт кэнд ичмасы тэркибиндэ (Ермэнистан ССР Гафан рајону эразисиндэ) азэрбајчанлылар јашамыш кэнд. Рэсми сэнэдлэрдэ кэндин ады 1825-чи илдэн гејд олунур. Эһалиси 1886-чы илдэ 145, 1917-чи илдэ 190, 1914-чү илдэ 179 нэфэр азэрбајчанлы. 1918—20-чи иллэр фачиэсиндэн сонра кэндин ады рэсми сэнэдлэрдэ көстэрилмир.

104. БАБАЧАН (БАБАЧАН ДЭРИСИ, ГЫЗЫЛ БУЛАГ, ГЫЗЫЛ КЭНД, 1991-чи илдэн ТСАПАТАХ)—Ермэнистан ССР Басаркечэр (Варденис) рајонунда. Севан дағ силсилэсинин чэнуб-шэрг этэјиндэ, рајон мэркэзин-

дән 24 км шимал-гәрбдә азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси һејвандарлыг вә әкинчиликлә мәшғул олурду. 8 иллик мәктәби, клубу, китабханасы вар иди. 1831-чи илдә 212, 1906-чы илдә 259, 1914-чү илдә 265, 1931-чи илдә 373 нәфәр азәрбајчанлы әһалиси олуб. (1988-чи ил фачиәси.)

105. БАБАКИШИ (БУЖАКАН)—Ермәнистан ССР (Абаран) Наири рајонунда, Әштәрәк шәһәриндән 27 км чәнуб-шәргдә азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 72, 1905-чи илдә 483, 1914-чү илдә 573 нәфәр азәрбајчанлы. 1918-чи илдә кәнд дағыдылмыш, әһали бөјүк итки вермишдир. Битлис, Алашкерт, Муш, Сасун, Хој, Салмаст рајонларындан кәлән ермәниләр 1922-чи илдә кәндә саһиб олмушлар.

106. БАҒЫРБӘЈЛИ—Јелизаветпол губернијасы Зәнкәзур гәзасында, һәкәри чајынын јухары ахыны јанында, Корус шәһәриндән 21 км шимал-шәргдә азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. 1907-чи илдә 836 нәфәр азәрбајчанлы әһалиси олуб. 1918—20-чи илләрдә дағыдылмыш, сонрадан бәрпа олунмамышдыр.

107. БАЈАНДУР (1940-чы илдән ВАҒАТУР)—Ермәнистан ССР Корус рајонунда, рајон мәркәзиндән 9 км шималда азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 830, 1914-чү илдә 409 нәфәр азәрбајчанлы. 1918—20-чи илләр фачиәсиндән сонра кәнддә азәрбајчанлыларын јашамасы гејд олунмамышдыр. Ермәниләр бураја 1918-чи илдән сонра кәлмишләр. Әһалиси 1931-чи илдә 533 нәфәр ермәни.

108. БАЈБУРТ—Ермәнистан ССР Арташат рајонунда, рајон мәркәзиндән 24 км шимал-шәргдә, Азад чајынын голу Мил чајы саһилиндә, азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. 1831-чи илдә 96, 1987-чи илдә 329, 1914-чү илдә 284, 1926-чы илдә 164, 1931-чи илдә 140 нәфәр азәрбајчанлы. Әһали 1945—49-чу илләрдә Азәрбајчана көчүрүлмүш, кәнд ләғв едилмишдир.

109. БАЈДАГ—Ермәнистан ССР Гафан рајонунда, Гафан шәһәриндән 5 км шәргдә, Охчу чајы саһилиндә азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. 1831-чи илдә 13, 1897-чи илдә 118, 1907-чи илдә 193, 1926-чы илдә 28, 1931-чи илдә 32, 1939-чу илдә 37 нәфәр азәрбајчанлы әһалиси олуб. 1918—20-чи илләр гырғынындан сағ галан әһали 1940-чы илләрдә Азәрбајчана көчүрүлүб.

110. БАЈДАШ (БЕКДАШ, БЕЈДАШ, 1991-чи илдән ХОРДЗОР)—Ермәнистан ССР Гафан рајонунда, рајон

мәркәзиндән 5 км шимал-шәргдә азербайҗанлылар јаша-
мыш кәнд. 1897-чи илдә 87, 1905-чи илдә 100, 1914-чү
илдә 230, 1928-чи илдә 27, 1931-чи илдә 40, 1959-чу илдә
60 нәфәр азербайҗанлы әһалиси олуб. 1970-чи илдә кәнд
ләғв едилмишдир. Әһалиси Азербайҗана көчмүшдүр.
(1918—20-чи илкәр фачиәси.)

111. БАЈНАКАР—Ермәнистан ССР Гафан рајонун-
да, Ужанис кәнди јахынлығында азербайҗанлылар јаша-
мыш кәнд. 1914-чү илдә 98 нәфәр азербайҗанлы әһалиси
олуб. Кәнд әсрин әввәлләриндә ләғв едилмишдир.

**112. БАЈТАР (АЛАҚИЛИСӘ, 1991-чи илдән ОВ-
ТУН)**—Ермәнистан ССР Амасија рајонунда, рајон мәр-
кәзиндән 9 км шимал-шәргдә, Ахурјан (Гәрби Арпа чај)
чајынын сол саһилиндә кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 27
нәфәр азербайҗанлы. Сонрақы илләрдә азербайҗанлы-
ларла јанашы, јуанлар да јашамышдыр. Ермәниләр
бураја 1918—20-чи илләрдә Гарс вилајәтинин Күлөјран
кәндиндән кәлмишләр. 1979-чу илдә 235 нәфәр ермәни
әһалиси олуб.

113. БАЛЫХЛЫ (1991-чи илдән ЗОРАКЕРТ)—Ермә-
нистан ССР Амасија рајонунда, рајон мәркәзиндән 21 км
шимал-гәрбдә, Гәрби Арпа чајынын гәрб саһилиндә,
азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыг
вә әкинчиликлә мөшгүл иди. Мәктәби, клубу, китабхана-
сы вар иди. Әһалиси 1886-чы илдә 205, 1905-чи илдә 372,
1914-чү илдә 474, 1931-чи илдә 171, 1922-чи илдә 119,
1979-чу илдә 472 нәфәр азербайҗанлы. Гоншу Ханчаллы
кәндинин әһалиси 1930-чу илләрдә көчүб бу кәндә кәл-
мишдир. (1918—20-чи илләр вә 1988-чи ил фачиәләри.)

114. БАРАБАТУМ—Ермәнистан ССР Гафан рајонун-
да, Гафан шәһәри јахынлығында, онун чәнуб-шәрг тәрә-
финдә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи
илдә 445, 1914-чү илдә 178 нәфәр азербайҗанлы. Сонра-
қы илләрдә кәнддә азербайҗанлыларын јашамасы гејд
олунмамышдыр.

115. БАСАРКЕЧӘР (1969-чу илдән ВАРДЕНИС)—
Ермәнистан ССР Варденис рајон мәркәзинин 1969-чу илә
гәдәр олан ады. Јереван шәһәриндән 163 км мәсафәдә,
Севан көлү саһилиндә шәһәр типли гәсәбә. 1831-чи илдә
бурада 31 аилә, 178 нәфәр азербайҗанлы мәскун иди.
Ермәниләр бураја Гафгаз чанишини Паскевичин көстә-
риши илә 1830-чу илләрдә Диадиндән (Түркијә) кәтири-
либ јерләшдирилмишләр. Кет-кедә ермәниләрин сајы
артмыш, азербайҗанлылар исә башга кәндләрә көчүб кет-

мәжә мәчбур олмушлар. 100 ил сонра, 1931-чи илдә бурада чәми 19 нәфәр азербайҗанлы галмышды. 1970-чи илдә 90 нәфәр азербайҗанлы, 8077 нәфәр ермәни вар иди.

116. БАХЧАЧЫГ—Ермәнистан ССР Талин районунда, Алакөз дагынын чәнуб-шәргә этәјиндә, индики Верин Сасунашен кәндиндән 4 км чәнуб-шәргдә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 40, 1905-чи илдә 101, 1914-чү илдә 101 нәфәр азербайҗанлы. 1918-чи ил фачиәсиндән сонра кәндин ады рәсми сәнәдләрдә гејд олунмамышдыр.

117. БАХЧАЧЫГ (БАХЧАЛАР)—Ермәнистан ССР Веди (Арарат) районунда, Веди гәсәбәсиндән 23 км шимал-шәргдә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1873-чү илдә 263, 1897-чи илдә 373, 1905-чи илдә 618, 1914-чү илдә 568, 1926-чы илдә 130, 1931-чи илдә 240 нәфәр азербайҗанлы. 1918—20-чи илләр гырғынындан сағ галан әһали Азербайҗана көчмүшдү. Кәнд 1959-чү илдә ләғв едилмишдир.

118. БАХЧАЛЫ (БАҒЧАЛЫ)—Кечмиш Гарс вилајәти Ағбаба бөлкәсиндә, индики Амасија районунда азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1886-чы илдә 162, 1897-чи илдә 240, 1905-чи илдә 277, 1914-чү илдә 236 нәфәр азербайҗанлы. Кәнд 1918—20-чи илләрдә дағыдылмышдыр.

119. БАҒАРЛЫ—Ермәнистан ССР Гафан районунда, Гафан шәһәриндән 24 км шимал-гәрбдә, Кеғи чајынын ашағы ахынынын сол саһилиндә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Кеғи һејвандарлыг совхозу илә бирләшдирилмишди. Әһалиси 1831-чи илдә 62, 1897-чи илдә 74, 1907-чи илдә 132, 1926-чы илдә 113, 1931-чи илдә 122, 1979-чү илдә 358 нәфәр азербайҗанлы. (1988-чи ил фачиәси.)

120. БАҒАРЛЫ—Јелизаветпол (Кәнчә) губернијасы Зәнкәзур гәзасында (Ермәнистан ССР Гафан районунда), Бәсит (Дзав) чајынын сол саһилиндә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1886-чы илдә 432, 1907-чи илдә 455, 1914-чү илдә 970 нәфәр азербайҗанлы. 1918—20-чи илләрдә кәнд дағыдылмыш, әһалинин бөјүк һиссәси һәлак олмушдур. Кәнд бәрпа едилмәмишдир.

121. БАҒАРЛЫ—Јелизаветпол (Кәнчә) губернијасы Зәнкәзур гәзасында, индики Сисјан району әразисиндә, Сисјандан шәрг тәрәфдә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. 1831-чи илдә 9, 1897-чи илдә 124, 1914-чү илдә 49

нәфәр азербайжанлы әһалиси олуб. 1920-чи илдә Вағуди кәнди илә бирләшдирилмишди.

122. БАҶОҒЛУ (БАҶЫОҒЛУ, 1945-чи илдән ЂАЈКА-ВАН)—Ермәнистан ССР, Ахурјан рајонунда, рајон мәркәзиндән 15 км шимал-гәрбдә азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1886-чы илдә 391, 1905-чи илдә 546, 1907-чи илдә 600, 1914-чү илдә 698 нәфәр азербайжанлы. Азербайжанлылар 1915-чи илдә говулмуш, кәнд ермәниләрлә мәскунлашдырылмышдыр.

123. БАШКӘНД (КӨҶЧӘ БАШКӘНДИ, 1946-чы илдән КЕҒАРКУНИ)—Кечмиш Ермәнистан ССР Нор-Бајазет (Камо) рајонунда, рајон мәркәзиндән 12 км чәнубда Азербайжанлылар јашамыш кәнд. Ермәниләр бураја 1829—30-чу, һабелә 1914—19-чу илләрдә Түркијенин Алашкерт, Буланых вә башга рајонларындан кәлмишләр. 1905-чи илдә 339 нәфәр азербайжанлы, 576 нәфәр ермәни, 34 нәфәр күрд, 1914-чү илдә 349 нәфәр азербайжанлы, 675 нәфәр ермәни, 40 нәфәр күрд, 1931-чи илдә исә 194 нәфәр азербайжанлы, 1156 нәфәр ермәни әһалиси олуб. Азербайжанлылар 1930-чу илләрдә Ермәнистан ССР Гарабағлар рајонуна, рајон ләғв олундугдан сонра исә Азербайжана көчмүшләр.

124. БАШНАЛЫ (БАШЫН АЛЫ, 1949-чу илдән БАГРАМЈАН)—Ирәван губернијасы Ирәван гәзасында (Ермәнистан ССР Арташат рајонунда), рајон мәркәзиндән 4 км гәрбдә азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 30, 1905-чи илдә 68, 1914-чү илдә 71, 1931-чи илдә 7 нәфәр азербайжанлы. 1918—20-чи илләр фачнәсиндән сағ галан азербайжанлылар әсрин 30-чу илләриндә кәнди тәрк етмишләр. Ермәниләр 1828—29-чу илләрдә Хөјдан вә Салмастан (175 нәфәр) кәлиб һәмин кәнддә мәскунлашмышлар.

125. БАШСЫЗ (БАЈСЫЗ)—Ирәван губернијасы Ечмиадзин гәзасында (Ермәнистан ССР Талин рајонунда, рајон мәркәзиндән 15 км шәргдә) азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 12 нәфәр азербайжанлы. XIX әсрин 30-чу илләриндә күрдләр мәскунлашдыгдан сонра азербайжанлылар кәнди тәрк етмишләр.

126. БЕҶАЗЛЫ (БӘҶЧИВАЗЛЫ, 1945-чи илдән ВОСТАН)—Ирәван губернијасы Ирәван гәзасында (Ермәнистан ССР Арташат рајонунда, рајон мәркәзиндән 2 км шимал-шәргдә) азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 102, 1973-чү илдә 23, 1931-чи илдә 11 нәфәр азербайжанлы. Онлар 30-чу илләрдә кәнди тәрк

етмишләр. Ермәниләр 1828—29-чу илләрдә Хождан вә Салмастан (250 нәфәр) кәлиб кәндә сәһиб чыхмышлар.

127. БӘДӘЛ (МОЛЛА БӘДӘЛ, СӘФИАБАД, РӘ-
ҲИМАБАД, 1946-чы илдән ЈЕҒЕГНУТ)—Ермәнистан
ССР Ноктемберјан рајонунда, рајон мәркәзиндән 12 км
чәнуб-шәргдә, азербайчанлылар јашамыш кәнд. 1873-чү
илдә 300, 1906-чы илдә 335, 1914-чү илдә 341 нәфәр азербайчанлы әһалиси олуб. 1918-чи илдә кәнд бүтүнлүклә дағыдылмыш, әһалинин хејли һиссәси һәлак олмушдур. Сағ галаңлардан һеч ким бир даһа бу кәндә гајытмамышдыр. Түркіјәдән кәлән ермәниләр кәндә сәһиб олмушлар.

128. БӘРИАБАД (1991-чи илдән БАРЕПАТ)—Ермәнистан ССР Красносело рајонунда, рајон мәркәзиндән 21 км шимал-гәрбдә, Ичеван-Красносело јолунун чәнуб тәрәфиндә азербайчанлылар јашамыш кәнд. 1897-чи илдә 111, 1926-чы илдә 91, 1931-чи илдә 109, 1939-чу илдә 102, 1959-чу илдә 205 нәфәр азербайчанлы әһалиси олуб. 1960-чы илдә Әмирхејир кәнди илә бирләшдирилмишди. (1988-чи ил фачиәси.)

129. БЗОВАНД (АХУНД БЗОВАНД, 1945-чи илдән БЕРДИК)—Ермәнистан ССР Арташат рајонунда, рајон мәркәзиндән 9 км шимал-шәргдә азербайчанлылар јашамыш кәнд. 1831-чи илдә 137, 1897-чи илдә 341, 1907-чи илдә 322, 1914-чү илдә 385 нәфәр азербайчанлы, 1926-чы илдә 172 нәфәр азербайчанлы, 19 нәфәр ермәни. (1918—20 чи илләр фачиәси.) Ермәниләр бураја Хождан вә Салмастан кәлмишләр. Азербайчанлы әһали 1940-чы илләрдә кәнддән чыхарылмышдыр.

130. БИЛӘК (АШАҒЫ ЗИРӘК)—Ирәван губернијасы Шәрур-Дәрәләјез гәзасында, Зирәк чајы сәһилиндә, индики Әзизбәјов рајонунда, Кечуд су анбарындан 3—4 км мәсафәдә, шимал-шәрг истигамәтиндә харабалыгла-ры галмыш кәнд. 1873-чү илдә 244, 1897-чи илдә 357, 1914-чү илдә 536 нәфәр азербайчанлы әһалиси олуб. Кәнд 1918-чи илдә дағыдылмыш, јенидән бәрпа олунмамышдыр.

131. БИНА ЈЕРИ—Јелизаветпол губернијасы Зәнкә-зур гәзасындакы Бајандур кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Корус рајону әразисиндә) азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1897-чи илдә 151, 1905-чи илдә 108, 1914-чү илдә 166 нәфәр азербайчанлы. 1918—20-чи илләр фачиәси заманы кәнд дағыдылмышдыр.

132. БИТЛИЧӘ (1945-чи илдән БАРТСРАВАН)—

Ермәнистан ССР Арташат районунда, Арташат шәһәрindən 15 км шималда, Азад чајынын сағ саһилиндә азербайчанлылар јашамыш кәнд. 1914-чү илдә 198, 1931-чи илдә 85 нәфәр азербайчанлы әһалиси олуб. Онлар 1940-чы илләрдә Азербайчана көчүрүлүбләр. Кәнд ермәниләрлә мәскунлашыб.

133. БЫҒЛЫ (БЫҒЛЫ НҮСЕЈН САРАЧЛЫ)—Ирэван губернијасы Нор-Баязет гәзасында (индики Севан району әразисиндә кәндиң харабалыглары галмышдыр) азербайчанлылар јашамыш кәнд. Нор-Баязет районундакы Ағзыбир (Лчап) кәндиңдән Севан району истига мәтиндә 14—15 км мәсафәдә, Севан көлү саһилиндә јерләширди. Әһалиси 1831-чи илдә 26, 1873-чү илдә 356, 1897-чи илдә 646, 1906-чы илдә 658, 1914-чү илдә 846, 1931-чи илдә 53 нәфәр азербайчанлы. Онлар кәнди 1930-чү илләрин сонларында тәрк етмишләр. (1918—20-чи илләр фачиәси). Кәнд ләғв олуңмушдур.

134. БОЗГАЛА (ШИНДИЛӘР)—Ермәнистан ССР Амасија районунда азербайчанлылар јашамыш кәнд. 1908-чи илдә 139, 1914-чү илдә 159, 1926-чы илдә 55, 1931-чи илдә 94, 1939-чү илдә 104 нәфәр азербайчанлы әһалиси олуб. Кәнд 1940-чы илдә ләғв едилмишир.

135. БОЗКОСА—Ирэван губернијасы Ирәван гәзасында Баш-Кәрни кәнд ичмасы тәркибиндә, Үчтәпәләр дағы этәјиндә (Ермәнистан ССР Котажк району әразисиндә. Ашағы Кохт кәнд советлији тәркибиндә) азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1873-чү илдә 99, 1886-чы илдә 141, 1905-чи илдә 154, 1914-чү илдә 225 нәфәр азербайчанлы. 1918-чи илдә кәнд дағыдылмыш, 1931-чи илдә әһалинин сијаһыјаалынмасындан сонра бәрпа олуңмуш, 1940-чы илләрдә ләғв едилмишир.

136. БУҒАКАР—Ермәнистан ССР Меґри районунда, район мәркәзиндән 12 км шимал-шәргдә, Меґри чајынын сол саһилиндә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1897-чи илдә 139, 1908-чи илдә 194, 1914-чү илдә 96, 1922-чи илдә 44, 1931-чи илдә 41, 1939-чү илдә 53 нәфәр азербайчанлы. Кәнд 130-чү илләрдә ләғв едилиб, әһалиси Леһваз кәндиңә көчүрүлмүшдү.

137. БУЛАХЛАР—Ермәнистан ССР Әзизбәјов районунда, һер-һер кәндиңдән 4 км чәнубда, булагларла әһа-тә олуңмуш тәпәдә јерләшән кәнд. 1906-чы илдә 130, 1914-чү илдә 132, 1931-чи илдә 63 нәфәр азербайчанлы әһалиси олуб. Әһалинин Азербайчана көчүрүлмәси илә әлагәдар кәнд 1949-чү илдә ләғв едилмишир.

138. БУРЧАЛЫ—Ермәнистан ССР Гафан районунда, Качаран шәһәрindən 3 км чәнуб-гәрбдә азербайжанлылар јашамыш кәнд. 1914-чү илдә 97, 1931-чи илдә 93 нәфәр азербайжанлы әһалиси олуб. Качаран комбинатынын кенішләзмәси илә әлагәдар кәнд ләгв едимишдир.

139. БҮЛБҮЛҮЛҮЛАН (КАҺА)—Ирәван губернијасы Шәрур-Дәрәләјәз гәзасындакы Кешишкәнд кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Јеғегнадзор району әра зисиндә) азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 67, 1905-чи илдә 398, 1914-чү илдә 378 нәфәр азербайжанлы. 1918—1920-чи илләр фачиесиндән сонра кәнд ләгв олунмушдур.

140. БЧНИ (БЖНИ)—Ермәнистан ССР Граздан районунда, район мәркәзиндән 13 км чәнуб-гәрбдә азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 232, 1873-чү илдә 426, 1905-чи илдә 826, 1914-чү илдә 1176, 1931-чи илдә 64 нәфәр азербайжанлы. Кәнддә 1831-чи илдә Түркијәнин Гарс вилајәтиндән вә Ирандан кәлән ермәниләр дә јашамышдыр. (1918—1920-чи илләр фачиәси.) Азербайжанлылар кәнди 1930-чу илләрдә тәрк етмишләр.

141. ВАГУДИ—Ермәнистан ССР Сисјан районнда, район мәркәзиндән 9 км чәнуб-шәргдә, азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыг вә әкинчиликлә мәшғул иди. Орта мәктәби, клубу, китабханасы вар иди. Әһалиси 1907-чи илдә 395, 1914-чү илдә 870 нәфәр азербайжанлы, 1931-чи илдә 436 нәфәр азербайжанлы, 322 нәфәр ермәни. (1918—1920-чи илләр вә 1988-чи ил фачиәләри.)

142. ВАРТАНАДЗОР 1-чи (ВАРТАНИЗУР, ВАРТАНАЗУР, ВАРДАНАДЗОР)—Ермәнистан ССР Меғри районунда, Меғри чајынын орта ахынынын сол саһилиндә, район мәркәзиндән 9 км шимал-шәргдә, азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси, 1906-чы илдә 439, 1914-чү илдә 1053, 1931-чи илдә 243 нәфәр азербайжанлы. Мәктәби, китабханасы, һәким мәнтәгәси вар иди. (1918—1920-чи илләр дә 1988-чи ил фачиәләри.)

143. ВАРТАНАДЗОР 2-чи—Зәнкәзур гәзасында (Ермәнистан ССР Меғри районунда), Вартанадзор кәнди јахынлығында азербайжанлылар јашамыш кәнд. 1906-чы илдә 951 нәфәр азербайжанлы әһалиси олуб. Сонракы илләрдә кәндин рәсми сәнәдләрдә ады чәкилмир.

144. ВАРТАНЕС (ВАРДАНЕС)—Ермәнистан ССР Јеғегнадзор районунда, һешин чајы саһилиндә азербайжанлылар јашамыш кәнд. 1906-чы вә 1914-чү илләрдә

176, 1931-чи илдә 80 нәфәр азербайҗанлы әһалиси олуб. Кәнд 1940-чы илләрдә ләгв едилмиш, әһали Азербайҗана көчүрүлмүшдүр.

145. ВАРТАНЛЫ—Гарс вилајәти Шоракәл мөнтәгәсиндә. Кимли кәнд ичмасында (Ермәнистан ССР Ахурҗан рајону эразисиндә) азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1886-чы илдә 586, 1905-чи илдә 724, 1914-чү илдә 1039 нәфәр азербайҗанлы. 1918-чи илдән сонра кәндин ады рәсми сәнәдләрдә чәкилмир.

146. ВАРТАНЛЫ (ВАРДАНЛЫ)—Ермәнистан ССР Гугарк рајонунда кәнд. 1905-чи илдә 217 нәфәр азербайҗанлы, 201 нәфәр ермәни, 1914-чү илдә 786 нәфәр азербайҗанлы, 729 нәфәр ермәни, 1931-чи илдә 220 нәфәр азербайҗанлы, 918 нәфәр ермәни, 6 рус әһалиси олуб. Азербайҗанлы әһали 1940-чы илдә кәнди тәрк едибләр. Кәнд Кировакан шәһәринин гәсәбәсинә чеврилиб.

147. ВАҢРАВАР (ВАГРОВАР)—Ермәнистан ССР Меҗри рајонунда, рајон мәркәзиндән 6 км шимал-гәрбдә, Ваһравар чајы саһилиндә кәнд. Әһали әкинчилик вә һејвандарлыгла мәшғул олуб. 1905-чи илдә 258 нәфәр азербайҗанлы, 1931-чи илдә 64 нәфәр азербайҗанлы, 300 нәфәр ермәни әһалиси олуб. (1905-чи вә 1988-чи ил фачиәләри.)

148. ВЕДИ (ВЕДИ УЛҖА, БӨЈҮК ВЕДИ)—Ермәнистан ССР Веди (Арарат) рајонунда шәһәр типли гәсәбә (1963-чү илдән), Веди чајынын сағ саһилиндә, Ајгаван дәмир јолу стансијасындан 7 км мәсафәдә. Инди Арарат рајонунун мәркәзидир. 1831-чи илдә бурада 799, 1905-чи илдә 2387 нәфәр азербайҗанлы, 36 нәфәр күрд, 1914-чү илдә 2464 нәфәр азербайҗанлы әһалиси олуб. 1931-чи илдә исә 1254 нәфәр азербайҗанлы, 214 нәфәр ермәни вар иди. 1918—1920-чи илләр фачиәсиндән сағ галан азербайҗанлы әһали 1940-чы илләрдә бураны тәрк етмишдир.

149. ВӘРМӘЗҖАР (ВАРМАЗҖАР, 1946-чы илдән АРЕВАШАД)—Ермәнистан ССР Ечмиадзин рајонунда, рајон мәркәзиндән 12 км чәнуб-шәртдә, Јереван-Ечмиадзин јолунун сол тәрәфиндә кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 61, 1873-чү илдә 236 нәфәр, әксәријјәти азербайҗанлы. Азербайҗанлылар бураны XX әсрин әввәлләриндә тәрк етмишләр. Ермәниләр 1828—1829-чу илләрдә Хојдан вә Салмастан кәлиб кәнддә мәскуплашмышлар.

150. ГАБАХЛЫ—Ермәнистан ССР Јеҗегнадзор рајонунда, рајон мәркәзиндән 16 км чәнуб-шәргдә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Говушуг һејвандарлыг совхозу

илә бирләшдирилмишди. Әһалиси 1831-чи илдә 33, 1905-чи илдә 614, 1914-чү илдә 614, 1931-чи илдә 330 нәфәр азәрбајчанлы. (1918—1920-чи илләр вә 1988-чи ил фачиәләри).

151. ГАБАХЛЫ—Ермәнистан ССР Әзизбәјов рајонунда азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1914-чү илдә 235, 1831-чи илдә 108 нәфәр азәрбајчанлы. Әһали 1948-чи илләрдә Азәрбајчана көчүрүлмүш, кәнд әразиси гоншу ермәни кәндләринин отлаг сәһәсинә чеврилмишдир.

152. ГАБАХЛЫ—Ермәнистан ССР Ахта (Һраздан) рајонунда азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 181, 1914-чү илдә 431, 1931-чи илдә 128 нәфәр азәрбајчанлы. Кәнд 1930-чу илләрдин сонунда ләғв едилмиш, әһали Азәрбајчана көчүрүлмүшдүр.

153. ГАЈАБАШ (ГАЈАБАШЫ, 1991-чи илдән КЕҒА-МАБАК)—Ермәнистан ССР Варденис рајонунда, рајон мәркәзиндән 8 км чәнуб-гәрбдә азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыг вә әкинчилиг сәһәсиндә чалышырды. 8 иллик мәктәби, клубу, китабханасы, һәким мәнтәгәси вар иди. Әһалиси 1906-чы илдә 219, 1914-чү илдә 240, 1931-чи илдә 356 нәфәр азәрбајчанлы. Кәнддә күрдләр дә јашамышдыр. (1988-чи ил фачиәси.)

154. ГАЈАЛЫ—Ирэван губернијасы Шәрур-Дәрәләјәз гәзасындакы Гндеваз кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Әзизбәјов рајону әразисиндә) азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 40, 1905-чи илдә 240, 1914-чү илдә 240 нәфәр азәрбајчанлы. 1918—1920-чи илләр фачиәсиндән сонра кәнддин ады сәнәдләрдә көстәрилмир.

155. ГАЈА ХАРАБА—Ирэван губернијасы Ирәван гәзасында, Кәнәкир кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Котәјк рајону әразисиндә) азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 29, 1905-чи илдә 106, 1914-чү илдә 174 азәрбајчанлы. 1918—1920-чи ил фачиәсиндән сонра кәнддин ады рәсми сәнәдләрдә көстәрилмир.

156. ГАЛАДИБИ—Кечмиш Ермәнистан ССР Веди (Арарат) рајонунда азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. 1940-чы илләрдә ләғв олунмуш Гарабағлар рајону әразисиндә иди. Әһалиси 1905-чи илдә 242, 1914-чү илдә 399, 1931-чи илдә 189 нәфәр азәрбајчанлы. (1918—1920-чи илләр фачиәси.) 1940-чы илләрдә әһалинин Азәрбајчана көчүрүлмәси илә әлагәдар кәнд ләғв олунмушдүр.

157. ГАЛАСАР (ГАЛАСЕР)—Ермәнистан ССР Јеґег-надзор рајонунда, рајон мәркәзиндән 17 км шимал-шәргдә, Јеґекис чајынын сағ саһилиндә, азербайчанлылар јашамыш кәнд. Говушуг һејвандарлыг совхозу илә бирләшдирилмишди. Әһалиси 1905-чи илдә 154, 1914-чү илдә 154, 1931-чи илдә 142 нәфәр азербайчанлы. (1988-чи ил фачиәси.)

158. ГАНЛЫ (ГАНЛЫ АЛЛАҢВЕРДИ, ГАМЫШЛЫ, ТОРФАВАН)—Ермәнистан ССР Варденис рајонунда, рајон мәркәзиндән 3 км шимал-гәрбдә азербайчанлылар јашамыш кәнд. 8 иллик мәктәби, китабханасы вар иди. Әһалиси 1831-чи илдә 99, 1905-чи илдә 445, 1914-чү илдә 476, 1931-чи илдә 287 нәфәр азербайчанлы. Әһали һејвандарлыг вә әкинчилик саһәсиндә чалышырды. (1918—1920-чи илләр вә 1988-чи ил фачиәләри.)

159. ГАРАБАҒЛАР (АШАҒЫ ГАРАБАҒЛАР, 1935-чи илдән ЧИМӘНКӘНД, 1978-чи илдән Уртсадзор)—Ермәнистан ССР Арарат рајонунда, рајон мәркәзиндән 7 км шәргдә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 1803 нәфәр азербайчанлы, 12 нәфәр күрд, 1914-чү илдә 1750 нәфәр азербайчанлы, 1931-чи илдә 663 нәфәр азербайчанлы, 178 нәфәр ермәни, 34 нәфәр күрд. Азербайчанлылар кәнди 1940-чы илләрдә Гарабағлар рајону ләғв едилдикдән, әрази Веди рајону табелијинә кечдикдән сонра тәрк етмишләр. (1918—1920-чи илләр фачиәси.)

160. ГАРАБАҒЛАР (ЈУХАРЫ ГАРАБАҒЛАР, ГАРАБАҒЛАР ВЕРИН)—Ермәнистан ССР Веди рајонунда, Ашағы Гарабағлар кәнди јахынлығында азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 420, 1914-чү илдә 426 нәфәр азербайчанлы. 1918—1920-чи илләр фачиәси заманы азербайчанлылар кәнддән говулмушлар. Кәнд 1930-чу илләрдә ләғв олунмушдур.

161. ГАРАБАШ—Ермәнистан ССР Гафан рајонунда азербайчанлылар јашамыш кәнд. 1931-чи илдә 49 нәфәр азербайчанлы әһалиси олуб. Кәнд 1930-чу илләрдә ләғв олунмушдур.

162. ГАРАБУЛАГ (1991-чи илдән ШАГИК)—Ермәнистан ССР Амасија рајонунда, Арпа көлү саһилиндә, рајон мәркәзиндән 33 км шимал-гәрбдә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Гузукәнд һејвандарлыг совхозу илә бирләшдирилмишди. Әһалиси 1905-чи илдә 295, 1914-чү илдә 382, 1931-чи илдә 94, 1970-чи илдә 295, 1914-чү ил 382, 1931-чи илдә 94, 1970-чи илдә 215 нәфәр азербайчанлы. (1988-чи ил фачиәси.)

163. ГАРАГАЈА—Ермәнистан ССР Јеґегнадзор рајонунда, рајон мәркәзиндән 25 км шимал-шәргдә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Күлүдүз (Күллүдүз) һејвандарлыг совхозу илә бирләшдирилмиши. Әһалиси 1906-чы вә 1914-чү илдә 177, 1931-чи илдә 140 нәфәр азербайҗанлы. (1988-чи ил фачиәси.)

164. ГАРАГАЈА (1991-чи илдән ДЗОРАВАНК)—Ермәнистан ССР Красносело рајонунда, Кедик чајынын сол саһилиндә, рајон мәркәзиндән 27 км шимал-гәрбдә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Мешәкәнд (1991-чи илдән Антарамег) һејвандарлыг совхозу илә бирләшдирилмиши. Әһалиси 1907-чи илдә 228, 1914-чү илдә 265, 1931-чи илдә 205 нәфәр азербайҗанлы. (1988-чи ил фачиәси.)

165. ГАРАГАЈА (ЈУХАРЫ ГАРАГАЈА)—Кечмиш Ермәнистан ССР Калинино рајонунда, рајон мәркәзиндән 12 км чәнуб-гәрбдә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Илмәзли һејвандарлыг совхозу илә бирләшдирилмиши. Әһалиси 1905-чи илдә 205 нәфәр, 1914-чү илдә 265 нәфәр, 1931-чи илдә 175 нәфәр азербайҗанлы. 1988-чи ил фачиәси.

166. ГАРАГАЈА (1918-чи илдән СЕВАБЕРД)—Ермәнистан ССР Қотајк (Абовјан) рајонунда, рајон мәркәзиндән 20 км гәрбдә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 759, 1914-чү илдә 860, 1931-чи илдә 60 нәфәр азербайҗанлы. (1918—1920-чи илләр фачиәси.) Азербайҗанлылар кәнди 1930-чу илләрдә тәрк етмишләр. 1918-чи илдә Гарс вилајәтиндән кәлән ермәниләр кәнддә мәскунлашмышлар.

167. ГАРАГАЈА—Ермәнистан ССР Ахта рајонунда (Дәрәчичәк маһалында, Тајчарых кәнди јахынлығында) азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 76, 1905-чи илдә 290, 1914-чү илдә 413, 1931-чи илдә 193 нәфәр азербайҗанлы. (1918—1920-чи илләр фачиәси.) Кәнд 1930-чу илләрдә ләғв олунмушдур.

168. ГАРАГЫШЛАГ (1978-чи илдән ДОСТЛУГ, 1991-чи илдән ҺАЈАНИСТ)—Ермәнистан ССР Масис рајонунда, рајон мәркәзиндән 8 км шимал-гәрбдә, Зәнки чајынын сағ саһилиндә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһали тәрәвәзчилик вә һејвандарлыгла мәшгул олурду. Әһалиси 1831-чи илдә 151, 1897-чи илдә 751, 1906-чы илдә 832, 1914-чү илдә 1123, 1931-чи илдә 850 нәфәр азербайҗанлы. (1988-чи ил фачиәси.)

169. ГАРАГОЈУН (ГАРАГОЈУНЛУ) — Ермәнистан ССР Гәмәрли (Арташат) рајонунда азербайҗанлылар

јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 72, 1906-чы илдә 432, 1914-чү илдә 439 нәфәр азербайчанлы, 1931-чи илдә 246 нәфәр азербайчанлы, 30 нәфәр ермәни. Ермәниләр әсримизин әввәлләриндә кәлмишләр. Кәнд 1930-чу илин сонларында ләғв олунмушдур.

170. ГАРАГОЈУНЛУ (КИЧИК ГАРАГОЈУНЛУ)— Ермәнистан ССР Варденис рајонунда, рајон мәркәзиндән 14 км чәнуб-гәрбдә азербайчанлылар јашамыш кәнд Әһалиси 1905-чи илдә 253, 1931 чи илдә 209 нәфәр азербайчанлы. Кәнд Бөјүк Гарагојун кәнди влә бирләшдирилмишиди.

171. ГАРАГОЈУНЛУ (ЕЛЛИЧӘ ГАРАГОЈУН, БӨЈҮК ГАРАГОЈУН. 1935-чи илдән ӘЗИЗЛИ, 1991-чи илдән НОРАБАК)—Ермәнистан ССР Варденис рајонунда, рајон мәркәзиндән 15 км чәнуб-гәрбдә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыг вә әкинчиликлә мәшғул иди. 8 иллик мәктәби, клубу, китабханасы, һәким мәнтәгәси вар иди. Әһалиси 1831-чи илдә 379, 1897-чи илдә 591, 1905-чи илдә 505, 1914-чү илдә 439, 1926-чы илдә 447, 1931-чи илдә 483, 1970-чи илдә 1140, 1979-чу илдә 1407 нәфәр азербайчанлы. (1988-чи ил фачиәси.)

172. ГАРАДАҒЛЫ (1935-чи илдән ДЗАХКАШЕН, 1967-чи илдән МРҚАВАН)—Ермәнистан ССР Арташат рајонунда, рајон мәркәзиндән 10 км шимал-гәрбдә, Јереван-Арташат јолу үстүндә азербайчанлылар јашамыш кәнд. 1831-чи илдә 128, 1905-чи илдә 496, 1914-чү илдә 481, 1931-чи илдә 115 нәфәр азербайчанлы. Азербайчанлылар кәнди 1940-чы илдә тәрк етмишләр. Ермәниләр бураја 1831-чи илдә Ирандан кәлмишләр.

173. ГАРАИМАН (1935-чи иләдәк ОҒРУЧА, 1978-чи илдән СОВЕТКӘНД, 1991-чи илдән ҚАХАКИ)—Ермәнистан ССР Варденис рајонунда, рајон мәркәзиндән 13 км шимал-шәргдә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Севан дағ силсиләсинин чәнуб-шәрг этәјиндә јерләшир. Әһали әкинчилик вә һејвандарлыгла мәшғул иди. Орта мәктәби, мәдәнијјәт еви, рабитә говнағы, һәким мәнтәгәси вар иди. Әһалиси 1831-чи илдә 207, 1897-чи илдә 569, 1905-чи илдә 1033, 1914-чү илдә 746, 1931-чи илдә 652 нәфәр азербайчанлы. (1988-чи ил фачиәси.)

174. ГАРАИСА (1991-чи илдән МЕҒВАҺОВИД)—Ермәнистан ССР Калинин (1991-чи илдән Ташир) рајонунда, рајон мәркәзиндән 10 км чәнуб-гәрбдә, азербайчанлылар јашамыш кәнд. Илмәзли һејвандарлыг совхозу влә бирләшдирилмишиди. Ибтидан мәктәби, һәким

мэнтэгэси вар иди. 1988-чи илдэ 196 нэфэр азербайжанлы эһалиси олуб. (1988-чи ил фачиэси.)

175. ГАРАКИЛИСЭ (1935-чи илдэн АХУРИК, ГАРАКИЛИСЭ ТҮРКИ, ТҮРК ГАРАКИЛИСЭСИ)—Ермәнистан ССР Ахурјан рајонунда, рајон мәркәзиндән 15 км аралы чәнуб-гәрбдә, Ленинанкан шәһәриндән 5 км мәсафәдә азербайжанлылар јашамыш кәнд. Эһалиси 1886-чы илдә 410, 1897-чи илдә 484, 1905-чи илдә 518, 1907-чи илдә 554, 1914-чү илдә 911 нэфәр азербайжанлы, 1918-чи илдә кәнд дағыдылмыш, азербайжанлы эһали говулмушдур. Мушдан, Сосундан, Хојдан, Гарсдан кәлән ермәниләр бурада мәскунлашмыш, јени кәнд салмышлар. Түрк Гаракилисеси кәндинин харабалыглары сон вахтларәдәк галырды.

176. ГАРАЛАР—Ирәван губернијасы Шәрур-Дәрәләјәз гәзасында, Мартирос кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Әзизбәјов рајону әразисиндә) азербайжанлылар јашамыш кәнд. Эһалиси 1831-чи илдә 49, 1905-чи илдә 108, 1914-чү илдә 105 нэфәр азербайжанлы. 1918—1920-чи илләр фачиәсиндән сонра сәнәдләрдә кәндин ады көстәрилмир.

177. ГАРАЛАР (1978-чи илдән АРАЛЕЗ)—Ермәнистан ССР Веди (Арарат) рајонунда рајон мәркәзиндән 8 км чәнуб-шәргдә, азербайжанлылар јашамыш кәнд. Эһалиси 1831-чи илдә 49, 1897-чи илдә 557, 1906-чы илдә 257, 1931-чи илдә 297 нэфәр азербайжанлы. (1918—1920-чи илләр фачиәси.) 1931-чи илдә бурада 292 нэфәр ермәни эһалиси вар иди. Онлар бураја 1915-чи илдә Ван вилајәти Лезк кәндиндән кәлмишләр.

178. ГАРАНАМАЗ (1935-чи илдән ЈЕНИ ЈОЛ, 1991-чи илдән АҒВОРИК)—Ермәнистан ССР Амасија рајонунда, рајон мәркәзиндән 15 км шимал-шәргдә азербайжанлылар јашамыш кәнд. Ири гојунчулуг вә гарамал тәсәррүфаты вар иди. Орта мәктәб, клуб, китабхана, һәким мән-тәгәси фәалијәт көстәрирди. Эһалиси 1907-чи илдә 459, 1914-чү илдә 541, 1931-чи илдә 475, 1979-чу илдә 1072 нэфәр азербайжанлы. (1988-чи ил фачиәси.)

179. ГАРАТГА—Ермәнистан ССР Гафан рајонунда, рајон мәркәзиндән 10 км шимал-шәргдә азербайжанлылар јашамыш кәнд. Норашеник һејвандарлыг совхозу илә бирләшдирилмишди. 1931-чи илдә 125 нэфәр азербайжан-лә эһалиси вар иди. (1988-чи ил фачиәси.)

180. ГАРАТӘПӘ—Ирәван губернијасы Ирәван гәза-

сындакы Иманшаллы кэнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Масис рајону эразисиндә) азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 49, 1905-чи илдә 59, 1914-чү илдә 89 нәфәр азәрбајчанлы. 1918—1920-чи илләрдәки фачиәдән сонра рәсми сәнәдләрдә ады көстәрилмир.

181. ГАРАТОРПАГ—Ирәван губернијасы, Ирәван гәзасындакы Армик кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Веди рајону, Гарабағлар бөлкәсиндә) азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 398, 1914-чү илдә 400, 1931-чи илдә 64 нәфәр азәрбајчанлы. (1918—1920-чи илләр фачиәси.) Кәнд 1930-чу илләрдә ләғв олунмушдур.

182. ГАРАХАЧ (1978-чи илдән ЛУСАШОҒ)—Ермәнистан ССР Веди рајонунда, рајон мәркәзиндән 24 км чәнуб-шәргдә азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 94, 1821-чи илдә 786, 1905-чи илдә 430, 1914-чү илдә 430, 1931-чи илдә 13 нәфәр азәрбајчанлы. (1918—1920-чи илләр фачиәси.) 1940-чы илдән сонра ермәниләр мәскунлашыблар.

183. ГАРАҢАМЗАЛЫ (ГАРАҢӘМЗӘЛИ, ГАРА ГӘМЗӘЛИ, 1946-чы илдән БУРАСТАН)—Ермәнистан ССР Арташат рајонунда, рајон мәркәзиндән 4 км шимал-гәрбдә кәнд. 1831-чи илдә 55, 1905-чи илдә 244, 1914-чү илдә 301, 1931-чи илдә 165 нәфәр азәрбајчанлы. Азәрбајчанлылар кәнди 1930-чу илләрин сонунда тәрк етмишләр. Јахынлыгда јерләшән Тамамлы кәнди Гараһамзалы кәнди илә бирләширилмишдир. Тамамлыда 1905-чи илдә 27 нәфәр азәрбајчанлы олмушду. Бирләширилмиш кәндләр Бурастан адланмышдыр. Ермәниләр бураја 1829—1830-чу илләрдә Ирандан кәлмишләр.

184. ГАРАЧАНТА (1935-чи илдән ӘЗИЗБӘЈОВ, 1991-чи илдән АРЕГНАДЕМ)—Ермәнистан ССР Амәсија рајонунда, рајон мәркәзиндән 6 км чәнуб-гәрбдә, Күмрү-Амәсија јолунун сол тәрәфиндә азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыг вә әкинчилик сәһәсиндә чалышырды. Орта мәктәби, клубу, китабханасы, һәким мән-тәгәси вар иди. Әһалиси 1897-чи илдә 440, 1905-чи илдә 665, 1914-чү илдә 729, 1931-чи илдә 692, 1959-чу илдә 803, 1980-чи илдә 1940 нәфәр азәрбајчанлы. (1988-чи ил фачиәси.)

185. ГАРАЧИМӘН (1991-чи илдән ДИСТМАЈРИ)—Ермәнистан ССР Гафан рајонунда, рајон мәркәзиндән 4

км шимал-гәрбдә азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Сү-
ник һејвандарлыг совхозу илә бирләшдирилмишди. 8 ил-
лик мәктәби, клубу, китабханасы вар иди. Әһалиси 1907-
чи илдә 376, 1914-чү илдә 216, 1931-чи илдә 212 нәфәр
азәрбајчанлы. (1988-чи ил фачиәси.)

186. ГАРАЧАЛАР — Ирәван губернијасы Ечмиадзин
гәзасындакы Кош кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан
ССР Әштәрәк рајону әразисиндә). Алакөз дағынын чәнуб
этәјиндә азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-
чи илдә 104, 1905-чи илдә 360, 1914-чү илдә 360 нәфәр
азәрбајчанлы. 1918—1920-чи ил фачиәсиндән сонра кәнд-
дә азәрбајчанлылар јашамасы гејд олунмамышдыр. Ер-
мәниләр бураја 1918-чи илдән кәлмишләр. 1931-чи илдә
243 нәфәр ермәни. Кәнд 1940-чы илләрдә ләғв олунмуш-
дур.

187. ГАРАЧӨРӘН (бә'зи мәнбәләрдә **ГАРАЧЕЈРАН**
кими дә јазылыб. 1946-чы илдән **АРАКЈУҒ**) — Ермәнистан
ССР Наири (әввәлләр Әштәрәк) рајонунда, рајон мәр-
кәзиндән 10 км шималда азәрбајчанлылар јашамыш кәнд.
Әһалиси 1831-чи илдә 162, 1905-чи илдә 395, 1914-чү илдә
494, 1931-чи илдә 14 нәфәр азәрбајчанлы. 1918—1920-чи
илләр фачиәсиндә сағ галанлар 1930-чу илләрдә кәндән
чыхыблар. Ермәниләр бураја 1878-чи илдә вә 1914—1922-
чи илләрдә Түркијөнин Бајазет гәзасыны Аразан кән-
диндән, һабелә Гарсдан, Игдирдән вә башга јерләрдән
кәлмишләр. 1905-чи илдә бурада 550 нәфәр ермәни,
1931-чи илдә исә 1183 нәфәр ермәни, 1 нәфәр рус әһалиси
өлмушдур.

188. ГАРҒАГОВМАЗ (**ЈУХАРЫ ГАРҒАГОНМАЗ**,
1946-чы илдән **ВЕРИН САСУНАШЕН**) — Ермәнистан
ССР Талин рајонунда, Арагадз дағынын чәнуб-гәрб этә-
јиндә, рајон мәркәзиндән 10 км чәнуб-шәргдә азәрбај-
чанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 49, 1905-
чи илдә 394, 1914-чү илдә 394 нәфәр азәрбајчанлы.
1918—1920-чи илләр фачиәсиндән сонра кәндә азәрбај-
чанлыларын јашамасы гејд олунмамышдыр. Ермәниләр
бураја 1915-чи илдән сонра кәлмишләр.

189. ГАРҒАГОВМАЗ (Ашағы **ГАРҒАГОНМАЗ**, 1946-
чы илдән **НЕРҚИН САСУНАШЕН**) — Ермәнистан ССР
Талин рајонунда, Арагадз дағынын гәрб этәјиндә, рајон
мәркәзиндән 9 км мәсафәдә азәрбајчанлылар јашамыш
кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 235, 1914-чү илдә 235 нәфәр
азәрбајчанлы. 1918—1920-чи илләр фачиәсиндән сонра

кәндә азәрбајчанлыларын јашамасы гејд олунмамышдыр. Ермәниләр бураја 1915-чи илдә Сасундан, Тарондан, Мушдан кәлмишләр. 1931-чи илдә 452 нәфәр ермәни олуб.

190. ГАРФАБАЗАР (1965-чи илдән **ҺАЈКАШЕН**)—Ермәнистан ССР Ечмиадзин рајонунда, рајон мәркәзиндән 12 км чәнуб-шәргдә азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1897-чи илдә 602, 1905-чи илдә 688, 1914-чү илдә 618, 1931-чи илдә 168 нәфәр азәрбајчанлы. 1918—1920-чи илләр гырғынындап сағ галап әһали Азәрбајчана көчүрүлмүшдүр. Ермәниләр бураја 1940-чы илләрдә кәлмишләр.

191. ГАРХУН (**ЈУХАРЫ ГАРХУН**, 1946-чы илдән **ЧРАРАД**)—Ермәнистан ССР Ечмиадзин рајонунда, рајон мәркәзиндән 9 км чәнубда, азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Бөлкәјә хидмәт едән дәмирјол стансијасы бурада јерләшир. Әһалиси 1831-чи илдә 462, 1897-чи илдә 991, 1905-чи илдә 1153, 1914-чү илдә 1304 нәфәр азәрбајчанлы. 1918—1920-чи илләр фачиәсиндән сонра кәндә азәрбајчанлыларын јашамасы гејдә алынмамышдыр. Онларын хејли һиссәси һәлак олмушдүр. Кәндә Сүрмәли гәзасындан кәлән ермәниләр мәскунлашмышлар.

192. ГАРХУН (**АШАҒЫ ГАРХУН**, **ШӘРИФАБАД**, 1946-чы илдән **АРАКС**)—Ермәнистан ССР Ечмиадзин рајонунда, рајон мәркәзиндән 16 км чәнубда азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 318, 1897-чи илдә 586, 1905-чи илдә 568, 1914-чү илдә 595, 1931-чи илдә 212 нәфәр азәрбајчанлы. (1918—20-чи илләр фачиәси.) Ермәниләр бураја 1915—1920-чи илләрдә Сүрмәли гәзасынын (Араз чајынын сағ саһили, индики Түркиядән) кәлмишләр. Азәрбајчанлылар кәнди 1940-чы илләрдә тәрк етмишләр.

193. ГАФАН—Ермәнистан ССР-дә шәһәр, ејни адлы рајонун мәркәзи. Әһалиси ермәниләр, руслар, азәрбајчанлылар. 1931-чи илдә 1746 нәфәр ермәни, 151 нәфәр рус, 101 нәфәр азәрбајчанлы. 1959-чу илдә 2384 нәфәр, 1970-чи илдә 3596 нәфәр (үмуми шәһәр әһалисинин 11,4 вә 12 фанзи) азәрбајчанлы. 1988-чи илдә тәгрибән 7000 нәфәр азәрбајчанлы. Онлар шәһәр мүәссисәләриндә садә ишләрдә чалышырдылар. (1988-чи ил фачиәси.)

194. ГАФАРЛЫ—Ирэван губернијасы Ирэван гәзасындакы Оғурбәјли кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Арташат рајону әразисиндә) азәрбајчанлылар

1978-чи илдән ГРИБОЈЕДОВ) — Ермәнистан ССР Ечмиадзин рајонунда, рајон мәркәзиндән 6 км чәнуб-гәрбдә, азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 284, 1873-чү илдә 676, 1906-чы илдә 768, 1914-чү илдә 887 нәфәр азербайчанлы, 1931-чи илдә 294 нәфәр азербайчанлы, 446 нәфәр ермәни. (1918—20-чи илләр фачиәси.) Ермәниләр бураја 1920-чи илдә Түркијәнин Игдир вилајәтиндән кәлмишләр.

71. АРАЛЫХ (1945-чи илдән ЈЕРАЗГАВОРС) — Ермәнистан ССР Ахурјан рајонунда, рајон мәркәзиндән 18 км чәнуб-гәрбдә, Арпа чајы саһилиндә, азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 501, 1907-чи илдә 441, 1914-чү илдә 510 нәфәр азербайчанлы. Азербайчанлылар кәнддән 1918-чи илләрдә говулмушлар. Ермәниләр бураја 1921-чи илдә Јеразгаворс вә Мшо Ардонк кәндләриндән кәлмишләр.

72. АРАМЛЫ (НАРАМЛЫ) — Ирәван губернијасы Ечмиадзин гәзасында (индики Ечмиадзин рајону эразисиндә) азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 17, 1873-чү илдә 46, 1886-чы илдә 63, 1906-чы илдә 84, 1914-чү илдә 102 нәфәр азербайчанлы. Әһали экинчилик вә һејандарлыгла мәшғул иди. 1917-чи илин сонларында дағыдылмыш, јенидән бәрпа олунмамышдыр.

73. АРБАТ — Ермәнистан ССР Масис рајонунда, рајон мәркәзиндән 20 км шимал-гәрбдә кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 264 нәфәр азербайчанлы, 1828—29-чу илләрдә Иранын ермәниләр јашајан вилајәтләриндән кәчүрүлүб кәтирилән 127 нәфәр ермәни вар иди. 1873-чү илдә 497, 1905-чи илдә 754, 1914-чү илдә 780 нәфәр азербайчанлы. 1931-чи илдә 356 нәфәр азербайчанлы, 263 нәфәр кәлмә ермәни. (1918—20-чи илләр фачиәси.) Азербайчанлы әһали 1948—50-чи илләрдә Азербайчана кәчүрүлмүшдүр.

74. АРДАНЫШ (АДАТӘПӘ) — Ермәнистан ССР Красносело рајонунда, рајон мәркәзиндән 13 км чәнубдә, Севан көлү саһилиндә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејандарлык вә экинчиликлә мәшғул олурду. Орта мәктәб, клуб, китабхана, һәким мәнтәгәси вар иди. Әһалиси 1831-чи илдә 119, 1897-чи илдә 788, 1906-чы илдә 1000, 1914-чү илдә 1209, 1931-чи илдә 1246, 1979-чу илдә 2037 нәфәр азербайчанлы. (1988-чи ил фачиәси.)

75. АРДАРАС (АРДАРАЗ, АРДАЛАС) — Ермәнистан ССР Јефегнадзор рајонунда, Јелпин кәндиндән, 5 км гәрбдә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 30, 1973-чү илдә 219, 1905-чи илдә 353, 1916-чы илдә

1978-чи илдән ГРИБОЈЕДОВ) — Ермәнистан ССР Ечмиадзин рајонунда, рајон мәркәзиндән 6 км чәнуб-гәрбдә, азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 284, 1873-чү илдә 676, 1906-чы илдә 768, 1914-чү илдә 887 нәфәр азербайчанлы, 1931-чи илдә 294 нәфәр азербайчанлы, 446 нәфәр ермәни. (1918—20-чи илләр фәчиәси.) Ермәниләр бураја 1920-чи илдә Түркіјәннин Игдир вилајәтиндән кәлмишләр.

71. АРАЛЫХ (1945-чи илдән ЈЕРАЗГАВОРС) — Ермәнистан ССР Ахурјан рајонунда, рајон мәркәзиндән 18 км чәнуб-гәрбдә, Арпа чајы саһилиндә, азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 501, 1907-чи илдә 441, 1914-чү илдә 510 нәфәр азербайчанлы. Азербайчанлылар кәнддән 1918-чи илләрдә говулмушлар. Ермәниләр бураја 1921-чи илдә Јеразгаворс вә Мшо Ардонк кәндләриндән кәлмишләр.

72. АРАМЛЫ (НАРАМЛЫ) — Ирәван губернијасы Ечмиадзин гәзасында (индики Ечмиадзин рајону эразисиндә) азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 17, 1873-чү илдә 46, 1886-чы илдә 63, 1906-чы илдә 84, 1914-чү илдә 102 нәфәр азербайчанлы. Әһали экинчилик вә һејандарлыгла мәшғул иди. 1917-чи илин сонларында дағыдылмыш, јенидән бәрпа олунмамышдыр.

73. АРБАТ — Ермәнистан ССР Масис рајонунда, рајон мәркәзиндән 20 км шимал-гәрбдә кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 264 нәфәр азербайчанлы, 1828—29-чу илләрдә Иранын ермәниләр јашајан вилајәтләриндән кәчүрүлүб кәтирилән 127 нәфәр ермәни вар иди. 1873-чү илдә 497, 1905-чи илдә 754, 1914-чү илдә 780 нәфәр азербайчанлы. 1931-чи илдә 356 нәфәр азербайчанлы, 263 нәфәр кәлмә ермәни. (1918—20-чи илләр фәчиәси.) Азербайчанлы әһали 1948—50-чи илләрдә Азербайчана кәчүрүлмүшдүр.

74. АРДАНЫШ (АДАТӘПӘ) — Ермәнистан ССР Красносело рајонунда, рајон мәркәзиндән 13 км чәнубдә, Севан көлү саһилиндә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејандарлык вә экинчиликлә мәшғул олурду. Орта мәктәб, клуб, китабхана, һәким мәнтәгәси вар иди. Әһалиси 1831-чи илдә 119, 1897-чи илдә 788, 1906-чы илдә 1000, 1914-чү илдә 1209, 1931-чи илдә 1246, 1979-чу илдә 2037 нәфәр азербайчанлы. (1988-чи ил фәчиәси.)

75. АРДАРАС (АРДАРАЗ, АРДАЛАС) — Ермәнистан ССР Јефегнадзор рајонунда, Јелпин кәндиндән, 5 км гәрбдә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 30, 1973-чү илдә 219, 1905-чи илдә 353, 1916-чы илдә

507, 1931-чи илдә 151 нәфәр азербайҗанлы. (1918—20-чи илләр фачисси.) Кәнд 1940-чы илләрдә ләғв олунмуш, әһали Азербайҗана көчүрүлмүшдүр. Әрази Желлин кән-пинин мал-гарасы үчүн отлаг саһәсинә чеврилмишдир.

76. АРЕВИК НОР (1931-чи иләдә КҮЛ, ХУЛ, ЫУЛ)—Ермәнистан ССР Меғри рајонунда, рајон мәркәзиндән 14 км шимал-гәрбдә, Меғри чајынын сағ саһилиндә кәнд. 1831-чи илдә 6 нәфәр азербайҗанлы. 1897-чи илдә 60, 1926-чы илдә 135, 1959-чу илдә 139 нәфәр, әксәријјәти азербайҗанлы. Кәнд 1960-чы илләрдә ләғв олунмушдур.

77. АРЗАЛАР—Ермәнистан ССР Арташат рајонунда, Арарат шәһәриндән 25 км чәнуб-шәргдә, Мил чајынын вадисиндә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһали 1950-чи илләрдә Азербайҗана көчүрүлдүкдән сонра кәнд ләғв едилмишдир.

78. АРЗАКӘНД (ӘРЗӘКӘНД, 1968-чи илдән АРЗАКАН)—Ермәнистан ССР Граздан рајонунда, Граздан шәһәриндән 15 км шимал-гәрбдә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 33, 1905-чи илдә 593, 1914-чү илдә 786 нәфәр азербайҗанлы. 1918—20-чи илләр фачиссиндән сонра кәнддә азербайҗанлыларын јашамасы гәјдә алынмамышдыр. Ермәниләр бураја 1828—30-чу илләрдә Макудан, Хојдан, Бајазетдән вә Мушдан кәлмишләр. 1931-чи илдә 1422 нәфәр ермәни вар иди.

79. АРЗНИ (АРЗНИ АЈСОРИК, ӘРЗНИ, САРЧАЛЫ)—Ермәнистан ССР Абовјан (1990-чы илдән јенидән Котажк) рајонунда, Граздан чајынын сол саһилиндә кәнд. Индики Арзни курорт шәһәри илә бирләшдирилиб. 1873-чү илдә 262 нәфәр, о чүмләдән 96 нәфәр азербайҗанлы, 71 нәфәр ермәни, 95 нәфәр ајсору. 1905-чи илдә 216 нәфәр азербайҗанлы, 423 нәфәр ајсору. 1914-чү илдә 300 нәфәр азербайҗанлы. Азербайҗанлылар бурадан 1918-чи илдә говулублар.

80. АРИНЧ—Ермәнистан ССР Әзизбәјов (1990-чы илдән Вајк) рајонунда, һәр-һәр чајынын сағ саһилиндә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 177, 1897-чи илдә 210, 1906-чы илдә 264, 1926-чы илдә 104, 1931-чи илдә 171, 1939-чү илдә 174 нәфәр азербайҗанлы. 1948—50-чи илләрдә әһали Азербайҗана көчүрүлмүшдүр.

81. АРМУТЛУ (ТҮРК АРМУТЛУСУ, 1935-чи илдән ДАНЗУТ)—Ирәван губернијасы Ечмиадзин гәзасында, Индики Ноктемберјан рајонунда), Араз чајынын сол саһилиндә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Кәнд ермәни Армутлу кәнди илә бирләшдирилдикдән сонра Данзут

507, 1931-чи илдә 151 нәфәр азербайҗанлы. (1918—20-чи илләр фачисси.) Кәнд 1940-чы илләрдә ләғв олунмуш, әһали Азербайҗана көчүрүлмүшдүр. Әрази Јеллин кән-пинин мал-гарасы үчүн отлаг саһәсинә чеврилмишдир.

76. АРЕВИК НОР (1931-чи иләдә КҮЛ, ХУЛ, ЫУЛ)—Ермәнистан ССР Меғри рајонунда, рајон мәркәзиндән 14 км шимал-гәрбдә, Меғри чајынын сағ саһилиндә кәнд. 1831-чи илдә 6 нәфәр азербайҗанлы. 1897-чи илдә 60, 1926-чы илдә 135, 1959-чу илдә 139 нәфәр, әксәријәти азербайҗанлы. Кәнд 1960-чы илләрдә ләғв олунмушдур.

77. АРЗАЛАР—Ермәнистан ССР Арташат рајонунда, Арарат шәһәриндән 25 км чәнуб-шәргдә, Мил чајынын вадисиндә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһали 1950-чи илләрдә Азербайҗана көчүрүлдүкдән сонра кәнд ләғв едилмишдир.

78. АРЗАКӘНД (ӘРЗӘКӘНД, 1968-чи илдән АРЗАКАН)—Ермәнистан ССР Граздан рајонунда, Граздан шәһәриндән 15 км шимал-гәрбдә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 33, 1905-чи илдә 593, 1914-чү илдә 786 нәфәр азербайҗанлы. 1918—20-чи илләр фачиссиндән сонра кәнддә азербайҗанлыларын јашамасы гәјдә алынмамышдыр. Ермәниләр бураја 1828—30-чу илләрдә Макудан, Хојдан, Бајазетдән вә Мушдан кәлмишләр. 1931-чи илдә 1422 нәфәр ермәни вар иди.

79. АРЗНИ (АРЗНИ АЈСОРИК, ӘРЗНИ, САРЧАЛЫ)—Ермәнистан ССР Абовјан (1990-чы илдән јенидән Котажк) рајонунда, Граздан чајынын сол саһилиндә кәнд. Индики Арзни курорт шәһәри илә бирләшдирилиб. 1873-чү илдә 262 нәфәр, о чүмләдән 96 нәфәр азербайҗанлы, 71 нәфәр ермәни, 95 нәфәр ајсору. 1905-чи илдә 216 нәфәр азербайҗанлы, 423 нәфәр ајсору. 1914-чү илдә 300 нәфәр азербайҗанлы. Азербайҗанлылар бурадан 1918-чи илдә говулублар.

80. АРИНЧ—Ермәнистан ССР Әзизбәјов (1990-чы илдән Вајк) рајонунда, һәр-һәр чајынын сағ саһилиндә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 177, 1897-чи илдә 210, 1906-чы илдә 264, 1926-чы илдә 104, 1931-чи илдә 171, 1939-чү илдә 174 нәфәр азербайҗанлы. 1948—50-чи илләрдә әһали Азербайҗана көчүрүлмүшдүр.

81. АРМУТЛУ (ТҮРК АРМУТЛУСУ, 1935-чи илдән ДАНЗУТ)—Ирәван губернијасы Ечмиадзин гәзасында, Индики Ноктемберјан рајонунда), Араз чајынын сол саһилиндә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Кәнд ермәни Армутлу кәнди илә бирләшдирилдикдән сонра Данзут

адландырылыб. Әһалиси 1831-чи илдә 72, 1879-чу илдә 318, 1906-чы илдә 309, 1914-чү илдә 258 нәфәр азербайҗанлы. 1917-чи илдә Түркијә чәбһәсиндәки мәғлүбийјәтдән сонра жери гајыдан ермәни бирләшмәләри кәнди дағытмыш, әһалинин чох бөјүк һиссәсини мәһв етмишләр.

82. АРМИК (АШАҒЫ АРМИК, АШАҒЫ ӘРМИК, ӘРМИК) — Ермәнистан ССР Веди (Арарат) рајонунда (1940-чы илләрдә ләғв едилмиш Гарабағлар рајону эразисиндә иди), Веди чајынын јухары ахынында, һахыс су булаглары јанында азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1886-чы илдә 312, 1897-чи илдә 192, 1906-чы илдә 156, 1923-чү илдә 44 нәфәр азербайҗанлы. Кәнд 1949-чу илдә ләғв едилмиш, әһали Азербайҗана көчүрүлмүшдүр.

83. АРМИК ЈУХАРЫ, (ЈУХАРЫ ӘРМИК)—Ермәнистан ССР Веди рајонунда. Ашағы Әрмик кәнди јахынлығында азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 44, 1873-чү илдә 412, 1891-чи илдә 554, 1897-чи илдә 159, 1926-чы илдә 85, 1931-чи илдә Ашағы Әрмиклә бирликдә 170 нәфәр азербайҗанлы. (1905-чи вә 1918—20-чи илләр фачиәси.) Кәнд 1949-чу илдә ләғв олунмуш, әһали Азербайҗана көчүрүлмүшдүр.

84. АРКЈАЗ (АРГЈАЗ, ӘРКӘЗ, АРГЕЗ)—Ирәван губернијасы Шәрур-Дәрәләјез гәзасында (индики Јегһнадзор рајону эразисиндә) азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 198, 1897-чи илдә 587, 1905-чи илдә 745, 1926-чы илдә 80, 1939-чу илдә 50 нәфәр азербайҗанлы. (1918—20-чи илләр фачиәси); 1940-чы илләрдә кәнд ләғв едилмиш, әһали Азербайҗана көчүрүлмүшдүр.

85. АРТИЗ (1946-чы илдән КЕФАРТ)—Ермәнистан ССР Котажк (Абовјан) рајонунда, Азад чајынын мәнбәји јахынлығында, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1873-чү илдә 221, 1906-чы илдә 292, 1914-чү илдә 480, 1931-чи илдә 74 нәфәр азербайҗанлы. (1918—20-чи илләр фачиәси.) 1915—18-чи илләрдә Ван, Беркли, Гарс вилајәтләриндән кәлән ермәниләр кәндә саһиб олмушлар. Азербайҗанлылар кәнди 1940-чы илләрдә тәрк етмишләр.

86. АРХУСТІ—Јелизаветпол губернијасы Зәнкәзур гәзасында, индики Гафан рајонунун Јухары Кирәтағ кәнди јахынлығында, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. 1897-чи илдә 24 нәфәр азербайҗанлы әһалиси олуб. XX әсрин биринчи ониллијиндә ләғв олунмушдүр.

87. АРЧУГ—Ермәнистан ССР Гугарк рајонунда, Ки-

ровакан шәһәриндән 6 км гәрбдә, Кировакан—Спитак јолунун сағ тәрәфиндә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыг, әкинчилик вә арычылыгла мәшғул олурду. Орта мәктәби, клуб, китабханасы, һәким мәнтәгәси вар иди. Кәнддә гәдимдән тикилмиш мәсчид би-насы сон вахтларадәк јарарлы иди. Әһалиси 1897-чи илдә 574, 1906-чы илдә 636, 1914-чү илдә 759 нәфәр азербайҗанлы, 1931-чи илдә 876 нәфәр азербайҗанлы, 10 нәфәр ермәни. 1970-чи илдә 2003, 1979-чу илдә 2172 нәфәр азербайҗанлы. (1988-чи ил фачиәси.)

88. АССАР—Кечмиш Ирәван губернијасы Ечмиадзин гәзасында (индики һоктемберјан рајону эразисиндә) азербайҗанлылар јашамыш кәнд. 1831-чи илдә 92, 1906-илдә 113, 1914-чү илдә 134 нәфәр азербайҗанлы әһали. Әһали әкинчилик вә һејвандарлыгла мәшғул иди. 1918-чи илдә кәнд бүтүнлүклә дағыдылмыш, әһали мәһв едилмишдир.

89. АСНИ—Ирәван губернијасы Ирәван гәзасы Ве-дибасар маһалында азербайҗанлылар јашамыш кәнд. 1914-чү илдә 168 нәфәр азербайҗанлы әһалиси олуб. 1917—18-чи илләрдә дағыдылыб.

90. АТГЫЗ—Ермәнистан ССР Гафан рајонунун Качаран шәһәриндән 1 км шимал-шәргдә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 37, 1897-чи илдә 241, 1905-чи илдә 198, 1914-чү илдә 36, 1926-чы илдә 74, 1939-чу илдә 123 нәфәр азербайҗанлы. 1959-чу илдә кәнд Качаран шәһәринә бирләшдирилмиш, эразиси Лернадзор совхозунун мал-гарасы үчүн отлаг јеринә чеврилмишди. (1988-чи ил фачиәси.)

91. АХТА—Ермәнистан ССР Әзизбәјов (Вајк) рајонунда, рајон мәркәзиндән 15 км чәнуб-шәргдә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Кабуд сүд-әмтәә совхозуна бирләшдирилмишди. 8 иллик мәктәби, китабханасы, һәким мәнтәгәси вар иди. 1831-чи илдә 187, 1897-чи илдә 426, 1905-чи илдә 458, 1926-чы илдә 131, 1931-чи илдә 119, 1970-чи илдә 379 нәфәр азербайҗанлы әһалиси олуб. (1918—20-чи илләр фачиәси.) 1948—49-чу илләрдә әһалинин бир һиссәси Азербайҗана көчүрүлүб. (1988-чи ил фачиәси.)

92. АХТАЛА—Ермәнистан ССР Туманјан рајонунда шәһәр типли гәсәбә. 1939-чу илдә тәшкил олунуб. Рајон мәркәзиндән 18 км мәсафәдә. 1959-чу илдә 524, 1970-чи илдә 661 нәфәр, әһалинин мүвафиг сурәтдә 16,1 фаизи вә 14,8 фаизи гәдәр азербайҗанлы. (1988-чи ил фачиәси.)

адландырылыб. Әһалиси 1831-чи илдә 72, 1879-чу илдә 318, 1906-чы илдә 309, 1914-чү илдә 258 нәфәр азербайҗанлы. 1917-чи илдә Түркијә чәбһәсиндәки мәғлубийјәтдән сонра жери гајыдан ермәни бирләшмәләри кәнди дағытмыш, әһалинин чох бөјүк һиссәсини мәһв етмишләр.

82. АРМИК (АШАҒЫ АРМИК, АШАҒЫ ӘРМИК, ӘРМИК) — Ермәнистан ССР Веди (Арарат) рајонунда (1940-чы илләрдә ләғв едилмиш Гарабағлар рајону әразисиндә иди), Веди чајынын јухары ахынында, һахыс су булаглары јанында азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1886-чы илдә 312, 1897-чи илдә 192, 1906-чы илдә 156, 1923-чү илдә 44 нәфәр азербайҗанлы. Кәнд 1949-чу илдә ләғв едилмиш, әһали Азербайҗана көчүрүлмүшдүр.

83. АРМИК ЈУХАРЫ, (ЈУХАРЫ ӘРМИК)—Ермәнистан ССР Веди рајонунда. Ашағы Әрмик кәнди јахынлығында азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 44, 1873-чү илдә 412, 1891-чи илдә 554, 1897-чи илдә 159, 1926-чы илдә 85, 1931-чи илдә Ашағы Әрмиклә бирликдә 170 нәфәр азербайҗанлы. (1905-чи вә 1918—20-чи илләр фачиәси.) Кәнд 1949-чу илдә ләғв олунмуш, әһали Азербайҗана көчүрүлмүшдүр.

84. АРКЈАЗ (АРГЈАЗ, ӘРКӘЗ, АРГЕЗ)—Ирәван губернијасы Шәрур-Дәрәләјез гәзасында (индики Јегһнадзор рајону әразисиндә) азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 198, 1897-чи илдә 587, 1905-чи илдә 745, 1926-чы илдә 80, 1939-чу илдә 50 нәфәр азербайҗанлы. (1918—20-чи илләр фачиәси); 1940-чы илләрдә кәнд ләғв едилмиш, әһали Азербайҗана көчүрүлмүшдүр.

85. АРТИЗ (1946-чы илдән КЕФАРТ)—Ермәнистан ССР Котажк (Абовјан) рајонунда, Азад чајынын мәнбәји јахынлығында, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1873-чү илдә 221, 1906-чы илдә 292, 1914-чү илдә 480, 1931-чи илдә 74 нәфәр азербайҗанлы. (1918—20-чи илләр фачиәси.) 1915—18-чи илләрдә Ван, Беркли, Гарс вилајәтләриндән кәлән ермәниләр кәндә саһиб олмушлар. Азербайҗанлылар кәнди 1940-чы илләрдә тәрк етмишләр.

86. АРХУСТІ—Јелизаветпол губернијасы Зәнкәзур гәзасында, индики Гафан рајонунун Јухары Кирәтағ кәнди јахынлығында, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. 1897-чи илдә 24 нәфәр азербайҗанлы әһалиси олуб. XX әсрин биринчи ониллијиндә ләғв олунмушдүр.

87. АРЧУГ—Ермәнистан ССР Гугарк рајонунда, Ки-

ровакан шәһәриндән 6 км гәрбдә, Кировакан—Спитак јолунун сағ тәрәфиндә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыг, әкинчилик вә арычылыгла мәшғул олурду. Орта мәктәби, клуб, китабханасы, һәким мәнтәгәси вар иди. Кәнддә гәдимдән тикилмиш мәсчид би­насы сон вахтларадәк јарарлы иди. Әһалиси 1897-чи илдә 574, 1906-чы илдә 636, 1914-чү илдә 759 нәфәр азербайҗанлы, 1931-чи илдә 876 нәфәр азербайҗанлы, 10 нәфәр ермәни. 1970-чи илдә 2003, 1979-чу илдә 2172 нәфәр азербайҗанлы. (1988-чи ил фачиәси.)

88. АССАР—Кечмиш Ирәван губернијасы Ечмиадзин гәзасында (индики һоктемберјан рајону эразисиндә) азербайҗанлылар јашамыш кәнд. 1831-чи илдә 92, 1906-илдә 113, 1914-чү илдә 134 нәфәр азербайҗанлы әһали. Әһали әкинчилик вә һејвандарлыгла мәшғул иди. 1918-чи илдә кәнд бүтүнлүклә дағыдылмыш, әһали мәһв едилмишдир.

89. АСНИ—Ирәван губернијасы Ирәван гәзасы Ве­дибасар маһалында азербайҗанлылар јашамыш кәнд. 1914-чү илдә 168 нәфәр азербайҗанлы әһалиси олуб. 1917—18-чи илләрдә дағыдылыб.

90. АТГЫЗ—Ермәнистан ССР Гафан рајонунун Качаран шәһәриндән 1 км шимал-шәргдә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 37, 1897-чи илдә 241, 1905-чи илдә 198, 1914-чү илдә 36, 1926-чы илдә 74, 1939-чу илдә 123 нәфәр азербайҗанлы. 1959-чу илдә кәнд Качаран шәһәринә бирләшдирилмиш, эразиси Лернадзор совхозунун мал-гарасы үчүн отлаг јеринә чеврилмишди. (1988-чи ил фачиәси.)

91. АХТА—Ермәнистан ССР Әзизбәјов (Вајк) рајонунда, рајон мәркәзиндән 15 км чәнуб-шәргдә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Кабуд сүд-әмтәә совхозуна бирләшдирилмишди. 8 иллик мәктәби, китабханасы, һәким мәнтәгәси вар иди. 1831-чи илдә 187, 1897-чи илдә 426, 1905-чи илдә 458, 1926-чы илдә 131, 1931-чи илдә 119, 1970-чи илдә 379 нәфәр азербайҗанлы әһалиси олуб. (1918—20-чи илләр фачиәси.) 1948—49-чу илләрдә әһалинин бир һиссәси Азербайҗана көчүрүлүб. (1988-чи ил фачиәси.)

92. АХТАЛА—Ермәнистан ССР Туманјан рајонунда шәһәр типли гәсәбә. 1939-чу илдә тәшкил олунуб. Рајон мәркәзиндән 18 км мәсафәдә. 1959-чу илдә 524, 1970-чи илдә 661 нәфәр, әһалинин мүвафиг сурәтдә 16,1 фаизи вә 14,8 фаизи гәдәр азербайҗанлы. (1988-чи ил фачиәси.)

93. АХТАЛА НЕРКИН (АШАҒЫ АХТАЛА, КҮМҮШ-ХАНА)—Ермәнистан ССР Туманҗан районунда, Дебет чаынын сол саһилиндә кәнд. 1987-чи илдә 69 нәфәр, 1926-чы илдә 140 нәфәр јунан вә азербайҗанлы, 1931-чи илдә 114 нәфәр ермәни, 124 нәфәр јунан, 10 нәфәр азербайҗанлы әһалиси олуб. 1940-чы илдә Ахтала шәһәр типли гәсәбәсинә бирләшдирилдикдән сонра азербайҗанлы әһали ораны тәрк едиб.

94. АХТАЛА ВЕРИН (ЈУХАРЫ АХТАЛА, КӨНІӨ АХТАЛА)—Ермәнистан ССР Туманҗан районунда Алаверди шәһәриндән 10 км шимал-шәргдә, Ахтала-Шамлыг јолу үстүндә кәнд. Әһалиси 1886-чы илдә 76, 1922-чи илдә 104 нәфәр азербайҗанлы вә јунан, 1931-чи илдә 119 нәфәр азербайҗанлы, 30 нәфәр јунан. (1988-чи ил фачиәси.)

95. АХИС (1935-чи илдән НАХС- 1949-чу илдән ДЗОРАП)—Ирэван губернијасы Ечмиадзин гәзасында, индики Әштәрәк району әразисиндә, район мәркәзиндән 7 км шимал-шәргдә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 93, 1906-чы илдә 365, 1914-чү илдә 920 нәфәр азербайҗанлы. Кәнд 1918-чи илдә дағыдылмыш, әһалиси әсасән мәнв едилмишдир. Сағ галан олубса даһа бу кәндә гајытмајыб. Кәнддә Түркијәдән кәлән ермәниләр јерләшмишдир.

96. АХИЛЛУ (АҒЫЛЛЫ, мал-гара сахланан јер мәнасында)—Ирэван губернијасы Шәрур-Дәрәләјәз гәзасындакы Мартирос кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Әзизбәјов району әразисиндә) азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 11, 1905-чи илдә 36, 1914-чү илдә 36 нәфәр азербайҗанлы. 1918-чи илдә кәнд дағыдылмышдыр.

97. АЧАХЛЫ (АЧЫХЛЫ)—Ермәнистан ССР Гафан районунда, Гафан шәһәриндән 6 км шимал-гәрбдә, Бөркүшад дағ силсиләсинин Гарагала дағы әтәјиндә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1897-чи илдә 126, 1926-чы илдә 98, 1931-чи илдә 120, 1963-чү илдә 300 нәфәр азербайҗанлы. Әһали Гафан вә Качаран шәһәрләри мүүәссисәләриндә чалышырды. (1988-чи ил фачиәси.)

98. АЧЫБАЧ (1991-чи илдән АЧАБАЧ)—Ермәнистан ССР Гафан районунда, Бөркүшад дағ силсиләсинин чәнуб-гәрб әтәјиндә, Кеғи чајы саһилиндә, район мәркәзиндән 40 км шимал-шәргдә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Кеғи кәнд совхозу илә бирләшдирилмишди. Әһали һејвандарлыг вә әкинчилик саһәсиндә чалышырды. Иб-

тидан мектәби, клуб вә kitabханасы вар иди. Әһалиси 1886-чы илдә 202, 1926-чы илдә 90, 1931-чи илдә 115 нәфәр азербайҗанлы. (1988-чи ил фачиәси.)

99. АЧЫЛЫ—Ермәнистан ССР Гафан рајонунда, Гафан шәһәриндән 14 км чәнуб-гәрбдә, Охчу чајынын сағ голу Әрәфсә чајынын сағ саһилиндә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1873-чү илдә 134, 1886-чы илдә 153, 1905-чи илдә 340, 1914-чү илдә 100, 1931-чи илдә 78, 1959-чу илдә 69 нәфәр азербайҗанлы. (1905-чи вә 1988-чи илләр фачиәләри.)

100. АШИРЗАЛАД (ӘШИРЗАЛАД)—Ирәван губернијасы Ирәван гәзасында, Ведибасар маһалында азербайҗанлылар јашамыш кәнд. 1920-чи илләрдә 30 нәфәр азербайҗанлы әһалиси олмуш, кәнд 1930-чу илләрдә ләғв едилмишдир.

101. АШИРАБАД (ӘШИРАБАД)—Ермәнистан ССР Наири рајонунда, Арзни шәһәри јахынлығында азербайҗанлылар јашамыш кәнд. 1873-чү илдә 136, 1897-чи илдә 206, 1914-чү илдә 281, 1926-чы илдә 47 нәфәр азербайҗанлы, 1931-чи илдә 138 нәфәр күрд әһалиси олуб. (1918—20-чи илләр фачнәси.) Кәнд 1940-чы илләрдә ләғв олунмушдур.

102. АШНАК (ЕШНАК)—Ирәван губернијасы Ечмиадзин гәзасында, Алакөз дағынын чәнуб-гәрб этәјиндә, индики Талин рајонунда, рајон мәркәзиндән 12 км чәнубда, Јереван-Талин јолунун сол тәрәфиндә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 62, 1973-чү илдә 363, 1905-чи илдә 477, 1914-чү илдә 677 нәфәр азербайҗанлы. 1918-чи илдә кәнд дағыдылмышдыр. Сасун гәзасындан (Пиршен, Мшкеғ, Далворик, Качренк, Далһер, Коша, Блсенк вә башга кәндләрдән) кәлән ермәннләр кәнддә мәскүнлашмышлар.

103. БАБАЈАГУБЛУ—Јелизаветпол губернијасы Зәнкәзур гәзасындакы Каварт кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Гафан рајону әразисиндә) азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Рәсми сәнәдләрдә кәндиң ады 1825-чи илдән гејд олунур. Әһалиси 1886-чы илдә 145, 1917-чи илдә 190, 1914-чү илдә 179 нәфәр азербайҗанлы. 1918—20-чи илләр фачиәсиндән сонра кәндиң ады рәсми сәнәдләрдә көстәрилмир.

104. БАБАЧАН (БАБАЧАН ДӘРИСИ, ГЫЗЫЛ БУЛАГ, ГЫЗЫЛ КӘНД, 1991-чи илдән ТСАПАТАХ)—Ермәнистан ССР Басаркечәр (Варденис) рајонунда. Севан дағ силсиләсинин чәнуб-шәрг этәјиндә, рајон мәркәзин-

93. АХТАЛА НЕРКИН (АШАҒЫ АХТАЛА, КҮМҮШ-ХАНА)—Ермәнистан ССР Туманҗан районунда, Дебет чаынын сол саһилиндә кәнд. 1987-чи илдә 69 нәфәр, 1926-чы илдә 140 нәфәр јунан вә азербайчанлы, 1931-чи илдә 114 нәфәр ермәни, 124 нәфәр јунан, 10 нәфәр азербайчанлы әһалиси олуб. 1940-чы илдә Ахтала шәһәр типли гәсәбәсинә бирләшдирилдикдән сонра азербайчанлы әһали ораны тәрк едиб.

94. АХТАЛА ВЕРИН (ЈУХАРЫ АХТАЛА, КӨНІӨ АХТАЛА)—Ермәнистан ССР Туманҗан районунда Алаверди шәһәриндән 10 км шимал-шәргдә, Ахтала-Шамлыг јолу үстүндә кәнд. Әһалиси 1886-чы илдә 76, 1922-чи илдә 104 нәфәр азербайчанлы вә јунан, 1931-чи илдә 119 нәфәр азербайчанлы, 30 нәфәр јунан. (1988-чи ил фачиәси.)

95. АХИС (1935-чи илдән НАХС- 1949-чу илдән ДЗОРАП)—Ирэван губернијасы Ечмиадзин гәзасында, индики Әштәрәк району әразисиндә, район мәркәзиндән 7 км шимал-шәргдә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 93, 1906-чы илдә 365, 1914-чү илдә 920 нәфәр азербайчанлы. Кәнд 1918-чи илдә дағыдылмыш, әһалиси әсасән мәнв едилмишдир. Сағ галан олубса даһа бу кәндә гајытмајыб. Кәнддә Түркијәдән кәлән ермәниләр јерләшмишдир.

96. АХИЛЛУ (АҒЫЛЛЫ, мал-гара сахланан јер мәнасында)—Ирэван губернијасы Шәрур-Дәрәләјәз гәзасындакы Мартирос кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Әзизбәјов району әразисиндә) азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 11, 1905-чи илдә 36, 1914-чү илдә 36 нәфәр азербайчанлы. 1918-чи илдә кәнд дағыдылмышдыр.

97. АЧАХЛЫ (АЧЫХЛЫ)—Ермәнистан ССР Гафан районунда, Гафан шәһәриндән 6 км шимал-гәрбдә, Бөркүшад дағ силсиләсинин Гарагала дағы этәјиндә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1897-чи илдә 126, 1926-чы илдә 98, 1931-чи илдә 120, 1963-чү илдә 300 нәфәр азербайчанлы. Әһали Гафан вә Качаран шәһәрләри мүүссәсәләриндә чалышырды. (1988-чи ил фачиәси.)

98. АЧЫБАЧ (1991-чи илдән АЧАБАЧ)—Ермәнистан ССР Гафан районунда, Бөркүшад дағ силсиләсинин чәнуб-гәрб этәјиндә, Кеғи чајы саһилиндә, район мәркәзиндән 40 км шимал-шәргдә, азербайчанлылар јашамыш кәнд. Кеғи кәнд совхозу илә бирләшдирилмишди. Әһали һејвандарлыг вә әкинчилик саһәсиндә чалышырды. Иб-

тидаи мектэби, клуб вэ китабханасы вар иди. Эһалиси 1886-чы илдэ 202, 1926-чы илдэ 90, 1931-чи илдэ 115 нэфэр азэрбајчанлы. (1988-чи ил фачиэси.)

99. АЧЫЛЫ—Ермэнистан ССР Гафан рајонунда, Гафан шэһэриндэн 14 км чэнуб-гэрбдэ, Охчу чајынын сағ голу Эрафсэ чајынын сағ саһилиндэ азэрбајчанлылар јашамыш кэнд. Эһалиси 1873-чү илдэ 134, 1886-чы илдэ 153, 1905-чи илдэ 340, 1914-чү илдэ 100, 1931-чи илдэ 78, 1959-чу илдэ 69 нэфэр азэрбајчанлы. (1905-чи вэ 1988-чи иллэр фачиэлэри.)

100. АШИРЗАЛАД (ЭШИРЗАЛАД)—Ирэван губернијасы Ирэван гэзасында, Ведибасар маһалында азэрбајчанлылар јашамыш кэнд. 1920-чи иллэрдэ 30 нэфэр азэрбајчанлы эһалиси олмуш, кэнд 1930-чу иллэрдэ лэғв едилмишдир.

101. АШИРАБАД (ЭШИРАБАД)—Ермэнистан ССР Наири рајонунда, Арзни шэһэри јахынлығында азэрбајчанлылар јашамыш кэнд. 1873-чү илдэ 136, 1897-чи илдэ 206, 1914-чү илдэ 281, 1926-чы илдэ 47 нэфэр азэрбајчанлы, 1931-чи илдэ 138 нэфэр күрд эһалиси олуб. (1918—20-чи иллэр фачнэси.) Кэнд 1940-чы иллэрдэ лэғв олунмушдур.

102. АШНАК (ЕШНАК)—Ирэван губернијасы Ечмиадзин гэзасында, Алакөз дағынын чэнуб-гэрб этэјиндэ, индики Талин рајонунда, рајон мэркэзиндэн 12 км чэнубда, Јереван-Талин јолунун сол тэрэфиндэ азэрбајчанлылар јашамыш кэнд. Эһалиси 1831-чи илдэ 62, 1973-чү илдэ 363, 1905-чи илдэ 477, 1914-чү илдэ 677 нэфэр азэрбајчанлы. 1918-чи илдэ кэнд дағыдылмышдыр. Сасун гэзасындан (Пиршен, Мшкеғ, Далворик, Качренк, Далһер, Коша, Блсенк вэ башга кэндлэрдэн) кэлэн ермэнилэр кэнддэ мэскүнлашмышлар.

103. БАБАЈАГУБЛУ—Јелизаветпол губернијасы Зэнкэзур гэзасындакы Каварт кэнд ичмасы тэркибиндэ (Ермэнистан ССР Гафан рајону эразисиндэ) азэрбајчанлылар јашамыш кэнд. Рэсми сэнэдлэрдэ кэндин ады 1825-чи илдэн гејд олунур. Эһалиси 1886-чы илдэ 145, 1917-чи илдэ 190, 1914-чү илдэ 179 нэфэр азэрбајчанлы. 1918—20-чи иллэр фачиэсиндэн сонра кэндин ады рэсми сэнэдлэрдэ көстэрилмир.

104. БАБАЧАН (БАБАЧАН ДЭРИСИ, ГЫЗЫЛ БУЛАГ, ГЫЗЫЛ КЭНД, 1991-чи илдэн ТСАПАТАХ)—Ермэнистан ССР Басаркечэр (Варденис) рајонунда. Севан дағ силсилэсинин чэнуб-шэрг этэјиндэ, рајон мэркэзин-

дөн 24 км шимал-гәрбдә азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси һејвандарлыг вә әкинчиликлә мәшғул олурду. 8 иллик мәктәби, клубу, китабханасы вар иди. 1831-чи илдә 212, 1906-чы илдә 259, 1914-чү илдә 265, 1931-чи илдә 373 нәфәр азербайжанлы әһалиси олуб. (1988-чи ил фачиәси.)

105. БАБАҚИШИ (БУЖАКАН)—Ермәнистан ССР (Абаран) Наири рајонунда, Әштәрәк шәһәриндән 27 км чәнуб-шәргдә азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 72, 1905-чи илдә 483, 1914-чү илдә 573 нәфәр азербайжанлы. 1918-чи илдә кәнд дағыдылмыш, әһали бөјүк итки вермишдир. Битлис, Алашкерт, Муш, Сасун, Хој, Салмаст рајонларындан кәлән ермәниләр 1922-чи илдә кәндә саһиб олмушлар.

106. БАҒЫРБӘЈЛИ—Јелизаветпол губернијасы Зәнкәзур гәзасында, һәкәри чајынын јухары ахыны јанында, Корус шәһәриндән 21 км шимал-шәргдә азербайжанлылар јашамыш кәнд. 1907-чи илдә 836 нәфәр азербайжанлы әһалиси олуб. 1918—20-чи илләрдә дағыдылмыш, сонрадан бәрпа олунмамышдыр.

107. БАЈАНДУР (1940-чы илдән ВАҒАТУР)—Ермәнистан ССР Корус рајонунда, рајон мәркәзиндән 9 км шималда азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 830, 1914-чү илдә 409 нәфәр азербайжанлы. 1918—20-чи илләр фачиәсиндән сонра кәнддә азербайжанлыларын јашамасы гејд олунмамышдыр. Ермәниләр бураја 1918-чи илдән сонра кәлмишләр. Әһалиси 1931-чи илдә 533 нәфәр ермәни.

108. БАЈБУРТ—Ермәнистан ССР Арташат рајонунда, рајон мәркәзиндән 24 км шимал-шәргдә, Азад чајынын голу Мил чајы саһилиндә. азербайжанлылар јашамыш кәнд. 1831-чи илдә 96, 1987-чи илдә 329, 1914-чү илдә 284, 1926-чы илдә 164, 1931-чи илдә 140 нәфәр азербайжанлы. Әһали 1945—49-чу илләрдә Азербайчана көчүрүлмүш, кәнд ләғв едилмишдир.

109. БАЈДАГ—Ермәнистан ССР Гафан рајонунда, Гафан шәһәриндән 5 км шәргдә, Охчу чајы саһилиндә азербайжанлылар јашамыш кәнд. 1831-чи илдә 13, 1897-чи илдә 118, 1907-чи илдә 193, 1926-чы илдә 28, 1931-чи илдә 32, 1939-чу илдә 37 нәфәр азербайжанлы әһалиси олуб. 1918—20-чи илләр гырғынындан сағ галан әһали 1940-чы илләрдә Азербайчана көчүрүлүб.

110. БАЈДАШ (БЕКДАШ, БЕЈДАШ, 1991-чи илдән ХОРДЗОР)—Ермәнистан ССР Гафан рајонунда, рајон

дөн 24 км шимал-гәрбдә азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси һејвандарлыг вә әкинчиликлә мәшғул олурду. 8 иллик мәктәби, клубу, китабханасы вар иди. 1831-чи илдә 212, 1906-чы илдә 259, 1914-чү илдә 265, 1931-чи илдә 373 нәфәр азәрбајчанлы әһалиси олуб. (1988-чи ил фачиәси.)

105. БАБАҚИШИ (БУЖАКАН)—Ермәнистан ССР (Абаран) Наири рајонунда, Әштәрәк шәһәриндән 27 км чәнуб-шәргдә азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 72, 1905-чи илдә 483, 1914-чү илдә 573 нәфәр азәрбајчанлы. 1918-чи илдә кәнд дағыдылмыш, әһали бөјүк итки вермишдир. Битлис, Алашкерт, Муш, Сасун, Хој, Салмаст рајонларындан кәлән ермәниләр 1922-чи илдә кәндә саһиб олмушлар.

106. БАҒЫРБӘЈЛИ—Јелизаветпол губернијасы Зәнкәзур гәзасында, һәкәри чајынын јухары ахыны јанында, Корус шәһәриндән 21 км шимал-шәргдә азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. 1907-чи илдә 836 нәфәр азәрбајчанлы әһалиси олуб. 1918—20-чи илләрдә дағыдылмыш, сонрадан бәрпа олунмамышдыр.

107. БАЈАНДҮР (1940-чы илдән ВАҒАТУР)—Ермәнистан ССР Корус рајонунда, рајон мәркәзиндән 9 км шималда азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 830, 1914-чү илдә 409 нәфәр азәрбајчанлы. 1918—20-чи илләр фачиәсиндән сонра кәнддә азәрбајчанлыларын јашамасы гејд олунмамышдыр. Ермәниләр бураја 1918-чи илдән сонра кәлмишләр. Әһалиси 1931-чи илдә 533 нәфәр ермәни.

108. БАЈБУРТ—Ермәнистан ССР Арташат рајонунда, рајон мәркәзиндән 24 км шимал-шәргдә, Азад чајынын голу Мил чајы саһилиндә азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. 1831-чи илдә 96, 1987-чи илдә 329, 1914-чү илдә 284, 1926-чы илдә 164, 1931-чи илдә 140 нәфәр азәрбајчанлы. Әһали 1945—49-чу илләрдә Азәрбајчана көчүрүлмүш, кәнд ләғв едилмишдир.

109. БАЈДАГ—Ермәнистан ССР Гафан рајонунда, Гафан шәһәриндән 5 км шәргдә, Охчу чајы саһилиндә азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. 1831-чи илдә 13, 1897-чи илдә 118, 1907-чи илдә 193, 1926-чы илдә 28, 1931-чи илдә 32, 1939-чу илдә 37 нәфәр азәрбајчанлы әһалиси олуб. 1918—20-чи илләр гырғынындан сағ галан әһали 1940-чы илләрдә Азәрбајчана көчүрүлүб.

110. БАЈДАШ (БЕКДАШ, БЕЈДАШ, 1991-чи илдән ХОРДЗОР)—Ермәнистан ССР Гафан рајонунда, рајон

мәркәзиндән 5 км шимал-шәргдә азербайҗанлылар јаша-
мыш кәнд. 1897-чи илдә 87, 1905-чи илдә 100, 1914-чү
илдә 230, 1928-чи илдә 27, 1931-чи илдә 40, 1959-чу илдә
60 нәфәр азербайҗанлы әһалиси олуб. 1970-чи илдә кәнд
ләғв едилмишдир. Әһалиси Азербайҗана көчмүшдүр.
(1918—20-чи илкәр фачиәси.)

111. БАЈНАКАР—Ермәнистан ССР Гафан рајонун-
да, Ужанис кәнди јакынлығында азербайҗанлылар јаша-
мыш кәнд. 1914-чү илдә 98 нәфәр азербайҗанлы әһалиси
олуб. Кәнд әсрин әввәлләриндә ләғв едилмишдир.

**112. БАЈТАР (АЛАҚИЛИСӘ, 1991-чи илдән ОВ-
ТУН)**—Ермәнистан ССР Амасија рајонунда, рајон мәр-
кәзиндән 9 км шимал-шәргдә, Ахурјан (Гәрби Арпа чај)
чајынын сол саһилиндә кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 27
нәфәр азербайҗанлы. Сонракы илләрдә азербайҗанлы-
ларла јанашы, јуанлар да јашамышдыр. Ермәниләр
бураја 1918—20-чи илләрдә Гарс вилајәтинин Күләјран
кәндиндән кәлмишләр. 1979-чу илдә 235 нәфәр ермәни
әһалиси олуб.

113. БАЛЫХЛЫ (1991-чи илдән ЗОРАКЕРТ)—Ермә-
нистан ССР Амасија рајонунда, рајон мәркәзиндән 21 км
шимал-гәрбдә, Гәрби Арпа чајынын гәрб саһилиндә,
азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыг
вә әкинчиликлә мәшғул иди. Мәктәби, клубу, китабхана-
сы вар иди. Әһалиси 1886-чы илдә 205, 1905-чи илдә 372,
1914-чү илдә 474, 1931-чи илдә 171, 1922-чи илдә 119,
1979-чу илдә 472 нәфәр азербайҗанлы. Гоншу Ханчаллы
кәндинин әһалиси 1930-чу илләрдә көчүб бу кәндә кәл-
мишдир. (1918—20-чи илләр вә 1988-чи ил фачиәләри.)

114. БАРАБАТУМ—Ермәнистан ССР Гафан рајонун-
да, Гафан шәһәри јакынлығында, онун чәнуб-шәрг тәрә-
финдә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи
илдә 445, 1914-чү илдә 178 нәфәр азербайҗанлы. Сонра-
кы илләрдә кәнддә азербайҗанлыларын јашамасы гејд
олунмамышдыр.

115. БАСАРКЕЧӘР (1969-чу илдән ВАРДЕНИС)—
Ермәнистан ССР Варденис рајон мәркәзинин 1969-чу илә
гәдәр олан ады. Јереван шәһәриндән 163 км мәсафәдә,
Севан көлү саһилиндә шәһәр типли гәсәбә. 1831-чи илдә
бурада 31 аилә, 178 нәфәр азербайҗанлы мәскун иди.
Ермәниләр бураја Гафгаз чанишини Паскевичин көстә-
риши илә 1830-чу илләрдә Диадиндән (Түркијә) кәтири-
либ јерләшдирилмишләр. Кет-кедә ермәниләрин сајы
артмыш, азербайҗанлылар исә башга кәндләрә көчүб кет-

мәжә мәчбур олмушлар. 100 ил сонра, 1931-чи илдә бурада чәми 19 нәфәр азербайҗанлы галмышды. 1970-чи илдә 90 нәфәр азербайҗанлы, 8077 нәфәр ермәни вар иди.

116. БАХЧАЧЫГ—Ермәнистан ССР Талин районунда, Алакөз дагынын чәнуб-шәргә этәјиндә, индики Верин Са-сунашен кәндиндән 4 км чәнуб-шәргдә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 40, 1905-чи илдә 101, 1914-чү илдә 101 нәфәр азербайҗанлы. 1918-чи ил фачиәсиндән сонра кәндиң ады рәсми сәнәдләрдә гејд олунмамышдыр.

117. БАХЧАЧЫГ (БАХЧАЛАР)—Ермәнистан ССР Веди (Арарат) районунда, Веди гәсәбәсиндән 23 км ши-мал-шәргдә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1873-чү илдә 263, 1897-чи илдә 373, 1905-чи илдә 618, 1914-чү илдә 568, 1926-чы илдә 130, 1931-чи илдә 240 нәфәр азербайҗанлы. 1918—20-чи илләр гырғынындан сағ галан әһали Азербайҗана көчмүшдү. Кәнд 1959-чу илдә ләғв едилмишдир.

118. БАХЧАЛЫ (БАҒЧАЛЫ)—Кечмиш Гарс вилајә-ти Ағбаба бөлкәсиндә, индики Амасија районунда азе-рбайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1886-чы илдә 162. 1897-чи илдә 240, 1905-чи илдә 277, 1914-чү илдә 236 нәфәр азербайҗанлы. Кәнд 1918—20-чи илләрдә дағы-дылмышдыр.

119. БАҒАРЛЫ—Ермәнистан ССР Гафан районунда, Гафан шәһәриндән 24 км шимал-гәрбдә, Кеги чајынын ашағы ахынынын сол саһилиндә азербайҗанлылар јаша-мыш кәнд. Кеги һејвандарлыг совхозу илә бирләшди-рилмишди. Әһалиси 1831-чи илдә 62, 1897-чи илдә 74, 1907-чи илдә 132, 1926-чы илдә 113, 1931-чи илдә 122, 1979-чу илдә 358 нәфәр азербайҗанлы. (1988-чи ил фа-чиәси.)

120. БАҒАРЛЫ—Јелизаветпол (Кәнчә) губернијасы Зәнкәзур гәзасында (Ермәнистан ССР Гафан районун-да), Бәсит (Дзав) чајынын сол саһилиндә азербайҗанлы-лар јашамыш кәнд. Әһалиси 1886-чы илдә 432, 1907-чи илдә 455, 1914-чү илдә 970 нәфәр азербайҗанлы. 1918—20-чи илләрдә кәнд дағыдылмыш, әһалинин бөјүк һиссәси һәлак олмушдур. Кәнд бәрпа едилмәмишдир.

121. БАҒАРЛЫ—Јелизаветпол (Кәнчә) губернијасы Зәнкәзур гәзасында, индики Сисјан району эразисиндә, Сисјандан шәрг тәрәфдә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. 1831-чи илдә 9, 1897-чи илдә 124, 1914-чү илдә 49

нәфәр азербайҗанлы әһалиси олуб. 1920-чи илдә Вағуди кәнди илә бирләшдирилмишди.

122. БАҶОҒЛУ (БАҶЫОҒЛУ, 1945-чи илдән ЂАЈКА-ВАН)—Ермәнистан ССР, Ахурјан рајонунда, рајон мәркәзиндән 15 км шимал-гәрбдә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1886-чы илдә 391, 1905-чи илдә 546, 1907-чи илдә 600, 1914-чү илдә 698 нәфәр азербайҗанлы. Азербайҗанлылар 1915-чи илдә говулмуш, кәнд ермәниләрлә мәскунлашдырылмышдыр.

123. БАШКӘНД (КӨҶЧӨ БАШКӘНДИ, 1946-чы илдән КЕҒАРКУНИ)—Кечмиш Ермәнистан ССР Нор-Бајазет (Камо) рајонунда, рајон мәркәзиндән 12 км чәнубда Азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Ермәниләр бураја 1829—30-чу, һабелә 1914—19-чу илләрдә Түркијенин Алашкерт, Буланых вә башга рајонларындан кәлмишләр. 1905-чи илдә 339 нәфәр азербайҗанлы. 576 нәфәр ермәни, 34 нәфәр күрд, 1914-чү илдә 349 нәфәр азербайҗанлы, 675 нәфәр ермәни, 40 нәфәр күрд, 1931-чи илдә исә 194 нәфәр азербайҗанлы, 1156 нәфәр ермәни әһалиси олуб. Азербайҗанлылар 1930-чу илләрдә Ермәнистан ССР Гарабағлар рајонуна, рајон ләғв олундугдан сонра исә Азербайҗана көчмүшләр.

124. БАШНАЛЫ (БАШЫН АЛЫ, 1949-чу илдән БАГРАМЈАН)—Ирәван губернијасы Ирәван гәзасында (Ермәнистан ССР Арташат рајонунда), рајон мәркәзиндән 4 км гәрбдә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 30, 1905-чи илдә 68, 1914-чү илдә 71, 1931-чи илдә 7 нәфәр азербайҗанлы. 1918—20-чи илләр фачиәсиндән сағ галан азербайҗанлылар әсрин 30-чу илләриндә кәнди тәрк етмишләр. Ермәниләр 1828—29-чу илләрдә Ходан вә Салмастан (175 нәфәр) кәлиб һәмин кәнддә мәскунлашмышлар.

125. БАШСЫЗ (БАЈСЫЗ)—Ирәван губернијасы Ечмиадзин гәзасында (Ермәнистан ССР Талин рајонунда, рајон мәркәзиндән 15 км шәргдә) азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 12 нәфәр азербайҗанлы. XIX әсрин 30-чу илләриндә күрдләр мәскунлашдыгдан сонра азербайҗанлылар кәнди тәрк етмишләр.

126. БЕҶАЗЛЫ (БӘҶЧИВАЗЛЫ, 1945-чи илдән ВОСТАН)—Ирәван губернијасы Ирәван гәзасында (Ермәнистан ССР Арташат рајонунда, рајон мәркәзиндән 2 км шимал-шәргдә) азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 102, 1973-чү илдә 23, 1931-чи илдә 11 нәфәр азербайҗанлы. Онлар 30-чу илләрдә кәнди тәрк

мәркәзиндән 5 км шимал-шәргдә азербәјчанлылар јашамыш кәнд. 1897-чи илдә 87, 1905-чи илдә 100, 1914-чү илдә 230, 1928-чи илдә 27, 1931-чи илдә 40, 1959-чу илдә 60 нәфәр азербәјчанлы әһалиси олуб. 1970-чи илдә кәнд ләғв едилмишдир. Әһалиси Азербәјчана көчмүшдүр. (1918—20-чи илкәр фәчиәси.)

111. БАЈНАКАР—Ермәнистан ССР Гафан рајонунда, Ужанис кәнди јакынлығында азербәјчанлылар јашамыш кәнд. 1914-чү илдә 98 нәфәр азербәјчанлы әһалиси олуб. Кәнд әсрин әввәлләриндә ләғв едилмишдир.

112. БАЈТАР (АЛАҚИЛИСӘ, 1991-чи илдән ОВТУН)—Ермәнистан ССР Амасија рајонунда, рајон мәркәзиндән 9 км шимал-шәргдә, Ахурјан (Гәрби Арпа чај) чајынын сол саһилиндә кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 27 нәфәр азербәјчанлы. Сонракы илләрдә азербәјчанлыларла јанашы, јуанлар да јашамышдыр. Ермәниләр бураја 1918—20-чи илләрдә Гарс вилајәтинин Күлөјран кәндиндән кәлмишләр. 1979-чу илдә 235 нәфәр ермәни әһалиси олуб.

113. БАЛЫХЛЫ (1991-чи илдән ЗОРАКЕРТ)—Ермәнистан ССР Амасија рајонунда, рајон мәркәзиндән 21 км шимал-гәрбдә, Гәрби Арпа чајынын гәрб саһилиндә, азербәјчанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыг вә әкинчиликлә мөшғүл иди. Мәктәби, клубу, китабханасы вар иди. Әһалиси 1886-чы илдә 205, 1905-чи илдә 372, 1914-чү илдә 474, 1931-чи илдә 171, 1922-чи илдә 119, 1979-чу илдә 472 нәфәр азербәјчанлы. Гоншу Ханчаллы кәндинин әһалиси 1930-чу илләрдә көчүб бу кәндә кәлмишдир. (1918—20-чи илләр вә 1988-чи ил фәчиәләри.)

114. БАРАБАТУМ—Ермәнистан ССР Гафан рајонунда, Гафан шәһәри јакынлығында, онун чәнуб-шәрг тәрәфиндә азербәјчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 445, 1914-чү илдә 178 нәфәр азербәјчанлы. Сонракы илләрдә кәнддә азербәјчанлыларын јашамасы гејд олунмамышдыр.

115. БАСАРКЕЧӘР (1969-чу илдән ВАРДЕНИС)—Ермәнистан ССР Варденис рајон мәркәзинин 1969-чу илә гәдәр олан ады. Јереван шәһәриндән 163 км мәсәфәдә, Севан көлү саһилиндә шәһәр типли гәсәбә. 1831-чи илдә бурада 31 аилә, 178 нәфәр азербәјчанлы мәскун иди. Ермәниләр бураја Гафгаз чанишини Паскевичин көстәриши илә 1830-чу илләрдә Диадиндән (Түркијә) кәтирилиб јерләшдирилмишләр. Кет-кедә ермәниләрин сајы артмыш, азербәјчанлылар исә башга кәндләрә көчүб кет-

мәжә мәчбур олмушлар. 100 ил сонра, 1931-чи илдә бурада чәми 19 нәфәр азербайҗанлы галмышды. 1970-чи илдә 90 нәфәр азербайҗанлы, 8077 нәфәр ермәни вар иди.

116. БАХЧАЧЫГ—Ермәнистан ССР Талин районунда, Алакөз дагынын чәнуб-шәргәтәјиндә, индики Верин Са-сунашен кәндиндән 4 км чәнуб-шәргдә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 40, 1905-чи илдә 101, 1914-чү илдә 101 нәфәр азербайҗанлы. 1918-чи ил фачиәсиндән сонра кәндин ады рәсми сәнәдләрдә гејд олунмамышдыр.

117. БАХЧАЧЫГ (БАХЧАЛАР)—Ермәнистан ССР Веди (Арарат) районунда, Веди гәсәбәсиндән 23 км ши-мал-шәргдә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1873-чү илдә 263, 1897-чи илдә 373, 1905-чи илдә 618, 1914-чү илдә 568, 1926-чы илдә 130, 1931-чи илдә 240 нәфәр азербайҗанлы. 1918—20-чи илләр гырғынындан сағ галан әһали Азербайҗана көчмүшдү. Кәнд 1959-чу илдә ләғв едилмишдир.

118. БАХЧАЛЫ (БАҒЧАЛЫ)—Кечмиш Гарс вилајә-ти Ағбаба бөлкәсиндә, индики Амәсија районунда азе-рбайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1886-чы илдә 162. 1897-чи илдә 240, 1905-чи илдә 277, 1914-чү илдә 236 нәфәр азербайҗанлы. Кәнд 1918—20-чи илләрдә дағы-дылмышдыр.

119. БАҒАРЛЫ—Ермәнистан ССР Гафан районунда, Гафан шәһәриндән 24 км шимал-гәрбдә, Кеғи чајынын ашағы ахынынын сол саһилиндә азербайҗанлылар јаша-мыш кәнд. Кеғи һејвандарлыг совхозу илә бирләшди-рилмишди. Әһалиси 1831-чи илдә 62, 1897-чи илдә 74, 1907-чи илдә 132, 1926-чы илдә 113, 1931-чи илдә 122, 1979-чу илдә 358 нәфәр азербайҗанлы. (1988-чи ил фа-чиәси.)

120. БАҒАРЛЫ—Јелизаветпол (Кәнчә) губернијасы Зәнкәзур гәзасында (Ермәнистан ССР Гафан районун-да), Бәсит (Дзав) чајынын сол саһилиндә азербайҗанлы-лар јашамыш кәнд. Әһалиси 1886-чы илдә 432, 1907-чи илдә 455, 1914-чү илдә 970 нәфәр азербайҗанлы. 1918—20-чи илләрдә кәнд дағыдылмыш, әһалинин бөјүк һиссәси һәлак олмушдур. Кәнд бәрпа едилмәмишдир.

121. БАҒАРЛЫ—Јелизаветпол (Кәнчә) губернијасы Зәнкәзур гәзасында, индики Сисјан району эразисиндә, Сисјандан шәрг тәрәфдә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. 1831-чи илдә 9, 1897-чи илдә 124, 1914-чү илдә 49

нәфәр азербайжанлы әһалиси олуб. 1920-чи илдә Вағуди кәнди илә бирләшдирилмишди.

122. БАҶОҒЛУ (БАҶЫОҒЛУ, 1945-чи илдән ЂАЈКА-ВАН)—Ермәнистан ССР, Ахурјан рајонунда, рајон мәркәзиндән 15 км шимал-гәрбдә азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1886-чы илдә 391, 1905-чи илдә 546, 1907-чи илдә 600, 1914-чү илдә 698 нәфәр азербайжанлы. Азербайжанлылар 1915-чи илдә говулмуш, кәнд ермәниләрлә мәскунлашдырылмышдыр.

123. БАШКӘНД (КӨЈЧӨ БАШКӘНДИ, 1946-чы илдән КЕҒАРКУНИ)—Кечмиш Ермәнистан ССР Нор-Бајазет (Камо) рајонунда, рајон мәркәзиндән 12 км чәнубда Азербайжанлылар јашамыш кәнд. Ермәниләр бураја 1829—30-чу, һабелә 1914—19-чу илләрдә Түркијенин Алашкерт, Буланых вә башга рајонларындан кәлмишләр. 1905-чи илдә 339 нәфәр азербайжанлы. 576 нәфәр ермәни, 34 нәфәр күрд, 1914-чү илдә 349 нәфәр азербайжанлы, 675 нәфәр ермәни, 40 нәфәр күрд, 1931-чи илдә исә 194 нәфәр азербайжанлы, 1156 нәфәр ермәни әһалиси олуб. Азербайжанлылар 1930-чу илләрдә Ермәнистан ССР Гарабағлар рајонуна, рајон ләғв олундугдан сонра исә Азербайјана көчмүшләр.

124. БАШНАЛЫ (БАШЫН АЛЫ, 1949-чу илдән БАГРАМЈАН)—Ирәван губернијасы Ирәван гәзасында (Ермәнистан ССР Арташат рајонунда), рајон мәркәзиндән 4 км гәрбдә азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 30, 1905-чи илдә 68, 1914-чү илдә 71, 1931-чи илдә 7 нәфәр азербайжанлы. 1918—20-чи илләр фачиәсиндән сағ галан азербайжанлылар әсрин 30-чу илләриндә кәнди тәрк етмишләр. Ермәниләр 1828—29-чу илләрдә Хөјдан вә Салмастан (175 нәфәр) кәлиб һәмин кәнддә мәскунлашмышлар.

125. БАШСЫЗ (БАЈСЫЗ)—Ирәван губернијасы Ечмиадзин гәзасында (Ермәнистан ССР Талин рајонунда, рајон мәркәзиндән 15 км шәргдә) азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 12 нәфәр азербайжанлы. XIX әсрин 30-чу илләриндә күрдләр мәскунлашдыгдан сонра азербайжанлылар кәнди тәрк етмишләр.

126. БЕҶАЗЛЫ (БӘЈЧИВАЗЛЫ, 1945-чи илдән ВОСТАН)—Ирәван губернијасы Ирәван гәзасында (Ермәнистан ССР Арташат рајонунда, рајон мәркәзиндән 2 км шимал-шәргдә) азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 102, 1973-чү илдә 23, 1931-чи илдә 11 нәфәр азербайжанлы. Онлар 30-чу илләрдә кәнди тәрк

етмишләр. Ермәниләр 1828—29-чу илләрдә Хождан вә Салмастан (250 нәфәр) кәлиб кәндә саһиб чыхмышлар.

127. БӘДӘЛ (МОЛЛА БӘДӘЛ, СӘФИАБАД, РӘ-
ҲИМАБАД, 1946-чы илдән ЈЕҒЕГНУТ)—Ермәнистан
ССР Ноктемберјан рајонунда, рајон мәркәзиндән 12 км
чәнуб-шәргдә, азербайчанлылар јашамыш кәнд. 1873-чү
илдә 300, 1906-чы илдә 335, 1914-чү илдә 341 нәфәр азербайчанлы әһалиси олуб. 1918-чи илдә кәнд бүтүнлүклә дағыдылмыш, әһалинин хејли һиссәси һәлак олмушдур. Сағ галанлардан һеч ким бир даһа бу кәндә гајытмамышдыр. Түркіјәдән кәлән ермәниләр кәндә саһиб олмушлар.

128. БӘРИАБАД (1991-чи илдән БАРЕПАТ)—Ермәнистан ССР Красносело рајонунда, рајон мәркәзиндән 21 км шимал-гәрбдә, Ичеван-Красносело јолунун чәнуб тәрәфиндә азербайчанлылар јашамыш кәнд. 1897-чи илдә 111, 1926-чы илдә 91, 1931-чи илдә 109, 1939-чу илдә 102, 1959-чу илдә 205 нәфәр азербайчанлы әһалиси олуб. 1960-чы илдә Әмирхејр кәнди илә бирләшдирилмишди. (1988-чи ил фачиәси.)

129. БЗОВАНД (АХУНД БЗОВАНД, 1945-чи илдән БЕРДИК)—Ермәнистан ССР Арташат рајонунда, рајон мәркәзиндән 9 км шимал-шәргдә азербайчанлылар јашамыш кәнд. 1831-чи илдә 137, 1897-чи илдә 341, 1907-чи илдә 322, 1914-чү илдә 385 нәфәр азербайчанлы, 1926-чы илдә 172 нәфәр азербайчанлы, 19 нәфәр ермәни. (1918—20-чи илләр фачиәси.) Ермәниләр бураја Хождан вә Салмастан кәлмишләр. Азербайчанлы әһали 1940-чы илләрдә кәнддән чыхарылмышдыр.

130. БИЛӘК (АШАҒЫ ЗИРӘК)—Ирәван губернијасы Шәрур-Дәрәләјәз гәзасында, Зирәк чајы саһилиндә, индики Әзизбәјов рајонунда, Кечуд су анбарындан 3—4 км мәсафәдә, шимал-шәрг истигамәтиндә харабалыгла-ры галмыш кәнд. 1873-чү илдә 244, 1897-чи илдә 357, 1914-чү илдә 536 нәфәр азербайчанлы әһалиси олуб. Кәнд 1918-чи илдә дағыдылмыш, јенидән бәрпа олунмамышдыр.

131. БИНА ЈЕРИ—Јелизаветпол губернијасы Зәнкә-зур гәзасындакы Бајандур кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Корус рајону әразисиндә) азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1897-чи илдә 151, 1905-чи илдә 108, 1914-чү илдә 166 нәфәр азербайчанлы. 1918—20-чи илләр фачиәси заманы кәнд дағыдылмышдыр.

132. БИТЛИЧӘ (1945-чи илдән БАРТСРАВАН)—

Ермәнистан ССР Арташат районунда, Арташат шәһәрindən 15 км шималда, Азад чаынын сағ саһилиндә азербайчанлылар јашамыш кәнд. 1914-чү илдә 198, 1931-чи илдә 85 нәфәр азербайчанлы әһалиси олуб. Онлар 1940-чы илләрдә Азербайчана көчүрүлүбләр. Кәнд ермәниләрлә мәскунлашыб.

133. БЫҒЛЫ (БЫҒЛЫ НҮСЕЈН САРАЧЛЫ)—Ирәван губернијасы Нор-Бајазет гәзасында (индики Севан району әразисиндә кәндиң харабалыглары галмышдыр) азербайчанлылар јашамыш кәнд. Нор-Бајазет районундакы Ағзыбир (Лчап) кәндиндән Севан району истига мәтиндә 14—15 км мәсафәдә, Севан көлү саһилиндә јерләширди. Әһалиси 1831-чи илдә 26, 1873-чү илдә 356, 1897-чи илдә 646, 1906-чы илдә 658, 1914-чү илдә 846, 1931-чи илдә 53 нәфәр азербайчанлы. Онлар кәнди 1930-чу илләрин сонларында тәрк етмишләр. (1918—20-чи илләр фачиәси). Кәнд ләғв олуңмушдур.

134. БОЗГАЛА (ШИНДИЛӘР)—Ермәнистан ССР Амәсија районунда азербайчанлылар јашамыш кәнд. 1908-чи илдә 139, 1914-чү илдә 159, 1926-чы илдә 55, 1931-чи илдә 94, 1939-чу илдә 104 нәфәр азербайчанлы әһалиси өлүб. Кәнд 1940-чы илдә ләғв едилмишир.

135. БОЗКОСА—Ирәван губернијасы Ирәван гәзасында Баш-Кәрни кәнд ичмасы тәркибиндә, Үчтәпәләр дағы әтәјиндә (Ермәнистан ССР Котәјк району әразисиндә. Ашағы Кохт кәнд советлији тәркибиндә) азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1873-чү илдә 99, 1886-чы илдә 141, 1905-чи илдә 154, 1914-чү илдә 225 нәфәр азербайчанлы. 1918-чи илдә кәнд дағыдылмыш, 1931-чи илдә әһалинин сијаһыјаалынмасындан сонра бәрпа олуңмуш, 1940-чы илләрдә ләғв едилмишир.

136. БУҒАКАР—Ермәнистан ССР МеҒри районунда, район мәркәзиндән 12 км шимал-шәргдә, МеҒри чаынын сол саһилиндә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1897-чи илдә 139, 1908-чи илдә 194, 1914-чү илдә 96, 1922-чи илдә 44, 1931-чи илдә 41, 1939-чу илдә 53 нәфәр азербайчанлы. Кәнд 130-чу илләрдә ләғв едилиб, әһалиси Ләһваз кәндинә көчүрүлмүшдү.

137. БУЛАХЛАР—Ермәнистан ССР Әзизбәјов районунда, һер-һер кәндиндән 4 км чәнубда, булагларла әһәтә олуңмуш тәпәдә јерләшән кәнд. 1906-чы илдә 130, 1914-чү илдә 132, 1931-чи илдә 63 нәфәр азербайчанлы әһалиси олуб. Әһалинин Азербайчана көчүрүлмәси илә әлагәдар кәнд 1949-чу илдә ләғв едилмишир.

етмишләр. Ермәниләр 1828—29-чу илләрдә Хождан вә Салмастан (250 нәфәр) кәлиб кәндә саһиб чыхмышлар.

127. БӘДӘЛ (МОЛЛА БӘДӘЛ, СӘФИАБАД, РӘ-
ҲИМАБАД, 1946-чы илдән ЈЕҒЕГНУТ)—Ермәнистан
ССР Ноктемберјан рајонунда, рајон мәркәзиндән 12 км
чәнуб-шәргдә, азербайчанлылар јашамыш кәнд. 1873-чү
илдә 300, 1906-чы илдә 335, 1914-чү илдә 341 нәфәр азербайчанлы әһалиси олуб. 1918-чи илдә кәнд бүтүнлүклә дағыдылмыш, әһалинин хејли һиссәси һәлак олмушдур. Сағ галанлардан һеч ким бир даһа бу кәндә гајытмамышдыр. Түркіјәдән кәлән ермәниләр кәндә саһиб олмушлар.

128. БӘРИАБАД (1991-чи илдән БАРЕПАТ)—Ермәнистан ССР Красносело рајонунда, рајон мәркәзиндән 21 км шимал-гәрбдә, Ичеван-Красносело јолунун чәнуб тәрәфиндә азербайчанлылар јашамыш кәнд. 1897-чи илдә 111, 1926-чы илдә 91, 1931-чи илдә 109, 1939-чу илдә 102, 1959-чу илдә 205 нәфәр азербайчанлы әһалиси олуб. 1960-чы илдә Әмирхејр кәнди илә бирләшдирилмиши. (1988-чи ил фачиәси.)

129. БЗОВАНД (АХУНД БЗОВАНД, 1945-чи илдән БЕРДИК)—Ермәнистан ССР Арташат рајонунда, рајон мәркәзиндән 9 км шимал-шәргдә азербайчанлылар јашамыш кәнд. 1831-чи илдә 137, 1897-чи илдә 341, 1907-чи илдә 322, 1914-чү илдә 385 нәфәр азербайчанлы, 1926-чы илдә 172 нәфәр азербайчанлы, 19 нәфәр ермәни. (1918—20-чи илләр фачиәси.) Ермәниләр бураја Хождан вә Салмастан кәлмишләр. Азербайчанлы әһали 1940-чы илләрдә кәнддән чыхарылмышдыр.

130. БИЛӘК (АШАҒЫ ЗИРӘК)—Ирәван губернијасы Шәрур-Дәрәләјәз гәзасында, Зирәк чајы саһилиндә, индики Әзизбәјов рајонунда, Кечуд су анбарындан 3—4 км мәсафәдә, шимал-шәрг истигамәтиндә харабалыгла-ры галмыш кәнд. 1873-чү илдә 244, 1897-чи илдә 357, 1914-чү илдә 536 нәфәр азербайчанлы әһалиси олуб. Кәнд 1918-чи илдә дағыдылмыш, јенидән бәрпа олунмамышдыр.

131. БИНА ЈЕРИ—Јелизаветпол губернијасы Зәнкә-зур гәзасындакы Бајандур кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Корус рајону әразисиндә) азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1897-чи илдә 151, 1905-чи илдә 108, 1914-чү илдә 166 нәфәр азербайчанлы. 1918—20-чи илләр фачиәси заманы кәнд дағыдылмышдыр.

132. БИТЛИЧӘ (1945-чи илдән БАРТСРАВАН)—

138. БУРЧАЛЫ—Ермәнистан ССР Гафан районунда, Качаран шәһәрindən 3 км чәнуб-гәрбдә азербайжанлылар јашамыш кәнд. 1914-чү илдә 97, 1931-чи илдә 93 нәфәр азербайжанлы әһалиси олуб. Качаран комбинатынын кенішләзимәси илә әлагәдар кәнд ләгв едимишдир.

139. БҮЛБҮЛҮЛҮЛАН (КАҢА)—Ирәван губернијасы Шәрур-Дәрәләјәз гәзасындакы Кешишкәнд кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Јеғегнадзор рајону әразисиндә) азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 67, 1905-чи илдә 398, 1914-чү илдә 378 нәфәр азербайжанлы. 1918—1920-чи илләр фачисиндән сонра кәнд ләгв олунмушдур.

140. БЧНИ (БЖНИ)—Ермәнистан ССР Граздан рајонунда, рајон мәркәзиндән 13 км чәнуб-гәрбдә азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 232, 1873-чү илдә 426, 1905-чи илдә 826, 1914-чү илдә 1176, 1931-чи илдә 64 нәфәр азербайжанлы. Кәнддә 1831-чи илдә Түркијәнин Гарс вилајәтиндән вә Ирандан кәлән ермәниләр дә јашамышдыр. (1918—1920-чи илләр фачисе.) Азербайжанлылар кәнди 1930-чу илләрдә тәрк етмишләр.

141. ВАГУДИ—Ермәнистан ССР Сисјан рајоннда, рајон мәркәзиндән 9 км чәнуб-шәргдә, азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыг вә әкинчиликлә мәшғул иди. Орга мәктәби, клубу, китабханасы вар иди. Әһалиси 1907-чи илдә 395, 1914-чү илдә 870 нәфәр азербайжанлы, 1931-чи илдә 436 нәфәр азербайжанлы, 322 нәфәр ермәни. (1918—1920-чи илләр вә 1988-чи ил фачисәләри.)

142. ВАРТАНАДЗОР 1-чи (ВАРТАНИЗУР, ВАРТАНАЗУР, ВАРДАНДЗОР)—Ермәнистан ССР Меғри рајонунда, Меғри чајынын орта ахынынын сол саһилиндә, рајон мәркәзиндән 9 км шимал-шәргдә, азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси, 1906-чы илдә 439, 1914-чү илдә 1053, 1931-чи илдә 243 нәфәр азербайжанлы. Мәктәби, китабханасы, һәким мәнәтәгәси вар иди. (1918—1920-чи илләр дә 1988-чи ил фачисәләри.)

143. ВАРТАНАДЗОР 2-чи—Зәнкәзур гәзасында (Ермәнистан ССР Меғри рајонунда), Вартанадзор кәнди јахынлығында азербайжанлылар јашамыш кәнд. 1906-чы илдә 951 нәфәр азербайжанлы әһалиси олуб. Сонракы илләрдә кәндиң рәсми сәнәдләрдә ады чәкилмир.

144. ВАРТАНЕС (ВАРДАНЕС)—Ермәнистан ССР Јеғегнадзор рајонунда, Һешин чајы саһилиндә азербайжанлылар јашамыш кәнд. 1906-чы вә 1914-чү илләрдә

176, 1931-чи илдә 80 нәфәр азербайжанлы әһалиси олуб. Кәнд 1940-чы илләрдә ләгв едилмиш, әһали Азербайжана көчүрүлмүшдүр.

145. ВАРТАНЛЫ—Гарс вилајәти Шоракәл мөнтәгәсиндә. Кимли кәнд ичмасында (Ермәнистан ССР Ахур-жан районун эразисиндә) азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1886-чы илдә 586, 1905-чи илдә 724, 1914-чү илдә 1039 нәфәр азербайжанлы. 1918-чи илдән сонра кәнддин ады рәсми сәнәдләрдә чәкилмир.

146. ВАРТАНЛЫ (ВАРДАНЛЫ)—Ермәнистан ССР Гугарк районунда кәнд. 1905-чи илдә 217 нәфәр азербайжанлы, 201 нәфәр ермәни, 1914-чү илдә 786 нәфәр азербайжанлы, 729 нәфәр ермәни, 1931-чи илдә 220 нәфәр азербайжанлы, 918 нәфәр ермәни, 6 рус әһалиси олуб. Азербайжанлы әһали 1940-чы илдә кәнди тәрк едибләр. Кәнд Кировакан шәһәринин гәсәбәсинә чеврилиб.

147. ВАҢРАВАР (ВАГРОВАР)—Ермәнистан ССР Меҗри районунда, рајон мәркәзиндән 6 км шимал-гәрбдә, Ваһравар чајы саһилиндә кәнд. Әһали әкнчилик вә һејвандарлыгга мәшғул олуб. 1905-чи илдә 258 нәфәр азербайжанлы, 1931-чи илдә 64 нәфәр азербайжанлы, 300 нәфәр ермәни әһалиси олуб. (1905-чи вә 1988-чи ил фачиәләри.)

148. ВЕДИ (ВЕДИ УЛЈА, БӨЈҮК ВЕДИ)—Ермәнистан ССР Веди (Арарат) рајонунда шәһәр типли гәсәбә (1963-чү илдән), Веди чајынын сағ саһилиндә, Ајгаван дәмир јолу стансијасындан 7 км мәсафәдә. Инди Арарат рајонунун мәркәзидир. 1831-чи илдә бурада 799, 1905-чи илдә 2387 нәфәр азербайжанлы, 36 нәфәр күрд, 1914-чү илдә 2464 нәфәр азербайжанлы әһалиси олуб. 1931-чи илдә исә 1254 нәфәр азербайжанлы, 214 нәфәр ермәни вар иди. 1918—1920-чи илләр фачиәсиндән сағ галан азербайжанлы әһали 1940-чы илләрдә бураны тәрк етмишдир.

149. ВӘРМӘЗЈАР (ВАРМАЗЈАР, 1946-чы илдән АРЕ-ВАШАД)—Ермәнистан ССР Ечмиадзин рајонунда, рајон мәркәзиндән 12 км чәнуб-шәртдә, Јереван-Ечмиадзин јолунун сол тәрәфиндә кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 61, 1873-чү илдә 236 нәфәр, әксәријјәти азербайжанлы. Азербайжанлылар бураны XX әсрин әввәлләриндә тәрк етмишләр. Ермәниләр 1828—1829-чу илләрдә Хойдан вә Салмастан кәлиб кәнддә мәскунлашмышлар.

150. ГАБАХЛЫ—Ермәнистан ССР Јеҗегнадзор рајонунда, рајон мәркәзиндән 16 км чәнуб-шәргдә азербайжанлылар јашамыш кәнд. Говушуг һејвандарлыг совхозу

илә бирләшдирилмишди. Әһалиси 1831-чи илдә 33, 1905-чи илдә 614, 1914-чү илдә 614, 1931-чи илдә 330 нәфәр азербайҗанлы. (1918—1920-чи илләр вә 1988-чи ил фачиәләри).

151. ГАБАХЛЫ—Ермәнистан ССР Әзизбәјов райо- нунда азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1914-чү илдә 235, 1831-чи илдә 108 нәфәр азербайҗанлы. Әһали 1948-чи илләрдә Азербайҗана көчүрүлмүш, кәнд әразиси гоншу ермәни кәндләринин отлаг сәһәсинә чеврилмиш- дир.

152. ГАБАХЛЫ—Ермәнистан ССР Ахта (Һраздан) районунда азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 181, 1914-чү илдә 431, 1931-чи илдә 128 нә- фәр азербайҗанлы. Кәнд 1930-чу илләрин сонунда ләғв едилмиш, әһали Азербайҗана көчүрүлмүшдүр.

153. ГАЈАБАШ (ГАЈАБАШЫ, 1991-чи илдән КЕҒА- МАБАК)—Ермәнистан ССР Варденис районунда, район мәркәзиндән 8 км чәнуб-гәрбдә азербайҗанлылар јаша- мыш кәнд. Әһали һејвандарлыг вә әкинчилик сәһәсиндә чалышырды. 8 иллик мәктәби, клубу, китабханасы, һәким мәнтәгәси вар иди. Әһалиси 1906-чы илдә 219, 1914-чү илдә 240, 1931-чи илдә 356 нәфәр азербайҗанлы. Кәнддә күрдләр дә јашамышдыр. (1988-чи ил фачиәси.)

154. ГАЈАЛЫ—Ирэван губернијасы Шәрур-Дәрәләјәз гәзасындакы Гндеваз кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермә- нистан ССР Әзизбәјов району әразисиндә) азербайҗан- лылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 40, 1905-чи илдә 240, 1914-чү илдә 240 нәфәр азербайҗанлы. 1918— 1920-чи илләр фачиәсиндән сонра кәндин ады сәнәдләрдә көстәрилмир.

155. ГАЈА ХАРАБА—Ирэван губернијасы Ирәван гәзасында, Кәнәкир кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәни- стан ССР Котайк району әразисиндә) азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 29, 1905-чи илдә 106. 1914-чү илдә 174 азербайҗанлы. 1918—1920-чи ил фачиәсиндән сонра кәндин ады рәсми сәнәдләрдә көс- тәрилмир.

156. ГАЛАДИБИ—Кечмиш Ермәнистан ССР Веди (Арарат) районунда азербайҗанлылар јашамыш кәнд. 1940-чы илләрдә ләғв олунмуш Гарабағлар району әра- зисиндә иди. Әһалиси 1905-чи илдә 242, 1914-чү илдә 399, 1931-чи илдә 189 нәфәр азербайҗанлы. (1918—1920- чи илләр фачиәси.) 1940-чы илләрдә әһалинин Азербай- чана көчүрүлмәси илә әлагәдар кәнд ләғв олунмушдүр.

157. ГАЛАСАР (ГАЛАСЕР)—Ермәнистан ССР Јеґегнадзор рајонунда, рајон мәркәзиндән 17 км шимал-шәргдә, Јеґекис чајынын сағ саһилиндә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Говушуг һејвандарлыг совхозу илә бирләшдирилмишди. Әһалиси 1905-чи илдә 154, 1914-чү илдә 154, 1931-чи илдә 142 нәфәр азербайҗанлы. (1988-чи ил фәчиәси.)

158. ГАНЛЫ (ГАНЛЫ АЛЛАҺВЕРДИ, ГАМЫШЛЫ, ТОРФАВАН)—Ермәнистан ССР Варденис рајонунда, рајон мәркәзиндән 3 км шимал-гәрбдә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. 8 иллик мәктәби, китабханасы вар иди. Әһалиси 1831-чи илдә 99, 1905-чи илдә 445, 1914-чү илдә 476, 1931-чи илдә 287 нәфәр азербайҗанлы. Әһали һејвандарлыг вә әкинчилик саһәсиндә чалышырды. (1918—1920-чи илләр вә 1988-чи ил фәчиәләри.)

159. ГАРАБАҒЛАР (АШАҒЫ ГАРАБАҒЛАР, 1935-чи илдән ЧИМӘНКӘНД, 1978-чи илдән Уртсадзор)—Ермәнистан ССР Арарат рајонунда, рајон мәркәзиндән 7 км шәргдә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 1803 нәфәр азербайҗанлы, 12 нәфәр күрд, 1914-чү илдә 1750 нәфәр азербайҗанлы, 1931-чи илдә 663 нәфәр азербайҗанлы, 178 нәфәр ермәни, 34 нәфәр күрд. Азербайҗанлылар кәнди 1940-чы илләрдә Гарабағлар рајону ләғв едилдикдән, әрази Веди рајону табелијинә кечдикдән соира тәрк етмишләр. (1918—1920-чи илләр фәчиәси.)

160. ГАРАБАҒЛАР (ЈУХАРЫ ГАРАБАҒЛАР, ГАРАБАҒЛАР ВЕРИН)—Ермәнистан ССР Веди рајонунда, Ашағы Гарабағлар кәнди јахынлығында азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 420, 1914-чү илдә 426 нәфәр азербайҗанлы. 1918—1920-чи илләр фәчиәси заманы азербайҗанлылар кәнддән говулмушлар. Кәнд 1930-чу илләрдә ләғв олунамушдур.

161. ГАРАБАШ—Ермәнистан ССР Гафан рајонунда азербайҗанлылар јашамыш кәнд. 1931-чи илдә 49 нәфәр азербайҗанлы әһалиси олуб. Кәнд 1930-чу илләрдә ләғв олунамушдур.

162. ГАРАБУЛАГ (1991-чи илдән ШАГИК)—Ермәнистан ССР Амәсија рајонунда, Арпа көлү саһилиндә, рајон мәркәзиндән 33 км шимал-гәрбдә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Гузукәнд һејвандарлыг совхозу илә бирләшдирилмишди. Әһалиси 1905-чи илдә 295, 1914-чү илдә 382, 1931-чи илдә 94, 1970-чи илдә 295, 1914-чү ил 382, 1931-чи илдә 94, 1970-чи илдә 215 нәфәр азербайҗанлы. (1988-чи ил фәчиәси.)

163. ГАРАГАЈА—Ермәнистан ССР Јеґегнадзор рајонунда, рајон мәркәзиндән 25 км шимал-шәргдә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Күлүдүз (Күллүдүз) һејвандарлыг совхозу илә бирләшдирилмишиди. Әһалиси 1906-чы вә 1914-чү илдә 177, 1931-чи илдә 140 нәфәр азербайҗанлы. (1988-чи ил фәһисәси.)

164. ГАРАГАЈА (1991-чи илдән ДЗОРАВАНК)—Ермәнистан ССР Красносело рајонунда, Кедик чајынын сол саһилиндә, рајон мәркәзиндән 27 км шимал-гәрбдә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Мешәкәнд (1991-чи илдән Антарамег) һејвандарлыг совхозу илә бирләшдирилмишиди. Әһалиси 1907-чи илдә 228, 1914-чү илдә 265, 1931-чи илдә 205 нәфәр азербайҗанлы. (1988-чи ил фәһисәси.)

165. ГАРАГАЈА (ЈУХАРЫ ГАРАГАЈА)—Кечмиш Ермәнистан ССР Калинино рајонунда, рајон мәркәзиндән 12 км чәнуб-гәрбдә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Илмәзли һејвандарлыг совхозу илә бирләшдирилмишиди. Әһалиси 1905-чи илдә 205 нәфәр, 1914-чү илдә 265 нәфәр, 1931-чи илдә 175 нәфәр азербайҗанлы. 1988-чи ил фәһисәси.

166. ГАРАГАЈА (1918-чи илдән СЕВАБЕРД)—Ермәнистан ССР Қотажк (Абовјан) рајонунда, рајон мәркәзиндән 20 км гәрбдә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 759, 1914-чү илдә 860, 1931-чи илдә 60 нәфәр азербайҗанлы. (1918—1920-чи илләр фәһисәси.) Азербайҗанлылар кәнди 1930-чу илләрдә тәрк етмишләр. 1918-чи илдә Гарс вилајәтиндән кәлән ермәниләр кәнддә мәскунлашмышлар.

167. ГАРАГАЈА—Ермәнистан ССР Ахта рајонунда (Дәрәчичәк маһалында, Тајчарых кәнди јахынлығында) азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 76, 1905-чи илдә 290, 1914-чү илдә 413, 1931-чи илдә 193 нәфәр азербайҗанлы. (1918—1920-чи илләр фәһисәси.) Кәнд 1930-чу илләрдә ләғв олунмушдур.

168. ГАРАГЫШЛАГ (1978-чи илдән ДОСТЛУГ, 1991-чи илдән ЂАЈАНИСТ)—Ермәнистан ССР Масис рајонунда, рајон мәркәзиндән 8 км шимал-гәрбдә, Зәнки чајынын сағ саһилиндә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһали тәрәвәзчилилик вә һејвандарлыгла мәшгул олурду. Әһалиси 1831-чи илдә 151, 1897-чи илдә 751, 1906-чы илдә 832, 1914-чү илдә 1123, 1931-чи илдә 850 нәфәр азербайҗанлы. (1988-чи ил фәһисәси.)

169. ГАРАГОЈУН (ГАРАГОЈУНЛУ) — Ермәнистан ССР Гәмәрли (Арташат) рајонунда азербайҗанлылар

јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 72, 1906-чы илдә 432, 1914-чү илдә 439 нәфәр азербайчанлы, 1931-чи илдә 246 нәфәр азербайчанлы, 30 нәфәр ермәни. Ермәниләр әсримизин әввәлләриндә кәлмишләр. Кәнд 1930-чу илии сонларында ләғв олунмушдур.

170. ГАРАГОЈУНЛУ (КИЧИК ГАРАГОЈУНЛУ)— Ермәнистан ССР Варденис рајонунда, рајон мәркәзиндән 14 км чәнуб-гәрбдә азербайчанлылар јашамыш кәнд Әһалиси 1905-чи илдә 253, 1931 чи илдә 209 нәфәр азербайчанлы. Кәнд Бөјүк Гарагојун кәнди илә бирләндирилмишиди.

171. ГАРАГОЈУНЛУ (ЕЛЛИЧӘ ГАРАГОЈУН, БӨЈҮК ГАРАГОЈУН. 1935-чи илдән ОЗИЗЛИ, 1991-чи илдән НОРАБАК)—Ермәнистан ССР Варденис рајонунда, рајон мәркәзиндән 15 км чәнуб-гәрбдә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыг вә әкинчиликлә мәшғул иди. 8 иллик мәктәби, клубу, китабханасы, һәким мәнтәгәси вар иди. Әһалиси 1831-чи илдә 379, 1897-чи илдә 591, 1905-чи илдә 505, 1914-чү илдә 439, 1926-чы илдә 447, 1931-чи илдә 483, 1970-чи илдә 1140, 1979-чу илдә 1407 нәфәр азербайчанлы. (1988-чи ил фачиәси.)

172. ГАРАДАҒЛЫ (1935-чи илдән ДЗАХКАШЕН, 1967-чи илдән МРКАВАН)—Ермәнистан ССР Арташат рајонунда, рајон мәркәзиндән 10 км шимал-гәрбдә, Јереван-Арташат јолу үстүндә азербайчанлылар јашамыш кәнд. 1831-чи илдә 128, 1905-чи илдә 496, 1914-чү илдә 481, 1931-чи илдә 115 нәфәр азербайчанлы. Азербайчанлылар кәнди 1940-чы илдә тәрк етмишләр. Ермәниләр бураја 1831-чи илдә Ирандан кәлмишләр.

173. ГАРАИМАН (1935-чи иләдәк ОҒРУЧА, 1978-чи илдән СОВЕТКӘНД, 1991-чи илдән КАХАКИ)—Ермәнистан ССР Варденис рајонунда, рајон мәркәзиндән 13 км шимал-шәргдә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Севан дағ силсиләсинин чәнуб-шәрг әтәјиндә јерләшир. Әһали әкинчилик вә һејвандарлыгла мәшғул иди. Орга мәктәби, мәдәнијјәт еви, рабитә говнағы, һәким мәнтәгәси вар иди. Әһалиси 1831-чи илдә 207, 1897-чи илдә 569, 1905-чи илдә 1033, 1914-чү илдә 746, 1931-чи илдә 652 нәфәр азербайчанлы. (1988-чи ил фачиәси.)

174. ГАРАИСА (1991-чи илдән МЕҒВАҺОВИД)—Ермәнистан ССР Калинин (1991-чи илдән Ташир) рајонунда, рајон мәркәзиндән 10 км чәнуб-гәрбдә, азербайчанлылар јашамыш кәнд. Илмәзли һејвандарлыг совхозу илә бирләндирилмишиди. Ибтидан мәктәби, һәким

мэнтэгэси вар иди. 1988-чи илдэ 196 нэфэр азербайжанлы эһалиси олуб. (1988-чи ил фачиэси.)

175. ГАРАКИЛИСЭ (1935-чи илдэн АХУРИК, ГАРАКИЛИСЭ ТҮРКИ, ТҮРК ГАРАКИЛИСЭСИ)—Ермәнистан ССР Ахурјан рајонунда, рајон мәркәзиндән 15 км аралы чәнуб-гәрбдә, Ленинанкан шәһәриндән 5 км мäsа-фәдә азербайжанлылар јашамыш кәнд. Эһалиси 1886-чы илдә 410, 1897-чи илдә 484, 1905-чи илдә 518, 1907-чи илдә 554, 1914-чү илдә 911 нэфәр азербайжанлы, 1918-чи илдә кәнд дағыдылмыш, азербайжанлы эһали говулмуш-дур. Мушдан, Сосундан, Хојдан, Гарсдан кәлән ермәниләр бурада мәсқунлашмыш, јени кәнд салмышлар. Түрк Гаракилисеси кәндинин харабалыглары сон вахтларәдәк галырды.

176. ГАРАЛАР—Ирәван губернијасы Шәрур-Дәрәләјәз гәзасында, Мартирос кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Әзизбәјов рајону әразисиндә) азербайжанлылар јашамыш кәнд. Эһалиси 1831-чи илдә 49, 1905-чи илдә 108, 1914-чү илдә 105 нэфәр азербайжанлы. 1918—1920-чи илләр фачиәсиндән сонра сәнәдләрдә кәндин ады көстәрилмир.

177. ГАРАЛАР (1978-чи илдән АРАЛЕЗ)—Ермәнистан ССР Веди (Арарат) рајонунда рајон мәркәзиндән 8 км чәнуб-шәргдә, азербайжанлылар јашамыш кәнд. Эһалиси 1831-чи илдә 49, 1897-чи илдә 557, 1906-чы илдә 257, 1931-чи илдә 297 нэфәр азербайжанлы. (1918—1920-чи илләр фачиәси.) 1931-чи илдә бурада 292 нэфәр ермәни эһалиси вар иди. Онлар бураја 1915-чи илдә Ван вилајәти Лезк кәндиндән кәлмишләр.

178. ГАРАНАМАЗ (1935-чи илдән ЈЕНИ ЈОЛ, 1991-чи илдән АҒВОРИК)—Ермәнистан ССР Амәсија рајонунда, рајон мәркәзиндән 15 км шимал-шәргдә азербайжанлылар јашамыш кәнд. Ири гојунчулуғ вә гарамал тәсәррүфаты вар иди. Орта мәктәб, клуб, китабхана, һәким мән-тәгәси фәалијәт көстәрирди. Эһалиси 1907-чи илдә 459, 1914-чү илдә 541, 1931-чи илдә 475, 1979-чу илдә 1072 нэфәр азербайжанлы. (1988-чи ил фачиәси.)

179. ГАРАТГА—Ермәнистан ССР Гафан рајонунда, рајон мәркәзиндән 10 км шимал-шәргдә азербайжанлылар јашамыш кәнд. Норашеник һејвандарлығ совхозу илә бирләширилмишди. 1931-чи илдә 125 нэфәр азербайжан-лә эһалиси вар иди. (1988-чи ил фачиәси.)

180. ГАРАТӘПӘ—Ирәван губернијасы Ирәван гәза-

сындакы Иманшаллы кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Масис рајону эразисиндә) азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 49, 1905-чи илдә 59, 1914-чү илдә 89 нәфәр азәрбајчанлы. 1918—1920-чи илләрдәки фачиәдән сонра рәсми сәнәдләрдә ады көстәрилмир.

181. ГАРАТОРПАГ—Ирэван губернијасы, Ирэван гәзасындакы Армик кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Веди рајону, Гарабағлар бөлкәсиндә) азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 398, 1914-чү илдә 400, 1931-чи илдә 64 нәфәр азәрбајчанлы. (1918—1920-чи илләр фачиәси.) Кәнд 1930-чу илләрдә ләғв олуиушдур.

182. ГАРАХАЧ (1978-чи илдән ЛУСАШОФ)—Ермәнистан ССР Веди рајонунда, рајон мәркәзиндән 24 км чәнуб-шәргдә азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 94, 1821-чи илдә 786, 1905-чи илдә 430, 1914-чү илдә 430, 1931-чи илдә 13 нәфәр азәрбајчанлы. (1918—1920-чи илләр фачиәси.) 1940-чы илдән сонра ермәниләр мәскунлашыблар.

183. ГАРАҢАМЗАЛЫ (ГАРАҢӘМЗӘЛИ, ГАРА ГӘМЗӘЛИ, 1946-чы илдән БУРАСТАН)—Ермәнистан ССР Арташат рајонунда, рајон мәркәзиндән 4 км шимал-гәрбдә кәнд. 1831-чи илдә 55, 1905-чи илдә 244, 1914-чү илдә 301, 1931-чи илдә 165 нәфәр азәрбајчанлы. Азәрбајчанлылар кәнди 1930-чу илләрин сонунда тәрк етмишләр. Јахынлыгда јерләшән Тамамлы кәнди Гараһамзалы кәнди илә бирләшдирилмишдир. Тамамлыда 1905-чи илдә 27 нәфәр азәрбајчанлы олмушду. Бирләшдирилмиш кәндләр Бурастан адланмышдыр. Ермәниләр бураја 1829—1830-чу илләрдә Ирандан кәлмишләр.

184. ГАРАЧАНТА (1935-чи илдән ӘЗИЗБӘЈОВ, 1991-чи илдән АРЕГНАДЕМ)—Ермәнистан ССР Амәсија рајонунда, рајон мәркәзиндән 6 км чәнуб-гәрбдә, Күмрү-Амәсија јолунун сол тәрәфиндә азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыг вә әкинчилик сәһәсиндә чәлышырды. Орта мәктәби, клубу, китабханасы, һәким мән-тәгәси вар иди. Әһалиси 1897-чи илдә 440, 1905-чи илдә 665, 1914 чү илдә 729, 1931-чи илдә 692, 1959-чу илдә 803, 1980-чи илдә 1940 нәфәр азәрбајчанлы. (1988-чи ил фачиәси.)

185. ГАРАЧИМӘН (1991-чи илдән ДИСТМАЈРИ)—Ермәнистан ССР Гафан рајонунда, рајон мәркәзиндән 4

км шимал-гәрбдә азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Сү-
ник һејвандарлыг совхозу илә бирләшдирилмишди. 8 ил-
лик мәктәби, клубу, китабханасы вар иди. Әһалиси 1907-
чи илдә 376, 1914-чү илдә 216, 1931-чи илдә 212 нәфәр
азәрбајчанлы. (1988-чи ил фәчиәси.)

186. ГАРАЧАЛАР — Ирәван губернијасы Ечмиадзин
гәзасындакы Кош кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан
ССР Әштәрәк рајону әразисиндә). Алакөз дағынын чәнуб
этәјиндә азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-
чи илдә 104, 1905-чи илдә 360, 1914-чү илдә 360 нәфәр
азәрбајчанлы. 1918—1920-чи ил фәчиәсиндән сонра кәнд-
дә азәрбајчанлылар јашамасы гејд олунмамышдыр. Ер-
мәниләр бураја 1918-чи илдән кәлмишләр. 1931-чи илдә
243 нәфәр ермәни. Кәнд 1940-чы илләрдә ләғв олунмуш-
дур.

187. ГАРАЧӨРӘН (бә'зи мәнбәләрдә **ГАРАЧЕЈРАН**
кими дә јазылыб. 1946-чы илдән **АРАКЈУҒ**) — Ермәнистан
ССР Наири (әввәлләр Әштәрәк) рајонунда, рајон мәр-
кәзиндән 10 км шималда азәрбајчанлылар јашамыш кәнд.
Әһалиси 1831-чи илдә 162, 1905-чи илдә 395, 1914-чү илдә
494, 1931-чи илдә 14 нәфәр азәрбајчанлы. 1918—1920-чи
илләр фәчиәсиндә сағ галанлар 1930-чу илләрдә кәндән
чыхыблар. Ермәниләр бураја 1878-чи илдә вә 1914—1922-
чи илләрдә Түркијәнин Бајазет гәзасыны Аразан кән-
диндән, һабелә Гарсдан, Игдирдән вә башга јерләрдән
кәлмишләр. 1905-чи илдә бурада 550 нәфәр ермәни,
1931-чи илдә исә 1183 нәфәр ермәни, 1 нәфәр рус әһалиси
олмушдур.

188. ГАРҒАГОВМАЗ (**ЈУХАРЫ ГАРҒАГОНМАЗ**,
1946-чы илдән **ВЕРИН САСУНАШЕН**) — Ермәнистан
ССР Талин рајонунда, Арагадз дағынын чәнуб-гәрб этә-
јиндә, рајон мәркәзиндән 10 км чәнуб-шәргдә азәрбај-
чанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 49, 1905-
чи илдә 394, 1914-чү илдә 394 нәфәр азәрбајчанлы.
1918—1920-чи илләр фәчиәсиндән сонра кәндә азәрбај-
чанлыларын јашамасы гејд олунмамышдыр. Ермәниләр
бураја 1915-чи илдән сонра кәлмишләр.

189. ГАРҒАГОВМАЗ (Ашағы **ГАРҒАГОНМАЗ**, 1946-
чы илдән **НЕРҚИН САСУНАШЕН**) — Ермәнистан ССР
Талин рајонунда, Арагадз дағынын гәрб этәјиндә, рајон
мәркәзиндән 9 км мәсафәдә азәрбајчанлылар јашамыш
кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 235, 1914-чү илдә 235 нәфәр
азәрбајчанлы. 1918—1920-чи илләр фәчиәсиндән сонра

кәндә азәрбајчанлыларын јашамасы гејд олунмамышдыр. Ермәниләр бураја 1915-чи илдә Сасундан, Тарондан, Мушдан кәлмишләр. 1931-чи илдә 452 нәфәр ермәни олуб.

190. ГАРФАБАЗАР (1965-чи илдән **НАЈКАШЕН**)—Ермәнистан ССР Ечмиадзин рајонунда, рајон мәркәзиндән 12 км чәнуб-шәргдә азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1897-чи илдә 602, 1905-чи илдә 688, 1914-чү илдә 618, 1931-чи илдә 168 нәфәр азәрбајчанлы. 1918—1920-чи илләр гырғынындан сағ галап әһали Азәрбајчана көчүрүлмүшдүр. Ермәниләр бураја 1940-чы илләрдә кәлмишләр.

191. ГАРХУН (**ЈУХАРЫ ГАРХУН**, 1946-чы илдән **ЧРАРАД**)—Ермәнистан ССР Ечмиадзин рајонунда, рајон мәркәзиндән 9 км чәнубда, азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Бөлкәјә хидмәт едән дәмирјол стансијасы бурада јерләшир. Әһалиси 1831-чи илдә 462, 1897-чи илдә 991, 1905-чи илдә 1153, 1914-чү илдә 1304 нәфәр азәрбајчанлы. 1918—1920-чи илләр фачиәсиндән сонра кәндә азәрбајчанлыларын јашамасы гејдә алынмамышдыр. Онларын хејли һиссәси һәлак олмушдур. Кәндә Сүрмәли гәзасындан кәлән ермәниләр мәскунлашмышлар.

192. ГАРХУН (**АШАҒЫ ГАРХУН**, **ШӘРИФАБАД**, 1946-чы илдән **АРАКС**)—Ермәнистан ССР Ечмиадзин рајонунда, рајон мәркәзиндән 16 км чәнубда азәрбајчанлылар јашамышкәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 318, 1897-чи илдә 586, 1905-чи илдә 568, 1914-чү илдә 595, 1931-чи илдә 212 нәфәр азәрбајчанлы. (1918—20-чи илләр фачиәси.) Ермәниләр бураја 1915—1920-чи илләрдә Сүрмәли гәзасынын (Араз чајынын сағ саһили,индики Түркиядән) кәлмишләр. Азәрбајчанлылар кәнди 1940-чы илләрдә тәрк етмишләр.

193. ГАФАН—Ермәнистан ССР-дә шәһәр, ејни адлы рајонун мәркәзи. Әһалиси ермәниләр, руслар, азәрбајчанлылар. 1931-чи илдә 1746 нәфәр ермәни, 151 нәфәр рус, 101 нәфәр азәрбајчанлы. 1959-чу илдә 2384 нәфәр, 1970-чи илдә 3596 нәфәр (үмуми шәһәр әһалисинин 11,4 вә 12 фәнзи) азәрбајчанлы. 1988-чи илдә тәгринбән 7000 нәфәр азәрбајчанлы. Онлар шәһәр мүәссисәләриндә садә ишләрдә чалышырдылар. (1988-чи ил фачиәси.)

194. ГАФАРЛЫ—Ирэван губернијасы Ирэван гәзасындакы Оғурбәјли кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Арташат рајону әразисиндә) азәрбајчанлылар

јашамыш кэнд. Әһалиси 1873-чү илдә 515, 1905-чи илдә 540 нәфәр азербайҗанлы. Сонракы илләрдә рәсми сәнәд-ләрдә кэндин ады чәкилмир.

195. ГӘДИРЛИ (ГАДИЛИ, 1968-чи илдән ЛАНЧА-НИСТ)—Ирәван губернијасы Ирәван ғәзасында (Ермәнистан ССР Веди рајону Тарахач бөлкәсиндә, рајон мәркәзиндән 20 км чәнуб-шәргдә), азербайҗанлылар јашамыш кэнд. Әһалиси 1831-чи илдә 45, 1905-чи илдә 827, 1914-чү илдә 839 нәфәр азербайҗанлы. 1918—1920-чи илләр фачиәси заманы азербайҗанлылар кәнддән говулмуш, бөјүк һиссәси һәлак олмушдур. Кәнддә ермәниләр мәскунлашмышлар.

196. ГӘМӘРЛИ (ТҮРК ГӘМӘРЛИСИ)—Ермәнистан ССР Гәмәрли (Арташат) рајонунда, Јереван шәһәриндән 28 км чәнуб-шәргдә, Араз чајы саһилиндә азербайҗанлылар јашамыш кэнд. Әһалиси 1831-чи илдә 167, 1905-чи илдә 870, 1914-чү илдә 835, 1931-чи илдә 272 нәфәр азербайҗанлы. 1918—1920-чи илләр фачиәси заманы әһали 500 нәфәрдән чоһ азалмышдыр. 1828—1929-чу илләрдә Ирандан ермәниләрин күтләви сурәтдә көчүрүлүб Ирәван ханлығы әразисиндә јерләшдирилмәси заманы Гәмәрли кәнди јахынлығында 2 јени кәнд салынмышдыр. Онларын биринә Ашағы Гәмәрли, дикәринә исә Јухары Гәмәрли ады верилмишдир. Илк ермәни көчкүнләри 54 вә 241 нәфәр олмушдур. Онлар Иранын Хој вә Салмаст вилајәтләриндән кәлмишдиләр.

1930-чу илдә һәр үч Гәмәрли бирләшдирилиб Гәмәрли, 1945-чи илдә исә Арташат адландырылмыш, ејниадлы рајонун мәркәзи олмушдур. Азербайҗанлылар јашајан Новрузлу кәнди дә Арташат шәһәринә бирләшдирилмиши. Азербайҗанлылар бураны 1931-чи илләрин сонунда тәрк едиб Азербайҗана көчмүшләр.

197. ГЫВРАХ—Кечмиш Ермәнистан ССР Сисјан рафонуна азербайҗанлылар јашамыш кэнд. 1931-чи илдә 111 нәфәр азербайҗанлы әһалиси олуб. Онлар кәнди 1930-чу илләрдә тәрк етмишләр.

198. ГЫЗГАЛА (ГЫЗГАЛАСЫ, 1935-чи илдән АСТ-ХАБЕРД) Ермәнистан ССР Котажк рајонунда, Абовјан ғәсәбәсиндән 26 км шимал-шәргдә, азербайҗанлылар јашамыш кэнд. 1906-чы илдә 197, 1914-чү илдә 345, 1926-чы илдә 169 нәфәр азербайҗанлы әһалиси олуб. Кәнд 1950-чи илләрдә ләғв олунмуш, әһали Азербайҗана көчүрүлмүшдүр.

199. ГЫЗЫЛ БУЛАГ (ГЫЗЫЛ БУЛАГ ГАХРУ, ЧА-ХЫРЛЫ, 1978-чи илдэн СОВЕТА-КЕРТ, 1991-чи илдэн ХАЧАХБЈУР)—Ермәнистан ССР Варденис рајонунда, Севан көлүнүн чәнуб-шәрг тәрәфиндә, рајон мәркәзиндән 3 км чәнуб-гәрбдә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыг совхозунда чалышыр, түтүн вә тахыл бечәрирди. Орта мәктәби, мэдәнијјәт еви, рабита говшағы, мәишәт еви вар иди. Әһалиси 1831-чи илдә 212, 1905-чи илдә 1349, 1914-чү илдә 1653, 1931-чи илдә 975 нәфәр азербайҗанлы. (1918—1920-чи илләр фәсиәси.) Ермәниләр бураја 1917-чи илдә кәлмишләр. 1931-чи илдә 663 нәфәр ермәни вар иди. (1988-чи ил фәчиәси.)

200. ГЫЗЫЛ ВӘНК (ГЫЗЫЛВӘНК, 1940-чы илдән ЧИЧӘКЛИ, 1978-чи илдән МАКЕНИС)—Ермәнистан ССР Варденис рајонунда, рајон мәркәзиндән 15 км чәнуб-гәрбдә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыг совхозунда чалышыр, түтүн бечәрирди. 1831-чи илдә 212, 1905-чи илдә 735, 1914-чү илдә 812, 1931-чи илдә 282 нәфәр азербайҗанлы әһалиси олуб. (1918—1920-чи вә 1988-чи илләр фәчиәләри.) 1931-чи илдә бурада 421 нәфәр ермәни әһалиси олуб. Онлар кәндә 1918—1920-чи илләрдә кәлибләр.

201. ГЫЗЫЛДАШ (ГЫЗЫЛКИЛИСӘ, 1991-чи илдән АРУНИ)—Ермәнистан ССР Калинин рајонунда, рајон мәркәзиндән 14 км шимал-шәргдә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыг вә әкинчиликлә мәшғул иди. Әһалиси 1914-чү илдә 265 нәфәр, 1931-чи илдә 473 нәфәр азербайҗанлы. (1988-чи ил фәчиәси.)

202. ГЫЗЫЛДАШ—Гарс вилајәтинин Ағбаба бөлкәсиндә, Далавер кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Амәсија рајону әразисиндә, рајон мәркәзиндән 15 км чәнуб-гәрбдә) азербайҗанлылар јашамыш кәнд. 1886-чы илдә 394, 1905-чи илдә 547, 1914-чү илдә 147 нәфәр азербайҗанлы әһалиси олуб. (1918-чи ил фәчиәси.) 1940-чы илләрдә кәнд ләғв әлүнмушдур.

203. ГЫЗЫЛ КИЛИСӘ (ТҮРК ГЫЗЫЛ КИЛИСӘ-СИ, ГЫЗЫЛ КӘНД)—Ермәнистан ССР Амәсија рајонунда азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыгла мәшғул иди. 1905-чи илдә 230, 1914-чү илдә 339, 1931-чи илдә 162 нәфәр азербайҗанлы әһалиси олуб. Кәнд 1930-чу илләрдә ләғв едилмишдир.

204. ГЫЗЫЛӨРӘН (1946-чы илдән ШЕНАВАН)—

Ермәнистан ССР Спитак районунда, район мәркәзиндән 7 км шимал-гәрбдә, Базум (Чубухлу) даг силсиләсинин чәнуб-гәрб этәјиндә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. 1905-чи илдә 250, 1914-чү илдә 273, 1931-чи илдә 140 нәфәр азербайҗанлы әһалиси олуб. Онлар бураны 1940-чы илләрдә тәрк едиб Азербайҗана көчүбләр. Ермәниләр кәндә 1917—1918-чи илләрдә кәлмишләр.

205. ГЫЗЫЛ ТАМУР (ГЫЗЫЛ ДӘМИР, 1935-чи илдән ВОСКЕВАЗ)—Ирэван губернијасы Ечмиадзин гәзасында (Ермәнистан ССР Әштәрәк районунда, район мәркәзиндән 8 км чәнуб шәргдә) азербайҗанлылар јашамыш кәнд. 1826—1828-чи илләрдә Русија-Иран мұһарибәси заманы бу кәнд дағыдылмыш, 1831-чи илдә чәми 120 нәфәр азербайҗанлы әһали галмышды. Сонрақы илләрдә онлар да кәнди тәрк етмишләр. Ирандаи кәлән ермәниләр кәндә саһиб олмушлар. 1831-чи илдә 290 нәфәр, 1931-чи илдә 1090 нәфәр ермәни вар иди.

206. ГЫЗЫЛ ХАРАБА (2-чи ГЫЗЫЛ ХАРАБА ЗАҒАЛЫ ТАТАР, ЗАҒАЛЫ ВЕРИН, ЈУХАРЫ ЗАҒАЛЫ, 1978-чи илдән АХПРАДЗОР)—Ермәнистан ССР Варденис районунда, район мәркәзиндән 14 км чәнуб-гәрбдә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыг вә әкинчилик саһәләриндә чалышырды. Әһалиси 1831-чи илдә 98, 1897-чи илдә 717, 1905-чи илдә 917, 1914-чү илдә 1018, 1931-чи илдә 206 нәфәр азербайҗанлы, (1918—1920 вә 1988-чи илләр фачиәләри.) Ермәниләр бураја 1918-чи илдән сонра Мушдан кәлмишләр.

207. ГЫЗЫЛ ХАРАБА (1-чи Гызыл Хараба, ЗАҒАЛЫ НЕРКИН, ЗАҒАЛЫ АШАҒЫ, 1946-чы илдән ДЗОВАК)—Ермәнистан ССР Варденис районунда, район мәркәзиндән 9 км гәрбдә, Севан көлүнүн чәнуб-шәрг саһилиндә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. 1905-чи илдә 215, 1914-чү илдә 421 нәфәр азербайҗанлы. 1918—1920-чи ил фачиәси заманы азербайҗанлы әһали бүтүнлүклә кәндән говулмуш, кәлмә ермәниләр кәндә саһиб олмушлар. 1931-чи илдә 1291 нәфәр ермәни.

208. ГЫЗЫЛ ХАРАБА—Ирэван губернијасы Ечмиадзин гәзасындақы Јеғвард кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Әштәрәк району эразисиндә (азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 50, 1914-чү илдә 57 нәфәр азербайҗанлы. Сонрақы илләрдә кәнди ады чәкилмир.

209. ГЫСЫР ХАРАБА—Ирэван губернијасы Шәрур-Дәрәләјәз гәзасындақы Гндеваз кәнд ичмасы тәр-

кибиндә (Ермәнистан ССР Әзизбәјов рајону Һразисиндә) азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 105 нәфәр азәрбајчанлы. Сонракы илләрдә кәндин ады чәкилмир.

210. ГЫЗЫЛЧЫГ (АБУЛ КӘНД)—Ирәван губернијасы Нор-Бајазет гәзәсында (Ермәнистан ССР Нор-Бајазет рајону Һразисиндә, Севан-Нор-Бајазет почт јолу илә Әјривәнк кәндиндән кәлән јолун Көјчә көлү саһилиндә кәсишдији јердә) азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. 1831-чи илдә 108 нәфәр азәрбајчанлы әһалиси олмушдур. Сонракы илләрдә рәсми сәнәдләрдә ады чәкилмир.

210а. ГЫЗЫЛЧЫГ—Ермәнистан ССР Сисјан рајонунда, рајон мәркәзиндән 7 км шимал-шәргдә азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Инзибати Һрази үзрә Сисјан шәһәр Советинин табелијиндә иди. Әһали Сүник һејвандарлыг совхозунда чалышырды. Әһалиси 1905-чи илдә 450, 1914-чү илдә 441, 1931-чи илдә 292 нәфәр азәрбајчанлы. (1988-чи ил фачиәси.)

211. ГЫЛЫНЧЛЫ—Ирәван губернијасы Шәрур-Дәрләјәз гәзәсиндакы Гндеваз кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Әзизбәјов рајону Һразисиндә) азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 97, 1914-чү илдә 115 нәфәр азәрбајчанлы. Сонракы илләрдә кәндин ады чәкилмир.

211а. ГЫРХБУЛАГ (1935-чи илдән АКУНК)—Ирәван губернијасы Нор-Бајазет гәзәсында (Ермәнистан ССР Варденис рајонунда, рајон мәркәзиндән 2 км чәнубда, Көјчә көлүнүн чәнуб-шәрг саһилиндә) азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 247 нәфәр азәрбајчанлы. Ермәниләр 1929—1930-чу илләрдә Түркиянин Бајазет блкәсиндән кәлиб јерләшдикдән сонра азәрбајчанлылар кәнди тәркиб едиб гонічү кәндләрә дағымышлар.

212. ГЫШЛАГ (ГЫШЛАГ АББАС)—Ермәнистан ССР Јегегнадзор рајонунда азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. 1873-чү илдә 337, 1914-чү илдә 300, 1931-чи илдә 45 нәфәр азәрбајчанлы әһалиси олуб. Кәнд 1930-чу илләрдә ләғв едилмишдир.

213. ГНДЕВАЗ (ГИНДИВАЗ)—Ермәнистан ССР Әзизбәјов рајонунда, шәрги Арпа чајынын сол саһилиндә, рајон мәркәзиндән 15 км шимал-гәрбдә азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. 1873-чү илдә 98 нәфәр азәрбајчанлы, 205 нәфәр ермәни, 1905-чи илдә 218 нәфәр азәрбајчанлы, 650 нәфәр ермәни, 1931-чи илдә 54 нәфәр азәрбајчанлы, 960

нәфәр ермәни әһалиси олуб. Азербайжанлылар бураны 1930-чу илләрдә тәрк едiblәр.

214. ГОВУШУГ (КАВШУХ, КАВУШУГ, 1991-чи илдән ЈЕРМОН)—Ермәнистан ССР Јеҗегнадзор рајонунда, рајон мәркәзиндән 16 км шимал-шәргдә азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыг вә әкинчилик саһәсиндә чалышырды. Орта мәктәби, мәдәнијјәт еви, китабханасы вар иди. 1931-чи илдә 96, 1914-чү илдә 172, 1931-чи илдә 325 нәфәр азербайжанлы әһалиси олуб. (1988-чи ил фачиәси.)

215. ГОВШУД (КОВШУТ, 1991-чи илдән КАВЧУТ)—Ермәнистан ССР Гафан рајонунда, Кеги чајы саһилиндә, рајон мәркәзиндән 17 км чәнуб-гәрбдә азербайжанлылар јашамыш кәнд. Јернадзор һејвандарлыг совхозу илә бирләшдирилмишди. 1931-чи илдә 123 нәфәр азербайжанлы әһалиси олуб. (1988-чи ил фачиәси.)

216. ГОЗЛУЧА (ГОЗУЛЧА)—Ирәван губернијасы Шәрур-Дәрәләјәз гәзасында (Ермәнистан ССР Јеҗегнадзор рајонунда) Гозлуча кәнд ичмасынын мәркәзи. Улујурд чајы јахынлығында, азербайжанлылар јашамыш кәнд. 1831-чи илдә 60, 1873-чү илдә 342, 1905-чи илдә 647, 1914-чү илдә 592 нәфәр азербайжанлы әһалиси олуб. 1918—20-чи илләр фачиәсиндән сонра рәсми сәнәдләрдә кәндин ады чәкилмир.

217. ГОЈТУЛ—Ермәнистан ССР Әштәрәк рајонунда, Кош кәнди јахынлығында, Алакөз дағы этәјиндә кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 28 нәфәр, 1905-чи илдә 210 нәфәр, 1914-чү илдә 210 нәфәр азербайжанлы. 1918—1920-чи илләр фачиәсиндән сонра кәнддә азербайжанлыларын јашамасы гејдә алынмамышдыр. Ермәниләр бураја 1918-чи илдән сонра кәлмишләр.

218. ГОМАРАН (КОМАРАН, КОМАРАН)—Ермәнистан ССР Гафан рајонунда, рајон мәркәзиндән 5 км чәнуб-шәргдә, Меҗри дағы этәјиндә, Охчу чајынын сағ саһилиндә азербайжанлылар јашамыш кәнд. 1897-чи илдә 158, 1914-чү илдә 138, 1926-чы илдә 52, 1931-чи илдә 68, 1970-чи илдә 183, 1979-чу илдә 163 нәфәр азербайжанлы әһалиси олуб. Кәнд гоншу Кеғануш кәнди илә бирләшдирилмишдир. (1988-чи ил фачиәси.)

219. ГОНЧАЛЫ (1935-чи иләдәк ӨРДӘКЛИ, ГОНЧАЛЫ, 1991-чи илдән ЗАРИМАТ)—Ермәнистан ССР Амасија рајон мәркәзиндән 14 км шимал-гәрбдә азербайжанлылар јашамыш кәнд. 1905-чи илдә 330, 1914-чү илдә 531 нәфәр азербайжанлы әһалиси олуб. 1918—1920-чи ил-

лөрдә азәрбајчанлылар кәнддән говулмуш, Түркіјәдән кәлән ермәниләр јерләшдирилмишдир. 1970—80-чи илләрдә ермәниләрин әксәр һиссәси Ленинакана көчмүш, тәсәррүфатда башга кәндләрдән кәлән азәрбајчанлылар чалышмышлар. Гоншу Ибиш кәнди бу совхоза фирләшдирилмишди. (1988-чи ил фачиәси.)

220. ГОРУХ КҮНЕЈ (1935-чи илдән **КАРМИРНО-ВИД**)—Ермәнистан ССР Ахта рајонунда, Мисхана чајынын саһилиндә азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 40, 1905-чи илдә 259, 1914-чү илдә 327 нәфәр азәрбајчанлы. 1918—20-чи ил фачиәсиндән сонра кәнддә азәрбајчанлыларын јашамасы гејд олунмамышдыр.

221. ГОРЧУЛУ (**ГОРЧЛУ**, **АЛЛАҺВЕРДИ**, **КОРЧАЛЫ**)—Ермәнистан ССР Ахта (Һраздан) рајонунда, рајон мәркәзиндән 16 км шимал-шәргдә азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Мармарик (Мәрмәрик) кәнд колхозу илә бирләшдирилмишди. Әһалиси 1831-чи илдә 82, 1905-чи илдә 300, 1914-чү илдә 440, 1931-чи илдә 195 нәфәр азәрбајчанлы. 1918—20-чи ил фачиәсиндән сағ галанлар 1940-чы илләрдә орадан көчмүшләр. Ермәниләр бураја 1920-чи илләрдә Түркіјәдән кәлмишләр.

222. ГОТУРВАН (**КӘДИКВӘНК**, **ГОДУХВАНК**)—Ермәнистан ССР Јеҗегнадзор рајонунда, рајон мәркәзиндән 24 км шимал-шәргдә, Кәдиквәнк чајы саһилиндә азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Күлүдүз һејвандарлыг совхозу илә бирләшдирилмишди. Әһалиси 1873-чү илдә 142, 1886-чы илдә 201, 1905-чи илдә 126, 1922-чи илдә 71, 1931-чи илдә 170, 1979-чу илдә 537 нәфәр азәрбајчанлы (1988-чи ил фачиәси).

223. ГОШ (**КОШ**, **КЕШ**)—Ермәнистан ССР Әштәрәк рајонунда, рајон мәркәзиндән 18 км чәнуб-гәрбдә азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 62, нәфәр азәрбајчанлы, 28 нәфәр ермәни, 1873-чү илдә 211 нәфәр азәрбајчанлы, 317 нәфәр ермәни, 1905-чи илдә 220 нәфәр азәрбајчанлы, 435 нәфәр ермәни, 1931-чи илдә 1120 нәфәр ермәни, 1 нәфәр азәрбајчанлы, 2 нәфәр күрд. (1918—20-чи илләр фачиәси).

224. ГОШАБУЛАГ (1991-чи илдән **ШАТРЧЕК**)—Ермәнистан ССР Варденис рајонунда, рајон мәркәзиндән 6 км чәнуб-шәргдә азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһали әкинчилик вә һејвандарлыг саһәсиндә чалышырды. Орта мәктәби, клубу, китабханасы вар иди. Әһалиси 1831-чи илдә 117, 1905-чи илдә 596, 1914-чү илдә 672,

1931-чи илдә 383 нәфәр азәрбајчанлы, 95 нәфәр күрд. (1988-чи ил фачиәси).

225. ГОШАБУЛАГ—Ермәнистан ССР Варденис рајонунда, Гошабулаг (Шатрчек) кәнди јахынлығында азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 262, 1914-чү илдә 203 нәфәр азәрбајчанлы вә күрд. 1920-чи илдә Гошабулаг (Шатрчек) кәнди илә бирләш-дирилмиш, әһали ораја көчүрүлмүшдүр.

226. ГОША БУЛАГ—Ермәнистан ССР Әштәрәк рајону әразисиндә (Ирәван губернијасы Ечмиадзин гәза-сындакы Парпи кәнд ичмасы тәркибиндә) азәрбајчан-лылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 211, 1914-чү илдә 203 нәфәр азәрбајчанлы. 1918—20-чи илләр фачиә-синдән сонра рәсми сәнәдләрдә кәндиң ады чәкилмир.

227. ГРАМПА (1978-чи илдән ДЗИАДЗАН)—Ермә-нистан ССР Ечмиадзин рајонунда, Касах чајының сағ саһилиндә, рајон мәркәзиндән 3 км шимал-гәрбдә азәр-бајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 90, 1905-чи илдә 160, 1914-чү илдә 340 нәфәр азәрбајчанлы. 1918—20-чи илләр фачиәсиндән сонра кәнддә азәрбај-чанлыларын јашамасы гејдә алынмамышдыр. Бурада азәрбајчанлыларла бирликдә ермәниләр дә јашамыш-дыр. 1831-чи илдә Түркијәдән кәлән 25, 1905-чи илдә 130, 1914-чү илдә 291, 1931-чи илдә 491 нәфәр ермәни кәнддә мәскунлашмышдыр.

228. ГУЗУКӘНД (1935-чи иләдәк ХОЗЫКӘНД)—Ер-мәнистан ССР Амәсија рајонунда, Арпа көлү саһилиндә, рајон мәркәзиндән 25 км шимал-гәрбдә азәрбајчанлы-лар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыг совхозунда ча-лышырды. Орта мәктәби, клубу, китабханасы, һәким мәнтәгәси вар иди. Әһалиси 1905-чи илдә 372, 1914-чү илдә 455, 1931-чи илдә 474, 1970-чи илдә 865 нәфәр азәр-бајчанлы. (1988-чи ил фачиәси).

229. ГУЈЛУ (ГУЈУЛУ)—Ермәнистан ССР Котажк (Абовјан) рајонунда азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. 1905-чи илдә 334, 1914-чү илдә 396, 1931-чи илдә 81 нә-фәр азәрбајчанлы әһалиси олуб. (1918—20-чи илләр фа-чиәси). Ермәниләр бураја 1918—20-чи илләрдә кәлмиш-ләр. Кәнд 1940-чы илдә ләғв олунмушдүр.

230. ГҮЛДӘРВИШ (1935-чи илдән ВОСКЕТАС)—Ермәнистан ССР Талин рајонунда, Арагадз (Алакөз) дағының чәнуб-гәрб этәјиндә, рајон мәркәзиндән 8 км шимал-шәргдә азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 327, 1914-чү илдә 327 нәфәр азәрбајчанлы.

1918–20-чи илләр фачиәсиндән сонра кәнддә азербайжанлыларың яшамасы гејдә алынмамашдыр. Ермәниләр кәндә 1918-чи илдән сонра кәлмишләр. 1931-чи илдә 452 нәфәр ермәни вар иди.

231. ГУЛУБӘЈЛИ АШАҒЫ—Ирәван губернијасы Ечмиадзин гәзасында. Бөјүк Гарасу чајы саһилиндә (индики Ечмиадзин рајону әразисиндә) азербайжанлылар яшамаш кәнд. Әһалиси 1886-чы илдә 421, 1905-чи илдә 518, 1931-чи илдә 436 нәфәр азербайжанлы. 1918—19-чу илләрдә кәнд дағыдылмыш, сағ галан азербайжанлылар ата-баба јурдларыны тәрк етмишләр. 1920-чи илдә кәнддә језиди күрдләр мәскунлашмышлар. 1931-чи илдә Ашағы вә Јухары Гулубәјли кәндләриндә 875 нәфәр күрд әһалиси олмушдур. Кәнд 1940-чы илләрдә ләғв едилмишдир.

232. ГУЛУВӘЈЛИ (ЈУХАРЫ ГУЛУБӘЈЛИ)—Ирәван губернијасы Ечмиадзин гәзасында бөјүк Гарасу чајының јухары ахыны саһилиндә (индики Ечмиадзин рајону әразисиндә) азербайжанлылар яшамаш кәнд. Әһалиси 1873-чү илдә 338, 1886-чы илдә 397, 1905-чи илдә 197, 1914-чү илдә 201 нәфәр азербайжанлы. Кәнд 1918—19-чу илләрдә дағыдылмыш, сағ галан әһали кәнди тәрк етмишдир. 1920-чи илдә кәнд күрдләрлә мәскунлашмышдыр. Кәнд 1940-чы илдә ләғв олунмушдур.

233. ГУЛУЧАН—Ермәнистан ССР Масис рајонунда, Араз вә Зәнки чајларының кәсишдији әрази саһәсиндә азербайжанлылар яшамаш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 63, 1914-чү илдә 81, 1931-чи илдә 59 нәфәр азербайжанлы. Әһали 1950-чи илдә Азербайжана көчүрүлмүшдү. Онларын хејли һиссәси кери гајыдыб, һәммин әразидә јени тәшкил олунмуш Калинин адына тәрәвәзчилик совхозунда чалышырдылар. (1988-чи ил фачиәси).

234. ГУРБАНКӘСИЛӘН—Ирәван губернијасы Шәрур-Дәрәләјез гәзасындакы Кешишкәнд ичмасы таркибиндә (Ермәнистан ССР Јеҗегнадзор рајону әразисиндә), Архач дәрәси јахынлығында азербайжанлылар яшамаш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 427, 1914-чү илдә 427 нәфәр азербайжанлы. 1918—20-чи илләр фачиәсиндән сонра рәсми сәнәдләрдә кәндиң ады көстәрилмир.

235. ГУРБАҒАЛЫ—Ирәван губернијасы Ирәван гәзасындакы Баш Кәрни кәнд ичмасы таркибиндә (Ермәнистан ССР Котажк рајону әразисиндә, Инчә су булаглары јанында, Гызылдағ этәјиндә) азербайжанлылар яшамаш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 203, 1914-чү илдә

415 нэфэр азэрбајчанлы. 1918—20-чи иллэрдэки фачиэдэн сонра рэсми сэнэдлэрдэ кэндин ады гејд олунмамышдыр.

236. ГУРДГУЛАГ (ГУРДГУЛАХ)—Ермэнистан ССР Корус рајонунда, рајон мэркэзиндэн 26 км чэнуб-шэргдэ азэрбајчанлылар јашамыш кэнд. Әһали экинчилик вә һејвандарлыг саһэсиндэ чалышырды. 8 иллик мәктәби, клубу, китабханасы, һәким мәнтәгәси вар иди. Әһалиси 1905-чи илдә 54, 1931-чи илдә 49 нэфэр азэрбајчанлы. Кэнд Шурнуху кэнд Совети тәркибиндә иди. (1988-чи ил фачиәси).

237. ГУРДГУЛАХ (1946-чы илдән БОЛОРАБЕРД)—Ермэнистан ССР Јеҗегнадзор рајонунда, Гнишик кэндиндән 5 км шэргдэ азэрбајчанлылар јашамыш кэнд. Әһалиси 1873-чү илдә 336, 1897-чи илдә 471, 1905-чи илдә 690, 1914-чү илдә 690, 1931-чи илдә 66 нэфэр азэрбајчанлы. (1918—20-чи иллэр фачиәси). Ермәниләр бураја 1920-чи илдә гоншу Гандзаг (Јенкичә) кэндиндән кәлмишләр. Азэрбајчанлы әһали кәнди 1930-чу иллэрдә тәрк етмишдир.

238. ГУРСАЛЫ—Ермэнистан ССР Спитак рајонунда, рајон мэркәсиндән 7 км чэнуб-шэргдә, Пәмбәк чаынын сағ саһилиндә азэрбајчанлылар јашамыш кэнд. Әһали һејвандарлыг вә экинчилик саһэләриндә чалышырды. Орта мәктәби, мәдәнијјәт еви, мәишәт хидмәти кәшкү, һәким мәнтәгәси вар иди. 1905-чи илдә 824, 1914-чү илдә 999, 1931-чи илдә 1033 нэфэр азэрбајчанлы әһалиси олуб. (1988-чи ил фачиәси).

239. ГУШЧУЛУ (ГУШЧУ)—Ермэнистан ССР Гафан рајонунда азэрбајчанлылар јашамыш кэнд. Әһалиси 1914-чү илдә 93 нэфэр, 1931-чи илдә 50 нэфэр азэрбајчанлы. Кэнд 1930-чу иллэрдә ләғв едилмишдир.

250. ДАЈЛАХЛЫ (ТАТАР ДАЈЛАХЛЫ)—Ермэнистан ССР Әзизбәјов рајонунда, рајон мэркәзиндән 7 км. шэргдә, 1918-чи илэдәк азэрбајчанлылар јашамыш кэнд. Әһалиси 1873-чү илдә 87, 1886-чы илдә 184 нэфэр азэрбајчанлы, 1905-чи илдә 50 нэфэр азэрбајчанлы, 168 нэфэр ермәни вар иди. Азэрбајчанлылар кәнди 1918-чи илдә тәрк етмишләр.

251. ДАМАКИРМӘЗ (ДАНАКИРМӘЗ, 1946-чы илдән ҺОВИД. 1967-чи илдән НИГАВАН)—Ермэнистан ССР Абаран рајонунда, Арагадз дағы этәјиндә, рајон мэркәзиндән 7 км шимал-шэргдә, азэрбајчанлылар јашамыш кэнд. Әһалиси 1905-чи илдә 387, 1914-чү илдә 474

нәфәр азәрбајчанлы. 1918—20-чи илләр фачиәсиндән сонра кәндә азәрбајчанлыларын јашамасы гејд олунмамышдыр. Ермәниләр кәндә 1829-чу илдә Ираидан кәлмишләр.

252. ДАРАБАС (1946-чы илдән ДАРБАС)—Ермәнистан ССР Сисјан рајонунда, рајон мәркәзиндән 11 км чәнуб-шәргдә азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 440, 1907-чи илдә 440, 1914-чү илдә 1128 нәфәр, 1931-чи илдә 1 нәфәр азәрбајчанлы. (1918—20-чи илләр фачиәси). Дарабас кәнд ичмасынын мәркәзи олмуш, азәрбајчанлылар јашајан 6 кәнди әһатә етмишидр. (1918—20-чи илләр фачиәси).

253. ДАРҒАЛЫ (кечмишдә Дәрәкәли, 1949-дан АНАСТАСАВАН, 1957-чи илдән АЈКЕЗАРД). Кечмиш Ермәнистан ССР Арташат рајонунда, рајон мәркәзиндән 3 км шәргдә (Ирәван губернијасы Ирәван гәзасында) азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Сонралардан Ашағы Дарғалы вә Јухары Дарғалы кәндләринә бөлүнмүшдүр. Ашағы Дарғалыда ермәниләр јашамышдыр. Јухары Дарғалыда 1831-чи илдә 125, 1873-чү илдә 22, 1905-чи илдә 29, 1914-чү илдә 29, 1931-чи илдә 5 нәфәр азәрбајчанлы әһали олмушдүр. Ермәниләр бураја 1828—1830-чу илләрдә Иранын Хој вә Салмаст шәһәрләриндән кәлмишләр. 1831-чи илдәки 228 нәфәр ермәни артыб 1931-чи илдә 1380 нәфәрә чатмышдыр.

254. ДАШ АБДАЛЛАР (АБДАЛЛАР, 1946-чы илдән ҺАТСАВАН)—Ермәнистан ССР Котајк рајонунда, рајон мәркәзиндән 15 км чәнуб-шәргдә азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 131, 1931-чи илдә 6 нәфәр азәрбајчанлы, 24 нәфәр күрд, 1918-чи илдән сонра кәлән 378 нәфәр ермәни. (1918—20-чи илләр фачиәси).

255. ДАШБАШ—Ермәнистан ССР Гафан рајонунда азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. 1931-чи илдә 65 нәфәр азәрбајчанлы әһалиси олуб. Кәнд 1930-чу илләрдә ләғв едилмишидр.

256. ДАШКӘНД (1991-чи илдән ҺАЈРИК)—Ермәнистан ССР Варденис рајонунда, рајон мәркәзиндән 8 км чәнуб-шәргдә азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыг вә әкинчилик саһәләриндә чалышырды. Орта мәктәби, клубу, китабханасы, хәстәханасы вар иди. Әһалиси 1831-чи илдә 357, 1897-чи илдә 816, 1905-чи илдә 816, 1914-чү илдә 1389, 1931-чи илдә 1230 нәфәр азәрбајчанлы. (1988-чи ил фачиәси).

257. ДАШКӨРПҮ—Кечмиш Ермәнистан ССР Ама-

сија рајонунда, рајон мэркэзиндэн 3 км мэсафэдэ азэрбајчанлылар јашамыш кэнд. Амасија һејвандарлыг совхозуна бирләшдирилмишиди. Әһалиси 1905-чи илдә 396, 1914-чү илдә 431, 1931-чи илдә 283 нәфәр азэрбајчанлы. (1988-чи ил фачиәси).

258. ДАШЛЫ (1968-чи илдән ДАШДАКАР)—Ермәнистан ССР Арарат рајонунда, Веди чајы јахынлыгында, рајон мэркэзиндән 3 км шәргдә азэрбајчанлылар јашамыш кэнд. Веди кэнд колхозу илә бирләшдирилмишиди. Әһалиси 1831-чи илдә 84, 1906-чы илдә 338, 1914-чү илдә 239, 1931-чи илдә 117 нәфәр азэрбајчанлы. Онлар кәнди 1940-чы илдә тәрк едиб Азэрбајчана көчмүшләр. Ермәниләр бураја 1918—20-чи ил фачиәсиндән сонра кәлмишләр. 1931-чи илдә 78 нәфәр кәлмә ермәни вар иди.

259. ДАШНОВ—Ермәнистан ССР Веди рајонунда азэрбајчанлылар јашамыш кэнд. 1931-чи илдә 72 нәфәр азэрбајчанлы әһалиси олуб. Кэнд 1930-чү илләрдә ләгв едилмишидир.

260. ДАШНОВ—Јелизаветпол губернијасы Зәнкәзур гәзасында, Хәләч кэнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Гафан рајону әразисиндә) азэрбајчанлылар јашамыш кэнд. Әһалиси 1886-чы илдә 31, 1905-чи илдә 47, 1914-чү илдә 39 нәфәр азэрбајчанлы. 1918-чи илдә ермәниләрин төрәтдикләри Зәнкәзур гырғынындан сонра рәси сәнәдләрдә кәнди ады көстәрилмир.

261. ДВИН (АШАҒЫ ДВИН)—Ирэван губернијасы Ирәван гәзасында, Гәмәрли (Арташат) рајонунда, рајон мэркэзиндән 12 км мэсафэдә азэрбајчанлылар јашамыш кэнд. Әһалиси 1831-чи илдә 51, 1873-чү илдә 99 нәфәр азэрбајчанлы. Ермәниләр бураја 1828-чи илдә Иранын Хој вә Салмаст шәһәрләриндән кәлмишләр.

262. ДӘВӘЛИ (1935-чи илдән АРАРАТ)—Ермәнистан ССР Арарат рајонунда, Јереван-Нахчыван јолу үстүндә кэнд. Ири үзүмчүлүк, мејвәчилик, тәрәвәзчилик совхозудур. 1831-чи илдә 28, 1905-чи илдә 259, 1914-чү илдә 263, 1931-чи илдә 41 нәфәр азэрбајчанлы әһалиси олуб. Ермәниләр бураја 1828—29-чу илләрдә Иранын Мақы гәзасындан вә Салмаст гәзасынын Асланик, Диришк вә башга кәндләриндән кәлмишләр. Илк ермәни карваны 101 аилә, 639 нәфәр имиш. 1979-чу илдә ермәниләрин сајы 6227 нәфәрә чатмыш, азэрбајчанлылар исе 1940-чы илләрдә кәнди тәрк етмишләр. Кәнддә күрдләрдә јашамышдыр.

263. ДӘВӘ ХАРАБАСЫ (1935-чи илдән АВАД)—Ер-

мәнистан ССР Котажк районунда, Котан дагынын шөрг этөжиндө азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1873-чү илдә 161, 1905-чи илдә 406, 1914-чү илдә 475 нәфәр, 1931-чи илдә 4 нәфәр азәрбајчанлы. Кәнддә күрдләр дә јашамышдыр. (1918—20-чи илләр фачиәси). Ермәниләр бураја 1918-чи илдән сонра кәлмишләр. Кәнд 1976-чы илдә ләғв олунмушдур.

264. ДӘДӘГЫШЛАГ (1939-чү илдән АХУНДОВ)—Ермәнистан ССР Ыраздан районунда, Мәрмәрик (Мисхана) чајынын сол саһилиндә, район мәркәзиндән 23 км шимал-шөргдә азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Ыанкаван һөјвандарлыг совхозу илә бирләшдирилмишди. Әһалиси 1831-чи илдә 23, 1897-чи илдә 341, 1905-чи илдә 428, 1914-чү илдә 541, 1926-чы илдә 238, 1931-чи илдә 305 нәфәр азәрбајчанлы. (1918—20-чи илләр фачиәси). 1948—50-чи илләрдә әһали Азәрбајчана көчүрүлмүшдү. Онларын бир һиссәси кери гајытмыш, 1988-чи ил фачиәсинин шаһиди олмушдур.

265. ДӘЛЛӘКЛИ (1948-чи илдән ЗОВАШЕН)—Ермәнистан ССР Котажк (Абовјан) районунда, район мәркәзиндән 13 км шимал-шөргдә азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1906-чы илдә 396, 1914-чү илдә 445, 1931-чи илдә 40 нәфәр азәрбајчанлы. 1918—20-чи илләрдә кәнд дағыдылмыш, әһалиси дидәркин салынмыш, хөјли һиссәси мөһв едилмишдир. Азәрбајчанлылар кәнди бүтүнлүклә 1930-чу илләрдә тәрк етмишләр. Ермәниләр бураја 1918—20-чи илләрдә Ван вә Сүрмәли гөзаларындан кәлмишләр.

266. ДӘЛЛӘКЛИ—Јелизаветпол губернијасы Зәнкәзур гөзасында азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1907-чи илдә 336, 1914-чү илдә 276 нәфәр азәрбајчанлы. Кәнд 1918-чи илдә дармадағын едилиб. Кәнди харабалыглары Ермәнистан ССР Гафан району Дзав кәндиндән 2 км гәрбдәдир.

267. ДӘЛЛӘКЛИ—Ирэван губернијасы Нор-Бајазет гөзасындакы Әрзәкәнд кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Ыраздан району әразисиндә) азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 181, 1897-чи илдә 303, 1905-чи илдә 385, 1914-чү илдә 594 нәфәр азәрбајчанлы, 1918—20-чи илләр фачиәси заманы кәнд дағыдылмышдыр.

268. ДӘЛИЛӘР (Бөјүк Дәлиләр 1935-чи илдән Дадлар). Ермәнистан ССР Арташат районунда, район мәркәзиндән 5 км шимал-гәрбдә Корничај суварма архы

јанында азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Нахчыван-Ирәван почт јолунун јанында јерләшән бу кәнд 1810—1828-чи илләр мұһарибәси заманы хејли зәрәр чәкмиш, әһали ев-ешикләрини тәрк етмишдир. 1931-чи илдә 46, 1873-чү илдә 115, 1886-чы илдә 124, 1931-чи илдә 4 нәфәр азәрбајчанлы әһалиси олмушдур. Ермәниләр бураја 1828-чи илдә Ираннын Хој шәһәриндән кәлмишләр. Бу кәндин јахынлығында Кичик Дәлиләр кәнди дә олмуш вә орада кәлмә ермәниләр јашамышлар.

269. ДӘМИРЧИЛӘР (1991-чи илдән ГОГАВАН)—Ермәнистан ССР Калининo (Ташир) рајонунда, рајон мәркәзиндән 9 км шимал-гәрбдә азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Евли колхозу илә бирләшдирилмишди. Ибтидаи мәктәби, клубу, китабханасы вар иди. Әһалиси 1905-чи илдә 420, 1931-чи илдә 144 нәфәр азәрбајчанлы. (1918—20-чи вә 1988-чи илләр фәчиәси).

270. ДӘМИРЧИЛӘР—Ирәван губернијасы. Шәрур-Дәрәләјез гәзасындакы Мартирос кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Әзизбәјов рајону әразисиндә), Бузхана дағы әтәјиндә, азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 96, 1914-чү илдә 96 нәфәр азәрбајчанлы. 1918—20-чи илләрдән сонра рәсми сәнәдләрдә кәндин ады чәкилмир.

271. ДӘРӘ (1991-чи илдән ДАРАНАК)—Ермәнистан ССР Варденис рајонунда, Варденис—Шорча јолу үстүндә, рајон мәркәзиндән 22 км шимал-гәрбдә азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әсасы 1921-чи илдә Нор-Бајазет гәзасынын Ағзыбир, Гачы Мухан, Ағгала, Әјривәнк кәндләринин гачгын азәрбајчанлы әһалиси тәрәфиндән гојулмушдур. 8 иллик мәктәби, клубу, китабханасы вар иди. (1988-чи ил фәчиәси).

272. ДӘРӘКӘНД—Ирәван губернијасы Шәрур-Дәрәләјез гәзасындакы Мартирос кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Әзизбәјов рајону әразисиндә), Ахтачај саһилиндә азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 105, 1914-чү илдә 105 нәфәр азәрбајчанлы. 1918—20-чи илләр фәчиәсиндән сонра рәсми сәнәдләрдә кәндин ады чәкилмир.

273. ДӘСТӘКЕРТ (ДАСТАКЕРТ, ДОСТАКИРТ,)—Ермәнистан ССР Сисјан рајонунда азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Рајон мәркәзиндән 17 км чәнубда јерләшир. Дәстәкерт мис-молибден комбинаты гәсәбәсинин кенишләнмәси илә әлағәдар онун тәркибинә дахил олмушдур. Инди шәһәр типли гәсәбәдир. 1905-чи илдә 510,

1914-чү илдә 400, 1931-чи илдә 434 нәфәр азербайжанлы әһалиси вар иди. 1959-чу илдә 714 нәфәр, 1970-чи илдә исә 656 нәфәр азербайжанлы әһалиси олмушду. (1988-чи ил фачиәси).

274. ДӘҺНӘЗ—Ермәнистан ССР Арарат рајонунда азербайжанлылар јашамыш кәнд. 1905-чи илдә 306 нәфәр азербайжанлы, 79 нәфәр күрд, 1914-чү илдә 310 нәфәр азербайжанлы, 79 нәфәр күрд, 1931-чи илдә 60 нәфәр азербайжанлы 36 нәфәр күрд әһалиси олуб. (1918—20-чи ил фачиәси). Кәнд 1930-чу илләрдә ләғв олунмуш, әһалиси башга јерләрә көчмүшдүр.

275. ДИАН—Ермәнистан ССР Талин рајонунда, Арагадз дағынын чәнуб-гәрб әтәјиндә, рајон мәркәзиндән 18 км чәнуб-шәргдә азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 32, 1905-чи илдә 272 нәфәр азербайжанлы олмушду.

276. ДИЛИЧАН (ДӘЛИЧАН)—Ермәнистан ССР-дә шәһәр. Гәдим сәнәдләрдә Дәличан (Делижан) кими дә јазылмышдыр. Бурада ермәни вә русларла јанашы, азербайжанлылар да јашамышдыр. 1959-чу илдә 475, 1970-чи илдә 314 азербайжанлы әһалиси вар иди.

277. ДЫҒЫР—Ирэван губернијасы Ечмиадзин гәзәсында. Кош кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Әштәрәк рајону әразисиндә) азербайжанлылар јашамыш кәнд. 1831-чи илдә 35 нәфәр азербайжанлы әһалиси вар иди. Ермәниләр бураја Түркијәнин мүхтәлиф вилајәтләриндән кәлдикдән сонра азербайжанлылар кәнди тәрк етмишләр. Кәнд 1950-чи илләрдә ләғв олунмушдур.

278. ДОВРУС—Ермәнистан ССР Гафан рајонунда, рајон мәркәзиндән 9 км шимал-гәрбдә азербайжанлылар јашамыш кәнд. Норашиеник һејвандарлыг совхозу илә бирләшдирилмишди. 1905-чи илдә 208, 1914-чү илдә 297, 1931-чи илдә 171 нәфәр азербайжанлы әһалиси олуб. (1988-чи ил фачиәси).

279. ДОГГУЗ (1945-чи илдән КАНАЧУТ)—Ермәнистан ССР Арташат рајонунда, Азад чајынын сағ саһилиндә, рајон мәркәзиндән 6 км шимал-шәргдә кәнд. 1831-чи илдә 127, 1905-чи илдә 191, 1914-чү илдә 182, 1931-чи илдә 97 нәфәр азербайжанлы әһалиси вар иди. Онлар 1930-чу илләрдә кәнди тәрк етмишләр. Ермәниләр бураја 1830-чү илдә (180 нәфәр) Ирандан кәлмишдир.

280. ДОНГУЗЈЕЈӘН (Әсл ады ДОНГУЗКҮДӘН. 1935-чи илдән ЗӘНКИЛӘР, 1991-чи илдән ЗОРАК)—Ермәнистан ССР Масис рајонунда, рајон мәркәзиндән

4 км шимал-гәрбдә, Граздан (Зәнки) чајынын сол саһилиндә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһали тәрәвәзчиликлә мәшғул олурду. Әһалиси 1831-чи илдә 355, 1891-чи илдә 1012, 1905-чи илдә 1131, 1914-чү илдә 1068, 1931-чи илдә 518 нәфәр азербайчанлы. (1988-чи ил фачиәси).

281. ДУЛУС (ДОЛОРС, ТОЛОРС)—Јелизаветпол губернијасы Зәнкәзур гәзасында, Ахлатјан кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Сисјан рајону әразисиндә, Ағкәнд (Ашотаваң кәнд советлији тәркибиндә, рајон мәркәзиндән 3 км мөсафәдә) азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1886-чы илдә 176 нәфәр азербайчанлы. Сонракы илләрдә кәнддә азербайчанлыларып јашамасы гејд олунмамышдыр. Кәнддә ермәниләр мәскунлашмышлар.

282. ДҮЗКӘНД (ТҮРК ДҮЗКӘНДИ)— Ирэван губернијасы Александропол гәзасында (Ермәнистан ССР Абаран рајонунда) һачы Хәллл кәнд ичмасы тәркибиндә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 713, 1914-чү илдә 872 нәфәр азербайчанлы. 1918—20-чи илләр фачиәси заманы азербайчанлылар кәнддән говулмуш, хејли һиссәси мөһв едилмишдир. Кәндә күрдләр јерләшмишләр. Кәнд 1959-чу илдә ләғв олунмушдур.

283. ДҮЗКӘНД (1991-чн илдән АЛВАР)—Ермәнистан ССР Амәсија рајонунда, Ахурјан (Гәрби Арпачај) чајынын сағ саһилиндә, рајон мәркәзиндән 13 км шималда, азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыг вә әкинчилик саһәсиндә чалышырды. 8 иллик мәктәби, клубу, китабханасы вар иди. Әһалиси 1907-чи илдә 638, 1914-чү илдә 722, 1931-чи илдә 468, 1970-чи илдә 516 нәфәр азербайчанлы. (1988-чи ил фачиәси).

284. ЕВЛИ (МОЛЛА ЕЈУБЛУ, 1991-чн илдән ДЗОРАМУТ)—Ермәнистан ССР Калинин рајонунда, рајон мәркәзиндән 4 км шимал-шәргдә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыг вә картофчулуг саһәсиндә чалышырды. Орта мәктәби, клубу, китабханасы, һәким мәнтәгәси вар иди. Әһалиси 1905-чи илдә 100, 1914-чү илдә 127, 1931-чи илдә 382 нәфәр азербайчанлы. (1988-чи ил фачиәси).

285. ЕЛЛӘР ОЈУҒУ (1931-чн илдән ЕЛЛӘР)—Ермәнистан ССР Амәсија рајонунда, рајон мәркәзиндән 26 км шимал-гәрбдә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Дәниз сәвнјәсиндән 2140 метр јүксәкликдә јерләшир. Әһали

Һејвандарлыг сәһәсиндә чалышырды. 8 иллик мәктәби, һәким мәһтәгәси вар иди. Әһалиси 1905-чи илдә 286 нәфәр, 1914-чү илдә 437 нәфәр, 1931-чи илдә 294 нәфәр, 1970-чи илдә 292 нәфәр азәрбајчанлы. (1988-чи ил фаһиәси).

286. ЕРНАДЗОР (ЕЈНАЗУР, ЈЕРНАЗЫР)—Ермәнистан ССР Меғри рајонунда азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыгла мәшғул иди. 1886-чы илдә 201, 1905-чи илдә 238, 1931-чи илдә 219 нәфәр азәрбајчанлы әһалиси олуб. Кәнд 1930-чу илләрдә ләғв едилмишдир.

288. ӘКӘРӘК (АГАРАК)—Ирэван губернијасы Ирәван гәзасында. Кәрничәј чајынын јахынлығында, Арамјус кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Коталы рајону әразисиндә) азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһали 1973-чү илдә 114, 1886-чы илдә 155, 1905-чи илдә 170 нәфәр азәрбајчанлы. Сонрақы илләрдә рәсми сәнәдләрдә кәндиң ады чәкилмир. (Бу кәнди Әштәрәк рајонундақы Әкәрәк кәнди илә гарышдырмамалы).

289. ӘЛӘЈӘЗ (АЛАГЈАЗ, АЛАКӨЗ, МӘЗРӘ КӘРИМ-ХАН, 1991-чи илдән ЈЕҒЕКИС)—Ермәнистан ССР Јеғнадзор рајонунда. Јеғекис (Алакөз) чајынын сағ тәрәфиндә Јеғнадзор-Күлүдүз јолу үстүндә рајон мәркәзиндән 22 км шимал-гәрбдә азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. 8 иллик мәктәби, мәдәнијјәт еви, китабханасы вар иди. Әһали һејвандарлыг, түтүнчүлүк, бағчылыг сәһәләриндә чалышырды. 1831-чи илдә 32, 1905-чи илдә 524, 1931-чи илдә 353, 1979-чу илдә 963 нәфәр азәрбајчанлы әһалиси вар иди. (1918—20-чи вә 1988-чи илләр фаһиәләри).

290. ӘМИРХЕЈИР (1991-чи илдән КАЛАВАН)—Ермәнистан ССР Красносело рајоннда, рајон мәркәзиндән 33 км шимал-гәрбдә азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Бәрһабәд кәнди илә бирләшдирилмишдир. 8 иллик мәктәби, клубу, китабханасы. һәким мәһтәгәси вар иди. 1873-чү илдә 161, 1926-чы илдә 216, 1931-чи илдә 250, 1969-чу илдә 342, 1970-чи илдә 712 нәфәр азәрбајчанлы әһалиси олмушдур. (1988-чи ил фаһиәси).

291. ӘРИКЛИ № 2.—Зәнкәзур гәзасында (Сисјан рајону әразисиндә) азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. 1905-чи илдә 126, 1914-чү илдә 214 нәфәр азәрбајчанлы әһалиси олуб. 1918—20-чи илләрдә ермәниләр тәрәфиндән тәрәдилән гырғын нәтичәсиндә кәнд дағдылмыш, јенидән бәрпа олунмамышдыр.

292. ӘРИКЛИ № 1.—Зәңкәзур гәзасында, индики Сисјан рајонунда Шағат кәндиндән 5 км гәрбдә, Воротан чајынын сағ голу Әрикли чајы саһилиндә азербайчанлылар јашамыш кәнд. 1905-чи илдә 150, 1914-чү илдә 325 нәфәр азербайчанлы әһалиси олуб. 1918—20-чи илләрдә кәнд дағыдылмыш, бир даһа бәрпа олунмамышдыр.

293. ӘҺӘНКЧИ (ӘҺӘКЧИ, АҒАКИЧИК, 1978-чи илдән ДЗОВАСАР)—Ермәнистан ССР Талин рајонунда, рајон мәркәзиндән 15 км шимал-шәргдә азербайчанлылар јашамыш кәнд. 1905 вә 1914-чү илләр сијаһысында кәндин 313 нәфәр азербайчанлы әһалиси олдуғу гејд олунмушдыр. 1918—20-чи илләрдә азербайчанлар кәнддән говулмуш, хејли һиссәси һәлак олмушдыр. Сасундан вә Тарондан кәлән ермәниләр кәндә саһиб олмушлар.

294. ӘЛИРЗАЛАР (1935-чи иләдәк ЧӘНКЛИ)—Ермәнистан ССР Веди рајонунда азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 103, 1914-чү илдә 161, 1931-чи илдә 53 нәфәр азербайчанлы. (1918—20-чи илләр фачиәси). Кәнд 1930-чу илләрдә ләғв олунмушдыр.

295. ЗАБАЛЗАДУР—Јелизаветпол губернијасы Зәңкәзур гәзасындакы Сисјан кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Сисјан рајону әразисиндә) азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 143, 1914-чү илдә 120 нәфәр азербайчанлы. Кәнд 1918-чи илдә дағыдылмышдыр.

296. ЗАР (ЗӘР)—Ермәнистан ССР Котајк рајонунда, рајон мәркәзиндән 12 км шимал-шәргдә, һадис дағынын чәнуб-шәрг әтәјиндә азербайчанлылар јашамыш кәнд. 1831-чи илдә 89, 1905-чи илдә 697, 1914-чү илдә 1337, 1931-чи илдә 93 нәфәр азербайчанлы әһалиси олмушду. 1918—20-чи илләр фачиәсиндән сонра сағ галан азербайчанлылар кәнди 1940-чы илләрдә тәрк етмишләр. Ермәниләр бураја 1875-чи илдән сонра кәлмишләр. 1905-чи илдә 316 нәфәр, 1931-чи илдә 1112 нәфәр ермәни вар иди.

297. ЗЕЈВӘ ТҮРКИ (Түрк ЗЕЈВӘСИ, 1978-чи илдән Тароник)—Ермәнистан ССР Ечмиадзин рајонунда, рајон мәркәзиндән 6 км чәнуб-гәрбдә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 234 нәфәр, 1873-чү илдә 492, 1905-чи илдә 550, 1914-чү илдә 383 нәфәр азербайчанлы. 1918—20-чи илләр фачиәсиндән сонра бурада азербайчанлыларын јашамасы гејдә алынмамышдыр. Кәнддә 1915—16-чы илләрдә Алашкертдән кәлән ермәниләр јерләшдирилмишди. Түрк Зејвәси кәнди јахынлығында дикәр кәнд—Ермәни Зејвәси кәнди дә вар.

298. ЗЕЈНАЛ АҒАЛЫ (ЗЕЈНАЛ АБДИН, ЗЕЈНАЛ,

АЛЕКСАНДРОВКА, 1946-чы илдэн **ЧКАЛОВКА**)—Ирэван губернијасы Нор-Бајазет гээасында (Ермәнистан ССР Севан рајонунда, Көјчө көлү саһилиндә) азербайҗанлылар јашамыш кәнд. 1826—28-чи илләрдәки Русија-Иран мүнәрибәси заманы бу кәнд дағыдылмышдыр. 1831-чи илдә 10 евдә 45 нәфәр азербайҗанлы әһали галмышды. Сонрақы илләрдә азербайҗанлылар кәнди тәрк етмиш, орада Русијадан көчүрүлән малоканлар јерләшмишдир. 1873-чү илдә 171 нәфәр, 1914-чү илдә 386 нәфәр малокан, 1931-чи илдә 288 нәфәр малокан, 211 нәфәр ермәни.

299. ЗЭРЗИБИЛ (1935-чи илдән **ЗЭРКӘНД**, 1991-чи илдән **КУТ**)—Ермәнистан ССР Варденис рајонунда, рајон мәркәзиндән 15 км шәргдә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әсасы 1801-чи илдән гојулуб. Әһали һејвандарлыг вә әкинчилик саһәләриндә чалышырды. Орта мәктәби, клубу, китабханасы вар иди. Әһалиси 1831-чи илдә 202, 1897-чи илдә 680, 1914-чү илдә 841, 1931-чи илдә 808 нәфәр азербайҗанлы. (1988-чи ил фәчиәси).

300. ЗЕЈТӘ (1991-чи илдән **ЗЕДЕА**) — Ермәнистан ССР Әзизбәјов рајонунда, Вајк дағ силсиләсинин шимал јамачында, рајон мәркәзиндән 7 км чәнуб-шәргдә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыг вә әкинчилик саһәләриндә чалышырды. Мәктәби, китабханасы вар иди. 1831-чи илдә 67, 1905-чи илдә 580, 1931-чи илдә 228, 1970-чи илдә 236 нәфәр азербайҗанлы. (1918—20-чи вә 1988 чи ил фәчиәләри).

301. ЗОД (1991-чи илдән **СОТК**)—Ермәнистан ССР Варденис рајонунда, Зод чајы саһилиндә, Зод гызыл мәдәнләринә кедән јол үстүндә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыг вә әкинчилик саһәләриндә чалышырды. Орта мәктәби, клубу, китабханасы, хәстәханасы вар иди, Әһалиси 1931-чи илдә 67, 1897-чи илдә 1088, 1905-чи илдә 1717, 1914-чү илдә 1988, 1931-чи илдә 1599 нәфәр азербайҗанлы. (1988-чи ил фәчиәси).

302. ЗИММИ—Ермәнистан ССР Веди рајонунда азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Кечмиш Гарабағлар рајонундақы Армик (Әрмик) кәнди јахынлығында јерләшир. Әһалиси 1905-чи илдә 259, 1914-чү илдә 263, 1931-чи илдә 31 нәфәр азербайҗанлы. Кәнд 1930 чу илләрдә ләғв олунмушдур. (1918—20-чи илләр фәчиәси).

303. ЗИРӘК—Ермәнистан ССР Әзизбәјов рајонунда, Гндеваз кәндинин јахынлығында азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 43, 1905-чи илдә 394,

1914-чү илдә 394, 1931-чи илдә 545 нәфәр азербайжанлы. Әһали 1948—50 чи илләрдә Азербайжана көчүрүлмүшдүр.

304. ИБИШ (АЈЧЫНГЫЛ, 1991-чи илдән ДАРИК)—Ермәнистан ССР Амасија районунда, район мәркәзиндән 15 км шимал-гәрбдә азербайжанлылар јашамыш кәнд. Гончалы һејвандарлыг совхозу илә бирләшдирилмишидир. Орта мәктәби, китабханасы, һәким мәнтәгәси вар иди. Әһалиси 1906 чы илдә 460, 1914-чү илдә 568, 1931-чи илдә 280, 1970-чи илдә 382 нәфәр азербайжанлы. (1988-чи ил фачиәси).

305. ИЈДӘЛИ (ПШАТАВАН)—Ермәнистан ССР Ноктемберјан районунда, Араз чајынын сол саһилиндә, район мәркәзиндән 12 км чәнубдә азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 113, 1886-чы илдә 629, 1905-чи илдә 880, 1931-чи илдә 80 нәфәр азербайжанлы. 1918—20-чи илләр гырғынындан сағ галан азербайжанлылар 1930-чу илләрдә кәнди тәрк етмишләр. Гарсдан вә Сүрмәлидән кәлән ермәниләр кәндә саһиб олмушлар.

306. ИЛАНЛЫ (1935-чи илдән ЧАЈБАСАР, 1991-чи илдән АРАВЕТ—Ермәнистан ССР Амасија районунда, район мәркәзиндән 17 км шимал-шәргдә, Арпа чајы саһилиндә азербайжанлылар јашамыш кәнд. Дүзкәнд һејвандарлыг совхозу илә бирләшдирилмишиди. 8 иллик мәктәби, клубу, китабханасы вар иди. Әһалиси 1905-чи илдә 250, 1914-чү илдә 453, 1931-чи илдә 201, 1970-чи илдә 501 нәфәр азербайжанлы. (1988-чи ил фачиәси).

307. ИЛМӘЗЛИ—Ермәнистан ССР Калининно районунда, район мәркәзиндән 7 км шимал-шәргдә, азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыг совхозунда чалышырды. Мәктәби, клубу, китабханасы вар иди. Әһалиси 1907-чи илдә 295, 1914-чү илдә 469, 1931-чи илдә 565 нәфәр азербайжанлы. (1988-чи ил фачиәси).

308. ИЛХЫ ГОРУҒУ—Ирэван губернијасы Ирәван гәзасындакы Иманшаллы кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Масис району эразисиндә) азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905 чи илдә 215, 1914-чү илдә 375 нәфәр азербайжанлы. 1918—20-чи илләр фачиәсиндән сонра рәсми сәнәдләрдә кәндин ады гејд олунмур.

309. ИМАНШАЛЛЫ (ИМАМШАҒЛЫ, 1935-чи илдән МХЧЈАН) — Ирәван Губернијасы Ирәван гәзасында (Ермәнистан ССР Арташат районунда, район мәркәзиндән 10 км шимал-гәрбдә) азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 31, 1905-чи илдә 7 нәфәр

азербайжанлы. Ермәниләр бураја 1828-чи илдә Хојдан вә Салмастадан (360 нәфәр) кәлмишләр.

310. ИМИРЗИК—Ермәнистан ССР Веди рајонунда (әввәлләр фаалијјәт кәстәрән Гарабағлар рајону әрази-синдә иди) азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһали һеј-вандарлыгла мәшғул олурду. Әһалиси 1905-чи илдә 254, 1914-чү илдә 328, 1931-чи илдә 151 нәфәр азербайжанлы. Әһали 1940-чы илләрдә Азербайјана кәчүрүлмүш, кәнд ләғв олунмушдур.

311. ИНГАЛА — Ермәнистан ССР Арарат рајонунда азербайжанлылар јашамыш кәнд. 1931-чи илдә 33 нәфәр азербайжанлы әһалиси олуб. Кәнд 1930 чу илләрдә ләғв едилмишдир.

312. ИНӘКДАҒ (ИНӘКДАҒЫ, 1978-чи илдән ЈЕНИ КӘНД, 1991-чи илдән ТРЕТУК)—Ермәнистан ССР Варденис рајонунда, рајон мәркәзиндән 12 км шимал-шәргдә азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1906-чы илдә 520, 1914-чү илдә 674, 1931-чи илдә 383 нәфәр азербайжанлы. (1988-чи ил фачиәси.)

313. ИНЧИВАР — Ермәнистан ССР Гафан рајонунда азербайжанлылар јашамыш кәнд. 1905-чи илдә 140, 1914-чү илдә 89, 1931-чи илдә 45 нәфәр азербайжанлы әһалиси олуб. Кәнд 1930чу илләрдә ләғв едилмишдир.

314. ИРӘКЛИ — Ирәван губернијасы Ирәван газасында (Ермәнистан ССР Веди рајонунда) Гаралар кәнд ичмасы тәркибиндә, азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 22 нәфәр, 1905-чи илдә 185 нәфәр, 1914-чү илдә 93 нәфәр азербайжанлы. 1918—20-чи илләр фачиәси заманы кәнд дармадағын едилмишдир.

315. ИРИНД — Ермәнистан ССР Талин рајонунда, рајон мәркәзиндән 10 км шимал-шәргдә азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831 чи илдә 29, 1905-чи илдә 239 нәфәр азербайжанлы. 1918—20-чи илләр фачиәсиндән сонра кәнддә азербайжанлыларын јашамасы гејд олунмамышдыр. Ермәниләр бураја 1918-чи илдән сонра кәлмишләр. 1931-чи илдә 403 нәфәр ермәни вар иди.

316. ИРИМИС (АРЕВИС, ЕРИМИЗ, КЈУРАМИС) — Сисјан рајонунда, Уз кәндиндән 7—9 км чәнуб-шәргдә азербайжанлылар јашамыш кәнд. 1905-чи илдә 270, 1916-чы илдә 616 нәфәр азербайжанлы әһалиси олуб. Кәнд 1918-20-чи илләрдә дағыдылмыш, јенидән бәрпа олунмамышдыр.

317. ИСТИСУ (ЧЕРМУК) — Ермәнистан ССР Әзиз-бәјов рајонунда, индики Чермук курорт шәһәри јериндә,

1949-чу илэ гэдэр азербайжанлылар јашамыш кэнд. Әһалиси 1905-чи илдэ 214, 1914-чү илдэ 174, 1931-чи илдэ 215 нәфәр азербайжанлы. Курорт шәһәринин тикинтиси илэ әлагәдар кэнд 1949-чу илдэ ләғв едилмиш, әһали Азербайжана көчүрүлмүшдүр.

318. ИСКӘНДӘРАБАД — Ирәван губернијасы Ирәван гәзасында Ермәнистан ССР Ечмиадзин рајонунда) Ширабад кэнд ичмасы тәркибиндә азербайжанлылар јашамыш кэнд. Әһалиси 1905-чи илдэ 81, 1914-чү илдэ 113 нәфәр азербайжанлы. 1918—20 чи илләрдә кэнд дағдылмышдыр. Харабалылары индики Пәрәкәр кәнди јахынлығында имиш.

319. ИТГЫРАН (АМАРАТ, 1935-чи илдән КҮЛҮС-ТАН, 1991-чи илдән НОР-АЗНАБЕРД) — Ермәнистан ССР Әзизбәјов рајонунда, рајон мәркәзиндән 17 км чәнуб-шәргдә, Чәһри чајынын јухары ахынынын сол тәрәфиндә азербайжанлылар јашамыш кэнд. Хндзоруд (Алмалы) кэнд колхозуна бирләшдирилмишди. Кәндин шимал тәрәфиндә, Чәһри чајы саһилиндә азербайжанлылар јашамыш Јухары Итгыран кәндинин харабалылары вар. Әһалиси 1831-чи илдэ 157, 1897-чи илдэ 235, 1906-чы илдә 490, 1914-чү илдә 535, 1926 чы илдә 96, 1931-чи илдә 127, 1979-чу илдә 253 нәфәр азербайжанлы. (1918—20-чи илләр вә 1988-чи ил фәчиәләри).

320. ЈАГУБЛУ — Ирәван губернијасы Ечмиадзин гәзасындакы Јеғвард кэнд ичмасы әтркибиндә (Ермәнистан ССР Әштәрәк рајонунда) азербайжанлылар јашамыш кэнд. Әһалиси 1905-чи илдә 200, 1914-чү илдә 213 нәфәр азербайжанлы. 1918-чи илдә кэнд бүтүнлүклә дағдылмышдыр.

321. ЈАМАНЧАЛЫ (1967-чи илдән ДЕҒСУТ) — Ермәнистан ССР Арташат рајонунда, рајон мәркәзиндән 7 км шималда азербайжанлылар јашамыш кэнд. Әһали мейвәчилик вә тәрәвәзчилик саһәләриндә чалышырды. Әһалиси 1831-чи илдә 44, 1905-чи илдә 272, 1914-чү илдә 240, 1931-чи илдә 66 нәфәр азербайжанлы. Онлар кәнди 1930-чү илләрдә тәрк етмиш, Азербайжана көчмүшләр. (1918—20-чи илләр фәчиәси). Ермәниләр бураја 1830 чу илдә Ирандан, 1920-чи илдә Гарс, Сүрмәли вилајәтләриндән кәлмишләр.

322. ЈАНЫХ ПӘЈӘ (1978-чи илдән МЕШӘКӘНД, 1991-чи илдән АНТАРАМЕГ) — Ермәнистан ССР Красносело рајонунда, рајон мәркәзиндән 33 км шимал-гәрбдә азербайжанлылар јашамыш кэнд. Әһали һејвандарлыг

совхозунда чалышырды. Орта мектэби, клубу, китабханасы вар иди. 1931-чи илдә 197 нәфәр азербайжанлы эһалиси олуб. (1988-чи ил фачиәси).

323. **ЈАНЫХ** — Ермәнистан ССР Мартуни районунда, Гаранлыг-Керһовид Совети мәркәзиндән 13 км мәсафәдә азербайжанлылар јашамыш кәнд. Эһалиси 1873-чү илдә 194, 1914-чү илдә 730 нәфәр азербайжанлы. 1918—20-чи илләр фачиәси заманы эһали кәнддән говулмушдур.

324. **ЈАППА** — Ирәван губернијасы Ирәван гәзасынлакы Двин-Ајсору кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Арташат району эразисиндә) азербайжанлылар јашамыш кәнд. Эһалиси 1905-чи илдә 55, 1914-чү илдә 104 нәфәр азербайжанлы. 1918—20-чи илләрдәки фачиә заманы кәнд дағыдылмышдыр.

325. **ЈАРПЫЗЛЫ** (1967-чи илдән **ЈЧАВАН**) — Ермәнистан ССР Варденис районунда, район мәркәзиндән 12 км чәнуб-гәрбдә, азербайжанлылар јашамыш кәнд. Эһали һејвандарлыг, тахылчылыг, түтүнчүлүк сәһәләриндә чалышырды. 8 иллик мектэби, клубу, китабханасы, һәким мәнтәгәси вар иди. 1831-чи илдә 121, 1905-чи илдә 719, 1914-чү илдә 815, 1931-чи илдә 547 нәфәр азербайжанлы эһалиси олуб. Ермәниләр бураја 1918—20-чи илләрдә кәлмишләр. (1918—20-чи вә 1988-чи ил фачиәләри).

326. **ЈАСАХЛЫ** (**АШАҒЫ АЈЛАНЛЫ**, 1946-чы илдән **ЛЕНУҒИ**) — Ирәван губернијасы Ечмиадзин гәзасында (Ермәнистан ССР Ечмиадзин районунда, район мәркәзиндән 6 км мәсафәдә) азербайжанлылар јашамыш кәнд. 1931-чи илдә бурада 59 нәфәр азербайжанлы, 29 нәфәр ермәни вә 87 нәфәр Ирандан кәлмә ермәни јашамышдыр. Сонракы илләрдә кәнддә азербайжанлыларын јашамасы гејд олунмамышдыр.

327. **ЈАШЫЛ** — Ирәван губернијасы Ечмиадзин гәзасындакы Ашағы-Ағчагала кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Талин району эразисиндә) азербайжанлылар јашамыш кәнд. Эһалиси 1831-чи илдә 18, 1905-чи илдә 255, 1914-чү илдә 255 нәфәр азербайжанлы. 1918—20-чи илләрдә эһали бүтүнлүклә кәнддән говулмушдур.

328. **ЈЕЛЛИЧӘ** — Ермәнистан ССР Веди районунда азербайжанлылар јашамыш кәнд. Эһалиси 1831-чи илдә 45, 1905-чи илдә 215, 1914-чү илдә 377, 1931-чи илдә 96 нәфәр азербайжанлы. (1918—20-чи илләр фачиәси). Азербайжанлылар кәнди 1930-чу илләрдә тәрк етмишләр.

329. **ЈЕМӘЗЛИ** (**ЈУХАРЫ ЈЕМӘЗЛИ**) — Ермәнистан ССР Гафан районунда (Зәнкәзур гәзасы Ужанис ми-

лис шө'бәси эразисиндә) азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 246, 1914-чү илдә 899, 1931-чи илдә 54 нәфәр азербайжанлы. (1918—20-чи илләр фачиәси). Азербайжанлылар кәнди 1930-чу илләрдә тәрк етмишләр.

330. ЈЕМӘЗЛИ (АШАҒЫ ЈЕМӘЗЛИ) — Јелизавет-пол губернијасы Зәнкәзур гәзасында (Ермәнистан ССР Гафан рајонунда, Јухары Јемәзли кәнди јахынлығында) азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 130, 1914-чү илдә 89 нәфәр азербайжанлы. Сонрақы илләрдә рәсми сәнәдләрдә кәнди ады чәкилмир.

331. ЈЕНКИЧӘ (1991-чи илдән СИСАВАН) — Ермәнистан ССР Арарат рајонунда, рајон мәркәзиндән 4 км чәнуб-гәрбдә азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһали тәрәвәзчилик вә мејвәчилик сәнәләриндә чалышырды. Әһалиси 1831-чи илдә 37, 1905-чи илдә 470, 1914-чү илдә 475, 1931-чи илдә 182 нәфәр азербайжанлы. (1918—20-чи илләр фачиәси). Әһали 1940-чы илләрдә Азербайјана көчүрүлмүш, ермәниләр кәндә сәнәб олмушлар.

332. ЈЕНКИЧӘ (1978-чи илдән НОРАБАТС) — Ирәван губернијасы Ирәван гәзасындақы Норагавит кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Масис рајону эразисиндә) азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 75, 1914-чү илдә 90 нәфәр азербайжанлы. 1918—20-чи илләр фачиәсиндән сонра кәнддә ермәниләр мәскунлашыб.

333. ЈЕРАНОС (ЕРАНОС) — Ермәнистан ССР Веди рајонунда, кечмиш Гарабағлар рајону Чимәнкәнд кәнди јахынлығында азербайжанлылар јашамыш кәнд. 1873-чү илдә 133, 1906-чы илдә 184, 1931-чи илдә 28 нәфәр азербайжанлы әһалиси олуб. 1930-чу илләрдә кәнд ләғв едилиб.

334. ЈУВА (1950-чи илдән ШАУМЈАН) — Ирәван губернијасы Ирәван гәзасында (Ермәнистан ССР Арташат рајонунда, рајон мәркәзиндән 3 км чәнуб шәргдә) азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 33, 1905-чи илдә 12, 1931-чи илдә 1 нәфәр азербайжанлы. Ермәниләр бураја 1828—29-чу илләрдә Ирандан (220 нәфәр) кәлмишләр.

335. КАБАРАЛЫ — Ирәван губернијасы Нор-Бајазет гәзасында (Ермәнистан ССР Ахта рајонунда, Дәлләр вә Бжни кәндләри арасындақы сәнәдә) азербайжанлылар јашамыш кәнд. 1931-чи илдә 5 аиләдә 22 нәфәр

азербайжанлы эһалиси олмушдур. Сонракы иллэрдэ рэсми сәнэдлэрдэ кэндин ады көстэрилмир.

336. КАВАРТ — Ермәнистан ССР Гафан рајонунда азербайжанлылар јашамыш кәнд. Эһалиси 1905-чи илдэ 580, 1914-чү илдэ 153 нәфәр азербайжанлы. Сонракы иллэрдэ кәнддә азербайжанлыларын јашамасы көстэрилмир.

337. КАЛАШАН — Ирәван губернијасы Ечмиадзин гәзасындакы Јеғвард кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Эштәрәк рајону эразисиндә) азербайжанлылар јашамыш кәнд. Эһалиси 1831-чи илдэ 28, 1905-чи илдэ 363, 1914-чү илдэ 417 нәфәр азербайжанлы. 1918—20-чи илләр фачиәсиндән сонра рәсми сәнэдлэрдэ кэндин ады чәкилмир.

338. КАЛАШКӘНД — Ирәван губернијасы, Ечмиадзин гәзасындакы Јеғвард кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Эштәрәк рајону эразисиндә) азербайжанлылар јашамыш кәнд. Эһалиси 1831-чи илдэ 96, 1905-чи илдэ 373, 1914-чү илдэ 437 нәфәр азербайжанлы. 1918—20-чи илләр фачиәсиндән сонра рәсми сәнэдлэрдэ кэндин ады чәкилмир.

339. КАРАВАНҚ (ГАРА ВӘНҚ)—Ирәван губернијасы Шәрур-Дәрәләјәз гәзасындакы Кешишкәнд кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Јеғегнадзор рајону эразисиндә) азербайжанлылар јашамыш кәнд. Эһалиси 1831-чи илдэ 80, 1905-чи илдэ 514, 1914-чү илдэ 414 нәфәр азербайжанлы. Сонракы иллэрдэ рәсми сәнэдлэрдэ кэндин ады чәкилмир.

340. КАРАВАНСАРАЈ — Ермәнистан ССР Мартуни рајонунда азербайжанлылар јашамыш кәнд. Дәниз сәвијәсиндән 2300 метр јүксәкликдә. Јаных совхозу јахынлығында јерләшир. Эһалиси 1905-чи илдэ 341, 1914-чү илдэ 441, 1931-чи илдэ 80 нәфәр азербайжанлы. (1918—20-чи илләр фачиәси). Кәнд 1930-чү иллэрдә ләғв олунмушдур. Ермәниләр бураја 1918—20-чи иллэрдә кәлмишләр.

341. КАРАВАНСАРАЈ — Ирәван губернијасы Ечмиадзин гәзасында, Алакөз дағынын чәнуб этәјиндә, Кош кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Эштәрәк рајону эразисиндә) Азербайжанлылар јашамыш кәнд. Эһалиси 1873-чү илдэ 136, 1886-чы илдэ 155, 1905-чи илдэ 140, 1914-чү илдэ 140 нәфәр азербайжанлы. Сонракы иллэрдэ рәсми сәнэдлэрдә кәнди ады көстэрилмир. Ечмиадзин гәзасында күрдләр јашајан Каравансарај адлы 2 кәнд дә олмушдур.

342. КАТАР (ГАТАР) — Желизаветпол губернијасы Зэнкәзур гәзасындакы Каварт кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Гафан рајону әразисиндә) азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 382, 1914-чү илдә 139 нфәр азербайчанлы. Сонракы илләрдә рәсми сәнәдләрдә кәндиң ады чәкилмир.

343. КАЧАРАН (Кечалан) — Ермәнистан ССР Гафан рајон табелијиндә шәһәр. 1958-чи илдә салынмышдыр. Рајон мәркәзиндән 32 км мөсафәдә јерләшир. 1959-чу илдә 1628, 1970-чи илдә 1657 нәфәр азербайчанлы әһалиси олуб. (1988-чи ил фәчиәси).

344. КЕФАШЕН — Ермәнистан ССР Гафан рајонунда азербайчанлылар јашамыш кәнд. 1931-чи илдә 136 нәфәр әһалиси олуб. Маһмудлу (Чајкәнд) кәнд Совет-лији тәркибиндә иди. (1988-чи ил фәчиәси).

345. КЕТУЗ (КОТУЗ) — Ермәнистан ССР Веди рајонунда азербайчанлылар јашамыш кәнд. 1905-чи илдә 249, 1931-чи илдә 154 нәфәр азербайчанлы әһалиси олуб. Кәнд 1930-чу илләрдә ләғв едилмишдир.

346. КЕТРАН (1948-чи илдән КЕТАМЕЧ) — Ермәнистан ССР Котайк рајонунда азербайчанлылар јашамыш кәнд. Абовјан рајон мәркәзиндән 9 км мөсафәдә јерләшән Нор-Һачн гәсәбә Совети тәркибиндәдир. 1831-чи илдә 27, 1905-чи илдә 236, 1914-чү илдә 352, 1931-чи илдә 14 нәфәр азербайчанлы әһалиси олуб. (1918—20-чи илләр фәчиәси). Ермәниләр бураја 1915—20-чи илләрдә Арчеш, Битлис, Буланых, Маназкерт, Муш вә Вандан кәлмишләр.

347. КӘМАЛ (КЕМАЛ) — Ирәван губернијасы Ирәван гәзасындакы Арамус кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Котайк рајону әразисиндә), азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 37, 1905-чи илдә 621, 1914-чү илдә 780 нәфәр азербайчанлы. 1918—20-чи илләр фәчиәсиндән сонра кәндиң ады рәсми сәнәдләрдә көстәрилмир.

248. КӘМӘРЛИ (КӨЗЛҮ КӘМӘРЛИ, ГӘМӘРЛИ, КӨЗЛҮ ГӘМӘРЛИ, 1946-чы илдән МЕТСАМОР) — Ермәнистан ССР Ечмиадзин рајонунда, рајон мәркәзиндә 8 км чәнубда азербайчанлылар јашамыш кәнд. 1831-чи илдә 127, 1905-чи илдә 411, 1914-чү илдә 352 нәфәр азербайчанлы әһалиси олуб. 1918—20-чи илләр фәчиәси заманы азербайчанлы әһали кәнди тәрк етмишдир. Ермәнистан Атом Електрик Стансијасы бу кәнддә тикилиб.

349. КӘРИМАРХ (1935-чи илдән СОВЕТАКАН) —

Ермәнистан ССР Ноктемберјан рајонунда, рајон мәркәзиндән 8 км чәнуб-шәргдә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әалиси 1831-чи илдә 311, 1897-чи илдә 1357, 1905-чи илдә 1700, 1914-чү илдә 1747, 1931-чи илдә 268 нәфәр азербайчанлы. Азербайчанлылар кәнди 1930-чү илләрдә тәрк етмишләр. (1918—20-чи илләр фачиәси). Ермәниләр бураја Ирандан вә Түркијәдән кәлмишләр.

350. КӘСӘМӘН (1978-чи илдән БАҺАР, 1991-чи илдән АРПУНК) — Ермәнистан ССР Варденис рајонунда, рајон мәркәзиндән 10 км шималда, Шаһдаг силсиләсинин чәнуб этәјиндә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыг вә әкинчилик сәһәләриндә чалышырды. Орта мәктәби, клубу, китабанасы, һәким мәнтәгәси вар иди. Әһалиси 1831-чи илдә 166, 1897-чи илдә 671, 1906-чы илдә 713, 1914-чү илдә 966, 1926-чы илдә 414, 1931-чи илдә 569, 1979-чү илдә 955 нәфәр азербайчанлы. (1918—20-чи илләр фачиәси).

351. КӘНКАН (1978-чи илдән ҺАДИС, ҺӘДИС) — Ермәнистан ССР Котажк рајонунда, Һәдис дағынын шимал јамачында, рајон мәркәзиндән 11 км шимал шәргдә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1897-чи илдә 772, 1905-чи илдә 939, 1914-чү илдә 1144, 1931-чи илдә 147 нәфәр азербайчанлы. 1918—20-чи илләрдә ермәни милләтчиләри тәрәфиндән төрәдилән гырғын заманы һејли азербайчанлы әһали һәлак олмуш, дидәркин дүшмүшдүр. Азербайчанлылар 1826—28-чи илләр Русија Иран мұһарибәси заманы да кәнди тәрк етмәли олмүшдулар. 1940-чы илдә азербайчанлылар кәнди 2-чи дәфә тәрк етмишләр. Ермәниләр бураја 1918—20-чи илләрдә Бајазет вә Васпуракан вилајәтләриндән кәлмишләр. 1931-чи илдә 698 нәфәр ермәни вар иди.

352. КӘРКИБАЦ (1967-чи илдән ШӘФӘГ, 1991-чи илдән ВАНЕВАН) — Ермәнистан ССР Варденис рајонунда, рајон мәркәзиндән 5 км гәрбдә, азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһали дамазлыг дүјәјетишдирмә тәсәррүфатында чалышырды. Орта мәктәби, мәдәнијјәт еви, китабханасы, һәким мәнтәгәси вар иди. Әһалиси 1905-чи илдә 306, 1914-чү илдә 377, 1931-чи илдә 224 нәфәр азербайчанлы. (1988-чи ил фачиәси).

353. КӘРПИЧЛИ (1935-чи илдә КЕҒАДИР) — Ермәнистан ССР Котажк рајонунда, рајон мәркәзиндән 14 км чәнуб-шәргдә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 188, 1914-чү илдә 290 нәфәр азербайчанлы. 1918—20-чи илләр фачиәсиндән сонра кәнддә

азербайчанлыларын јашамасы гејд олунмамышдыр. Ермәниләр бураја 1918—20-чи илләрдә Вандан, Хнусдан, Гарсдан кәлмишләр.

354. КИРОВАКАН (БӨЈҮК ГАРАКИЛИСӘ) — Ермәнистан ССР-дә республика табелијиндә олан шәһәр. Јереван шәһәриндән 145 км мәсафәдә јерләшир. Дикәр халгларла јанашы, азербайчанлылар дајшајыб ишләмишир. 1931-чи илдә 31 нәфәр, 1959-чу илдә 327 нәфәр, 1970-чи илдә 748 нәфәр азербайчанлы әһалиси вар иди. (1988-чи ил фачиәси).

355. КИРС — Ермәнистан ССР Гафан рајонунда азербайчанлылар јашамыш кәнд. Жығы һејвандарлыг совхозу илә бирләшдирилмиши. Ибтидаи мәктәби, һәким мән-тәгәси вар иди. 1886-чы илдә 130, 1931-чи илдә 104 нәфәр азербайчанлы әһалиси олуб. (1988-чи ил фачиәси).

356. КИРӘШЛИ — Ермәнистан ССР Абаран рајонунда, Гарныјарых дағы әтәјиндә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Бабакиши-Бужакан кәнди јахынлығында Әһалиси 1831-чи илдә 76, 1897-чи илдә 744, 1905-чи илдә 1061, 1914-чү илдә 1196, 1931-чи илдә 136 нәфәр азербайчанлы. (1918—20-чи илләр фачиәси). Кәнд 1930-чу илләрдә ләғв олунмушдур.

357. КИЧИК ВЕДИ (ВЕДИ СУФЛА) — Ермәнистан ССР Веди рајонунда, Јереван Нахчыван јолу үстүндә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 166, 1905-чи илдә 960, 1914-чү илдә 976 нәфәр азербайчанлы. 1918—20-чи илләрдә хејли әһали мәнв едилмиш вә ја дидәркин дүшмүшдүр. 1931-чи илдә 373 нәфәр азербайчанлы галмышды. Онлар бураны 1940-чы илләрдә тәрк етмишләр. Ермәниләр бураја 1922-чи илдә Шадахдан, Балудан, Моксдан, 1946-чы илдә Ирандан кәлмишләр.

358. КИЧИК КӘНД — Ирәван губернијасы Ечмиадзин гәзасында. Әштәрәк кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Әштәрәк рајону эразисиндә), Абаран чајы саһилиндә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 77, 1905-чи илдә 316, 1914-чү илдә 392 нәфәр азербайчанлы. Кәнд 1919—20-чи илләрдә ермәнидашнак гулдур дәстәләри тәрәфиндән дағыдылмышдыр.

359. КИЛИСӘ (ЈУХАРЫ КИЛИСӘ) — Ермәнистан ССР Гугарк рајонунда, рајон мәркәзиндән 14 км чәнуб-гәрбдә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Ваһагн һејвандарлыг совхозу илә бирләшдирилмиши. 1931-чи илдә 154 нәфәр азербайчанлы әһалиси олуб. Һаллавар Совет-лији тәркибиндә иди. (1988-чи ил фачиәси).

360. КИЛИСӘ (АШАҒЫ КИЛИСӘ) — Ермәнистан ССР Гугарк рајонунда, Јухары Килисә кәнди јахындығында, Гал авар Советлији тәркибиндә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. 1931-чи илдә 128 нәфәр азербайҗанлы әһалиси вар иди. (1988-чи ил фачиәси).

361. КОСАЛАР — Јелизаветпол губернијасы Зәнкәзур гәзасында (Ермәнистан ССР Корус рајону әразисиндә) азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 358, 1914-чү илдә 55 нәфәр азербайҗанлы. Сонрақы илләрдә кәндин ады рәсми сәнәдләрдә көстәрилмир.

362. КОТАНЛЫ (1935-чи илдән ГАРМРАШЕН) — Ермәнистан ССР Әзизбәјов рајонунда, рајон мәркәзиндән 20 км шимал-шәргдә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. 1905-чи илдә 611, 1914-чү илдә 611, 1931-чи илдә 351 нәфәр азербайҗанлы әһалиси олуб. Азербайҗанлылар 1949—50-чи илләрдә көчүрүлмүшләр. Ермәниләр бураја 1920-чи илләрдә кәлмишләр.

363. КӨМҮРЛҮ — Ирәван губернијасы Шәрур Дәрәләјез гәзасында (Ермәнистан ССР Јеҗегнадзор рајонунда) Гозулча кәнд ичмасы тәркибиндә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә вә 1914-чү илдә 205 нәфәр азербайҗанлы. Кәнд 1918-чи илдә дағыдылмышдыр.

364. КӨРПҮ ГУЛАҒЫ — Ирәван губернијасы Ирәван гәзасындақы Баш Кәрни кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Котажк рајону әразисиндә) азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 129 нәфәр, 1905-чи илдә 215 нәфәр, 1914-чү илдә 470 нәфәр азербайҗанлы. 1918—20-чи илләр фачиәсиндән сонра рәсми сәнәдләрдә кәндин ады чәкилмир.

365. КӨРПҮЛҮ (ЈУХАРЫ КӨРПҮЛҮ) — Ермәнистан ССР Нојемберјан рајонунда, рајон мәркәзиндән 6 км шимал-гәрбдә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһали мејвәчилик, һејвандарлыг совхозунда чалышырды. Орта мәктәби, клубу, китабханасы, һәким мәнтәгәси вар иди. 1905-чи илдә 440, 1914-чү илдә 427, 1931-чи илдә 630 нәфәр азербайҗанлы әһалиси олуб. (1988-чи ил фачиәси).

366. КӨРПҮЛҮ (АШАҒЫ КӨРПҮЛҮ) — Ермәнистан ССР Туманјан рајонунда азербайҗанлылар јашамыш кәнд. 1931-чи илдә 319 нәфәр азербайҗанлы әһалиси олуб. Кәнд 1940-чы илләрдә ләғв едилмишдир.

367. КӨТӘКЛИ (КОТАНЛЫ) — Ирәван губернијасы Ечмиадзин гәзасындақы Парпи кәнд ичмасы тәркибиндә

(Ермәнистан ССР Әштәрәк рајону эразисиндә) азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 80, 1905-чи илдә 175, 1914-чү илдә 203 нәфәр азербайчанлы. 1918—20-чи илләр фачиәсиндән сонра рәсми сәнәдләрдә кәндин ады чәкилмир.

368. КӨЧБӘК (КӨЧБӘЈ, 1991-чи илдән УҒЕДЗОР) — Ермәнистан ССР Әзизбәјов рајонунда, Әзизбәјов Сисјан јолу үстүндә, дәниз сәвијјәсиндән 2000 метр јүксәкликдә јерләшир. Кәнд Сараван колхозу илә бирләшдирилмишди. 1831-чи илдә 25, 1905-чи илдә 425, 1914-чү илдә 425 1931-чи илдә 365, 1970-чи илдә 564 нәфәр азербайчанлы әһалиси олуб. (1988-чи ил фачиәси.)

369. КУРУТ — Ермәнистан ССР Гафан рајонунда азербайчанлылар јашамыш кәнд. Жеғи һејвандарлыг совхозу илә бирләшдирилмишди. Орта мәктәби, клубу, китабханасы, һәким мәнтәгәси вар иди. 1931-чи илдә 220 нәфәр азербайчанлы әһалиси олуб. (1988-чи ил фачиәси.)

370. КҮСҮЗ — Ермәнистан ССР Веди рајонунда азербайчанлылар јашамыш кәнд. 1931-чи илдә 221, 1905-чи илдә 792, 1914-чү илдә 805, 1931-чи илдә 70 нәфәр азербайчанлы әһалиси олуб. (1918—20-чи илләр фачиәси.) 1940-чы илләрдә кәнд ләғв едилмишдир.

371. КҮЗӘЧИК — Ирәван губернијасы Ирәван гәзасындакы Арамус кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Котажк рајону эразисиндә) азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 119, 1914-чү илдә 138 нәфәр азербайчанлы. (1918—20-чи илләр фачиәси.)

372. КҮРДАЛЫ — Ермәнистан ССР Әштәрәк рајонунда азербайчанлылар јашамыш кәнд. 1905-чи илдә 195, 1914-чү илдә 260, 1931-чи илдә 55 нәфәр азербайчанлы әһалиси олуб. Кәнд 1930-чу илләрдә ләғв едилиб.

373. КҮРДЛӘР — Јелизаветпол губернијасы Зәнкәзур гәзасында, Јајчы кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Жорус рајонунда) азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1886-чы илдә 123, 1905-чи илдә 215, 1914-чү илдә 130 нәфәр азербайчанлы. Сонракы илләрдә рәсми сәнәдләрдә кәндин ады кәстәрилмир.

374. КҮРӘКӘНД (1978-чи илдән ФЕРИК) — Ирәван губернијасы Ечмиадзин гәзасында (Ермәнистан ССР Ечмиадзин рајонунда) азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 47, 1905-чи илдә 470, 1914-чү илдә 556 нәфәр азербайчанлы. 1918—20-чи илләр фачиәси.)

375. КАБУТ (1991-чи илдән КАПУЈТ) — Ермәнистан ССР Әзизбәјов рајонунда, рајон мәркәзиндән 16 км чәнуб-Шрәгдә азербәјчанлылар јашамыш кәнд. 1831-чи илдә 35, 1914-чү илдә 140, 1931-чи илдә 181, 1970-чи илдә 368 нәфәр азербәјчанлы әһалиси олуб. (1988-чи ил фәчиәси.)

376. КЕГИ (КИЧИК СОФУЛУ)—Ермәнистан ССР Гафан рајонунда. Кеги чајынын сағ саһилиндә, рајон мәркәзиндән 25 км гәрбдә, азербәјчанлылар јашамыш кәнд. Ири һејванвандарлыг совхозунун мәркәзи иди. Әһалиси 1931-чи илдә 131, 1897-чи илдә 215, 1905-чи илдә 970, 1931-чи илдә 380, 1979-чү илдә 1115 нәфәр азербәјчанлы.

377. КЕДАТАҒ — Ермәнистан ССР Сисјан рајонунда, рајон мәркәзиндән 10 км чәнуб-шәрәгдә, Воротан чајынын сағ голу Лорадзор чајынын сол саһилиндә азербәјчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 43, 1897-чи илдә 362, 1905-чи илдә 415, 1914-чү илдә 415 нәфәр азербәјчанлыы. (1918—20-чи илләр фәчиәси.)

378. КЕНДӘРӘ — Ирәван губернијасы Шәрур-Дәрәләјәз гәзасында (Ермәнистан ССР Әзизбәјов рајонунда. Котанлы-Гармрашен кәндиндән 4 км шимал шәрәгдә) азербәјчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1873-чү илдә 152, 1897-чи илдә 330, 1905-чи илдә 503, 1918-чи илдә 78 нәфәр азербәјчанлы. 1918—20-чи илләр фәчиәси.)

379. КЕНАЛЫ — Ирәван губернијасы Шәрур-Дәрәләјәз гәзасында (Ермәнистан ССР Јеғегнадзор рајонунда, Арени кәндиндән 12 км шимал-шәрәгдә, Јелпин чајы саһилиндә харабалыглары галыб) азербәјчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1873-чү илдә 96, 1905-чи илдә 169, 1914-чү илдә 169, 1922-чи илдә 49 нәфәр азербәјчанлы.

380. КИЛАНЛАР (БӨЈҮК КИЛАНЛАР, КИЛӘНАР) — Ермәнистан ССР Арташат рајонунда, Арташат шәһәриндән 28 км шимал-шәрәгдә, Әлинчә чајынын сағ тәрәфиндә азербәјчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 143, 1897-чи илдә 314, 1905-чи илдә 212, 1914-чү илдә 389, 1926-чы илдә 186, 1939-чү илдә 339, 1955-чи илдә 314 нәфәр азербәјчанлы.

381. КИЛАНЛАР (КИЧИК КИЛАНЛАР, КИЧИК КИЛӘНАР)—Ермәнистан ССР Веди рајонунда, Арташат рајонундакы Бөјүк Киланлар кәнди јахынлыгында азербәјчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1873-чү илдә 96, 1897-чи илдә 178, 1905-чи илдә 183, 1914-чү илдә

198, 1926-чы илдә 45 нәфәр азербайжанлы. (1918—20-чи илләр фачиәси). Кәнд 1950-чы илдә ләғв олунмуш, әһали Азербайжана көчүрүлмүшдүр.

382. КИРЭТАҒ **Јухары (ЈУХАРЫ КИРЭТАҒ)** — Ермәнистан ССР-ин Гафан шәһәриндән 13 км шимал-шәргдә, Охчу чајынын сол тәрәфиндә, Ашағы Кирәтағ кәндиндән 3 км мөсафәдә азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыг вә әкинчилик саһәләриндә чалышырды. 8 иллик мәктәби, клубу, китабанасы вар иди. Әһалиси 1897-чи илдә 328, 1905-чи илдә 666, 1926-чы илдә 225, 1931-чи илдә 396, 1970-чи илдә 181, 1979-чу илдә 120 нәфәр азербайжанлы. (1918—20-чи илләр вә 1988-чи ил фачиәләри).

383. КИРЭТАҒ (АШАҒЫ КИРЭТАҒ) — Ермәнистан ССР Гафан рајонунда, рајон мәркәзиндән 10 км чәнуб-гәрбдә, Охчу чајынын сол тәрәфиндә, Јухары Кирәтағ кәндиндән 3 км мөсафәдә азербайжанлылар јашамыш кәнд. 8 иллик мәктәби, клубу, китабанасы вар иди. Әһалиси 1897-чи илдә 87, 1905-чи илдә 289, 1926-чы илдә 87, 1931-чи илдә 126, 1979-чу илдә 143 нәфәр азербайжанлы. Кәнд Лернадзор (Күрәкәнд) совхозу илә бирләшдирилмишди. (1918—20-чи илләр вә 1988-чи ил фачиәләри).

384. КЈАРД (КӘРД, КИРТ, 1991-чи илдән ҚАРД) — Ермәнистан ССР Гафан рајонунда, Гафан шәһәриндән 33 км гәрбдә, Кеғи чајынын сол голу Кәрд чајынын сол саһилиндә азербайжанлылар јашамыш кәнд. Кеғи һејвандарлыг совозуна бирләшдирилмишди. 8 иллик мәктәби, клубу, китабанасы, һәким мәнтәгәси вар иди. Әһалиси 1897-чи илдә 60, 1926-чы илдә 71, 1931-чи илдә 115, 1970-чи илдә 295, 1979-чу илдә 61 нәфәр азербайжанлы. (1988-чи ил фачиәси).

385. КОМУР (1991-чи илдән ГОМК) — Ермәнистан ССР Әзизбәјов рајонунда, рајон мәркәзиндән 14 км чәнуб-шәргдә, Шәрги Арпа чајынын сол голу Ахта чајынын сол саһилиндә азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыг совхозунда чалышырды. 1831-чи илдә 27, 1897-чи илдә 353, 1914-чү илдә 363, 1926-чы илдә 200, 1931-чи илдә 316, 1979-чу илдә 745 нәфәр азербайжанлы әһалиси олуб. (1988-чи ил фачиәси).

386. КОРАВАН (1944-чү илдән ЈЕНИ КӘНД, 1968-чи илдән јенидән КОРАВАН) — Ермәнистан ССР Веди рајонунда, Веди чајы саһилиндә. Веди кәндинин чәнуб-

бунда азэрбајчанлылар јашамыш кэнд. 1831-чи илдэ 59, 1897-чи илдэ 330, 1914-чү илдэ 646, 1931-чи илдэ 466 нэфэр азэрбајчанлы эһалиси олуб. Эһали 1948—50-чи иллэрдэ Азэрбајчана көчүрүлүб. Ермэнилэр бураја илк дэфэ 1914—17-чи иллэрдэ Муш, Шадах, Ван вилајэтлэриндэн кэлмишлэр. 1931-чи илдэ 135 нэфэр ермэни вар иди.

387. КОХТ (АШАҒЫ КОХТ, ТҮРК КОХТУ) — Ермэнистан ССР Котајк рајонунда Жэрни чајынын јухары ахыны јахынлығында азэрбајчанлылар јашамыш кэнд. 1831-чи илдэ 40, 1873-чү илдэ 68, 1904-чү илдэ 81, 1914-чү илдэ 169, 1922-чи илдэ 55, 1931-чи илдэ 56 нэфэр азэрбајчанлы эһалиси олуб. 1950-чи илдэ ермэнилэр јашајан Кохт кэнди илэ бирлэшдирилдикдэн сонра эһали Азэрбајчана көчүрүлмүшдүр.

388. КӨДӘКЛИ (АШАҒЫ КӨДӘКЛИ) — Ермэнистан ССР Гафан рајонунда, рајон мэркэзиндэн 11 км шимал-шэргдэ, Гафан-Корус јолу үстүндэ азэрбајчанлылар јашамыш кэнд. «Сүник» һејвандарлыг совхозу илэ бирлэшдирилмиши. 1831-чи илдэ 26, 1897-чи илдэ 123, 1926-чы илдэ 60, 1931-чи илдэ 70, 1970-чи илдэ 447, 1979-чу илдэ 249 нэфэр азэрбајчанлы эһалиси олуб. (1988-чи ил фачиэси).

389. КӨДӘКЛИ (ЈУХАРЫ КӨДӘКЛИ) — Ермэнистан ССР Гафан рајонунда, Гафан шәһәриндэн 13 км шэргдэ, Гафан-Корус јолунун сағ тәрәфиндэ азэрбајчанлылар јашамыш кэнд. Эһалиси 1897-чи илдэ 201, 1926-чы илдэ 118, 1931-чи илдэ 163, 1974-чү илдэ 381 нэфэр азэрбајчанлы. (1988-чи ил фачиэси).

390. КӨЗӘЛДЭРӘ (ТҮРК КӨЗӘЛДЭРӘСИ, 1946-чы илдэн КЕҒНАДЗОР) — Ермэнистан ССР Абаран рајонунда, Артик шәһәриндэн 16 км шэргдэ, Алакөз дағынын шимал этәјиндэ, Гарабулаг чајынын саһилиндэ азэрбајчанлылар јашамыш кэнд. Эһалиси 1831-чи илдэ 68, 1873-чү илдэ 313, 1886-чы илдэ 509, 1905-чи илдэ 732, 1914-чү илдэ 894 нэфэр азэрбајчанлы. Кэнддэ јашајан азэрбајчанлылар 1915-чи илдэ говулмушлар. Мушдан кэлэн ермэнилэр һәмин ил кэнддэ мәскунлашмышлар. 1926-чы илдэ 623 нэфэр ермэни эһалиси олмушдүр. Индики Арагадз рајону эразисиндэ (кечмиш Александропол гөзасында) дикэр Көзәлдәрә кэнди дә олмушдүр. 1946-чы илдэн Кегадир адланыр ки, о да ермэни Көзәлдәрәси—

Ҳаји Көзәлдәрә адланмышдыр. Ермәниләр бураја Гарс вилајәтиндән кәлмишләр.

391. КӨЈАББАС — Ирәван губернијасы Шәрур-Дәрәләјәз гәзасында, Шәрги Арпа чајының сол голу һер-һер чајының Болбулаг чајы илә говушдуғу јердә азербайчанлылар јашамыш кәнд. 1914-чү илдә 223 нәфәр азербайчанлы әһалиси олуб. Кәнд 1918-чи илдә ләғв едилмишдир. Индики Әзизбәјов рајону әразисиндә иди.

392. КӨЈӘРЧИН — Ирәван губернијасы Шәрур-Дәрәләјәз гәзасындакы Мартирос кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Әзизбәјов рајону әразисиндә) Шәрги Арпачај саһилиндә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 60, 1914-чү илдә 60 нәфәр азербайчанлы. 1918—20 чи илләр фачиәси заманы кәнд бүтүнлүклә дағдылмышдыр.

393. КӨЈӘРЧИН — Ермәнистан ССР Ичеван рајонунда, рајон мәркәзиндән 16 км чәнуб-шәргдә азербайчанлылар јашамыш кәнд. 1897-чи илдә 257, 1926-чы илдә 271, 1931-чи илдә 205, 1939-чу илдә 237 нәфәр азербайчанлы әһалиси олуб. 1950-чи илдә јахынлыгдакы Салаһ кәнди илә бирләшдирилмишди.

394. КӨЈКИЛИСӘ (1935-чи илдән КАПУТАН) — Ермәнистан ССР Қотаж (Абовјан) рајонунда, рајон мәркәзиндән 8 км шимал-шәргдә азербайчанлылар јашамыш кәнд. 1905-чи илдә 365 нәфәр азербайчанлы, 436 нәфәр ермәни, 1914-чү илдә 495 нәфәр азербайчанлы, 895 нәфәр ермәни, 1931-чи илдә 170 нәфәр азербайчанлы, 1258 нәфәр ермәни әһалиси олуб. Ермәниләр бураја 1875-чи илдә кәлмишләр. (1918—20-чи илләр фачиәси). Азербайчанлылар 1940-чы илләрдә кәнди тәрк едибләр.

395. КӨЈКҮМБӘТ (ТҮРК КӨЈКҮМБӘТИ, 1944-чү илдә КЕҒАНИСТ) — Ермәнистан ССР Масис рајонунда, рајон мәркәзиндән 23 км шимал-гәрбдә, Һраздан (Зәнки) чајының сағ саһилиндә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 21, 1897-чи илдә 295, 1905-чи илдә 252, 1914-чү илдә 280, 1931-чи илдә 174 нәфәр азербайчанлы. Азербайчанлылар 1947-чи илдә Азербайчана көчүрүлмүшдүр. Ермәниләр бураја Ирандан вә Түркијәдән кәлмишләр.

396. КӨЈСУ — Ермәнистан ССР Варденис рајонунда, рајон мәркәзиндән 12 км шимал-шәргдә, Севан көлүнүн чәнуб-шәрг саһилиндә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыг вә әкинчилик саһәләриндә ча-

лышырды. 8 иллик мектәби, клубу, китапханасы, һәким мөнтәгәси вар иди. Әһалиси 1897-чи илдә 187, 1905-чи илдә 233, 1914-чү илдә 360, 1926-чы илдә 227, 1939-чу илдә 314, 1959-чу илдә 264, 1979-чу илдә 531 нәфәр азербайҗанлы. (1988-чи ил фәһиәси).

397. КӨЛ — Ирәван губернијасы Ечмиадзин гәзәсында (Ермәнистан ССР Әштәрәк рајону Кош кәнди јахынлығында) азербайҗанлылар јашамыш кәнд. 1831-чи илдә 62 нәфәр азербайҗанлы әһалиси олмушдур. Сонрақы илләрдә рәсми сәнәдләрдә кәндиң ады чәкилмир.

398. КӨЛАЈСОР (КӨЈЛАСОР, КӨЈЛӘСОР) — Ермәнистан ССР Арташат рајонунда. Дәвәкөзү чајының јухары ахыны јахынлығында азербайҗанлылар јашамыш кәнд. 1831-чи илдә 62, 1873-чи илдә 240, 1905-чи илдә 366 нәфәр азербайҗанлы, 1914-чү илдә 604 нәфәр азербайҗанлы, 351 нәфәр әјсору, 1931-чи илдә 304 нәфәз азербайҗанлы, 183 нәфәр әјсору әһалиси олуб. Кәнд 1950-чи илләрдә ләғв олунмуш, әһали башга јерләрә көчүрүлмүшдү.

399. КӨЛЛҮ (1991-чи илдән АРДЕНИС) — Ермәнистан ССР Амәсија рајонунда, рајон мәркәзиндән 18 км шимал-шәргдә, Гәрби Арпа чајының сол тәрәфиндә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһали әкинчилик вә һејвандарлыг сәһәләриндә чалышырды. 8 иллик мектәби, клубу, китапханасы, доғум еви вар иди. 1897-чи илдә 284, 1907-чи илдә 313, 1914-чү илдә 403, 1931-чи илдә 334, 1959-чу илдә 470, 1979-чу илдә 757 нәфәр азербайҗанлы әһалиси олуб. (1988-чи ил фәһиәси).

400. КӨЛЧЫҒЫН (ЧЫҒЫН, ЧЫҒЫНДӘРӘ, ЧЫҒЫН ГАРАГОЈУН) — Ермәнистан ССР Веди рајонунда (әввәлләр Гарабағлар рајону тәркибиндә олмушдур), Веди чајының јухары ахыны јахынлығында, дәниз сәвијјәсиндән 2000 метр јүксәкликдә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыгла мәнғул олмушдур. 1897-чи илдә 238, 1905-чи илдә 559, 1926-чы илдә 92, 1931-чи илдә 135, 1939-чу илдә 194 нәфәр азербайҗанлы әһалиси олуб. (1918—20-чи илләр фәһиәси). 1949-чу илдә әһали Азербайҗана көчүрүлмүш, кәнд ләғв едилмишдир.

401. КӨЛКӘНД (ГАРАГОЈУНЛУ, 1991-чи илдән АЈГУТ) — Ермәнистан ССР Красносело рајонунда, рајон мәркәзиндән 16 км шимал-гәрбдә, Кедик чајының сағ сәһилиндә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси һејвандарлыг вә әкинчилик сәһәләриндә чалышырды. Орта мектәби, клубу, китапханасы, рабитә говшағы, хәстәхана-

сы вар иди. Әһалиси 1831-чи илдә 357, 1886-чы илдә 2157, 1914-чү илдә 1866, 1922-чи илдә 1015, 1931-чи илдә 1279, 1959-чү илдә 1123, 1979-чү илдә 2022 нәфәр азербайҗанлы. (1918—20-чи илләр вә 1988-чи ил фәчиәләри.)

402. КҮМҮШ (1991-чи илдән **КАРЕНИС**) — Ермәнистан ССР Граздан районунда, район мәркәзиндән 16 км чәнуб-гәрбдә, Граздан-Зәнки чаынын сол саһилиндә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831 чи илдә 48, 1906-чы илдә 439, 1914-чү илдә 796 нәфәр азербайҗанлы. 1918—20-чи илләр фәчиәсиндән сонра азербайҗанлылар кәнди тәрк етмишләр. Ермәниләр бураја 1918-чи илдә кәлмишләр. 1931-чи илдә 330 нәфәр ермәни вар иди.

403. КҮМҮШХАНА — Ирәван губернијасы Шәрур-Дәрәләјез гәзасында (индики Әзизбәјов району әразисиндә, Гндеваз кәндиндән чәнуб истигамәтиндә, Арпа чаынын сол голу Күмүшхана чаы саһилиндә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. 1831-чи илдә 35, 1897-чи илдә 203, 1906-чы илдә 360, 1914-чү илдә 360, 1922-чи илдә 74 нәфәр азербайҗанлы әһалиси олуб. 1918—20 чи илләр фәчиәси. Кәнд 1920-чи илләрдә ләғв едилмишдир.

404. КҮЛЛҮБУЛАГ (**ТҮРК КҮЛЛҮБУЛАҒЫ, ГАРАПАПАГ**) — Ермәнистан ССР Амәсија районунда, Гәрби Арә чаынын сағ саһилиндә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыг вә әкинчилик саһәләриндә чалышырды. Орта мәктәби, мәдәнијјәт еви, китабханасы, хәстәханасы, бајтар мүәлихәханасы, мәшшәт көшкәләри вар иди. Әһалиси 1886-чы илдә 673, 1897-чи илдә 958, 1907-чи илдә 1020, 1914-чү илдә 1137, 1931-чи илдә 1268, 1970-чи илдә 2459, 1979-чү илдә 2580 нәфәр азербайҗанлы. (1988-чи ил фәчиәси). Кәнд она көрә Түрк Күллүбулағы адланыб ки, бөлкәдә ермәниләр јашајан Күллүбулаг кәнди дә олуб.

405. КҮЛЛҮДҮЗ (**КҮЛҮДҮЗ, АШАҒЫ КҮЛҮДҮЗ, 1991-чи илдән ВАРДАҒОВИД**) — Ермәнистан ССР Јеҫегнадзор районунда, район мәркәзиндән 22 км шимал-шәргдә, Јеҫекис чаынын сағ тәрәфиндә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыг вә әкинчиликлә мәш-ғул олурду. 8 иллик мәктәби, клубу, китабханасы вар иди. Әһалиси 1831-чи илдә 115, 1886-чы илдә 217, 1914-чү илдә 151, 1926-чы илдә 32, 1931-чи илдә 190, 1959-чү илдә 256, 1979-чү илдә 369 нәфәр азербайҗанлы. (1918—20-чи илләр вә 1988-чи ил фәчиәләри).

406. КҮЛЛҮДҮЗ (**ЈУХАРЫ КҮЛҮДҮЗ**) — Ермәнистан ССР Јеҫегнадзор районунда азербайҗанлылар јаша-

мыш кəнд. 1897-чи илдə 263, 1926-чы илдə 108 нəфər азэрбajчанлы. 1950-чи илдə Ашағы Күллүдүз кəнди илə бирлəшдирилмишир.

407. КҮЛЛҮЧӨ — Ермəнистан ССР Амасија рајонунда, рајон мэркəзиндэн 24 км шимал-гэрбдэ, Арпа көлү саһилиндэ азэрбajчанлылар јашамыш кəнд. Əһали һејвандарлыг саһəсиндэ чалышырды. 8 иллик мəkтəби, клубу, китабханасы, һəким мəнтəгəsi вар иди. Əһалиси 1886-чы илдэ 193, 1897-чи илдэ 288, 1907-чи илдэ 324, 1914-чү илдэ 378, 1931-чи илдэ 576, 1959-чу илдэ 594, 1979-чу илдэ 985 нəфər азэрбajчанлы. (1988-чи ил фачиəsi).

408. КҮЛЛҮЧӨ (1978 чи илдэн ЗОВК) — Ермəнистан ССР Қотајк рајонунда, Арамус кəнди јахынлығында азэрбajчанлылар јашамыш кəнд. Əһалиси 1905-чи илдэ 516, 1914-чү илдэ 846 нəфər азэрбajчанлы. 1918—20-чи иллэр фачиəсиндэн сонра кəнддэ азэрбajчанлыларын јашамасы барədэ мəлумат јохдур. Ермəнилэр бураја 1918-чи илдэн сонра кəлмишлэр. 1931-чи илдэ 375 нəфər ермəни вар иди.

409. КҮНЕЈВАЗ (КҮНЕЈВАНК) — Ирəван губернијасы Шəрур-Дэрэлəјез гəзасындакы Əлəјез кəнд ичмасы тэркибиндэ (Ермəнистан ССР Јеғегнадзор рајону эразисиндэ) азэрбajчанлылар јашамыш кəнд. Əһалиси 1831-чи илдэ 58, 1905-чи илдэ 124, 1914-чү илдэ 124 нəфər азэрбajчанлы. 1918—20-чи иллəрдэ кəнд дағыдылмышдыр.

410. ЛЕЈЛИКӨЧƏН (ЛЕЈЛИГАЧАН) — Ирəван губернијасы Шəрур-Дэрэлəјез гəзасындакы Гндеваз кəнд ичмасы тэркибиндэ (Ермəнистан ССР Əзизбəјов рајону эразисиндэ) азэрбajчанлылар јашамыш кəнд. Əһалиси 1905-чи илдэ 384, 1914-чү илдэ 384 нəфər азэрбajчанлы. 1918—20-чи иллэр фачиəсиндэн сонра кəндин алы рəсми сənəдлəрдэ гејд олунмајыб. Харабалыглары Кəчбək чајы саһилиндэ иди.

411. ЛЕЃВАЗ—Ермəнистан ССР Меғри рајонунда, рајон мэркəзиндэн 6 км шимал-гэрбдэ азэрбajчанлылар јашамыш кəнд. Əһали һејвандарлыг вэ экинчиликлэ мəшғул олурду. Орта мəkтəби, мэдəнијјэт еви, һəким мəнтəгəsi вар иди. 1907-чи илдэ 525, 1914-чү илдэ 836, 1931-чи илдэ 471 нəфər азэрбajчанлы. (1988-чи ил фачиəsi).

412. ЛЕНИНАКАН (1837-чи илэдək КҮМРҮ, КУМАЈ-РИ, 1837-чи илдэн АЛЕКСАНДРОПОЛ, 1924-чү илдэн ЛЕНИНАКАН, 1990-чы илдэн КУМАЈРИ) — Ермəнистан ССР-дэ 1926-чы илдэн республика табелијиндэ олан

шөһәр. 1840чы илдән шөһәр. Бурада дикәр халгларла јанашы азәрбајчанлылар да јашајыб ишләмишләр. 1959-чу илдә 103, 1970-чи илдә 259, 1931-чи илдә 316 нәфәр азәрбајчанлы әһалиси олуб. 1980-чы илләрдә Амәсија рајонундан кәлиб шөһәрин хидмәт саһәләриндә вә сәнаје мүүссисәләриндә физики иш саһәләриндә чалышан азәрбајчанлыларын мигдары хејли артмышды. Ленинанкан Гарс дәмир јолу бурадан кечир.

413. ЛӘМБӘЛИ (1960-чы илдән **ДЕБЕДАШЕН**, 1972-чи илдән **БАГРАДАШЕН**) — Ермәнистан ССР Нојемберјан (әввәлләр Алаверди) рајонунда, Дебед чајынын сағ саһилиндә, Нојемберјан гәсәбәсиндән 15 км шимал-шәргдә азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси «Зейтун» совхозунда чалышырды. Азәрбајчан дилиндә вә ермәни дилиндә ики орта мәктәби, ибтидан мәктәби, ики клубу, үч китабханасы, үч ушаг бағчасы, хәстәханасы, ики һәким мәнтәгәси вар иди. Әһалиси 1905-чи илдә 400, 1914-чү илдә 493, 1931-чи илдә 1034 нәфәр азәрбајчанлы. 1920-чи илин сонларында Ләмбәли кәнди јанында Ләмбәли совозу тәшкил олунмушду. 1948-чи илдә азәрбајчанлы әһали Азәрбајчана көчүрүлдүкдән сонра колхоз вә совхоз бирләшдирилиб «Зейтун» совхозу тәшкил едилмишди. Азәрбајчана көчүрүлән әһали 1950-чи илдән кери гајытмыш, јени гәсәбә салмыш вә «Зейтун» совхозунда чалышмаға башламышды. Онлар әсасән ағыр физики әмәк тәләб олунан саһәләрдә чалышырдылар. (1988-чи ил фачиәси).

414. ЛОР — Јелизаветпол губернијасы Зәнкәзур гәзасындакы Дарабас кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Сисјан рајону әразисиндә) азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 455, 1914-чү илдә 414 нәфәр азәрбајчанлы. 1918—20-чи илләр фачиәси заманы кәнд ләғв олунмушдур.

415. МАГДА (МАХТА, 1949-чү илдән **ЛЕРНАРОД**) — Ирәван губернијасы Ечмиадзин гәзасында Алакөз дағынын чәнуб этәјиндә, (Ермәнистан ССР Әштәрәк рајонунда, рајон мәркәзиндән 22 км шимал-гәрбдә) азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 38, 1905-чи илдә 268, 1914-чү илдә 268, 1931-чи илдә 1 нәфәр азәрбајчанлы. 1918—20-чи илләр фачиәси заманы кәнд бүтүнлүклә дағыдылмыш, Түркијәдән әлән ермәниләр јерләшдирилмишдир.

416. МАҒАРАЧЫГ — Ермәнистан ССР Амәсија рајонунда, рајон мәркәзиндән 11 км чәнуб-гәрбдә азәрбај-

чанлылар јашамыш кәнд. Әһали әкинчилик вә һејвандарлыг саһәләриндә чалышырды. Орта мәктәби, клубу, китаханасы, рабитә говшағы, һәким мәнтәгәси вар иди. Әһалиси 1905-чи илдә 480, 1914-чү илдә 539, 1931-чи илдә 490, 1970-чи илдә 860 нәфәр азербайчанлы. (1988-чи ил фачиәси).

417. МАЛИШКА — Ирәван губернијасы Шәрур-Дәрәләјез гәзасында (Ермәнистан ССР Јегегнадзор рајонунда, рајон мәркәзиндән 5 км чәнуб-шәргдә) азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 18 нәфәр азербайчанлы. Ермәниләр бураја 1828—29-чу илдә Ирандан (243 нәфәр) кәлмишләр. Азербайчанлылар кәнди 19-чу әсрин биринчи јарысында тәрк етмишләр.

418. МАМЕДАБАД (МӘММӘДАБАД) — Ирәван губернијасы Ирәван гәзасындакы Иманшаллы кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Масис рајону әразисиндә) азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 72, 1914-чү илдә 121, 1931-чи илдә 19 нәфәр азербайчанлы 1918—20-чи илләр фачиәси заманы кәнд ләғв олуиушдур.

419. МАРАЛЗӘМИ — Ермәнистан ССР Меғри рајонунда, Меғри чајынын сол саһилиндә, рајон мәркәзиндән 12 км шимал-гәрбдә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһали әкинчилик вә һејвандарлыг саһәләриндә чалышырды. Ибтидаи мәктәби, клубу, китаханасы вар иди. Әһалиси 1931-чи илдә 98 нәфәр азербайчанлы. (1988-чи ил фачиәси).

420. МАРТИРОС — Ирәван губернијасы Шәрур-Дәрәләјез гәзасында (Ермәнистан ССР Әзизбәјов рајонундә, рајон мәркәзиндән 16 км чәнуб-шәргдә) азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 95 нәфәр азербайчанлы. Ермәниләр бураја 1828—29-чу илләрдә (206 нәфәр) Ирандан кәлмишләр.

421. МАСТАРА (МӘСДӘРӘ) — Ирәван губернијасы Ечмиадзин гәзасында (Ермәнистан ССР Талин рајонунда, рајон мәркәзиндән 3 км шималда) азербайчанлылар јашамыш кәнд. 1826-чы вә 1828-чи илләрдә Русија-Иран мұһарибәси заманы Ирәван үзәринә һүчум истигамәтиндә олан бу кәнд әһалиси ев-ешикләрини бурахыб башга јерләрә кетмишләр. 1831-чи илдә бурада 7 нәфәр азербайчанлы галыбмыш. Ермәниләр бураја Мушдан вә Әләшкертдән кәлмишләр. 1831-чи илдә 416 нәфәр ермәни.

422. МАҢМУДЛУ (1940-чы илдән ЧАЈКӘНД) — Ермәнистан ССР Гафан рајонунда, Кеғи чајынын сағ саһилиндә, рајон мәркәзиндән 28 км шимал-шәргдә азербайчанлылар јашамыш кәнд. (1988-чи ил фачиәси).

бајчанлылар јашамыш кәнд. Кеги һејвандарлыг совхозуна бирләшдирилмишди. Әһалиси 1905-чи илдә 596 нәфәр, 1931-чи илдә 170 нәфәр азербайчанлы. Чајкәнд Советлијинин мәркәзи иди. Ачибач, Кјард, Һачатин, Пәјһан, Кефашен кәндләри бу Советлијин тәркибиндә олушду. (1988-чи ил фәһиәси).

423. МЕҒРИ (МЕҒРИ, МИГРИ) — Ермәнистан ССР МеҒри райсунда кәнд, ејниадлы районун мәркәзи. 1959-чу илдән шәһәр типли гәсәбә. МеҒри чајынын ашағы ахынынын сағ саһилиндә. 1959-чу илдә 314, 1970-чи илдә 230, 1970-чи илдә 230 нәфәр азербайчанлы әһалиси олуб. (1988-чи ил фәһиәси).

424. МЕҒРИБАН (1950-чи илдән КАТНАХБЈУР) — Ермәнистан ССР Талин районунда, район мәркәзиндән 4 км чәнуб-шәргдә, Алакөз дағынын чәнуб-гәрб әтәјиндә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 75, 1905-чи илдә 493, 1914-чү илдә 493 нәфәр азербайчанлы. 1918—20-чи илләр фәһиәсиндән сонра кәнддә азербайчанлыларын јашамасы барәдә мәлуMAT јохду. Ермәниләр бураја 1917-чи илдә кәлмишләр.

425. МӘДИНӘ — Ермәнистан ССР Мартуни районунда, район мәркәзиндән 40 км чәнуб гәрбдә, Әјричај (Аджаманчај) чајынын сол саһилиндә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 429, 1914-чү илдә 752, 1931-чи илдә 61 нәфәр азербайчанлы. (1918—20-чи илләр фәһиәси). Ермәниләр бураја 1932-чи илдә гоншу Ашағы Кедашен (Неркин Кедашен) кәндиндән кәлмишләр. Азербайчанлылар кәнди 1930-чу илләрдә тәрк етмишләр.

426. МӘЗРӘ (БӨЈҮК МӘЗРӘ, 1991-чи илдән МЕТС МАСРИК) — Ермәнистан ССР Варденис районунда, район мәркәзиндән 5 км шимал-шәргдә, Мәзрә чајынын саһилиндә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыг, тахылчылыг, түтүнчүлүк саһәләриндә чалышырды. Орта мәктәби, клубу, китабханасы, рабитә говшағы, автомат телефон стансијасы вар иди. Әһалиси 1831-чи илдә 293, 1905-чи илдә 1842, 1914-чү илдә 1970, 1931-чи илдә 867 нәфәр азербайчанлы. Ермәниләр бураја 1918—20-чи илләрдә кәлмишләр. 1931-чи илдә 1199 нәфәр ермәни вар иди. (1918—20-чи илләр вә 1988-чи ил фәһиәси).

427. МӘЗРӘ (КИЧИК МӘЗРӘ, 1991-чи илдән ПОКР МАСРИК) — Ермәнистан ССР Варденис районунда, район мәркәзиндән 9 км шималда, Кичик Мәзрә чајы саһилиндә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејван-

дарлыг, тахылчылыг, түтүнчүлүк саһаләриндә чалышырды. Орта мәктәби, клубу, китабханасы, һәким мәнтәгәси вар иди. Әһалиси 1831-чи илдә 227, 1905-чи илдә 1658, 1914-чү илдә 1373, 1931-чи илдә 912 нәфәр азербайчанлы. (1918—20-чи илләр вә 1988-чи ил фәчиәләри).

428. МӘЛИКЛИ (БЕРДИ ГАЛАЧЫГ, МӘЛИКЛӘР) — Јелизаветпол губернијасы Зәнкәзур гәзасында, Шәки кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Сисјан рајонунда Мәликләр, 1939-чу илдән Спандарјан кәнди, рајон мәркәзиндән 4 км мәсафәдә) азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1886-чы илдә 209, 1905-чи илдә 282, 1914-чү илдә 249 нәфәр азербайчанлы. 1918-чи илдә дашнаклар кәнди дағымыш, әһалини бөјүк тәләфәта уғратмыш, кәндә саһиб олмушлар. 1931-чи илдә 462 нәфәр ермәни вар иди.

429. МӘММӘРЗӘ (МӘММӘРЗӘ ГЫШЛАҒЫ) — Ермәнистан ССР Әзизбәјов рајонунда азербайчанлылар јашамыш кәнд. 1905-чи илдә 104, 1914-чү илдә 141, 1931-чи илдә 104 нәфәр азербайчанлы. Кәнд 1930-чу илләрдә ләғв олунмушдур.

430. МӘНКИЗ (МӘНКҮС) — Ермәнистан ССР Котајк рајонунда, Гырхбулаг чајын мәнбәји јахынлығында азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1931-чи илдә 60, 1905-чи илдә 420, 1931-чи илдә 77 нәфәр азербайчанлы. 1918—20-чи илләр фәчиәси. Азербайчанлылар кәнди 1930-чу илләрдә тәрк етмишләр.

431. МӘНКҮК — Кечмиш Ермәнистан ССР Веди рајонунда азербайчанлылар јашамыш кәнд. 1905-чи илдә 163, 1914-чү илдә 166, 1931-чи илдә 135 нәфәр азербайчанлы. Кәнд 1930-чу илләрдә ләғв олунмушдур.

432. МӘРЗКИТ (МЕРЗИГИТ) — Ермәнистан ССР Меґри рајонунда, (Зәнкәзур гәзасы Алыдәрә милис шөбәси әразисиндә), азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1886-чы илдә 301, 1905-чи илдә 766, 1914-чү илдә 751, 1931-чи илдә 29 нәфәр азербайчанлы. Онлар кәнди 1930-чу илләрдә тәрк етмишләр. (1918—20-чи илләр фәчиәси).

433. МӘРӘТУЗ (МАРАДУЗ ГЫШЛАҒЫ) — Кечмиш Ермәнистан ССР Әзизбәјов рајонунда (Ирәван губернијасы Шәрур-Дәрәләјәз гәзасы Мартирос кәнд ичмасы тәркибиндә) азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 32, 1905-чи илдә 248 нәфәр азербайчанлы. 1918—20-чи илләрдә кәнд бүтүнлүклә дағыдылыб.

434. МӘСИМЛИ (1949-чу илдән АЈКЕПАД) — Кечмиш Ермәнистан ССР Арташат рајонунда, рајон мәркә-

зиндөн 6 км, шөргдө, Јереван-Арташат јолунун сол тәрәфиндә, азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 62, 1873-чү илдә 360, 1905-чи илдә 448, 1914-чү илдә 594, 1931-чи илдә 276 нәфәр азербайжанлы. Ермәниләр бураја XIX әсрин әввәлләриндә Иранын Хој вә Салмаст вилајәтләриндән кәлмишләр. 1931-чи илдә 103 нәфәр ермәни олуб. Азербайжанлылар 1940-чы илләрдә кәнди тәрк едиб Азербайчана көчмүшләр.

435. МИРЗӘ ҺҮСЕЙН — Ирәван губернијасы Ечмиадзин гәзасында (Ермәнистан ССР Ечмиадзин рајонундакы Хатунарх кәнди јахынлығында) азербайжанлылар јашамыш кәнд. 1831-чи илдә 23 ездә 192 нәфәр азербайжанлы әһалиси олмушдур. Сонракы илләрдә рәсми сәнәдләрдә кәндин ады көстәрилмир.

436. МОЗ — Ирәван губернијасы Шәрур-Дәрәләјәз гәзасында, Шәрги Арпачај чајы саһилиндә Јегегнадзор рајону Малишка кәнди јахынлығында. Кешишкәнд кәнд ичмасы тәркибиндә азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1873-чү илдә 80, 1886-чы илдә 86, 1914-чү илдә 161 нәфәр азербайжанлы. 1918-чи илдән сонра рәсми сәнәдләрдә кәндин ады чәкилмир.

437. МОЛЛА ДУРСУН (1935-чи илдән ШАУМЈАН) — Кечмиш Ермәнистан ССР Ечмиадзин рајонунда, рајон мәркәзиндән 5 км шималда, Ечмиадзин-Әштәрәк јолу үстүндә, азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1931-чи илдә 75, 1905-чи илдә 154, 1914-чү илдә 185, 1931-чи илдә 18 нәфәр азербайжанлы. Ахырынчы азербайжанлы айлыси бу кәнди 1954-чү илдә тәрк етмишидир. (1918—20-чи илләр фачиәси). Ермәниләр бураја 1831-чи илдән сонра кәлмишләр. 1931-чи илдә 223 нәфәр ермәни вар иди.

438. МОЛЛА ГЫШЛЫГ (1978-чи илдән КҮЛЛҮДӘРӘ) — Ермәнистан ССР Гугарк рајонунда, Кировакан шәһәриндән 8 км чәнуб-гәрбдә, азербайжанлылар јашамыш кәнд. Һаллавар һејвандарлыг совхозуна бирләшдирилмишди. Әһалиси 1916-чы илдә 167, 1926-чы илдә 156, 1931-чи илдә 163, 1959-чу илдә 118, 1979-чу илдә 190 нәфәр азербайжанлы. Ушаглар Һаллавар кәнд мәктәбиндә охујурдулар. (1988-чи ил фачиәси).

439. МОЛЛА ӘҺМӘД (1931-чи илдән ОТЛАГ) — Ирәван губернијасы Ирәван гәзасында Молла Әһмәд булағы јанында, Двин-Ајсору кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Веди рајону эразисиндә) азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1873-чү илдә 28, 1886-чы илдә 34, 1905-чи илдә 51, 1914-чү илдә 88, 1931-чи илдә 10 нәфәр

азербайжанлы. Кәнд эсрин 30-чу илләриндә ләғв едилмишдир.

440. МОЛЛА МУСА (1935-чи илдән МУСАКАН, 1946-чы илдән ВАСКЕҢАСК) — Ермәнистан ССР Ахурјан рајонунда, рајон мәркәзиндән 15 км мәсафәдә (Гарс вилајәти Гарс даирәси Шоракәл бөлмәсиндәки Гаракилисә кәнд ичмасы тәркибиндә) азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1886-чы илдә 462, 1905-чи илдә 645, 1914-чү илдә 762 нәфәр азербайжанлы. Азербайжанлылар кәнддән 1918-чи илдә говулмуш, Гарс вилајәтиндән кәлән ермәниләр бурада мәскунлашмышдыр. 1931-чи илдә 1645 нәфәр ермәни вар иди.

441. МОЛЛАЛЫ (МОЛЛАЛАР) — Ермәнистан ССР Гафан раонунда азербайжанлылар јашамыш кәнд. 1905-чи илдә 272, 1931-чи илдә 46 нәфәр азербайжанлы. Кәнд 1930-чу улләрдә ләғв едилмишдир.

442. МУҒАМЛЫ (МУҒАМ, 1931-чи иләдәк БУҒАМЛЫ) — Ермәнистан ССР Арташат рајонунда, МХЧЈАН (Иманшаһлы) кәнди јахынлығында азербайжанлылар јашамыш кәнд. 1906-чы илдә 373, 1914-чү илдә 811, 1931-чи илдә 28 нәфәр азербайжанлы. Онлар бураны 1930-чу илләрдә тәрк етмишләр. (1918—20-чи илләр фачиәси). Ермәниләр бураја 1918-чи илдән сонра кәлмишләр. 1931-чи илдә 267 нәфәр ермәни вар иди.

443. МУМУХАН — Ермәнистан ССР Амасија рајонунда, дәниз сәвијјәсиндән 2135 метр јүксәкликдә, азербайжанлылар јашамыш кәнд. 1905-чи илдә 144, 1914-чү илдә 229, 1931-чи илдә 2 нәфәр азербайжанлы. Азербайжанлылар 1918—20-чи илләрдә кәнди тәрк етмишләр. Түркијәдән кәлән ермәниләр кәндә саһиб олмушлар. Кәнд 1930-чу иләрдә ләғв олунмушдур.

444. МУРҒУЗ (МУРХУЗ) — Ермәнистан ССР Сисјан рајонунда, рајон мәркәзиндән 31 км чәнубда, азербайжанлылар јашамыш кәнд. Софулу һејвандарлыг совхозу илә бирләшдирилмишди. 8 иллик мәктәби, клубу вар иди. Әһалиси 1914-чү илдә 190, 1931-чи илдә 177 нәфәр азербайжанлы. (1988-чи ил фачиәси).

445. МУСЛУХЛУ — Гарс вилајәти Гарс даирәси Ағбаба мәнтәгәсиндә (Ермәнистан ССР Амасија рајонунда) азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 253, 1914-чү илдә 317 нәфәр азербайжанлы. Кәнд 1918-чи ил фачиәси заманы ләғв едилмишдир.

446. МУХТАРАБАД — Ирәван губернијасы Ирәван гәзасындакы Норагавит кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Масис рајону әразисиндә) азербайжанлылар

јашамыш кэнд. Әһалиси 1905-чи илдә 66, 1914-чү илдә 81 нәфәр азәрбајчанлы. 1918—20-чы илләр фәчиәси заманы кэнд дағыдылмышдыр.

447. МУЧЕС НОВРУЗЧУ — Јелизаветпол губернијасы Зәнкәзур гәзасындакы Ужанис кэнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Гафан рајону әразисиндә) азәрбајчанлылар јашамыш кэнд. Әһалиси 1905-чи илдә 303, 1914-чү илдә 377 нәфәр азәрбајчанлы. 1918—20-чи илләр фәчиәси заманы кэнд ләғв едилмишдир.

448. МҮЛК — Ермәнистан ССР Меғри рајонунда азәрбајчанлылар јашамыш кэнд. 1914-чү илдә 96, 1931-чи илдә 78 нәфәр азәрбајчанлы. Кэнд 1930-чу илләрдә ләғв едилмишдир.

449. МҮРТЕЈИЛ (1978-чи илдән ЧИЧӘКБУЛАГ, 1991-чи илдән КЕХАТАП) — Ермәнистан ССР Ичеван рајонунда, рајон мәркәзиндән 24 км чәнуб-гәрбдә, азәрбајчанлылар јашамыш кэнд. Полад һејвандарлыг совхозу илә бирләшдирилмишди. Ибтидаи мәктәби, клубу, китабанасы, һәким мәнтәгәси вар иди. 1931-чи илдә 161 нәфәр азәрбајчанлы әһалиси олуб. (1988-чи ил фәчиәси).

450. МҮСӘЛЛӘМ — Ермәнистан ССР Гафан рајонунда, рајон мәркәзиндән 17 км чәнуб-гәрбдә, азәрбајчанлылар јашамыш кэнд. Лернадзор кэнд һејвандарлыг совхозуна бирләшдирилмишди. 1931-чи илдә 104 нәфәр азәрбајчанлы әһалиси олуб, 8 иллик мәктәби, клубу, китабанасы вар иди. (1988-чи ил фәчиәси).

451. НАДЕЖДИНО (ШОР АЛЫ, 1935-чи илдән ШОРЧА) — Ермәнистан ССР Красносло рајонунда, рајон мәркәзиндән 13 км, чәнуб-гәрбдә, Севан көлү саһилиндә, азәрбајчанлылар јашамыш кэнд. 1831-чи илдә 140 нәфәр азәрбајчанлы, 1830-чу илдән сонра Русијадан кәлән мордвинләр јерләшдирилмишдир. 1905-чи илдә 429 нәфәр, 1914-чү илдә 581 нәфәр мордвин, 1931-чи илдә 396 нәфәр азәрбајчанлы әһалиси олуб. 1970-чи илдән сонра азәрбајчанлылар чохлуғ тәшкил етмишдир. (1988-чи ил фәчиәси).

452. НЕЧИЛИ Ашағы (АШАҒЫ НЕЧИЛИ, 1978-чи илдән САЈАТ-НОВА) — Ермәнистан ССР Масис рајонунда, һраздан чајы саһилиндә, Масис, дәмир јолу вағзалы јахынлығында, рајон мәркәзиндән 2 км чәнуб-гәрбдә, азәрбајчанлылар јашамыш кэнд. Орта мәктәби, клубу, китабанасы, һәким мәнтәгәси вар иди. Әһали тәрәвәзчилиг совхозунда чалышырды. Әһалиси 1831-чи илдә 411, 1897-чи илдә 1147, 1905-чи илдә 1430, 1914-чү илдә

1252, 1931-чи илдә 627 нәфәр азербайҗанлы. (1918—20-чи илләр вә 1988-чи ил фачиәләри.)

453. НЕЧИЛИ Јухары (ЈУХАРЫ НЕЧИЛИ, 1978-чи илдән НИЗАМИ)—Ермәнистан ССР Масис рајонунда, рајон мәркәзиндән 1,5 км шималда, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 155, 1897-чи илдә 654, 1905-чи илдә 933, 1914-чү илдә 995, 1931-чи илдә 379 нәфәр азербайҗанлы. (1918—20-чи илләр вә 1988-чи ил фачиәләри).

454. НӘЗИРВАН (НАЗРАВАН, НӘЗИР-АВАН, 1991-чи илдән ҚАЗАРАВАН) — Ермәнистан ССР Әштәрәк рајонунда, рајон мәркәзиндән 7 км шимал-гәрбдә, Алакөз (Арагадз) дағынын чәнуб-шәрг әтәјиндә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 194, 1905-чи илдә 553, 1914-чү илдә 613, 1931-чи илдә 152 нәфәр азербайҗанлы. (1918—20-чи илләр фачиәси). Азербайҗанлылар кәнди 1940-чы илләрдә тәрк етмишләр. Ермәниләр бураја 1920-чи илләрдә кәлмишләр. 1931-чи илдә 165 нәфәр ермәни вар иди.

455—456. НОВЛАР — Ирәван губернијасы Шәрур-Дәрәләјез гәзасынын Кешиш-кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Јеғегнадзор рајону әразисиндә) азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 285, 1914-чү илдә 285 нәфәр әзаррбәјҗанлы. Кәнд 1918—20-чи илләр фачиәси заманы дағыдылыб.

457. НОВЛУ — Ирәван губернијасы Шәрур-Дәрәләјез гәзасындакы Кешишкәнд кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Јеғегнадзор рајону әразисиндә) азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 398, 1914-чү илдә 121 нәфәр азербайҗанлы. 1918—20-чи илләр фачиәси заманы кәнд ләғв едилмишдир.

458. НОВРУЗЛУ—Ермәнистан ССР Арташат рајонунда азербайҗанлылар јашамыш кәнд. 1931-чи илдә 7, 1905-чи илдә 231, 1914-чү илдә 243. 1931-чи илдә 205 нәфәр азербайҗанлы. Азербайҗанлылар кәнди 1940-чы илләрдә тәрк етмишләр.

459. НОРАШЕНИК — Јелизаветпол губернијасы Зәнкәзур гәзасында, Охтар кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Гафан рајонунда Норашеник кәнд советлијинин мәркәзи, рајон мәркәзиндән 19 км мәсафәдә) азербайҗанлылар јашамыш кәнд. 1886-чы илдә кәнддә 60 нәфәр азербайҗанлы, 421 нәфәр ермәни јашадығы гејд олунмушдур. Сонракы илләрдә кәнддәки азербайҗанлы-

ларын сајы көстөрилмир. 1914-чү илдә 576 нәфәр ермәни вар иди.

460. НУРНУС — Ермәнистан ССР Котајк рајонунда Зенки ((Һраздан) чајынын сол саһилиндә, рајон мәркәзиндән 11 км шимал-гәрбдә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Арзни мејвәчилик совхозуна бирләшдирилмишди. Әһалиси 1905-чи илдә 457, 1914-чү илдә 512, 1931-чи илдә 96 нәфәр азербайчанлы. 1918—20-чи илләр фачиәсиндән сағ галан азербайчанлылар кәнди 1940-чы илләрдә тәрк етмишләр.

461. НУВӘДИ—(1994—НОНАДЗОР.) Ермәнистан ССР Меғри рајонунда, рајон мәркәзиндән 16 км шимал-шәргдә, азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһали үзүм-чүлүк, мејвәчилик, һејвандарлыг, арычылыг саһәләриндә чалышырды. Орта мәктәби, клубу, мәишәт хидмәти көшкү вар иди. Әһалиси 1905-чи илдә 771, 1914-чү илдә 1072, 1931-чи илдә 596 нәфәр азербайчанлы. (1918—20-чи илләр фачиәси). 1988-чи ил фачиәсинә мәрдликлә синә кәрән кәнд әһалиси 1991-чи ил гәдәр ермәни екстремистләринә лајигли чаваб вермиш, лакин 1991-чи илдә кәнди тәрк етмәли олмушдур.

462. ОГУРБӘЈЛИ (1945 чи илдән БЕРКАНУШ) — Ермәнистан ССР Арташат рајонунда, Арташат шәһәриндән 3 км шимал-гәрбдә, Јереван—Арташат јолу үстүндә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 87, 1905-чи илдә 124, 1931-чи илдә 25 нәфәр азербайчанлы. Онлар кәнди 1930-чу илләрдә тәрк едибләр. Ермәниләр бураја 1831-чи илдә Иранын Хој вә Салмаст гәзаларындан кәлмишләр. 1831-чи илдә 145 нәфәр, 1931-чи илдә 496 нәфәр ермәни вар иди.

463. ОҒБИН — Ермәнистан ССР Әзизбәјов рајонунда азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 371, 1914-чү илдә 401, 1931-чи илдә 53 нәфәр азербайчанлы. Онлар 1930-чу илләрдә кәнди тәрк едибләр. Кәнд ләғв олунмушдур.

464. ОЗАНЛАР (РОВЗАНЛАР, 1946-чы илдән АВА-ЗАН) — Ермәнистан ССР Ахта ((Һраздан) рајонунда, рајон мәркәзиндән 10 км чәнуб-гәрбдә, Зенки чајы саһилиндә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 15, 1873-чү илдә 179, 1897-чи илдә 288, 1905-чи илдә 357, 1914-чү илдә 416 нәфәр азербайчанлы. 1918—20-чи илләр фачиәси заманы әһали бүтүнлүклә говулмуш вә мөһв едилмишдир. Ермәниләр 1918-чи илдә Гинкијә

нин кәндләриндән кәлмишләр. Кәнд 1960-чы илләрдә ләгв олунмушдур.

465. ОРГОВ (ЕРГОВ) — Ермәнистан ССР Әштәрәк районунда, район мәркәзиндән 10 км шимал-шәргдә, Амберт (Мәсдәрә) чајы саһилиндә, азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 54, 1905-чи илдә 280, 1914-чү илдә 721 нәфәр азербайчанлы. 1918—20-чи илләр фәчиәсиндән сонра кәнддә азербайчанлылар јашамасы барәдә мәлумат јохдур. Кәндә ермәниләр саһиб олмушлар. 1931-чи илдә 368 нәфәр ермәни вар иди.

466. ОХЧАПЕРТ (1935-чи илдән ВОХЧАБЕРД) — Ермәнистан ССР Котәјк районунда, район мәркәзиндән 11 км чәнуб-шәргдә, азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 73, 1905-чи илдә 156, 1914-чү илдә 298, 1931-чи илдә 28 нәфәр азербайчанлы. 1918—20-чи илләр фәчиәсиндән сағ галан азербайчанлылар кәнди 1930-чу илләрдә тәрк етмишләр.

467. ОХЧУ — Ермәнистан ССР Гафан районунда азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 1709, 1914-чү илдә 200 нәфәр азербайчанлы. 1906-чы илдә 1500 нәфәр һәлак олмуш, ја дидәркин дүшмүшдур. 1918—20-чи илләр фәчиәсиндән сонра кәнддә азербайчанлылар јашамасы барәдә мәлумат јохдур. 1931-чи илдә 335 нәфәр ермәни. Кәнд 1940-чы илләрдә ләгв олуб.

Гафан району эразисинә дүшәп Охчу кәнд ичмасы тәркибиндә азербайчанлылар јашајан 8 кәнд олмушдур ки, онларын тәркибиндә 1907-чи илдә 4709 нәфәр әһали јашамышдыр. 1918—20-чи илләр фәчиәси заманы бу кәндләр бүтөвлүклә дағыдылмышдыр.

468. ОХТАР — Ермәнистан ССР Гафан районунда, азербайчанлылар јашамыш кәнд. Норашиеник совхозу илә бирләшдирилмишди. Орта мәктәби, клубу, һәким мәнтәгәси вар иди. Гафан районунда 2 Охтар кәнди—Ашағы Охтар вә Јухары Охтар кәндләри олуб. 1930-чу илләрдә бу кәндләр бирләшдирилиб. Охтар адландырылыб. 1931-чи илдә ики кәнди бирликдә 164 нәфәр азербайчанлы әһалиси олуб, 1905-чи илдә 454 нәфәр, 1914-чү илдә 353 нәфәр имиш. (1918—20-чи илләр вә 1988-чи ил фәчиәләри).

469. ОХЧУОҒЛУ (1991-чи илдән ВАХЧИ) — Ермәнистан ССР Амасија районунда, район мәркәзиндән 16 км чәнуб-гәрбдә, Гәрби Арпа (Ахурјаи) чајын сағ саһилиндә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһали әкинчилик вә һәјвандарлығ саһәләриндә чалышырды. Орта мәктәби,

мәдәнијјәт еви, китабханасы, һәким мәнтәгәси вар иди. Әһалиси 1905-чи илдә 854, 1914-чү илдә 980, 1931-чи илдә 873, 1970-чи илдә 1412 нәфәр азербайҗанлы. (1988-чи ил фачиәси).

470. ӨКСҮЗ (ӨҖСҮЗ, 1991-чи илдән ДАРИК) — Ермәнистан ССР Амасија рајонунда, рајон мәркәзиндә 23 км шимал-гәрбдә, дәниз сәвијјәсиндән 2165 метр јүксәкликдә јерләшән. азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Балыхлы һејвандарлыг совхозуна бирләшдирилмишиди. 8 иллик мәктәби, клубу, һәким мәнтәгәси вар иди. Әһалиси 1905-чи илдә 138, 1914-чү илдә 176, 1931-чи илдә 270, 1970-чи илдә 241 нәфәр азербайҗанлы. 1948-чи илдә әһалинин бир һиссәси Дашкәсән шәһәринә көчмүшдү. (1988-чи ил фачиәси).

471. ӨРДӘКЛИ — Гарс вилајәтинин Ағбаба бөлкәсиндә Селдағылан кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Амасија рајонунда, рајон мәркәзиндә 15 км шимал-гәрбдә) азербайҗанлылар јашамыш кәнд. 1886-чы илдә 253, 1905-чи илдә 330, 1914-чү илдә 531 нәфәр азербайҗанлы әһалиси олуб. 1918чи ил фачиәси заманы дағыдылыб, бир даһа бәрпа олунмајыб.

472. ПАРБИ (ПАРПИ) — Ермәнистан ССР Әштәрәк рајонунда, Алакөз дағынын чәнуб-шәрг әтәјиндә, рајон мәркәзиндән 4 км шимал-гәрбдә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 28, 1905-чи илдә 177, 1931-чи илдә 93 нәфәр азербайҗанлы. Азербайҗанлылар кәнд 1930-чү илләрдә тәрк етмишләр. Ермәниләр бураја 1875-чи илдән сонра Түркиядән кәлмишләр.

473. ПАТРИНЧ (1949-чү илдән ВОСКЕҢАД) — Ермәнистан ССР Әштәрәк рајонунда, рајон мәркәзиндән 5 км чәнуб-гәрбдә, Амберд (Мәсдәрә) чајынын сағ саһилиндә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 51, 1905-чи илдә 526, 1914-чү илдә 640 нәфәр азербайҗанлы. 1918—20-чи илләр фачиәсиндән сонра кәнддә азербайҗанлылар јашамасы барәдә гејдијјат јохдур. 1918-чи илдә Түркиядән кәлән ермәниләр кәндә саһиб олмушлар.

474. ПАШАКӘНД (ДӘЛИ ПАША, 1935-чи илдән МАРМАРИК) — Ермәнистан ССР Граздан рајонунда рајон мәркәзиндән 12 км шимал-гәрбдә, Пәмбәк дағы әтәјиндә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 76, 1905-чи илдә 673, 1914-чү илдә 908, 1931-чи илдә 126 нәфәр азербайҗанлы. (1918—20-чи илләр фачиәси). Азербайҗанлылар кәнди 1940-чы илләрдә

тәрк етмишләр. Ермәниләр бураја 1918-чи илдән сонра кәлмишләр.

475. ПАШАРАЧУР — Ермәнистан ССР Корус рајонунда азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. 1931-чи илдә 124 нәфәр азәрбајчанлы әһалиси олуб. 1930-чу илләрдә ләғв едилиб.

476. ПЕРСИ (1929-чу илдән БУРАВЕД) — Ермәнистан ССР Әштәрәк рајонунда, рајон мәркәзиндән 6 км шималда, азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. 1831-чи илдә 76, 1873-чү илдә 228, 1905-чи илдә 323, 1914-чү илдә 338 нәфәр азәрбајчанлы. 1918—20-чи илләрдә кәнд дағыдылмыш, әһалинин хејли һиссәси һәлак олмуш, сағ галаны дидәркин дүшмүшдүр. Ермәниләр бураја 1918-чи илдә кәлмишләр. 1931-чи илдә 185 нәфәр ермәни вар иди.

477. ПӘМБӘК—(Гушчу дәрәси)—Ермәнистан ССР Варденис рајонунда, Севан көлү саһилиндә рајон мәркәзиндән 24 км шимал-гәрбдә, азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыг совхозунда чалышырды. Орта мәктәби, мэдәнијјәт еви, аптеки, поликлиникасы вар иди. Әһалиси 1873-чү илдә 166, 1886-чы илдә 237, 1905-чи илдә 353, 1914-чү илдә 392 нәфәр. 1931-чи илдә 512 нәфәр азәрбајчанлы. (1988-чи ил фачиәси).

478. ПӘЈӘҺАН — Ермәнистан ССР Гафан рајонунда, рајон мәркәзиндән 31 км шимал-гәрбдә, Кеғи чајынын јухары һөвзәсиндә, азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Кеғи һејвандарлыг совхозу илә бирләшдирилмишди. Орта мәктәби, клубу, һәким мәнтәгәси вар иди. Әһалиси 1931-чи илдә 96 нәфәр азәрбајчанлы. (1988-чи ил фачиәси).

479. ПИРДИВАН — Јелизаветпол губернијасы Зәнкәзур гәзасы Охчу кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Гафан рајону әразисиндә) азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 251, 1914-чү илдә 360 нәфәр азәрбајчанлы. 1918—20-чи илләр фачиәси заманы кәнд бүтүнлүклә дағыдылмышдыр.

480. ПИРМӘЛӘК (1935-чи илдән АРЕГ) — Ермәнистан ССР Талин рајонунда, рајон мәркәзиндән 5 км гәрбдә, азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1873-чү илдә 156, 1905-чи илдә 164, 1914-чү илдә 164 нәфәр азәрбајчанлы. 1918—20-чи илләрдә кәнд дағыдылмышдыр.

Ермәниләр бураја 1918-чи илдә Гарс вилајәтинин Дзбни, Нахчыван, Аграк, Чалал, Маврак, Багран кәндләриндән кәлмишләр. 1931-чи илдә 770 нәфәр ермәни олуб.

481. ПИРИЛИ (АШАҒЫ ПИРИЛИ, 1991-чи илдән КЕҒАВАНК) — Ермәнистан ССР Гафан рајонунда, Кеғи

чајы һөвзәсиндә, рајон мәркәзиндән 20 км гәрбдә, азербайжанлылар јашамыш кәнд. Кеғи һејвандарлыг совхозу илә бирләшдирилмишди. 8 иллик мәктәби, клубу, һәким мәнтәгәси вар иди. Әһалиси 1905-чи илдә 467, 1914-чү илдә 52, 1931-чи илдә 254 нәфәр азербайжанлы. (1905—1906-чы илләр вә 1988-чи ил фачиәләри).

482. ПИРТИҚАН (1940-чы илдән ДЗОРАҚЈУҒ) — Ермәнистан ССР Талин рајонунда, рајон мәркәзиндән 9 км шималда, азербайжанлылар јашамыш кәнд. (Ирэван губернијасы Ечмиадзин гәзәсында). 1905-чи илдә 153, 1914-чү илдә 153, 1931-чи илдә 1 нәфәр азербайжанлы әһалиси олуб. (1918—20-чи ил фачиәси). Ермәниләр бураја 1918-чи илдә кәлмишләр. 1931-чи илдә 156 нәфәр ермәни вар иди.

483. ПОЛАД (ПОЛАД АЈРУМ, 1991-чи илдән ХАЧАРДЗАН) — Ермәнистан ССР Ичеван рајонунда, Полад чајы мәнбәји јахынлығында, рајон мәркәзиндән 18 км чәнуб-гәрбдә, азербайжанлылар јашамыш кәнд. Мешәчилик-һејвандарлыг дәвләт тәсәрруфаты иди. Орта мәктәби, клубу, китабханасы, һәким мәнтәгәси вар иди. Әһалиси 1905-чи илдә 567, 1914-чү илдә 381, 1931-чи илдә 452 нәфәр азербайжанлы. (1988-чи ил фачиәси).

484. ПОР — Ирәван губернијасы Шәрур-Дәрәләјәз гәзәсында (Ермәнистан ССР Әзизбәјов рајонунда, рајон мәркәзиндән 10 км чәнуб-шәргдә) азербайжанлылар јашамыш кәнд. 1831-чи илдә 5 евдә 18 нәфәр азербайжанлы әһалиси јашадығы кәстәрилмишдир. Сонрақы илләрдә азербайжанлыларын јашамасы гејд олунмајыб. Ирандан кәлән ермәниләр мәскунлашмышдыр. 1931-чи илдә 296 нәфәр ермәни вар иди.

485. ПУСАК — Ермәнистан ССР Сисјан рајонунда азербайжанлылар јашамыш кәнд. 1914-чү илдә 310, 1931-чи илдә 197 нәфәр азербайжанлы. Кәнд 1930-чү илләрдә ләғв едилиб.

486. ПУЛКӘНД — Јелизаветпол губернијасы Зәнкәзур гәзәсы Шәки кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Сисјан рајонунда) азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1886-чы илдә 122, 1905-чи илдә 193, 1914-чү илдә 282 нәфәр азербайжанлы. Дашнакларын төрәтдикләри гырғындан сонра рәсми сәнәдләрдә кәндиң ады кәстәрилмир.

487. РЕҺҺАНЛЫ — Ермәнистан ССР Масис рајонунда, Араз чајынын сол саһили илә, һраздан чајынын сағ саһили кәсишдији јердә. Калинин гәсәбәсинин (1991-чи илдән Норамарг) јахынлығында азербайжанлылар јаша-

мыш кәнд. Тәрәвәзчилик тәсәррүфаты иди. Әһалиси 1831-чи илдә 80, 1905-чи илдә 405, 1914-чү илдә 599, 1931-чи илдә 133 нәфәр азербайҗанлы. (1918—20-чи илләр фачиәси).

Кәнд әһалиси 1948-чи илләрдә Азербайҗана көчүрүл-мүшдү. Тәби шәрәнтә ујғунлаша билмәјән әһали 1952—53-чү илдә кери гајытмышды. Әһалини ишлә тә'мин ет-мәк вә торпагларын бош галмасына јол вермәмәк мәг-сәдилә әразидә совхоз тәшкил едилмишди. (1988-чи ил фачиәси.)

488. РӘНЧБӘР. Ермәнистан ССР Масис рајонунда, Араз чајынын сол саһилиндә, рајон мәркәзиндән 12 км чәнуб-гәрбдә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһали тәрәвәзчилик тәсәррүфатында чалышырды. Орта мәктәби, клубу, китабханасы, ушаг бағчасы, һәким мән-тәгәси вар иди. Әһалиси 1905-чи илдә 226, 1914-чү илдә 431, 1931-чи илдә 389 нәфәр азербайҗанлы (1988-чи ил фачиәси.)

489. РӘҢМАН КӘНД (ӘФӘНДИ, 1938-чи илдән НО-РАШЕН) — Ермәнистан ССР Севан рајонунда, Севан көлүнүн шимал-гәрб саһилиндә, рајон мәркәзиндән 9 км чәнуб-гәрбдә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 28, 1906-чы илдә 479, 1914-чү илдә 654, 1931-чи илдә 10 нәфәр азербайҗанлы. (1918—20-чи ил-ләр фачиәси.)

490. РӘҢИМАБАД — Ирәван губернијасы, Ечмиад-зин гәзасында, Шөллү-Меймандар кәнди јахынлығында (Ермәнистан ССР Масис рајону) азербайҗанлылар јаша-мыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә, 131, 1914-чү илдә 223 нәфәр азербайҗанлы. Кәнд 1918-чи илдә дағдылыб.

491. САБУНЧУ (ШАҢ) ШЕЈХ САБУНЧУ, 1978-чи илдән АРАКСАВАН) — Ермәнистан ССР Арташат ра-јонунда, Арташат шәһәриндән 6 км шимал-шәргдә, азер-байҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 479, 1905-чи илдә 1397, 1931-чи илдә 319 нәфәр азербайҗанлы. (1918—20-чи илләр фачиәси.)

492. САДАНАХАЧ (САТАНАХАЧ, САТАН АҒАЧ, 1935-чи илдән КҮНЕЈ, 1991-чи илдән АРЕГУНИ) — Ер-мәнистан ССР Варденис рајонунда, рајон мәркәзиндән 16 км шимал-гәрбдә кәнд. 8 иллик мәктәби, китаб-ханасы, һәким мән-тәгәси вар иди. Әһалиси 1873-чү илдә 132, 1897-чи илдә 299, 1914-чү илдә 639, 1931-чи илдә 111, 1939-чу илдә 481, 1979-чу илдә 823 нәфәр азер-байҗанлы. (1918—20-чи илләр вә 1988-чи ил фачиәләри.)

493. САҒМОСАВАНК — Ермәнистан ССР Әштәрәк

рајонунда, Абаран (Касах) чајы саһилиндә, рајон мәркәзиндән 12 км шималда, азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 220, 1914-чү илдә 248, 1931-чи илдә 65 нәфәр азербайжанлы, (1918—20-чи илләр фачиәси). Азербайжанлы әһали 1930 чу илләдрә кәнди тәрк етмишдир.

494. САЛАҢ (1991-чи илдән АҚАВНАВАНК) — Ермәнистан ССР Ичеван рајонунда, Кедик чајынын саһилиндә, әтрафы мешәләрлә өртүлү сәфалы јердә, рајон мәркәзиндән 15 км чәнуб-гәрбдә, азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыг, тахылчылыг, түтүнчүлүк саһәләриндә чалышырды. Орта мәктәби, клубу, китабханасы, һәким мәнтәгәси, мәишәт хидмәти көшкү вар иди. Јахындакы Көјәрчин кәндинин әһалиси бураја көчүрүлмүшдү. Әһалиси 1905-чи илдә 39, 1914-чү илдә 64, 1931-чи илдә 112 нәфәр азербайжанлы. Сонралардан инкишаф едиб бөлкәдә ән бөјүк вә абад кәндә чеврилмишди. (1988-чи ил фачиәси).

495. САЛЛЫ — Ермәнистан ССР Јеғегнадзор рајонунда, Сәлим чајы саһилиндә, рајон мәркәзиндән 14 км шимал-гәрбдә, азербайжанлылар јашамыш кәнд. Караклух һејвандарлыг совхозуна бирләшдирилмишди. 8 иллик мәктәби, клубу, китабханасы вар иди. Әһалиси 1831-чи илдә 77, 1897-чи илдә 560, 1905-чи илдә 624, 1914-чү илдә 624, 1931-чи илдә 242 нәфәр азербайжанлы. (1918—20-чи илләр вә 1988-чи ил фачиәләри). Ермәниләр бураја 1918-чи илдә кәлмишләр. 1931-ч илдә 102 нәфәр ермәни вар иди.

496. САМАНГАР (САМАҒАР, 1978-чи илдән КЕҒАКЕРТ) — Ирәван губернијасы Ечмиадзин гәзасында (Ермәнистан ССР Ечмиадзин рајонунда, рајон мәркәзиндән 2 км шимал-шәргдә) азербайжанлылар јашамыш кәнд. 1831-чи илдә 80 нәфәр азербайжанлы әһалиси, 320 нәфәр ермәни әһалиси олмушдур. Сонракы илләрдә азербайжанлылар кәнди тәрк етмишләр.

497. САНЧАРАВАЗ (СӘНЧӘРАВАЗ) — Ермәнистан ССР Гафан рајонунда азербайжанлылар јашамыш кәнд. 1931-чи илдә 30 нәфәр азербайжанлы әһалиси вар иди. Кәнд 1930-чу илләрдә ләғв едилмишдир.

498. САРАЛ — Ермәнистан ССР Спитак рајонунда, рајон мәркәзиндән 7 км шәргдә, Пәмбәк чајынын сағ саһилиндә, азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыг совхозунда чалышырды. Орта мәктәби, клубу, китабханасы, мәишәт хидмәти көшкү вар иди. Әһалиси 1873-чү илдә 539, 1905-чи илдә 951, 1914-чү илдә 1111,

1931-чи илдә 975 нәфәр азербайҗанлы. (1988-чи ил фа-
чиәси).

499. САРИАР (САРИЈАР, СЫРЫЈЕР, 1991-чи илдән АПАВЕН) — Ермәнистан ССР Калинино районунда, ра-
јон мәркәзиндән 12 км шимал-шәргдә, азербайҗанлылар
јашамыш кәнд. Гызылдаш һејвандарлыг совхозуна бир-
ләшдирилмишди. Әһалиси 1905-чи илдә 105, 1914-чү ил-
дә 97, 1931-чи илдә 181 нәфәр азербайҗанлы. (1988-чи
ил фаҗиәси).

**500. САРВАНЛАР (САРВАНЛАР УЛИЈА, 1991-чи
илдән СИС)** — Ермәнистан ССР Масис районунда, ра-
јон мәркәзиндән 6 км чәнуб-гәрбдә, Зәнки чајы саһи-
линдә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһали тәрәвәз-
чилик совхозунда чалышырды. Орта мәктәби, клубу, ки-
табханасы, һәким мәнтәгәси вар иди. Әһалиси 1831-чи
илдә 153, 1873-чү илдә 970, 1905-чи илдә 1465, 1914-чү
илдә 1910, 1931-чи илдә 404 нәфәр азербайҗанлы. (1918—
20-чи илләр вә 1988-чи ил фаҗиәләри).

**501. САРЫЈАГУБ (САРЫ ЈАГУБ, 1991-чи илдән
ДЖАГАТСАДЗОР)** — Ермәнистан ССР Варденис ра-
јонунда, рајон мәркәзиндән 10 км чәнуб-шәргдә, азербайҗ-
чанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыг вә әкин-
чилик саһәләриндә чалышырды. Орта мәктәби, клубу,
китабханасы, һәким мәнтәгәси вар иди. Әһалиси 1905-чи
илдә 585, 1914-чү илдә 675, 1931-чи илдә 471 нәфәр азерб-
байҗанлы. (1918—20-чи илләр вә 1988-чи ил фаҗиәләри).

502. САР ЧАЛАР (САРАЧАЛАР, САРАЧ АЛАР) —
Ермәнистан ССР Масис районунда, Калинин адына сов-
хозун әразисиндә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһа-
лиси 1831-чи илдә 107, 1905-чи илдә 638, 1914-чү илдә
811, 1931-чи илдә 168 нәфәр азербайҗанлы. (1918—20-чи
илләр фаҗиәси). 1948—49-чу илләрдә әһали Аербайҗана
көчүрүлмүшдү. 1952-чи илдә тәбни шәраитә дөзмәјән
әһали гајыдыб Калинин адына совхозда чалышырды.
(1988-чи ил фаҗиәси).

503. САРЫХАНЛЫ — Ирәван губернијасы Ирәван
гәзасында, Веди чајдан чәкилән суварма каналы вә даш
јола Араз чајы арасында, Дәвәли кәнд ичмасы тәрки-
биндә (Ермәнистан ССР Веди рајону әразисиндә) азерб-
байҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1873-чү илдә 288,
1886-чы илдә 338, 1905-чи илдә 160, 1914-чү илдә 161 нә-
фәр азербайҗанлы. Әһали 1905-чи вә 1918-чи илләрдә ер-
мәни тәчавүзүнә мәруз галмышдыр. 1918-чи илдән сонра
кәндын ады рәсми сәнәдләрдә көстәрилмир.

504. САХКУНК (ДЗАХКУНК) — Ирәван губернија-

сы Дәрәчицәк маһалында (Ермәнистан ССР Севан районунда, район мәркәзиндән 9 км шималда) азербайжанлылар јашамыш кәнд. 1931-чи илдә 18 нәфәр азербайжанлы әһалиси олмушдур. 1826—28-чи илләр Рус—Иран мұһарибәси заманы Газах—Диличан—Севан—Ирәван истигамәтиндә јол үстүндә олан бу кәндин азербайжанлы әһалисинин хејли һиссәси тәләфата уғрамыш, галаны ев-ешикләрини тәрк етмишдир. 1831-чи илдә Ирандан вә Түркіјәдән кәчүб кәлән 392 нәфәр ермәни мәскунлашмышды.

505. СЕЈИД КЕТАНЛЫ (СЕЈИД КОТАНЛЫ, 1931-чи илдән ВЕРИН КЕТАНЛЫ) — Ермәнистан ССР Арарат (Веди) районунда азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 228, 1914-чү илдә 377, 1931-чи илдә 106 нәфәр азербайжанлы. (1918—20-чи илләр фачиәси). Кәнд 1930-чу илләрдә ләғв олунмушдур.

406. СЕЈИДЛӘР-КАМАНЛЫ (Сејидләр) — Јелизаветпол губернијасы Зәнкәзур гәзасында, Хәләч кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Гафан району эразисиндә) азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1886-чы илдә 178, 1905-чи илдә 425, 1914-чү илдә 75 нәфәр азербайжанлы. 1918-чи ил фачиәсиндән сонра рәсми сәнәдләрдә кәндин ады чәкилмир.

507. СЕЈИДКӘНД (1935-чи илдән ШУРАКӘНД) — Ермәнистан ССР Зәнкибасар районунда, Калинин адына совхоз эразисиндә азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 113, 1905-чи илдә 410, 1914-чү илдә 705, 1931-чи илдә 118 нәфәр азербайжанлы. (1918—20-чи илләр фачиәси). 1948—49-чу илдә әһали Азербайјана кәчүрүлдүкдән сонра кәнд ләғв олмушду. Тәбии шәраитә дөзмәјән әһали 1952-чи илдә кери гајыдыб Калинин адына совхозун гәсәбәсинә толашмыш вә тәрәвәз бечәрмәклә мәшғул олмушдур. (1988-чи ил фачиәси).

508. СЕЛДАҒЫЈАН — Кечмиш Гарс вилајәти Гарс даирәси Ағбаба мәнәтәгәсиндә (Ермәнистан ССР Амасија району эразисиндә) азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 418, 1914-чү илдә 414 нәфәр азербайжанлы. 1918—20-чи илләр фачиәси заманы кәнд дағдылмышдыр.

509. СӘРИНЧАН (Сојугбулаг) — Ирәван губернијасы Нор-Бәјазет гәзасында (Ермәнистан ССР Ахта району эразисиндә) Зәнки чајын сол голу Мисхана чајы сәһилиндә, Тајчарых кәнд ичмасы тәркибиндә, азербайжанлылар јашамыш кәнд. 1831-чи илдә бурада 8 евдә 43 нәфәр азербайжанлы, сонракы илләрдә кәнддә күрдләр

јашамышдыр. 1873-чү илдә 71 нәфәр, 1914-чү илдә 362 нәфәр, 1936-чы илдә 306 нәфәр күрд. Әсрин 40-чы илләриндә кәнд ләғв олунмушдур.

510. СИЗНӘК — Кечмиш Ермәнистан ССР Гафан рајонунда, рајон мәркәзиндән 3 км шимал-шәргдә, азербайчанлылар јашамыш кәнд. Сүник һејвандарлыг совхозуна бирләшдирилмишди. Әһалиси 1931-чи илдә 121 нәфәр азербайчанлы.

511. СИРКАТАС (1935-чи илдән ХДРАНТС) — Ермәнистан ССР Гафан рајонунда, рајон мәркәзиндән 8 км шимал-шәргдә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 414, 1914-чү илдә 390 нәфәр азербайчанлы. 1918—20-чи илләрин фәчиәси заманы әһали кәнддән говулмуш, ермәниләр кәндә саһиб олмушлар.

512. СИСИАН (СИСЈАН, 1940-чы илдән ҺАТСА-ВАН) — Ермәнистан ССР Сисјан рајонунда, рајон мәркәзиндән 7 км чәнуб-гәрбдә, Сисјан чајынын сол саһилиндә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1886-чы илдә 633, 1905-чи илдә 850, 1907-чи илдә 850, 1914-чү илдә 1300 нәфәр азербайчанлы. 1926 вә, 1931-чи илләрдә кечирилән әһалинин сијаһыја алынмасы заманы кәнддә азербайчанлы әһали олмамышдыр. Бу да 1918—20-чи илләр фәчиәсинин нәтичәсидир. Зәнкәзур гәзасында (Сисјан рајонунда) Сисјан кими сәсләнән ики кәнд олмушдур. Сөһбәт кедән Сисјанда азербайчанлылар јашамышдыр. Дикәр Сисјанда ермәниләр јашамыш, Гаракилисә, сонра Сисаван адландырылмыш, инди рајон мәркәзидир.

513. СИЧАНЛЫ — Ирәван губернијасы Нор-Бажазет гәзасында (Ермәнистан ССР Мартуни рајонундакы Гаранлыг-Кегһовид кәнди јахынлығында) азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 499, 1914-чү илдә 532 нәфәр азербайчанлы. 1918—20-чи илләр фәчиәси заманы кәнд бүтүнлүклә дағыдылмышдыр.

514. СНЫХ — Кечмиш Гарс вилајәти Гарс даирәси Ағбаба мәнәтгәсиндә (Ермәнистан ССР Амәсија рајону әразисиндә) азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 104, 1914-чү илдә 201 нәфәр азербайчанлы. 1918—20-чи илләрдә кәнд дағыдылмышдыр.

515. СОЈУГБУЛАГ (1991-чи илдән ПАҚАХПЈУР) — Ермәнистан ССР Калинин рајонунда, Гарахач дағы әтәјиндә, рајон мәркәзиндән 11 км шимал-гәрбдә азербайчанлылар јашамыш кәнд. «Гызыл Шәфәг» һејвандарлыг совхозуна бирләшдирилмишди. 8 иллик мәктәби, клубу, һәким мәнәтгәси вар иди. Әһалиси 1905-чи илдә 230,

1914-чү илдә 125, 1931-чи илдә 422 нәфәр азербайҗанлы. (1988-чи ил фачиәси).

516. СОЛАК — Ирәван губернијасы Дәрәчичәк маһалында (Ермәнистан ССР Іраздан районунда, район мәркәзиндән 5 км чәнуб-гәрбдә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. 1831-чи илдә 94 нәфәр азербайҗанлы әһалиси олмашдур. Ермәниләрин әчдадлары 1829—30-чу илләрдә Түркијәдән (269 нәфәр) кәлмишләр. Азербайҗанлылар кәнди XIX әсрин икинчи јарысында тәрк етмишләр. 1931-чи илдә 2197 нәфәр ермәни вар иди.

517. СОФИАБАД — Ирәван губернијасы Ечмиадзин гәзасындакы Хатынарх кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Ноктемберјан району эразисиндә), Бөјүк Гарасу чајы саһилиндә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 49, 1905-чи илдә 203, 1914-чү илдә 234 нәфәр азербайҗанлы. 1918—20-чи ил фачиәсиндән сонра кәнддә азербайҗанлылар јашамасы кәстәрилмир.

518. СОФЛУ (СОФУЛУ, СОФУЛА) — Ермәнистан ССР Сисјан районунда, район мәркәзиндән 18 км чәнуб-гәрбдә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Кәнд Советинин мәркәзи. Ири һејвандарлыг совхозунун баш маликанәси иди. Әтрафдакы азербайҗанлы кәндләри бу совхоза бирләшдирилмишиди. Орта мәктәби, клубу, китабханасы, рабита шөбәси, һәким мәнтәгәси, хидмәт көшкләри вар иди. 1905-чи илдә 970 нәфәр азербайҗанлы әһалиси вар иди. (1988-чи ил фачиәси).

519. СӨЈЛӘН (СОЈЛАН, СӨЈЛӘНЛИ, 1956-чы илдән ӘЗИЗБӘЈОВ) — Ирәван шәһәриндән 139 км мәсәфәдә кәнд. 1831-чи илдә 58 нәфәр азербайҗанлы. Сонракы илләрдә азербайҗанлыларын јашамасы барәдә мәлүмата раст кәлинмир. 1897-чи илдә 22, 1905-чи вә 1914-чү илдә 14 нәфәр ермәни әһалиси олуб. 1956-чы илдән' Әзизбәјов район мәркәзи бураја көчүрүлүб, кениш тикинти ишләри апарылыб, шәһәр типли гәсәбәјә чеврилиб. Ермәни әһалиси бурада сүр'әтлә чоһалмаға башлајыб. 1976-чы илдә 4644 нәфәр ермәни вар иди.

520. СӨЈҮТЛҮ — Қечмиш Гарс вилајәти Гарс даирәси Ағбаба мәнтәгәсиндә (Ермәнистан ССР Амасија району эразисиндә) азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 80, 1914-чү илдә 158 нәфәр азербайҗанлы. 1918—20-чи илләр фачиәси заманы кәнд дағыдылыб.

521. СУБАТАН (1991-чи илдән КЕХАКАР) — Ермәнистан ССР Варденис районунда, район мәркәзиндән 7 км чәнубда азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Тәсәррүфатларарасы гарамал чоһалтма вә көкәлтмә тәсәррүфаты

бурада јерлэшмишди. 8 иллик мәктәби, клубу, һәким мәнтәгәси вар иди. Әһалиси 1905-чи илдә 368, 1914-чү илдә 429, 1931-чи илдә 259 нәфәр азербайҗанлы. (1918—20-чи илләр вә 1988-чи ил фәчиәләри).

522. СУЛТАНАБАД (1935-чи илдән ШУРАБАД) — Ермәнистан ССР Амәсија рајонунда, Арпа көлү бәнди јахынлығында, рајон мәркәзиндән 20 км шимал-гәрбдә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Загафгазијада вә Ермәнистанда ән сојуг иглими олан јашајыш мәнтәгәси—јанварда орта температур мәнфи 12,5 С°, ән сојуг шахталы температур мәнфи 46 С°. Амәсија јағ-пендир заводу, шитиллик тәсәрруфаты бурада јерләшир. Әһалиси 1905-чи илдә 262, 1914-чү илдә 384, 1931-чи илдә 257, 1970-чи илдә 219 нәфәр азербайҗанлы. (1988-чи ил фәчиәси).

523. СУЛТАН ӘЛИ ГЫШЛАҒЫ (1935-чи илдән ЧАН-ӘһМӘД, 1968-чи илдән КҮНӘШЛИ, 1991-чи илдән КУ-ТАКАН) — Ермәнистан ССР Варденис рајонунда, рајон мәркәзиндән 14 км шимал-шәргдә, Ағ јохуш ашырымы әтәјиндә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһали әкинчилик вә һејвандарлыг сәһәсиндә чалышырды. 8 иллик мәктәби, китабханасы, доғум еви, һәким мәнтәгәси вар иди. Әһалиси 1873-чү илдә 245, 1897-чи илдә 442, 1906-чы илдә 422, 1914-чү илдә 523, 1931-чи илдә 383, 1939-чу илдә 339, 1979-чу илдә 589 нәфәр азербайҗанлы. (1988-чи ил фәчиәси).

524. СЈУНИК (СҮНИК) — Ермәнистан ССР Гафән рајонунда азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Сјуник һејвандарлыг совхозунун мәркәзи маликәнәси иди. 1982-чи илдән Гафән шәһәр Советинин табелијинә верилмишдир. Әһалисинин мигдары Гафән шәһәри әһалисинин тәркибиндә верилир. 1931-чи илдә 21 нәфәр азербайҗанлы. (1988-чи ил фәчиәси).

525. ТАҒАМИР — Ермәнистан ССР МеҒри рајонунда азербайҗанлылар јашамыш кәнд. 1905-чи илдә 194, 1914-чү илдә 225, 1931-чи илдә 51 нәфәр азербайҗанлы. (1918—20-чи илләр фәчиәси). Кәнд 1930-чу илләрдә ләгв олунашдур.

526. ТАЈТАН (1978-чи илдән ВАНАШЕН) — Ермәнистан ССР Арарат рајонунда, Веди чајы сәһилиндә, рајон мәркәзиндән 4 км чәнуб-гәрбдә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһали әкинчилик вә һејвандарлыг сәһәләриндә чалышырды. Әһалиси 1906-чы илдә 262, 1914-чү илдә 255, 1931-чи илдә 217 нәфәр азербайҗанлы. Азербайҗанлылар бураны 1940-чы илләрдә тәрк етмишләр. Ермәниләр 1924-чү илдә (224 нәфәр) кәлмишдир.

527. ТАЛИН ТУРК (ТҮРК ТАЛИНИ, 1978-чи илдән ДАШДАДЕМ)—Ермәнистан ССР Талин рајонунда, рајон мәркәзиндән 5 км мәсафәдә, азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 376, 1914-чү илдә 376 нәфәр азербайчанлы. 1918-чи илдә әһали бураны тәрк етмишдир. Ермәниләр кәндә саһиб олмушлар. 1931-чи илдә 368 нәфәр ермәни, 54 нәфәр күрд вар иди. Рајонда икинчи бир Талин дә вар ки, бу да Верин Талин, Јухары Талин адланмыш, орада ермәниләр јашамышдыр. Инди сінки адлы рајонун мәркәзидир.

528. ТАЛЫШ (1970-чи илдән АРУЧ) — Ермәнистан ССР Әштәрәк рајонунда, рајон мәркәзиндән 21 км гәрбдә, Јереван—Ленинакан јолу үстүндә, азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 61, 1905-чи илдә 452, 1914-чү илдә 452 нәфәр азербайчанлы. 1918—20-чи ил фаһиәсиндән сонра кәнддә азербайчанлы әһали јашамасы гејд олунмамышдыр. Ермәниләр бураја Бајазет вилајәтиндән (Түркијә) кәлмишләр.

529. ТАРП — Ермәнистан ССР Әзизбајов рајонунда, рајон мәркәзиндән 17 км шимал-шәргдә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 96, 1905-чи илдә 220, 1914-чү илдә 223, 1931-чи илдә 191 нәфәр азербайчанлы. Онлар 1948—49-чу илләрдә Азербайчана көчүрүлмүшләр.

530. ТАТУЛ ГЫШЛАҒЫ — Ирәван губернијасы Нор-Бајазет гәзасында (Ермәнистан ССР Басаркечәр рајонунда, Зәрзибил кәндинә јахын саһәдә (азербайчанлылар јашамыш кәнд. 1831-чи илдә 29 евдә 148 нәфәр азербайчанлы әһалиси олмушдур. Сонракы илләрдә рәсми сәнәдләрдә кәндиң ады гејд олунмур.

531. ТҒИТ (ТИҒИТ) — Ирәван губернијасы Ечмиңдзин гәзасында (Ермәнистан ССР Әштәрәк гәсәбәсиндән 10 км шимал-шәргдә) азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 92, 1905-чи илдә 488 нәфәр азербайчанлы. Кәнд 1918—20-чи илләрдә тәмамилә дағыдылмыш, Түркијәдән кәлән ермәниләр јерләшмишдир.

532. ТЕҒУТ (АТАКУТ) — Ермәнистан ССР МеҒри рајонунда азербайчанлылар јашамыш кәнд. 1931-чи илдә 78 нәфәр азербайчанлы әһалиси олуб. Кәнд 1930-чу илләрин сонунда ләғв едилиб.

533. ТЕЗХАРАБ — Ирәван губернијасы Нор-Бајазет гәзасында, Зәнки чајы јайласында, Кәнкан кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Котажк рајонунда) азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1931-чи илдә 22, 1873-чү илдә 45, 1905-чи илдә 45 нәфәр азербайчанлы.

Сонракы илләрдә кәнддә азербайжанлылар јашадығы гејд олунмур. Ермәниләр бураја 1870-чи илләрдә Түркијәдән кәлмишләр. 1873-чү илдә 319 нәфәр, 1931-чи илдә 762 нәфәр ермәни вар иди. Кәнд 1960-чы илләрдә ләғв олунмушдур.

534. ТЕЈ (АЧЫЛЫ, ҺАЧЫЛЫ) — Ермәнистан ССР Меғри рајонунда азербайжанлылар јашамыш кәнд. Индики Лейваз кәндинә јахынлығда јерләшмишди. 1905-чи илдә 425, 1931-чи илдә 81 нәфәр, азербайжанлы әһалиси олуб. Кәнд 1930-чу илләрдә ләғв едилиб.

535. ТЕРП (1960-чы илдән САРАВАН) — Ермәнистан ССР Әзизбәјов рајонунда, рајон мәркәзиндән 14 км шимал шәргдә азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 96, 1914-чү илдә 368, 1931-чи илдә 408 нәфәр азербайжанлы. Әһали 1948—49-чу илләрдә Азербайјана көчүрүлүб. Бир һиссәси сонрадан кери гајыдыб. 1988-чи илдә јенидән гачгын јолуна үз тутуб.

536. ТЕЧАДИН — Ермәнистан ССР Гафан рајонунда, азербайжанлылар јашамыш кәнд. 1931-чи илдә 32 нәфәр азербайжанлы әһалиси олуб. Кәнд 1930-чу илләрдә ләғв едилиб.

537. ТӘЗӘКӘНД — Кечмиш Гарс вилајәти Гарс даирәси Ағбаба мәнтәғәсиндә (Ермәнистан ССР Амәсија рајону әразисиндә) Азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 151, 1907-чи илдә 189, 1914-чү илдә 253 нәфәр азербайжанлы. Кәнд 1918-чи илдә ләғв едилиб.

538. ТӘКЈӘЛИ (ТӘКЈӘРЛИ, ТӘКЈӘЛИК, 1991-чи илдән АРТАВАЗ) — Ермәнистан ССР Һраздан рајонунда, рајон мәркәзиндән 20 км шимал-гәрбдә, Мәрмәрик (Мисхана) чајы саһилиндә, азербайжанлылар јашамыш кәнд, Һанкаван һејвандарлығ совхозу илә бирләшдирилмишди. Әһалиси 1831-чи илдә 41, 1906-чы илдә 641, 1914-чү илдә 807, 1931-чи илдә 416 нәфәр азербайжанлы. (1918—20-чи илләр фачиәси). Азербайжанлылар кәнди 1940-чы илләрдә тәрк етмишләр. Ермәниләр бураја 1918-чи илдән сонра кәлмишләр.

539. ТӘКИЈӘ (ТАКИЈА, ТӘКИЈӘЛИ, 1949-чу илдән БАЗМАХБЈУР) — Ермәнистан ССР Әштәрәк рајонунда, рајон мәркәзиндән 6 км шимал-гәрбдә, азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 155, 1886-чы илдә 582, 1905-чи илдә 725, 1914-чү илдә 599, 1931-чи илдә 227 нәфәр азербайжанлы. Азербайжанлылар кәнддән 1940-чы илләрдә көчүрүлмүшләр. Ермәниләр бураја 1918—20-чи илләрдә Муш, Хој, Хут, Ван вилајәтләриндән кәлмишләр. 1931-чи илдә 288 нәфәр ермәни вар иди.

540. ТЭПЭБАШЫ МЕҢРАБ — Ирəван губернијасы Ирəван гəзасында, Кəрничајдан чəкилən суварма каналы јакынлыгында (Ермəнистан ССР Арташат рајону Двин-Ајсору кəнди јанында) азербайчанлылар јашамыш кəнд 1831-чи илдə кəнддə 5 нəфэр јерли азербайчанлы, 40 нəфэр исə Ирандан кəлən ермəни јашамышдыр. Əсрин əв-вəллəриндə кəнд лəгв олмушдур.

541. ТЭПЭКӨЈ (БӨЈҮК ТЭПЭКӨЈ) — Ермəнистан ССР Амасија рајонунда, Арпа кəлүнүи шəрг тəрəфиндə, рајон мəркəзиндən 17 км шимал-гəрбдə азербайчанлылар јашамыш кəнд. Əһали һејвандарлыг вə əкинчилик сəһə-лəриндə чалышырды. Орта мəктəби, клубу, китабханасы, рабитə говшағы, кəндлəрарасы хəстəханасы вар иди. Əһалиси 1905-чи илдə 278 нəфэр, 1914-чү илдə 357 нəфэр, 1931-чи илдə 174 нəфэр, 1970-чи илдə 772 нəфэр азербайчанлы. 1988-чи ил фачнəsi.

542. ТЭПЭКӨЈ ҚИЧИК — (Кичик Тəпəкəј) Ермəнистан ССР Амасија рајонунда, рајон мəркəзиндən 17 км шимал-гəрбдə, Бөјүк Тəпəкəј кəнди јанында азербайчанлылар јашамыш кəнд. Əһалиси 1905-чи илдə 140, 1914-чү илдə 209, 1931-чи илдə 170 нəфэр азербайчанлы. 1930-чү иллəрин сонунда Бөјүк Тəпəкəј кəнди илə бир-лəшдирилмишдир.

543. ТƏРƏҚƏМƏЛƏР — Ирəван губернијасы Ирəван гəзасындакы Баш Кəрни кəнди ичмасы тəркибиндə (Ермəнистан ССР Котајк рајону əзисиндə) азербайчанлылар јашамыш кəнд. 1905-чи илдə 50, 1914-чү илдə 83 нəфэр азербайчанлы əһалиси олуб. 1918-чи илдə дағыдылыб.

544. ТОРПАХГАЛА (1949-чү илдən ҺНАБЕРД) — Ермəнистан ССР Арташат рајонунда, рајон мəркəзиндən 8 км шимал-шəргдə, азербайчанлылар јашамыш кəнд. Əһалиси 1831-чи илдə 40, 1905-чи илдə 415, 1914-чү илдə 296, 1931-чи илдə 197 нəфэр азербайчанлы. (1918—20-чи иллəр фачиəsi). Азербайчанлылар кəнди 1940-чы иллəрдə тəрк едиблэр. Ермəнилэр 1918-чи илдə кəлмишлэр. 1931-чи илдə 22 нəфэр ермəни вар иди.

545. ТОСС (ДОХС) — Ирəван губернијасы Ечмиадзин гəзасындакы Гызыл Тамур кəнд ичмасы тəркибиндə (Ермəнистан ССР Əштəрək рајону Воскеваз кəнди јакынлыгында), Абаран чајы сəһилиндə Ечмиадзин рајонунда азербайчанлылар јашамыш кəнд. Əһалиси 1831-чи илдə 48, 1905-чи илдə 420, 1914-чү илдə 534 нəфэр азербайчанлы. Кəнддə азербайчанлыларла бирликдə ермəнилэр дə јашамышдыр. 1918—20-чи иллəр фачиəсиндən

сонра рәсми сәнәдләрдә кәнддә азербайжанлыларын јашамасы кәстәрилмир.

546. ТОХЛУЧА (1991-чи илдән **ДРАХТИК**, тәрчүмәси **ЧӘННӘТ КУШӘСИ** демәкдир) — Ермәнистан ССР Красносело рајонунда, рајон мәркәзиндән 12 км чәнуб-гәрбдә азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыг тәсәррүфатында чалышыр, картоф бечәрмәклә мәшгул олурду. Орта мәктәби, 2 китабханасы, мәдәнијјәт еви, хәстәханасы вар иди. Әһалиси 1831-чи илдә 296, 1897-чи илдә 681, 1908-чи илдә 1193, 1914-чү илдә 1373, 1931-чи илдә 1723 нәфәр азербайжанлы. (1988-чи ил фәчиәси).

547. ТУЛИ НӘБИ (ТУЛНӘБИ, 1946-чы илдән **САРАЛАНЧ**) — Ермәнистан ССР Әштәрәк рајонунда, Наирри гәсәбәсиндән 7 км шимал-шәргдә азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 40, 1905-чи илдә 379, 1914-чү илдә 406 нәфәр азербайжанлы. 1918—20-чи илләр фәчиәсиндән сонра кәнддә азербайжанлылар јашамасы гәјдә алынмамышдыр. Ермәниләр кәндә саһиб олмушлар. 1931-чи илдә 291 нәфәр ермәни вар иди.

548. ТУТИЈА — Ермәнистан ССР Котажк рајонунда, Арамус кәнди јахынлығында, дәннз сәвијјәсиндән 2000 метр јүксәкликдә, Гырхбулаг чајын мәнбәји јахынлығында, азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 36, 1905-чи илдә 493, 1914-чү илдә 554 нәфәр азербайжанлы. 1918—20-чи илләр фәчиәсиндән сонра кәнддә азербайжанлылар јашамасы гәјдә алынмамышдыр. Кәндә ермәниләр саһиб олмушлар. Кәнд 1940-чы илләрдә ләғв олуб.

549. ТУРАБЛЫ (ТУРАБХАНЛЫ) — Ермәнистан ССР Гафан рајонунда азербайжанлылар јашамыш кәнд. 1905-илдә 123, 1931-чи илдә 27 нәфәр азербайжанлы. Кәнд 1930-чу илләрдә ләғв едилиб.

550. ТҮРКМӘНЛИ јухары (1935-чи илдән **АПАГА**) — Ермәнистан ССР Ечмиадзин рајонунда, рајон мәркәзиндән 8 км чәнуб-шәргдә, дүзәнликдә азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 64, 1873-чү илдә 362, 1905-чи илдә 510, 1914-чү илдә 535, 1931-чи илдә 8 (сәккиз) нәфәр азербайжанлы. (1918—20-чи илләр фәчиәси). Ермәниләр бураја 1915-чи илдә Сасун вилајәтнинин Моткан рајонундан (Түркијә) кәлмишләр.

551. ТҮСКУЛУ (ТҮСТҮЛҮ) — Ермәнистан ССР Варденис рајонунда, Чахырлы кәндиндән 1 км мәсәфәдә, рајон мәркәзиндән 4 км чәнуб-гәрбдә азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 440, 1906-чы илдә

444, 1914-чү илдә 490 нәфәр азербайҗанлы. 1918—20-чи илләр фачиәсиндән сонра кәнддә азербайҗанлылар јашамасы гејдә алынмамышдыр. Кәнд Чахырлы кәнди илә бирләшдирилмишдир. Ермәниләр бураја 1914-чү илдән сонра кәлмишләр.

552. УЛУХАНЛЫ (1935-чи илдән **НӘРИМАНЛЫ**, 1950-чи илдән **МАСИС**)—Ермәнистан ССР Зәнкибасар (1937—53-чү илләрдә). Масис (1969-чу илдән сонра) рајон мәркәзи, 1971-чи илдән шәһәр типли гәсәбә. Јереван шәһәриндән 20 км мөсафәдә. Гәдим заманлардан азербайҗанлыларла мөскун олан ән бөјүк вә абад јашајыш мәнтәгәси. Чәлил Мәммәдгулузадә бу кәнддә мүәллим ишләмишдир. 1870-чи илдә 2 мәктәби (гызлар вә оғланлар үчүн) фәалијјәт кәстәрмишдир. 3 мәсчиди вар иди. Әһалиси 1831-чи илдә 1737, 1897-чи илдә 3062. 1905-чи илдә 3171, 1914-чү илдә 3200, 1931-чи илдә 1781 нәфәр азербайҗанлы. Сон 70 ил әрзиндә әһали үч дәфә дидәркин вәзижәтинә дүшмүшдүр. 1918—20-чи илләрдә ермәни дашнаклары тәрәфиндән тәрәдилән гырғын заманы әһали кәнддән чыхарылмыш. 1500 нәфәрдән чох әһали тәләф олмушдур. 1930-чу илләрдә сағ галан әһали, кәндә топланыб тәсәррүфатларыны бәрпа етмәјә башламышдыр. 1948—49-чу илләрдә харичдән кәлән ермәниләри јерләшдирмәк бәһанәси илә әһалиниң бир, һиссәси Азербайҗана көчүрүлмүшдү. Нәһајәт, 1988-чи ил фачиәси азербайҗанлылары өз гәдим ата-баба јурдларындан үчүнчү дәфә дидәркин салды.

Ермәниләр бураја 1947-чи илдән сонра дағ кәндләриндән ахышмаға башламышдыр. 1931-чи илдә бурада чәми 5 нәфәр ермәни олмушдур. 1970-чи илдә 4000 нәфәрдән чох иди.

553. УРУТ (УРИД, РУТ, 1968-чи илдән **ВОРОТАН**)—Ермәнистан ССР Сисјан рајонунда, рајон мәркәзиндән 8 км чәнуб-шәргдә азербайҗанлылар јашамыш (кәнд. Әһали һејвандарлыг вә әкинчилик саһәләриндә чалышырды. Орта мәктәб, клубу, китабханасы, һәким мәнтәгәси, автомат телефон стансијасы вар иди. Әһалиси 1905-чи илдә 435, 1914-чү илдә 409, 1931-чи илдә 340 нәфәр азербайҗанлы. (1988-чи ил фачиәси).

554. УШИ — Ермәнистан ССР Әштәрәк рајонунда, Алакөз (Арагадз) дағынын чәнуб-шәрг әтәјиндә, рајон мәркәзиндән 4 км шималда азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Јереван-Апаран јолу бу кәнддән кечир. Әһалиси 1831-чи илдә 167, 1914-чү илдә 1359, 1931-чи илдә 33 нәфәр азербайҗанлы. 1914-чү илә һисбәтән әһалиниң 1300-

дән чох азалмасы 1918—20-чи илләрин фақиәсинин миг-
јасындан хәбәр верән әсас фактдыр. Сағ галан азәрбај-
чанлылар 1930-чу илләрдә кәнди тәрк етмишләр. Ермә-
ниләр бураја 1918-чи илдән сонра Гарс, Сүрмәли, Бајазет
вилајәтләриндән кәлмишләр. 1931-чи илдә 754 нә-
фәр ермәни вар иди.

555. УЧАН — Ермәнистан ССР Әштәрәк рајонунда,
рајон мәркәзиндән 14 км чәнуб-гәрбдә азәрбајчанлылар
јашамыш кәнд. 1831 чи илдә 62, 1905 вә 1914-чү илләрдә
300 нәфәр азәрбајчанлы әһалиси олуб. Александропол-
Ирәван јолу үстүндә олан бу кәнд 1918-чи илдә бүтүн-
лүклә дағыдылмыш, сонракы илләрдә бу кәнддә азәрбај-
чанлы јашадығы гејдә алынмамышдыр. Гарс, Сүрмәли,
Бајазет гәзаларындан кәлән ермәниләр кәндә саһиб ол-
мушлар. 1931-чи илдә 745 нәфәр ермәни вар иди. 1960-чы
илдә бурада (Москвадан «хәбәрсиз») Азәрбајчан хал-
гынын чәллады Андраник Озанјана һејкөл гојулмушдур.
Јереван—Ленинакан јолу үстүндә олан бу мүнәсиб јердә
јерләшмәси имкан верир ки, јолдан өтән һәр бир кәс
бураја баш чәксин.

556. ҮЛӘШИК — Ермәнистан ССР Ахта рајонунда,
Мајмах дағы этәјиндә, Тәкјәли кәнди јахынлығында,
азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси—1831-чи илдә
66, 1905-чи илдә 425, 1914-чү илдә 733, 1931-чи илдә 302
нәфәр азәрбајчанлы. 1918—20-чи илләр фақиәси. Кәнд
1930-чу илләрдә ләғв олуб.

557. ҮЧ ТӘПӘ ШАБАН АГИЛ — Ирәван губерни-
јасы Ирәван гәзасында, Кәнәкир кәнд ичмасы тәрки-
биндә (Ермәнистан ССР Котажк рајону әразисиндә)
азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә
127, 1914-чү илдә 187 нәфәр азәрбајчанлы. Сонракы
илләрдә рәсми сәнәдләрдә кәндин ады көстәрилмир.

558. ХАНЧАЛЛЫ (ХАНЧАРЛЫ)—Ермәнистан ССР
Амасија рајонунда, дәниз сәвијјәсиндән 2110 метр јүк-
сәкликдә, азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси
1905-чи илдә 290, 1914-чү илдә 392, 1931-чи илдә 145
нәфәр азәрбајчанлы. Кәнд 1930-чу илләрдә ләғв олуб.
Әһали јахынлыгдакы Балыхлы кәндинә көчүб.

**559. ХАНЧЫҒАЗ (ИБРАҺИМЛИ, 1940-чы илдән
КӨЗӘЛДӘРӘ, 1991-чи илдә АЗНАВАДЗОР)** — Ермә-
нистан ССР Гугарк рајонунда, Кировакан шәһәриндән
12 км шимал-гәрбдә, Базум дағынын этәјиндә азәрбај-
чанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыг вә әкин-
чилик саһәләриндә чалышырды. 8 иллик мәктәби, клубу,
китабханасы, һәким мәнтәгәси вар иди. Әһалиси 1831-чи

илдә 33, 1897-чи илдә 509, 1905-чи илдә 523, 1914-чү илдә 650, 1926-чы илдә 706, 1931-чи илдә 880, 1979-чу илдә 1091 нәфәр азербайжанлы. Совет Иттифагы Гәһрәманы Хыдыр Мустафајев бу кәнддә анадан олмушдур. (1988-чи ил фачиәси).

560. ХАРАБА АКЕРАК (ХАРАБА ӘКӘРӘК, ӘКӘРӘК ТАЛЫШ) — Ирәван губернијасы Ечмиадзин гәзасынын Ашағы Ағчагала кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Талин рајону эразисиндә), Алакөз дағынын чәнуб этәјиндә азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 70, 1873-чү илдә 301, 1905-чи илдә 284, 1914чү илдә 284 нәфәр азербайжанлы. 1918—20-чи илләр фачиәсиндән сонра кәнддә азербайжанлылар јашамасы гејдә алынмамышдыр. Ермәниләр 1920-чи илдә Сасун вә Тарон вилајәтләриндән кәлмишләр. 1931-чи илдә 550 нәфәр ермәни вар иди.

561. ХАРАБА КОЛАНЫ (1935-чи илдән **КОЛАНЛЫ**) — Ермәнистан ССР Ечмиадзин рајонунда, рајон мәркәзиндән 10 км чәнуб-шәргдә азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 360, 1914-чү илдә 516, 1931-чи илдә 167 нәфәр азербайжанлы. (1918—20-чи илләр фачиәси). Кәнд 1930-чу илләрин сонунда ләғв олуб. Әһали Азербайјана көчүб.

562. ХАРАБА КАТАНЛЫ — Ирәван губернијасы Ирәван гәзасында, Аллаһәкбәр дағы этәјиндә, Двин—Ајсору кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Веди рајону эразисиндә) азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси—1873-чу илдә 64, 1886-чы илдә 105, 1905-чи илдә 174, 1914-чү илдә 219 нәфәр азербайжанлы. 1918-чи илдә кәнд ермәниләр тәрәфиндән тәрәдилән тәчавүзә мәрүзгалмыш, әһали кәнддән говулмушдур. Сонра кәнддә күрдләр мәскунлашмышдыр. 1931-чи илдә 29 нәфәр күрд вар иди. Кәнд 30-чу илләрдә ләғв олуб.

563. ХАРАБА САРВАНЛАР — Ирәван губернијасы, Ирәван гәзасында Јереван шәһәриндән 5 км мәсафәдә, Ирәван-Ечмиадзин јолунун сол тәрәфиндә, Зәнки чајынын сағ саһилиндә азербайжанлылар јашамыш кәнд. Инди Јереван шәһәри тикинтиләри алтына дүшүб. Әһалиси 1873-чү илдә 48, 1905-чи илдә 95, 1914-чү илдә 62 нәфәр азербайжанлы.

564. ХАРТЛУГ — Ирәван губернијасы Нор-Бајазет гәзасында (Ермәнистан ССР Мартуни рајону эразисиндә, Кеһовид—Гаранлыг кәнди јахынлығында), Шаһбула дағы этәјиндә азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 260, 1914-чү илдә 282 нәфәр азербайжанлы.

бајчанлы. 1918—19-чу ил фачиәси заманы кәнд бүтүн-лүклә дағдылыб. Јенидән бәрпа олунмајыб.

565. ХАТУНАРХ АШАҒЫ (1978-чи илдән ГАЈ) — Ермәнистан ССР Ечмиадзин рајонунда, Ечмиадзин шәһәриндән 6 км чәнубда, азербайчанлылар јашамыш кәнд. Кәндин әсасы 1670—80-чи илләрдә гојулмушдур. Ирәван ханы Сәфи Гулу ханын вә онун арвады Хатун ханымын тәшәббүсү илә бөлкәдә олан ики кәнд арасында суварма архы чәкилмиш, бу тәдбир бөлкәдә олан кәндләрин инкишафына, чәлтик әкини саһәләринин кенишләндирилмәсинә, беләликлә, әһалинин мадди-мәишәт шәраитинин јахшылашмасына тәкан вермишди. Индијәдәк һәмин архдан истифадә едилир. Әһали миннәтдарлығ әләмәти оларағ суварма архына Хатунарх, кәндләрә исә Јухары Хатунарх вә Ашағы Хатунарх адыны вериб хејир ханымын адыны әбәдиләшдирмишдир. 1831-чи илдә Ашағы Хатунарх кәндиндә 208 нәфәр азербайчанлы әһали олмушду. 1828—29-чу илләрдә Ирандан 119 аилә 662 нәфәр ермәни көчүрүлүб бурада јерләшдирилмишди. Бунунла да азербайчанлыларын кәнддән чыхарылмасынын башланғычы гојулмушду. 1978-чи илдә кәндин ады дәјишдирилиб Гај адландырылмышдыр. Бу о Гај Бжшқјандыр ки, 1914—17-чи илләрдә ермәни көнүллүләриндән тәшкил олунмуш бөлмәләрдән биринә команданлығ етмиш, түркләрә гаршы вурушмушдур. Русија мұһарибәдә мәғлуб олдугдан сонра кери чәкилән ермәни гошун һиссәләри Арарат вадисиндә онларча азербайчанлы кәндләрини дармадағын етмишди. Гај бу сојғырымын әсас тәшкилатчыларындан бири иди.

Тәлејин гәрибәликләри — бири халға хидмәт едиб адыны әбәдиләшдирмишди, дијәри халғын чәллады олур, адыны кәндә гојурлар (Јухары Хатунарх — 1878-чи илдән һајкашен адландырылыб).

566. ХАЧАПАРАХ (Әсил ады һАЧАПАРА олуб. Русчада һ һәрфи олмадығына көрә Х хәрфи иләХачапара—Хачапарк јазылыб. 1935-чи илдән ЗӘҺМӘТ, 1991-чи илдән ХАЧПАР) — Ермәнистан ССР Масис рајонунда, рајон мәркәзиндән 8 км шимал-гәрбдә, Зәнки (Һраздан) чајынын сағ саһилиндә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһали тәрәвәзчилик совхозунда чалышырды. Орта мәктәби, клубу, китабханасы, һәким мәнәтәгәси вар иди. Әһалиси 1831-чи илдә 326, 1897-чи илдә 753, 1905-чи илдә 992, 1914-чү илдә 1135, 1931-чи илдә 759 нәфәр азербайчанлы. (1918—20-чи илләр вә 1988-чи ил фачиәләри).

567. ХАЧӘ ЈАРАЛЫ (ХОЧАЈАР) — Ирәван губер-

нијасы Ечмиадзин гезасында (Ермәнистан ССР Һоктемберјан рајону эразисиндә) Араз чајынын сол саһилндә, Шәһријар кәнд ичмасы тәркибиндә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 85, 1873-чү 176, 1905-чи илдә 236, 1914-чү илдә 222 нәфәр азербайчанлы. Кәнд 1918-чи илдә дағыдылыб, јенидән бәрпа олунмајыб.

568. ХЕЈИРБӘЈЛИ (1967-чи илдән ЈЕРВАНДА-ШАД) — Ермәнистан ССР Һоктемберјан рајонунда, Араз вә Гәрби Арпачај чајларынын гарышдығы јердә, рајон мәркәзиндән 36 км гәрбдә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1931-чи илдә 301, 1914-чү илдә 414, 1931-чи илдә 332 нәфәр азербайчанлы. Азербайчанлылар кәнди 1940-чы илләрдә тәрк етмишләр. Ермәниләр бураја 1918-чи илдән сонра кәлмишләр, 1931-чи илдә 119 нәфәр ермәни вар иди.

569. ХӘЛӘЧ — Ермәнистан ССР Гафан рајонунда, рајон мәркәзиндән 4 км шимал-шәргдә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Сјуник һејвандарлыг совхозу илә бирләшдирилмишди, 8 иллик мәктәби, клубу, китабханасы вар иди. 1905-чи илдә 510, 1931-чи илдә 114 нәфәр азербайчанлы әһалиси олуб. (1988-чи ил фачиәси).

570. ХӘЛИСӘ (ХАЛИСА, 1991-чи илдән НОЈА-КЕРД) — Ермәнистан ССР Арарат рајонунда, рајон мәркәзиндән 10 км чәнуб-гәрбдә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыг вә әкинчилик саһәләриндә чалышырды. 8 иллик мәктәби, мәдәнијјет еви, китабханасы, рабитә говшағы вар иди. Әһалиси 1831-чи илдә 149, 1897-чи илдә 960, 1906-чы илдә 957, 1914-чү илдә 975, 1931-чи илдә 588 нәфәр азербайчанлы. (1918—20-чи илләр вә 1988-чи ил фачиәләри).

571. ХӘРРӘТЛИ (ХАРРАТЛЫ, 1978-чи илдән АРЕ-ВАБУЈР) — Ермәнистан ССР Масис рајонунда, рајон мәркәзиндән 7 км чәнуб-гәрбдә, Јереван-Нахчыван дәмир јолу үстүндә, азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 183, 1897-чи илдә 202, 1905-чи илдә 373, 1914-чү илдә 571, 1931-чи илдә 136 нәфәр азербайчанлы. Азербайчанлылар кәнди 1940-чы илләрдә тәрк етмишләр. Ермәниләр бураја 1918-чи илдән сонра кәлмишләр. 1931-чи илдә 59 нәфәр ермәни вар иди.

572. ХНУТ — Ирәван губернијасы Ирәван гезасындакы Армик кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Веди рајону Гарабағлар бөлкәсиндә, Чығын дәрәсиндә), азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 315, 1914-чү илдә 318 нәфәр азербайчанлы. 1918—20-чи

иллэр фачиәсиндән сонра рәсми сәнәдләрдә кәндин ады чәкилмир.

573. ХОСРОВ — Ермәнистан ССР Веди (Арарат) рајонунда, Күсгајасу чајы саһилиндә азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әввәлләр Гарабағлар рајону тәркибиндә олмушду. 1905-чи илдә 199, 1914-чү илдә 388, 1931-чи илдә 31 нәфәр азәрбајчанлы әһалиси олуб. (1918—20-чи илләр фачиәси). Кәнд 1940-чы илләрдә ләғв едилмишдир.

574. ҺАГГЫХЛЫ (1978-чи илдән СӘМӘД ВУРҒУН, 1991-чи илдән ҺОВҚ) — Ермәнистан ССР Ичеван рајонунда, Акстафа чајы дәрәсинин сол јамачында, рајон мәркәзиндән 12 км чәнуб-гәрбдә азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыг вә түтүнчүлүк саһәләриндә чалышырды. Орта мәктәби, клубу, китабханасы вар иди. Әһалиси 1905-чи илдә 463, 1931-чи илдә 412 нәфәр азәрбајчанлы. (1988-чи ил фачиәси).

575. ҺАЈДАРЛЫ (ҺЕЈДӘРЛИ) — Ермәнистан ССР Гугарк рајонунда, рајон мәркәзиндән 14 км чәнуб-гәрбдә, азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Һаллавар һејвандарлыг совхозуна бирләшдирилмишди. 8 иллик мәктәби, клубу, китабханасы, һәким мәнтәгәси вар иди. Әһалиси 1914-чү илдә 461, 1931-чи илдә 398 нәфәр азәрбајчанлы. (1988-чи ил фачиәси).

576. ҺАЛЛАВАР — Ермәнистан ССР Гугарк рајонунда, рајон мәркәзиндән 12 км чәнуб-гәрбдә азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Ири һејвандарлыг совхозунун баш маликанәси иди. Орта мәктәби, клубу, китабханасы, һәким мәнтәгәси вар иди. Әһалиси 1905-чи илдә 1062, 1914-чү илдә 1283, 1931-чи илдә 902 нәфәр азәрбајчанлы. (1918—20-чи илләр вә 1988-чи ил фачиәләри).

577. ҺАМАМЛЫ — Ермәнистан ССР Әштәрәк рајонунда, Абаран чајы саһилиндә, рајон мәркәзиндән 10—12 км шималда азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 600, 1914-чү илдә 611, 1931-чи илдә 151 нәфәр азәрбајчанлы. 1918—20-чи илләр фачиәси. Кәнд 1930-чу илләрдә ләғв олунуб.

579. ҺАНД (АНД) — Ермәнистан ССР Веди рајонунда азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. 1905-чи илдә 273, 1914-чү илдә 297, 1931-чи илдә 73 нәфәр азәрбајчанлы әһалиси олуб. (1918—20-чи илләр фачиәси). Кәнд 1930-чу илләрдә ләғв едилиб.

580. ҺАХС (Ахыс МЕТС, БӨЈҮК ҺАХС) — Ермәнистан ССР Арарат рајонунда, (кечмиш Гарабағлар рајону әразисиндә иди) Веди чајынын сол голу Һахыс чајы саһилиндә азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси

1905-чи илдә 928, 1931-чи илдә 92 нәфәр азербайжанлы. (1918—20-чи илләрин Ведибасар фачиәси). Азербайжанлылар кәнди 1940-чы илләрдә тәрк едибләр. Кәнд ләгв олуб, әрази ермәниләр јашајан кәндләрин отлаг јеринә чеврилиб.

581. ҺАЧЫ БАЈРАМ (1935-чи илдән БАХЧАЛАР, 1968-чи илдән БАКАРАН) — Ермәнистан ССР Һоктемберјан рајонунда, Араз чајынын сол саһилиндә, рајон мәркәзиндән 27 км гәрбдә азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 332, 1905-чи илдә 436, 1914-чү илдә 815, 1931-чи илдә 403 нәфәр азербайжанлы. (1918—20-чи илләр фачиәси). Азербайжанлылар кәнди 1948-чи илдә тәрк етмишләр. Ермәниләр бураја 1918-чи илдә Бакарандан (Иран) әлмишләр. 1931-чи илдә 8 нәфәр ермәни вар иди.

582. ҺАЧЫ ГАРА (1935-чи илдән АҖКЕШАД) — Ирәван губернијасы Ечмиадзин гәзасында (Ермәнистан ССР Ечмиадзин рајонунда, рајон мәркәзиндән 9 км чәнуб-шәргдә) азербайжанлылар јашамыш кәнд. 1831-чи илдә 27 нәфәр азербайжанлы әһалиси олдуғу гејд едилмишдир. Сонрақы илләрдә азербайжанлылар јашамасы гејд олунамур. Ермәниләрин әчдадлары 1829-чу илдә Хојдан (114 нәфәр) кәлмишдир. 1931-чи илдә 613 нәфәр ермәни вар иди.

583. ҺАЧЫ ЕЛЛӘЗ (ҺАЧЫ ЕЛҖАС) — Ермәнистан ССР Масис рајонунда, рајон мәркәзи јахынлығында, азербайжанлылар јашамыш кәнд. 1960-чы илдән «Масис» тәрәвәзчилик совхозунун гәсәбәси иди. Әһали тәрәвәзчилик саһәсиндә чалышырды. 1947—50-чи илләрдә әһалисинин бир һиссәси Азербайјана көчүрүлдүкдән сонра Мартуни рајонундан кәлән ермәниләр бурада јерләшдирлимишди. Әһалиси 1831-чи илдә 445, 1873-чү илдә 1095, 1905-чи илдә 1079, 1914-чү илдә 1149, 1931-чи илдә 680 нәфәр азербайжанлы. (1918—20-чи илләр вә 1988-чи ил фачиәләри).

584. ҺАЧЫ МУХАН (1935-чи илдән МУХАН, 1978-чи илдән ДЗОВАЗАРД) — Ермәнистан ССР Нор-Бајазет (Камо) рајонунда, рајон мәркәзиндән 17 км шимал-шәргдә, Севан көлү саһилиндә азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 1034, 1914-чү илдә 719, 1931-чи илдә 195 нәфәр азербайжанлы. (1918—20-чи илләр фачиәси). Азербайжанлылар кәнди 1940-чы илләрдә тәрк етмишләр. Ермәниләр бураја 1918-чи илдән сонра Нор-Бајазет вә Мартуни рајонлары кәндләриндән кәлмишләр. 1931-чи илдә 1064 нәфәр ермәни вар иди.

Кәндін илк ады Һачы Муму Хан олуб. «Му» печасынын бири дүшүб Мумухан Мухана чеврилиб.

585. ҺАЧЫЛАР (1935-чи илдән МРКАСТАН) — Ирәван губернијасы Ечмиадзин гәзасында (Ермәнистан ССР Ечмиадзин рајонунда) рајон мәркәзиндән 5 км шимал-гәрбдә, Абаранчај саһилиндә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 61, 1905-чи илдә 220, 1914-чү илдә 218 нәфәр азербайҗанлы. 1918—20-чи илләрдә ермәни-дашнак үнсүрләри тәрәфиндән тәрәдилән тырғын заманы азербайҗанлы әһали говулмуш, хејли иткијә дүчар олмушдур. Ермәниләр 1828—29-чу илләрдә Ирандан (124 нәфәр) кәлмишдиләр.

586. ҺЕР-ҺЕР (ҺЕРҲЕР, КӘР-КӘР, ГАР-ГАР) — Ермәнистан ССР Әзизбәјов рајонунда, һерһер чајынын сағ саһилиндә, рајон мәркәзиндән 17 км шимал-шәргдә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 213, 1905-чи илдә 1014, 1914-чү илдә 1114, 1931-чи илдә 278 нәфәр азербайҗанлы. (1918—20-чи илләр фачиәси). Азербайҗанлылар кәнди 1948-чи илләрин сонунда тәрк етмишләр. Ермәниләр бураја XIX әсрин 80-чи илләриндә Иранын ермәниләр јашајан вилајәтләриндән кәлмишләр.

587. ҺЕШИН — Ермәнистан ССР Јегегнадзор рајонунда, Јелпин чајын сол голу һешин чајын саһилиндә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. 1831-чи илдә 62, 1905-чи илдә 237, 1914-чү илдә 237, 1931-чи илдә 164 нәфәр азербайҗанлы. Кәнд 1930-чу илләрдә ләв олунуб.

588. ҺӘБИЛ КӘНД (АБУЛ-КӘНД) — Ермәнистан ССР Мисис (Зәнкибасар) рајонунда, Һраздан чајынын ашағы ахыны јахынлығында азербайҗанлылар јашамыш кәнд. 1831-чи илдә 85, 1873-чү илдә 183, 1905-чи илдә 256, 1914-чү илдә 376, 1931-чи илдә 75 нәфәр азербайҗанлы. (1918—20-чи илләр фачиәси). Бөлкәдә олан Һәбилкәнд, Гулучан, Һәсәнли, Сарчалар, Сејидкәнд кәндләринин әһалиси 1948—49-чу илләрдә Азербайҗана кәчүрүлмүшдү. Әһалинин бир һиссәси кери гајытдыгдан сонра әразидә јени тәшкил олунмуш Калинин адына тәрәвәзчилик совхозунда чалышмаға башламышды. (1988-чи ил фачиәси).

589. ҺӘСӘНЛИ — Ермәнистан ССР Арташат рајонунда, Мхчјан кәнди јахынлығында, Зәнки чајы саһилиндә, Араз чајына јахынлыгда азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1906-чы илдә 501, 1914-чү илдә 608, 1931-чи илдә 122 нәфәр азербайҗанлы. Кәнд 1930-чу илләрдә ләв олуб. (1918—20-чи илләр фачиәси).

590. ҺОРБАТЕГ (ХОРВАДИХ) — Ермәнистан ССР

Јегегнадзор рајонунда рајон мәркәзиндән 13 км шимал-гәрбдә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Јегекис һејвандарлыг совхозуна бирләшдирилмишди. 8 иллик мәктәби, клубу, китабханасы вар иди. Әһалиси 1831-чи илдә 35, 1905-чи илдә 592, 1914-чү илдә 592, 1931-чи илдә 100 нәфәр азербайчанлы. (1918—20-чи илләр фәчиәси). Азербайчанлылар кәнди 1940-чы илләрдә тәрк етмишләр. Ермәниләр бураја 1918-чи илдә кәлмишләр. 1931-чи илдә 227 нәфәр ермәниләр вар иди.

591. ҺОРС — Ермәнистан ССР Јегегнадзор рајонунда, рајон мәркәзиндән 9 км шимал-шәргдә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Шадин һејвандарлыг совхозуна бирләшдирилмишди. Әһалиси 1831-чи илдә 26, 1905-чи илдә 571, 1914-чү илдә 971, 1931-чи илдә 234 нәфәр азербайчанлы. 1918—20-чи илләр фәчиәси. Азербайчанлылар кәнди 1940-чы илләрдә тәрк етмишләр. Ермәниләр бураја әсрин әввәлләриндә кәлмишләр.

592. ҺОСТУН — Ермәнистан ССР Јегегнадзор рајонунда, азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 125, 1931-чи илдә 43 нәфәр азербайчанлы. Кәнд 1930-чү илләрдә ләғв олуб.

593. ҺОРТАКИЗ (ГАРТИГИЗ) — Јелизаветпол губернијасы Зәнкәзур гәзасында, Шыхлар кәнд ичмасы тәркибиндә, Алышар кәнди јахынлығында (Ермәнистан ССР Сисјан рајону әразисиндә) азербайчанлылар јашамыш кәнд. 1886-чы илдә 495, 1914-чү илдә 770 нәфәр азербайчанлы әһалиси олмушдур. 1918-чи илдә ермәниләрин төрәтдикләри гырғындан сонра рәсми сәнәдләрдә кәнди ады гејд едилмир.

594. ҺҮСЕЈН ГУЛУ АҒАЛЫ (1935-чи илдән **НӘРИМАНЛЫ**, 1991-чи илдән **ШАТВАН**) — Ермәнистан ССР Варденис рајонунда, рајон мәркәзиндән 10 км шәргдә, азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһали әкинчилик вә һејвандарлыг сәһәләриндә чалышырды. Орта мәктәби, клубу, китабханасы, рабитә говшағы, һәким мәнтәгәси вар иди. Әһалиси 1905-чи илдә 778, 1914-чү илдә 1207, 1931-чи илдә 719 нәфәр азербайчанлы. (1918—20-чи илләр вә 1988-чи ил фәчиәси).

595. ЧАЈКӘНД (1991-чи илдән **ДИРАБАК**) — Ермәнистан ССР Қрасносело рајонунда, Жедик чајы сәһилиндә, рајон мәркәзиндән 22 км шимал-шәргдә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыг вә әкинчилик сәһәләриндә чалышырды. Орта мәктәби, мәдәнијјәт еви, һәким мәнтәгәси вар иди. Әһалиси 1905-чи илдә 409,

1914-чү илдә 677, 1931-чи илдә 662 нәфәр азербайҗанлы. (1988-чи ил фачиәси).

596. ЧАЈКӘНД (1991-чи илдән КЕТИК) — Ермәнистан ССР Әзизбәјов районунда, Шәрги Арпа чајын јухары ахыны саһилиндә, район мәркәзиндән 12 км шимал-шәргдә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 78, 1905-чи илдә 129, 1914-чү илдә 129, 1931-чи илдә 151 нәфәр азербайҗанлы. Кәнд Сараван һејвандарлыг совхозуна бирләшдирилмишди. (1988-чи ил фачиәси).

597. ЧАМЫРЛЫ (Чамурлу) — Ирәван губернијасы Нор-Бајазет гәзасындакы Көзәлдәрә кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Мартуни району әразисиндә), Алакөлчајы саһилиндә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 499, 1914-чү илдә 632 нәфәр азербайҗанлы. 1918—19-чу ил фачиәси заманы кәнд бүтүн-лүклә дағыдылмышдыр.

598. ЧАНАХЧЫ (ЧАНАХЧЫ Јухары, 1935-чи илдән ЫОРТУН) — Ермәнистан ССР Веди районунда, район мәркәзиндән 25 км чәнуб-шәргдә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 300, 1914-чү илдә 301, 1931-чи илдә 264 нәфәр азербайҗанлы. Әһали 1948—40-чы илләрдә Азербайҗана көчүрүлүб. Кәнд ермәниләр јашајан Неркин-Ашагы Чанахчы кәнди илә бирләшдирилмишдир.

599. ЧАРБАХ ЈУХАРЫ — Ирәван губернијасы Ирәван гәзасында, Ирәван шәһәри јахынлығында азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 31, 1905-чи илдә 347, 1914-чү илдә 386, 1931-чи илдә 264 нәфәр азербайҗанлы. Јереван шәһәринин кенишләнмәси илә әлагәдар кәнд ләғв олуб.

600. ЧАТМА (ЧАТМАДАҒЫ) — Ермәнистан ССР Тәмерли (Арташат) районунда Чатмадағ төпәсиндә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. 1905-чи илдә 51, 1914-чү илдә 178 нәфәр азербайҗанлы вә күрд, 1931-чи илдә 37 нәфәр азербайҗанлы. 115 нәфәр күрд әһалиси олуб. Кәнд 1930-чу илләрдә ләғв едилиб.

601. ЧАХМАХ (1991-чи илдән КАМХУТ) — Ермәнистан ССР Амәсија районунда, район мәркәзиндән 7 км чәнуб-гәргдә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. 8 иллик мәктәби, клубу, китабханасы вар иди. Әһалиси 1905-чи илдә 360, 1914-чү илдә 406, 1931-чи илдә 89, 1970-чи илдә 197 нәфәр азербайҗанлы. (1918—20-чи вә 1988-чи ил фачиәләри). Ермәниләр бураја 1918-чи илдә Гарс вилајәтиндән кәлмишләр. 1931-чи илдә 179 нәфәр ермәни вар иди. Ермәниләр 1980-чи илләрдә Ленинакана көчмүшдүләр.

602. ЧИВИНЛИ (1991-чи илдэн ЈЕГНАЧУР) — Ермәнистан ССР Амасија рајонунда, рајон мәркәзиндән 27 км чәнуб-гәрбдә, азербайчанлылар јашамыш кәнд. Гүзүкәнд совхозу илә бирләшдирилмишди. 8 иллик мәктәби, клубу, китабханасы вар иди. Әһалиси 1905-чи илдә 270, 1914-чү илдә 350, 1931-чи илдә 324 нәфәр азербайчанлы. 1988-чи ил фәчиәси.

603. ЧИВӘ—Ермәнистан ССР Ләгәгнадзор рајонунда, рајон мәркәзиндән 13 км чәнуб-гәрбдә, Јелпин чајынын һәр ики саһилиндә јерләшән азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһали үзүмчүлүк, мејвәчилик, һејвандарлыг үзрә ихтисаслашмыш совхозда чалышырды. Орта мәктәби, мәдәнијјәт еви, һәким мәнтәгәси вар иди. Әһалиси 1831-чи илдә 29, 1873-чү илдә 294, 1905-чи вә 1914-чү илләрдә 562, 1931-чи илдә 367 нәфәр азербайчанлы. (1918—20-чи илләр вә 1988-чи ил фәчиәләри).

604. ЧИВИХЛИ (ЧЫВЫХЛЫ) — Ермәнистан ССР Крәносело рајонунда, рајон мәркәзиндән 13 км шимал-гәрбдә, азербайчанлылар јашамыш кәнд. Көлкәнд һејвандарлыг совхозуна бирләшдирилмишди. 8 иллик мәктәби, клубу, китабханасы, һәким мәнтәгәси вар иди. 1931-чи илдә 132 нәфәр азербайчанлы әһалиси олуб. (1988-чи ил фәчиәси).

Севан рајонунда ермәниләр јашајан Чубухлу кәнди дә вар.

605. ЧИЛАХАНЛЫ (ЧИНАХАНЛЫ) — Ермәнистан ССР Арташат рајонунда (Кәрни чајын Араз чајына гәрышан саһә јахынлығында) азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 155, 1897-чи илдә 569, 1905-чи илдә 752, 1914-чү илдә 686, 1931-чи илдә 264 нәфәр азербайчанлы. (1918—20-чи илләр фәчиәси). Кәнд 1940-чы илләрдә ләғв олуб, әһали Азербайчана көчүб.

606. ЧИКДАМЛЫ (1945-чи илдән АЗАТАВАН) — Ермәнистан ССР Арташат рајонунда, рајон мәркәзиндән 5 км шимал-гәрбдә, азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 166, 1905-чи илдә 120, 1914-чү илдә 114 нәфәр азербайчанлы. Онлар кәнди 1918-чи илләрдә тәрк едибләр. Ермәниләр бураја 1828—29-чу илләрдә Салмастан (368 нәфәр) кәлмишләр.

607. ЧЫРАХЛЫ — Ирәван губернијасы Шәрур-Дәрәләјәз гәзәсындакы Мартирос кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Әзизбәјов рајону әразисиндә), Терп чајы саһилиндә, азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи вә 1914-чү илләрдә 41 нәфәр азербайчанлы. 1918-чи илдә кәнд ләғв олуб.

608. ЧИРИШ — Ермәнистан ССР Гафан рајонунда азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. 1931-чи илдә 95 нәфәр азәрбајчанлы әһалиси олуб. Кәнд 1930-чу илләрдә ләғв едилмишдир.

609. ЧИЧӘҚЛИ (Тсахкунк) — Ирәван губернијасы Нор-Бајазет гәзасында (Севан рајону әразисиндә, рајон мәркәзиндән 9 км мәсафәдә) азәрбајчанлылар јашамыш кәнд Дәличан (Диличан)—Ирәван јолу јанында јерләшмиш бу кәнд 1826—1828-чи илләр Русија-Иран мұһарибәси заманы дағыдылмыш, азәрбајчанлы әһали кәнди тәрк етмишдир. 1831-чи илдә бу кәнддә чәми 4 аиләдә 18 нәфәр азәрбајчанлы әһали галмышдыр. Ирандан вә Түркіјәдән кәлән 392 нәфәр ермәни бурада јерләшмишди. Сонрақы илләрдә азәрбајчанлылар кәнди тәрк етмишләр. Ермәниләрин сајы артыб 1914-чү илдә 1980 нәфәрә чатмышдыр.

610. ЧОБАНЛЫ — Ермәнистан ССР Гафан рајонунда, Норашеник Кәнд Совети тәркибиндә, Советлијин мәркәзиндән 3 км мәсафәдә азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. 1886-чы илдә 96, 1914-чү илдә 156 нәфәр азәрбајчанлы. Кәнд 1940-чы илләрдә ләғв олунуб.

611. ЧОБАНКӘРӘ (ЧОБАНКИРӘ) — Ирәван губернијасы, Ечмиадзин гәзасында, (Масис рајонунда, Мехмандар кәнди јахынлығында) Гарасу вә Зәнки чајларынын ашағы ахыны јанында, азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1897-чи илдә 2487, 1905-чи илдә 2411, 1914-чү илдә 3089 нәфәр азәрбајчанлы. Кәнд Јухары Гархун-Ечмиадзин јолу үстүндә јерләширди. Түркіјә чәбһәсиндәки мәғлубијјәтиндән сонра кери гајыдан ермәни көнүллүләриндән ибарәт гошун бирләшмәләри 1918-чи илдә кәнди тәмамилә дағытмышдылар. Әһалинин бөјүк һиссәси һәлак олмушдур. Кәнд бир даһа бәрпа олунмамышдыр. Оун јериндә мүдафиә зонасынын јералты һәрби объектләри јерләшдирилмишдир.

612. ЧОБАНКӘРӘКМӘЗ — 1978-чи илдән АВШЕН) Ирәван губернијасы Нор-Бајазет гәзасындақы Кәнкан кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Арагадз (Котајк) рајону әразисиндә һәдис дағы этәјиндә, азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 88, 1914-чү илдә 97 нәфәр азәрбајчанлы. Кәнд биринчи дәфә 1827-чи илдә, икинчи дәфә исә 1918-чи илдә дағыдылыб. Инди кәнддә күрдләр јашајыр.

613. ЧОПУР ӘЛИ (Чопур Алы) — Ирәван губернијасы Нор-Бајазет гәзасында (Ермәнистан ССР Ахта рајонунда, Горчулу вә Дәдәгышлаг кәндләри арасындақы

саһәдә) азербайҗанлылар јашамыш кәнд. 1831-чи илдә 7 аиләдә 28 нәфәр азербайҗанлы әһалиси олмушдур. Сонрақы илләрдә рәсми сәнәдләрдә кәндиң ады кәстәрилмир.

614. ЧУЛЛУ — Ермәнистан ССР Гафан рајонунда азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 85, 1914-чү илдә 110, 1931-чи илдә 69 нәфәр азербайҗанлы. Кәнд 1930-чу илләрдә ләғв олуб.

615. ЧАҒАТАЈ — Ирәван губернијасы Шәрур-Дәрәләјәз гәзасындақы Мартирос кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Әзизбәјов рајону әразисиндә) Шәрги Арпачај саһилиндә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. 1873-чү илдә 70, 1905-чи илдә 94 нәфәр азербайҗанлы әһалиси олуб. Сонрақы илләрдә сәнәтләрдә кәндиң ады чәкилмир.

616. ЧАДГРАН (ЧАТГРАН) — Ермәнистан ССР Веди рајонунда, Веди чајы саһилиндә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. 1905-чи илдә 243 нәфәр азербайҗанлы әһалиси вар иди. Кәнд 1935-чи илдә Ширазлы кәнди илә бирләшдирилмишдир.

617. ЧАДГРАН (ЧАТГРАН, 1957-чи илдән БАЗМАН, 1962-чи илдән НОР-КЕҒИ) — Ермәнистан ССР Әштәрәк (1972-чи илдән Наири рајону табелијиндә) рајонунда, Зәнки (Граздан) чајының сағ саһилиндә, рајон мәркәзиндән 8 км шимал-шәргдә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 18, 1905-чи илдә 667, 1914-чү илдә 807, 1931-чи илдә 88 нәфәр азербайҗанлы. (1918—20-чи илләр фачиәси). Азербайҗанлылар кәнди 1940-чы илләрдә тәрк едибләр. Ермәниләр бураја 1918-чи илдә кәлмишләр. 1931-чи илдә 25 нәфәр ермәни вар иди.

618. ЧАМЫШБАСАН (АШАҒЫ ЧАМЫШБАСАН, 1935-чи илдән ӘЗИЗКӘНД) — Ермәнистан ССР Веди (Арарат) рајонунда, рајон мәркәзиндән 20 км шимал-шәргдә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 51, 1905-чи илдә 166, 1926-чы илдә 50, 1931-чи илдә 60, 1939-чу илдә 140 нәфәр азербайҗанлы. (1918—20-чи илләр фачиәси). Кәнд 1949-чу илдә ләғв олуб.

619. ЧАНЫ (ЧАНИ) — Ермәнистан ССР Микојан (Јегегнадзор) рајонунда Әләјәз чајы јахынлығында, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. 1873-чү илдә 86, 1905—1914-чү илләрдә 160, 1931-чи илдә 111 нәфәр азербайҗанлы әһалиси олуб. Кәнд 1930-чу илләрдә ләғв едилиб.

620. ЧАНФИДӘ — Ермәнистан ССР Ноктемберјан рајонунда, рајон мәркәзиндән 9 км чәнуб-гәрбдә, Араз чајының сол саһилиндә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд.

1931-чи илдә 283, 1873-чү илдә 999., 1897-чи илдә 1165, 1905-чи илдә 1172, 1914-чү илдә 1318, 1931-чи илдә 6 нәфәр азербайҗанлы әһалиси олуб.

1918—20-чи илләр фачиәси әһалинин бүтүнлүклә мәнвинә сәбәб олмушдур. Ермәниләр бураја 1918-чи илдә Гарс вилајәтиндән (1700 нәфәр) кәлмишдир.

621. ЧЕЈРАНЛЫ — Ирәван губернијасы Шәрур-Дәрәләјез гәзасындакы Гндеваз кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Әзизбәјов рајону әразисиндә, Мурад-тәпәсу чајы саһилиндә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд Әһалиси 1905-чи илдә 123, 1914-чү илдә 123 нәфәр азербайҗанлы. 1918-чи илләр фачиәси заманы кәнд дағыдылыб.

622. ЧЕРМУК—Ермәнистан ССР-дә республика табелијиндә олан шәһәр. Әсасы 1961-чи илдән, азербайҗанлылар јашајан Истису кәндинин јериндә гојулуб. Јереван шәһәриндән 173 км мәсафәдә, даими фәалијјәт кәстәрән курорт шәһәридир. Дикәр халғларла јанашы бурада азербайҗанлылар да јашајыб ишләмишдир. 1931-чи илдә 215, 1959-чу илдә 329 нәфәр, 1970-чи илдә 627 нәфәр (үмуми шәһәр әһалисинин 12,3 фанзи) азербайҗанлы. 1988-чи ил фачиәси.

623. ЧӘБӘЧИЛИ (1960-чы илдән ЧРАҢОВИД) — Ермәнистан ССР Масис рајонунда, рајон мәркәзиндән 7 км чәнуб-шәргдә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 135, 1905-чи илдә 355, 1914-чү илдә 575, 1931-чи илдә 131 нәфәр азербайҗанлы. (1918—20-чи илләр фачиәси). Азербайҗанлылар кәнди 1940-чы илләрдә тәрк етмишләр. Ермәниләр бураја 1918-чи илдән кәлмишләр. 1931-чи илдә 131 нәфәр ермәни вар иди.

624. ЧӘННӘТЛИ (1940-чы илдән ЗОВАШЕН, 1967-чи илдән ЛАНЧАЗАД) — Ермәнистан ССР Гәмәрли (Арташат) рајонунда рајон мәркәзиндән 12 км шимал-шәргдә, Кәрни чајы саһилиндә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 59 нәфәр, 1905-чи илдә 184 нәфәр, 1914-чү илдә 228 нәфәр, 1931-чи илдә 114 нәфәр азербайҗанлы. 1918—20-чи илләр фачиәси. Азербайҗанлылар кәнди 1930-чу илләрдә тәрк едибләр. Ермәниләр бураја 1930-чу илләрдә кәлмишләр. 1931-чи илдә 136 нәфәр ермәни.

625. ЧӘФӘРЛИ (ЧӘФӘРЛИ КҮННҮТ) — Ермәнистан ССР Веди рајонунда азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 400, 1914-чү илдә 402, 1931-чи илдә 156 нәфәр азербайҗанлы. (1918—20-чи илләр фачиәси). Кәнд 1930-чу илләрдә ләғв олуб.

626. ЧИБИЛИ (ЧИБИКЛИ, ЧИБИЛЛИ) — Ермәнистан ССР Гафан районунда, азербайжанлылар јашамыш кәнд. Сизнәк Советлији тәркибиндә иди. Әһалиси 1905-чи илдә 90, 1914-чү илдә 160, 1931-чи илдә 77 нәфәр азербайжанлы. (1988-чи ил фачиәси).

627. ЧИВРИШ (Чрвеж) — Ирәван губернијасы Ирәван гәзасында, Гырхбулаг чајы саһилиндә, Кәнәкир кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Котажк районунда, район мәркәзиндән 16 км мөсафәдә) азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1873-чү илдә 43, 1886-чы илдә 31, 1905-чи илдә 34 нәфәр азербайжанлы. Сонракы илләрдә кәнддә азербайжанлылар јашамыс көстәрилмәмишдир. Ермәниләр бураја (1873-чү илдә 301 нәфәр). Түркијәнин мүхтәлиф вилајәтләриндән кәлмишләр. 1914-чү илдә 723 нәфәр, 1931-чи илдә 835 нәфәр ермәни вар иди.

628. ЧИЛ — Ермәнистан ССР Красносело районунда, Севан көлү саһилиндә, район мәркәзиндән 21 км, чәнуб-шәргдә, азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһали әкинчилик вә һејвандарлыг саһәләриндә чалышырды. Орта мәктәби, мәдәнијәт еви, һәким мәнтәгәси вар иди. Кәндин әсасы XII әсрдән гојулуб. Әһалиси 1831-чи илдә 265, 1897-чи илдә 587, 1905-чи илдә 975, 1914-чү илдә 1035, 1931-чи илдә 1041 нәфәр азербайжанлы. (1988-чи ил фачиәси).

629. ЧИРМАНИС — Ирәван губернијасы Ирәван гәзасында (Ермәнистан ССР Веди району Гарабағлар бөлкәси), Әрмик кәнд ичмасы тәркибиндә, Гызылверән дағын әтәјиндә азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 105, 1873-чү илдә 545, 1905-чи илдә 728, 1914-чү илдә 720 нәфәр азербайжанлы. 1918—20-чи илләр фачиәси заманы кәнд дармадағын едилмишдир. Сонракы илләрдә рәсми сәнәдләрдә кәндин ады чәкилмир.

630. ЧЫҒЫН ГАРАГОЈУНЛУ (1935-чи илдән ГАРАГОЈУН) — Ермәнистан ССР Веди районунда, Армик (Әрмик) кәнд Советлији тәркибиндә (әввәлләр мөвчуд олан Гарабағлар району әразисинә дахил иди), Веди чај саһилиндә, азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 178, 1905-чи илдә 551, 1914-чү илдә 561, 1931-чи илдә 119 нәфәр азербайжанлы. (1918—20-чи илләр фачиәси). Әһали 1940-чы илләрдә Азербайжана көчүрүлдүкдән сонра кәнд әразиси ермәниләрин малгарасы үчүн отараг јеринә чеврилмишдир.

631. ЧОМӘРДЛИ — (ЧОМАРТЛЫ, 1991-чи илдән ТАНААТ) — Ермәнистан ССР Сисјан районунда, район мәркәзиндән 14 км чәнуб-гәрбдә, азербайжанлылар јаша-

мыш кəнд. Тасик Һејвандарлыг совхозуна бирлэшдирилмишди. Мəктəби, клубу вар иди. Əһалиси 1914-чү илдə 405, 1931-чи илдə 149 нəфэр азербайчанлы. (1918—20-чи иллэр вə 1988-чи ил фачиэлəri).

632. ЧРАХОР — Ермəнистан ССР Гафан рајонунда азербайчанлылар јашамыш кəнд. 1931-чи илдə 34 нəфэр азербайчанлы əһалиси олуб. Кəнд 1930-чу иллəрдə лəгв едилиб.

633. ЧУЛ (1950-чи илдən АРТАВАН) — Ермəнистан ССР Əзизбəјов рајонунда, рајон мəркəзиндən 10 км чəнуб-шəргдə, Əзизбəјов-Сисјан јолунун сағ тərəфиндə, əтрафы үч тərəфдən мешəли тəпэлэрлə əһатə олунан сəфалы јердə, Чул чајы саһилиндə јерлэшən, азербайчанлылар јашамыш кəнд. Əһалиси 1831-чи илдə 117, 1897-чи илдə 899, 1905-чи вə 1914-чү иллəрдə 1222, 1931-чи илдə 950 нəфэр азербайчанлы. (1918—20-чи иллэр фачиəsi). Харичи өлкэлəрдən кəлən ермəнилəri јерлэшдирмək бəһанəsi илə 1949—50-чи иллəрдə əһали Азербайчана кəчүрүлдү. Рајондакы Артаван кəндинин ермəни əһалиси исə бу кəнддə јерлэшдирилди. Артаван кəндинин ермəни əһалиси исə 1828—29-чу иллəрдə Хождан вə Салмастан кəлən ермəнилəрин тərəмэлəri иди. Белəликлə, гəдимдən азербайчанлылар јашајан кəндин тарихи дə сахталашдырылды. Чул кəнди Артавана чеврилди, ады хəритэлəрдən силинди. Бах, бу, һэм халга, һэм дə тарихə гаршы кеносидə аид кичик бир фактыр.

634. ЧҮЧӨКƏНД — (1935-чи илдən ГЫЗЫЛ-ШӨФӨГ) — Ермəнистан ССР Калинин рајонунда, рајон мəркəзиндən 15 км шимал-гəрбдə, азербайчанлылар јашамыш кəнд. Һејвандарлыг совхозу картоф истечсалы үзрə дə ихтисаслашмышды. Орта мəктəби, клубу, китабанасы, рабитə говшағы, һəким мəнтəгəsi вар иди. Əһалиси 1907-чи илдə 210, 1914-чү илдə 468, 1931-чи илдə 623 нəфэр азербайчанлы. (1988-чи ил фачиəsi).

635. ШАБАДИН (1991-чи илдən ЈЕХЕГ) — Ермəнистан ССР Гафан рајонунда, рајон мəркəзиндən 13 км шимал-гəрбдə, азербайчанлылар јашамыш кəнд. Сүник Һејвандарлыг совхозуна бирлэшдирилмишди. Орта мəктəби, клубу, китабанасы, һəким мəнтəгəsi, мəишət көшкү вар иди. Əһалиси 1907-чи илдə 317, 1914-чү илдə 275, 1931-чи илдə 213 нəфэр азербайчанлы. (1988-чи ил фачиəsi).

636. ШАБАДИН — ОХЧУ — Јелизаветпол губернијасы Зəнкəзур гəзасында, Охчу кəнд ичмасы тərкибиндə (Ермəнистан ССР Гафан рајонунда, Охчу кəнди јахын-

лығында) азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. 1886-чы илдә 582, 1905-чи илдә 789 нәфәр азәрбајчанлы әһалиси, 1914 чү илдә исә 516 нәфәр ермәни јашадығы кәстәрилмишдир. Сонракы илләрдә рәсми сәнәдләрдә кәндиң ады гејд олунмур. Фактлар кәстәрир ки, кәнддә јашајан азәрбајчанлы әһали 1905-чи ил гырғынына мәрүз галыб, кәнддән говулуб.

637. ШАҒАРДА — Ермәнистан ССР Калинин рајонунда азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. 1931-чи илдә 24 нәфәр азәрбајчанлы әһалиси олуб. Кәнд 1930-чу илләрдә ләғв едилиб.

638. ШАҒАП (ШАҒАПЛЫ, ШАҒАПЛЫ) — Ермәнистан ССР Веди рајонунда, рајон мәркәзиндән 13 км чәнуб-шәргдә, азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 827, 1914-чү илдә 840, 1931-чи илдә 79 нәфәр азәрбајчанлы. (1918—20-чи илләр фачиәси). Азәрбајчанлылар кәнди 1940-чы илләрдә тәрк етмишләр. Ермәниләр бураја 1922-чи илдә Шадах вә Ван вилајәтләриндән кәлмишләр. 1931-чи илдә 222 нәфәр ермәни вар иди.

639. ШАМБ — Ермәнистан ССР Сисјан рајонунда, рајон мәркәзиндән 12 км чәнуб-шәргдә, азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыг вә әкинчилик сәһәләриндә чалышырды. 8 иллик мәктәби, клубу, китабханасы, кино гурғусу, ушаг бағчасы вар иди. Әһалиси 1905-чи илдә 495, 1914-чү илдә 440, 1931-чи илдә 40 нәфәр азәрбајчанлы. (1918—20-чи илләр вә 1988-чи ил фачиәләри).

640. ШАМЛЫГ — Ермәнистан ССР Туманјан рајонунда, рајон мәркәзиндән 13 км шимал-шәргдә, азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Шамлыг мис мәдәнләри бу кәндиң ады илә адланыр. Әһалиси 1931-чи илдә 166, 1959-чу илдә 260, 1970-чи илдә 266 нәфәр азәрбајчанлы. Бурада азәрбајчанлыларла јанашы јунанлар да јашамышдыр. Ермәниләр 1918-чи илдән сонра кәлмишләр. (1988-чи ил фачиәси).

641. ШАМСЫЗ — Ермәнистан ССР Корус рајонунда азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1914-чү илдә 186, 1931-чи илдә 52 нәфәр азәрбајчанлы. Кәнд 1930-чу илләрдә ләғв олуб.

642. ШАҒ КӘЛДИ ГЫШЛАҒЫ — Ирәван губернијасы Шәрур-Дәрәләјәз гәзасында (Ермәнистан ССР Јеҗегнадзор рајону) Әләјәз кәнд ичмасы тәркибиндә, Сәлим чајы сәһилиндә, азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. 1831-чи илдә 36, 1873-чү илдә 80, 1905-чи илдә 133 нәфәр азәрбајчанлы јашамышдыр. Кәнд 1920-чи илдә ләғв олуб.

643. ШАХВАРУТ (ШАҢВАРУТ, ШАҢ ВАРИД, 1968-чи илдэн ҺУШАКЕРТ) — Ермәнистан ССР Ноктембер-жан рајонунда, Нор-Армавир кәнд Советлији мәркәзиндән 7 км мәсафәдә, азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 59, 1905-чи илдә 96, 1914-чү илдә 128, 1931-чи илдә 96 нәфәр азәрбајчанлы. Онлар кәнди 1930-чу илләрдә тәрк етмишләр. Кәнддә ермәниләр јерләшмишләр.

644. ШЕЈХ ҺАЧЫ (ШИХГАДЖИ, 1935-чи илдән ШГАРШИК) — Ермәнистан ССР Талин рајонунда, Катнахбјур (Мехрибан) кәндиндән 4 км мәсафәдә, азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 19, 1905-чи илдә 337, 1914-чү илдә 337 нәфәр азәрбајчанлы. 1918—20-чи ил фаһиәси заманы азәрбајчанлылар говулмуш. Кәндә ермәниләр саһиб олмушлар. 1931-чи илдә 352 нәфәр ермәни вар иди.

645. ШӘКИ — Ермәнистан ССР Сисјан рајонунда, рајон мәркәзиндән 6 км шимал-гәрбдә, Јереван-Сисјан јолу үстүндә, азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһали фәкинчилик вә һејвандарлыг саһәләриндә чалышырды. Орта мәктәби, китабханасы вар иди. Әһалиси 1905-чи илдә 1605, 1914-чү илдә 1584, 1931-чи илдә 557 нәфәр азәрбајчанлы. (1918—20-чи илләр вә 1988-чи ил фаһиәләри).

646. ШӘҺӘРЧИК (ӘРӘФСӘ) — Ермәнистан ССР Гафан рајонунда азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. 1905-чи илдә 395, 1914-чү илдә 180, 1931-чи илдә 425 нәфәр азәрбајчанлы. (1988-чи ил фаһиәси).

647. ШӘҺРИЈАР — Ермәнистан ССР Арарат (Веди) рајонунда азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. 1931-чи илдә 37 нәфәр азәрбајчанлы әһалиси олуб. Кәнд 1930-чу илләрдә ләғв олунуб.

648. ШИДЛИ (1991-чи илдән ЈЕҒЕГНАВАН) — Ермәнистан ССР Арарат рајонунда, рајон мәркәзиндән 10 км чәнуб-гәрбдә, Араз чајынын сол саһилиндә, азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыг, бостанчылыг, үзүмчүлүк саһәсиндә чалышырды. Орта мәктәби, клубу, китабханасы, һәким мәнтәгәси вар иди. Әһалиси—1831-чи илдә 263, 1897-чи илдә 823, 1905-чи илдә 777, 1914-чү илдә 790, 1931-чи илдә 465 нәфәр азәрбајчанлы. (1918—20-чи илләр вә 1988-чи ил фаһиәләри).

649. ШИНҚАВИТ (ШИНҚАВИТ ЈУХАРЫ, ШИНҚАВИТ БАЈАТ) — Ирәван губерниасы Зәнкибасар мапалында азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Јереван шәһәринин кенишләнмәси илә әлагәдар 1935-чи илдә шәһәр

Советинин табелијинə верилмишдир. Əһалиси 1831-чи илдə 75, 1931-чи илдə 9 нəфər азəрбајчанлы.

650. ШИРАЗЛЫ (1991-чи илдən ВОСКЕТАП) — Ермəнистан ССР Арарат рајонунда, рајон мəркəзиндən 5 км чənуб-гəрбдə, Јереван-Нахчыван јолу үстүндə, азəрбајчанлылар јашамыш кəнд. Əһали тərəвəзчилик вə үзүмчүлүк саһэлəриндə чалышырды. Əһалиси — 1897-чи илдə 234, 1905-чи илдə 229, 1914-чү илдə 237, 1931-чи илдə 250 нəфər азəрбајчанлы. Ермəнилər бураја 1930-чу илдən кəлмишлэр. 1931-чи илдə 182 нəфər ермəни вар иди. (1988-чи ил фачиəsi).

651. ШИРАН—Ирəван губернијасы Ирəван гəзасындакы Двин-Ајсору кəнд ичмасы тərкибиндə (Ермəнистан ССР Арташат рајону əразисиндə) азəрбајчанлылар јашамыш кəнд. Əһалиси 1905-чи илдə 80, 1914-чү илдə 185, нəфər азəрбајчанлы. 1918—20-чи иллэр фачиəsi заманы кəнд бүтүнлүклə дағыдылыб.

652. ШИРВАНШАҒЛЫ — Јелизаветпол губернијасы Зəнкəзур гəзасында, Хэлəч кəнд ичмасы тərкибиндə (Ермəнистан ССР Гафан рајону əразисиндə) азəрбајчанлылар јашамыш кəнд. Əһалиси 1886-чы илдə 68, 1905-чи илдə 125, 1914-чү илдə 98 нəфər азəрбајчанлы. 1918-чи ил фачиəсиндən сонра рəсми сənəдлəрдə кənдин ады кəс-тəрилмир.

652а. ШИШГАЈА (1991-чи илдən ГУКАРИЧ) — Ермəнистан ССР Варденис рајонунда, Шаһдағ дағ силсилəсинин чənуб-этəјиндə, рајон мəркəзиндən 9 км шимал-гəрбдə, азəрбајчанлылар јашамыш кəнд. Əһали һeјвандарлыг вə əкинчилик саһэлəриндə чалышырды. Орта мəkтəби, клубу, китабханасы, һəким мəнтəгəsi вар иди. Əһалиси 1831-чи илдə 251, 1897-чи илдə 905, 1905-чи илдə 1041, 1914-чү илдə 1088, 1931-чи илдə 863 нəфər азəрбајчанлы. (1988-чи ил фачиəsi).

653. ШИШТЭПЭ — Гарс вилајəти, Гарс даирəсиндəки Ағбаба мəнтəгəсиндə (Ермəнистан ССР Амасија рајону əразисиндə) азəрбајчанлылар јашамыш кəнд. Əһалиси 1905-чи илдə 151, 1907-чи илдə 189, 1914-чү илдə 253 нəфər азəрбајчанлы. 1918-чи илдə кəнд бүтүнлүклə дағыдылыб, əрази ермəнилər јашајан кəндлəрин мал-гарасы үчүн отараг јеринə чеврилиб.

654. ШЫХЛАР (1968-чи илдən ЛУСАРАД) — Ермəнистан ССР Арарат рајонунда, Араз чајынын сол саһилиндə, рајон мəркəзиндən 10 км чənуб-гəрбдə, азəрбајчанлылар јашамыш кəнд. Əһалиси 1905-чи илдə 802, 1914-чү илдə 815, 1931-чи илдə 167 нəфər азəрбајчанлы.

(1918—20-чи илләр фачиәси) .Азәрбајчанлылар кәнди 1940-чы илләрдә тәрк етмишләр. Ермәниләр бураја 1918—20-чи илдән сонра кәлмишләр.

655. ШЫХЛАР (1940-чы илдән ГЫЗЫЛ ШӘФӘГ) — Ермәнистан ССР Сисјан рајонунда, рајон мәркәзиндән 13 км чәнуб-гәрбдә, азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Софулу һејвандарлыг совхозуна бирләшдирилмишди. Орта мәктәби, клубу, китабханасы вар иди. Әһалиси 1905-чи илдә 590, 1914-чү илдә 585, 1931-чи илдә 411 нәфәр азәрбајчанлы. (1988-чи ил фачиәси).

656. ШОРЧА — Ирәван губернијасы Шәрур-Дәрәлә-јәз гәзасында, Гозулча кәнд ичмасы тәркибиндә, Арпа чајына тәкүлән Шорча селавы јанында (индики Јегегнадзор рајону әразисиндә јерләшмишди) азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1873-чү илдә 31, 1886-чы илдә 56, 1905-чи илдә 76, 1914-чү илдә 76 нәфәр азәрбајчанлы. Сонракы илләрдә рәсми сәнәдләрдә кәнди ады кәстәрилмир.

657. ШОРЧА Ашағы (АШАҒЫ ШОРЧА, ЈЕНИ КЕЈТИ, КЕЈТИ НОВЫЈ — Ермәнистан ССР Варденис рајонунда, рајон мәркәзиндән 13 км чәнуб-шәргдә Кејти дағын әтәјиндә, азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыг совхозунда чалышырды. 8 иллик мәктәби, клубу, китабханасы вар иди. Әһалиси 1905-чи илдә 721, 1914-чү илдә 910, 1931-чи илдә 617 нәфәр азәрбајчанлы. (1918—20-чи илләр вә 1988-чи ил фачиәләри).

658. ШОРЧА Јухары (ЈУХАРЫ ШОРЧА) — Ермәнистан ССР Варденис рајонунда, рајон мәркәзиндән 15 км чәнуб-шәргдә, азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыг совхозунда чалышырды. 8 иллик мәктәби, клубу, һәким мәнәтәгәси вар иди. Әһалиси 1905-чи илдә 248, 1914-чү илдә 283, 1931-чи илдә 295 нәфәр азәрбајчанлы. (1988-чи ил фачиәси).

658а. ШОТАНЛЫ — Кечмиш Ермәнистан ССР Гафан рајонунда азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. 1931чи илдә 49 нәфәр азәрбајчанлы әһалиси олуб. Кәнд 1930-чу илләрдә ләгв олунуб.

659. ШӨЛЛҮ ДӘМИРЧИ (ШОРЛУ ДӘМИРЧИ, БӨЈҮК ШӨЛЛҮ ДӘМИРЧИ, ШӨЛЛҮ, 1978-чи илдән ДАШДАВАН) — Ермәнистан ССР Масис рајонунда, рајон мәркәзиндән 3 км шимал-гәрбдә, азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Тәсәррүфат тәрәвәзчилик вә һејвандарлыг үзрә ихтисаслашмышды. Әһалиси 1931-чи илдә 601 нәфәр азәрбајчанлы. Ермәниләр бураја 1930-чу илләрдән сонра,

Советинин табелијинә верилмишдир. Әһалиси 1831-чи илдә 75, 1931-чи илдә 9 нәфәр азербайҗанлы.

650. ШИРАЗЛЫ (1991-чи илдән ВОСКЕТАП) — Ермәнистан ССР Арарат рајонунда, рајон мәркәзиндән 5 км чәнуб-гәрбдә, Јереван-Нахчыван јолу үстүндә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһали тәрәвәзчилик вә үзүмчүлүк сәһәләриндә чалышырды. Әһалиси — 1897-чи илдә 234, 1905-чи илдә 229, 1914-чү илдә 237, 1931-чи илдә 250 нәфәр азербайҗанлы. Ермәниләр бураја 1930-чу илдән кәлмишләр. 1931-чи илдә 182 нәфәр ермәни вар иди. (1988-чи ил фәһиәси).

651. ШИРАН—Ирәван губернијасы Ирәван гәзасындакы Двин-Ајсору кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Арташат рајону әразисиндә) азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 80, 1914-чү илдә 185, нәфәр азербайҗанлы. 1918—20-чи илләр фәһиәси заманы кәнд бүтүнлүклә дағдылыб.

652. ШИРВАНШАҢЛЫ — Јелизаветпол губернијасы Зәнкәзур гәзасында, Хәләч кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Гафан рајону әразисиндә) азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1886-чы илдә 68, 1905-чи илдә 125, 1914-чү илдә 98 нәфәр азербайҗанлы. 1918-чи ил фәһиәсиндән сонра рәсми сәнәдләрдә кәндиң ады кәс-тәрилмир.

652а. ШИШҒАЈА (1991-чи илдән ГУКАРИЧ) — Ермәнистан ССР Варденис рајонунда, Шаһдағ дағ силсиләсинин чәнуб-әтәјиндә, рајон мәркәзиндән 9 км шимал-гәрбдә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыг вә әкинчилик сәһәләриндә чалышырды. Орта мәктәби, клубу, китабханасы, һәким мәнтәгәси вар иди. Әһалиси 1831-чи илдә 251, 1897-чи илдә 905, 1905-чи илдә 1041, 1914-чү илдә 1088, 1931-чи илдә 863 нәфәр азербайҗанлы. (1988-чи ил фәһиәси).

653. ШИШТӘПӘ — Гарс вилајәти, Гарс даирәсиндәки Ағбаба мәнтәгәсиндә (Ермәнистан ССР Амәсија рајону әразисиндә) азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 151, 1907-чи илдә 189, 1914-чү илдә 253 нәфәр азербайҗанлы. 1918-чи илдә кәнд бүтүнлүклә дағдылыб, әрази ермәниләр јашајан кәңдләрин мал-гарасы үчүн отараг јеринә чеврилиб.

654. ШЫХЛАР (1968-чи илдән ЛУСАРАД) — Ермәнистан ССР Арарат рајонунда, Араз чајының сол сәһилиндә, рајон мәркәзиндән 10 км чәнуб-гәрбдә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 802, 1914-чү илдә 815, 1931-чи илдә 167 нәфәр азербайҗанлы.

(1918—20-чи илләр фачиәси) .Азәрбајчанлылар кәнди 1940-чы илләрдә тәрк етмишләр. Ермәниләр бураја 1918—20-чи илдән сонра кәлмишләр.

655. ШЫХЛАР (1940-чы илдән ГЫЗЫЛ ШӘФӘГ) — Ермәнистан ССР Сисјан рајонунда, рајон мәркәзиндән 13 км чәнуб-гәрбдә, азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Софулу һејвандарлыг совхозуна бирләшдирилмишди. Орта мәктәби, клубу, китабханасы вар иди. Әһалиси 1905-чи илдә 590, 1914-чү илдә 585, 1931-чи илдә 411 нәфәр азәрбајчанлы. (1988-чи ил фачиәси).

656. ШОРЧА — Ирәван губернијасы Шәрур-Дәрәлә-јәз гәзасында, Гозулча кәнд ичмасы тәркибиндә, Арпа чајына төкүлән Шорча селавы јанында (индики Јеҗег-надзор рајону әразисиндә јерләшмишди) азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1873-чү илдә 31, 1886-чы илдә 56, 1905-чи илдә 76, 1914-чү илдә 76 нәфәр азәрбајчанлы. Сонракы илләрдә рәсми сәнәдләрдә кәндиң ады кәстәрилмир.

657. ШОРЧА Ашағы (АШАҒЫ ШОРЧА, ЈЕНИ КЕЈТИ, КЕЈТИ НОВЫЈ — Ермәнистан ССР Варденис рајонунда, рајон мәркәзиндән 13 км чәнуб-шәрғдә Кејти дағын әтәјиндә, азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыг совхозунда чалышырды. 8 иллик мәктәби, клубу, китабханасы вар иди. Әһалиси 1905-чи илдә 721, 1914-чү илдә 910, 1931-чи илдә 617 нәфәр азәрбајчанлы. (1918—20-чи илләр вә 1988-чи ил фачиәләри).

658. ШОРЧА Јухары (ЈУХАРЫ ШОРЧА) — Ермәнистан ССР Варденис рајонунда, рајон мәркәзиндән 15 км чәнуб-шәрғдә, азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыг совхозунда чалышырды. 8 иллик мәктәби, клубу, һәким мәнтәгәси вар иди. Әһалиси 1905-чи илдә 248, 1914-чү илдә 283, 1931-чи илдә 295 нәфәр азәрбајчанлы. (1988-чи ил фачиәси).

658а. ШОТАНЛЫ — Кечмиш Ермәнистан ССР Гафан рајонунда азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. 1931-чи илдә 49 нәфәр азәрбајчанлы әһалиси олуб. Кәнд 1930-чу илләрдә ләғв олунуб.

659. ШӨЛЛҮ ДӘМИРЧИ (ШОРЛУ ДӘМИРЧИ, БӨЈҮК ШӨЛЛҮ ДӘМИРЧИ, ШӨЛЛҮ, 1978-чи илдән ДАШДАВАН) — Ермәнистан ССР Масис рајонунда, рајон мәркәзиндән 3 км шимал-гәрбдә, азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Тәсәррүфат тәрәвәзчилик вә һејвандарлыг үзрә ихтисаслашмышды. Әһалиси 1931-чи илдә 601 нәфәр азәрбајчанлы. Ермәниләр бураја 1930-чу илләрдән сонра,

хүсусилә 1948-чи илдә азәрбајчанлы әһали Азәрбајчана көчүрүләркән кәлмишләр. (1988-чи ил фачиәси).

660. ШӨЛЛҮ ДӘМИРЧИ КИЧИК (ШОРЛУ ДӘМИРЧИ КИЧИК, КИЧИК ДӘМИРЧИ, ДӘМИРЧИ, 1991-чи илдән ДАРБНИК) — Ермәнистан ССР Масис рајонунда, рајон мәркәзиндән 6 км шимал-гәрбдә, Ыраздан-Зәнки чајынын сағ саһилиндә, азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһали ихтисаслашдырылмыш тәрәвәзчилик вә һејвандарлыг совхозунда чалышырды. Орта мәктәби, мәдәнијјәт еви, хәстәханасы вар иди. Јереван-Азәрбајчан Кәнд Тәсәррүфаты Техникуму бу кәнддә фәалијјәт көстәрирди. Техникумун ады дәјишдирилмәмишди, лакин тәдрис корпуслары, јатагханасы бу кәнддә тикилмишди. Тәләбәләр һәм тәһсил алыр, һәм дә тәсәррүфатда чалышырдылар. Әһалиси 1831-чи илдә 338, 1897-чи илдә 1318, 1905-чи илдә 1433, 1914-чү илдә 2216, 1931-чи илдә 453 нәфәр азәрбајчанлы. (1918—20-чи илләр вә 1988-чи ил фачиәләри).

661. ШӨЛЛҮ МЕНМАНДАР (ШОРЛУ МЕНМАНДАР, 1935-чи илдән МЕНМАНДАР, 1991-чи илдән НОВАШАД) — Ермәнистан ССР Масис рајонунда, рајон мәркәзиндән 11 км шимал-гәрбдә, азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыг вә мейвәчиликлә мөшғул олурду. Кечмишдә дөвә сахлајардылар. Бу онлара тичарәтлә дә мөшғул олмаға имкан вермишди. Әһалиси 1831-чи илдә 406, 1897-чи илдә 1432, 1905-чи илдә 1455, 1914-чү илдә 1632, 1931-чи илдә 966 нәфәр азәрбајчанлы. (1918—20-чи илләр фачиәси). Азәрбајчанлы әһали 1947—50-чи илләрдә Азәрбајчана көчүрүлмүшдү, лакин кәнддә харичдән кәлән ермәниләр дејил, Ағин вә Артик рајонларынын дағ кәндләриндә јашајан ермәниләр јерләшдирилмишди.

662. ШУГАИБ — Ермәнистан ССР Арарат рајонунда азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 90, 1914-чү илдә 200, 1931-чи илдә 47 нәфәр азәрбајчанлы. Кәнд 1930-чү илләрдә ләғв олуб.

663. ШУРНУХ — Ермәнистан ССР Жорус рајонунда, рајон мәркәзиндән 17 км чәнуб-шәргдә, Жорус-Гафан јолу үстүндә, азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Жорус дөвләт шитиллик тәсәррүфатынын мәркәзи маликанәси иди. Орта мәктәби, клубу, китабханасы, рабитә говшағы вар иди. Әһалиси 1906-чы илдә 117, 1914-чү илдә 104, 1931-чи илдә 123 нәфәр азәрбајчанлы. (1988-чи ил фачиәси).

664. ШҮКӘР — Јелизаветпол губернијасы Зәнкәзур гәзасы Шәки кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Сисјан рајонунда, Шағат кәнд Советлији тәркибиндә) азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1886-чы илдә 218, 1905-чи илдә 280 нәфәр азәрбајчанлы. Сонракы илләрдә кәнддә азәрбајчанлылар јашамасы кәстәрилмәмишдир. 1931-чи илдә 140 нәфәр ермәни вар иди. Кәнд 1940-чы илләрдә ләғв олуб.

665. ЕРТИШ (ЕРТИЧ) — Ермәнистан ССР Јегегнадзор рајонунда азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси—1831-чи илдә 70, 1886-чы илдә 234, 1905-чи илдә 298, 1914-чү илдә 258, 1931-чи илдә 53 нәфәр азәрбајчанлы, 1918—20-чи илләр фачиәси. Ермәниләр бураја 1918—20-чи илләрдә кәлмишләр. 1931-чи илдә 143 нәфәр ермәни әһалиси олмушдур. Кәнд 1930-чу илләрдә ләғв едилиб.

ЕРМӘНИСТАН ССР-дә АЗӘРБАЈЧАНЛЫЛАР ЈАШАМЫШ РАЈОНЛАР

АБОВЈАН рајону — Мәркәзи АБОВЈАН шәһәри. 1930—61-чи илләрдә Котажк, 1950—60-чы илләрдә Абов-
жан, 1990-чы илдән јенидән Котажк рајону. 1930-чу илдә
тәшкил олунуб. Әразиси 810.42 кв.км. Әһалиси 1987-чи
илдә 108,2 мин нәфәр, Азәрбајчанлылар 1931-чи илдә
204, 1959-чу илдә 204, 1970-чи илдә 198 нәфәр. Үмуми
рајон әһалисинин мұвафиг сурәтдә 3,1 фаизи, 0,6 фаизи,
0,3 фаизи.

Јашајыш мәнтәгәләри 1931-чи илдә 47, 1986-чы илдә
31. О чүмләдән, азәрбајчанлылар јашамыш кәндләр
1931-чи илдә 17, 1986-чы илдә 0.

АРТАШАТ РАЈОНУ — Мәркәзи Арташат шәһәри.
1930-чу илдә тәшкил олунуб. 1930—45-чи илләрдә Гәмәр-
ли. Гәрб тәрәфдән Түрkiјә илә һәмсәрһәддир. Әразиси
517,3 кв.км. Әһалиси 92,5 мин нәфәр (1987-чи илдә). Азәр-
бајчанлы әһалиси 1931-чи илдә 3410, 1959-чу илдә 210,
1970-чи илдә 300 нәфәр. Мұвафиг сурәтдә рајон әһалиси-
нин 10,2 фаизи, 0,4 фаизи, 0,4 фаизи.

Јашајыш мәнтәгәләри 1931-чи илдә 60, 1986-чы илдә
41. О чүмләдән, азәрбајчанлылар јашамыш кәндләр
1931-чи илдә 29, 1986-чы илдә 0.

АРАРАТ РАЈОНУ — Мәркәзи Веди гәсәбәси. 1930-чу
илдә тәшкил олунуб. 1930—68-чи илләрдә Веди, 1968-чи
илдән Арарат рајону, Гәрбдән Түрkiјә илә, чәнубдан Нах-
чыван МР илә һәмсәрһәддир. Әразиси 1399,25 кв.км.
Әһалиси 1987-чи илдә 85,1 мин нәфәр. Азәрбајчанлылар
1931-чи илдә 10524, 1959-чу илдә 5559, 1970-чи илдә 7153
нәфәр. Мұвафиг сурәтдә рајон әһалисинин 48,8 фаизи,
14,4 фаизи, 12,2 фаизи. Јашајыш мәнтәгәләри 1931-чи
илдә 75, 1986-чы илдә 32, о чүмләдән, азәрбајчанлылар
јашамыш кәндләр 1931-чи илдә 50, 1986-чы илдә 4.

АМАСИЈА РАЈОНУ — Мәркәзи Амасија кәнди.

1930-чу илдә тәшкил олунуб. Ағбаба бөлкәси. Гәрбдән Түркиягә илә, чәнубдан Күрчүстан Республикасы илә һәмсәрһәддир. Әразиси 608 кв.км. Әһалиси 19,3 мин нәфәр (1987-чи илдә) Азәрбајчанлылар 1931-чи илдә 8824, 1959-чу илдә 9261, 1970-чи илдә 15002 нәфәр. Рајон әһалисинин мүвафиг сурәтдә 70,3 фаизи, 70,6 фаизи, 80,9 фаизи. Јашајыш мәнтәгәләри 1931-чи илдә 30, 1986-чы илдә 26, о чүмләдән, азәрбајчанлылар јашајан кәндләр 1931-чи илдә 26, 1986-чы илдә 19.

ВАРДЕНИС РАЈОНУ — Мәркәзи Варденис шәһәр типли гесәбә. 1930-чу илдә тәшкил олунуб. 1930—69-чу илләрдә Басаркечәр рајону. 1969-чу илдән Варденис. Республиканын шәрг һиссәсиндә. Әразиси 1151 кв.км. Әһалиси 1987-чи илдә 52,3 мин нәфәр. Азәрбајчанлылар 1931-чи илдә 17306, 1959-чу илдә 17632, 1970-чи илдә 25781 нәфәр. Рајон әһалисинин мүвафиг сурәтдә 57,0 фаизи, 49,5 фаизи, 52,7 фаизи. Јашајыш мәнтәгәләри 1931-чи илдә 38, 1986-чы илдә 39, о чүмләдән, азәрбајчанлылар јашамыш кәндләр 1931-чи илдә 33, 1986-чы илдә 33.

ГУГАРК РАЈОНУ — Мәркәзи Меғруд кәнди. 1930-чу илдә тәшкил олуб. 1930—1935-чи илләрдә Гаракилисә, 1935—1964-чү илләрдә Кировакан, 1964-чү илдән Гугарк адланыб. Республиканын шималында. Әразиси 770,4 кв.км. Әһалиси 1987-чи илдә 31,0 мин нәфәр. Азәрбајчанлылар 1931-чи илдә 2738, 1959-чу илдә 5156, 1970-чи илдә 7990 нәфәр. Рајон әһалисинин мүвафиг сурәтдә 12,7 фаизи, 20,8 фаизи, 27,3 фаизи. Јашајыш мәнтәгәләри 1931-чи илдә 21, 1986-чы илдә 26, о чүмләдән, азәрбајчанлылар јашамыш кәндләр 1931-чи илдә 9, 1986-чы илдә 8.

КОРУС РАЈОНУ — Мәркәзи Корус шәһәри. 1930-чу илдә тәшкил олунуб. Республиканын шәрг һиссәсиндә јерләшиб. Азәрбајчанла һәмсәрһәддир. Әразиси 752 кв.км. Әһалиси 1987-чи илдә 38 мин нәфәр. Азәрбајчанлылар 1931-чи илдә 452, 1959-чу илдә 801, 1970-чи илдә 1184 нәфәр, үмуми рајон әһалисинин мүвафиг сурәтдә 1,7 фаизи, 2,7 фаизи, 3,4 фаизи. Корус шәһәриндә 1959-чу илдә 38 нәфәр, 1970-чи илдә 57 нәфәр азәрбајчанлы јашајыб. Јашајыш мәнтәгәләри 1931-чи илдә 30, 1986-чы илдә 26, о чүмләдән, азәрбајчанлылар јашајан кәндләр 1931-чи илдә 5, 1986-чы илдә 3.

ГАФАН РАЈОНУ — Мәркәзи Гафан шәһәри. 1930-чу илдә тәшкил олунуб. Республиканын чәнуб-шәрг тәрәфиндәдир. Азәрбајчанла һәмсәрһәддир. Әразиси 1371 кв.км.

Әһалиси 1987-чи илдә 61,5 мин нәфәр. Азәрбајчанлылар 1931-чи илдә 5713, 1959-чу илдә 11146, 1970-чи илдә 13522 нәфәр. Рајон әһалисинин мүвафиг сурәтдә 21,5 фаизи, 33,1 фаизи, 37,3 фаизи. Јашајыш мәнәтәгәләри 1931-чи илдә 92, 1986-чы илдә 51, 0 чүмләдән, азәрбајчанлылар јашамыш кәндләр 1931-чи илдә 50, 1986-чы илдә 21.

ЈЕҒЕГНАДЗОР РАЈОНУ — Мәркәзи ЈеҒегнадзор Ғәсәбәси. 1931-чи илдә тәшкил олунуб. 1931-чи 1935-чи илләрдә Кешикәнд, 1935—57-чи илләрдә Микојан, 1957-чи илдән ЈеҒегнадзор. Республиканын чәнуб-шәргиндә јерләшиб. Әразиси 1134 кв.км. Әһалиси 1987-чи илдә 31 мин нәфәр. Азәрбајчанлылар 1931-чи илдә 4052, 1959-чу илдә 3967, 1970-чи илдә 5192 нәфәр, рајон әһалисинин мүвафиг сурәтдә 18,8 фаизи, 15,1 фаизи, 15,7 фаизи. Јашајыш мәнәтәгәләри 1931-чи илдә 41, 1986-чы илдә 31, 0 чүмләдән, азәрбајчанлылар јашамыш кәндләр 1931-чи илдә 26, 1986-чы илдә 15.

ӘШТӘРӘК (АШТАРАК) РАЈОНУ — Мәркәзи Аштарак шәһәри — 1930 чу илдә тәшкил олунуб. Алакөз (АраҒадз) дағы әтәји әразисиндәдир. Әразиси 691,8 кв.км. Әһалиси 1987-чи илдә 56,4 мин нәфәр. Азәрбајчанлылар 1931-чи илдә 912, 1959-чу илдә 171, 1970-чи илдә 111 нәфәр. Рајон әһалисинин мүвафиг сурәтдә 2,8 фаизи, 0,4 фаизи, 0,2 фаизи. Јашајыш мәнәтәгәләри 1931-чи илдә 42, 1986-чы илдә 27, 0 чүмләдән, азәрбајчанлылар јашамыш кәндләр 1931-чи илдә 12, 1986-чы илдә 0.

ӘЗИЗБӘЈОВ РАЈОНУ — Мәркәзи Әзизбәјов Ғәсәбәси. 1931-чи илдә тәшкил олунуб. 1990-чы илдән Вајк рајону. Шәрги Арпа чајынын јухары һөвзәсини әһатә едир. Әразиси 1173,8 кв.км. Әһалиси 1987-чи илдә 25,3 мин нәфәр. Азәрбајчанлылар 1931-чи илдә 5061, 1959-чу илдә 2550, 1970-чи илдә 4082 нәфәр, мүвафиг сурәтдә рајон әһалисинин 33 фаизи, 19,6 фаизи, 24 фаизи. Јашајыш мәнәтәгәләри 1931-чи илдә 31, 1986-чы илдә 20, 0 чүмләдән, азәрбајчанлылар јашамыш кәндләр 1931-чи илдә 21, 1986-чы илдә 8.

ЕЧМИАДЗИН РАЈОНУ — Мәркәзи Ечмиадзин шәһәри. 1945-чи иләдәк ВаҒаршабат, 1945-чы илдән Ечмиадзин. 1930 чу илдә тәшкил олунуб. Республиканын гәрбиндә јерләшир. Чәнуб тәрәфдән Түркијә илә һәмсәрһәддир. Әразиси 365,9 кв.км. Әһалиси 1987-чи илдә 121 мин нәфәр. Азәрбајчанлылар 1931-чи илдә 1029 нәфәр, үмуми рајон әһалисинин 3,5 фаизи. Јашајыш мәнәтәгәләри 1931-чи илдә 42, 1986-чы илдә 43, 0 чүмләдән, азәрбај-

чанлылар јашамыш кәндләр 1931-чи илдә 7, 1986-чы илдә 0.

ИЧЕВАН рајону — Мәркәзи Ичеван шәһәри. 1930-чу илдә тәшкил олунуб. Республиканын шимал-шәргиндә Азәрбајчанла һәмсәрһәддир. Әразиси 1336 кв.км. Әһалиси 1987-чи илдә 46,4 мин нәфәр. Азәрбајчанлылар 1931-чи илдә 1508, 1959-чу илдә 2120, 1970-чи илдә 3022 нәфәр. Рајон әһалисинин 5,6 фаизи, 7,6 фаизи, 8,1 фаизи. Ичеван шәһәриндә 1959-чу илдә 64 нәфәр, 1970-чи илдә 48 нәфәр азәрбајчанлы јашајыб. Јашајыш мәнтәгәләри 1931-чи илдә 24, 1986-чы илдә 25, о чүмләдән, азәрбајчанлылар јашамыш кәндләр 1931-чи илдә 7, 1986-чы илдә 6.

КАЛИНИНО рајону — Мәркәзи Калинино гәсәбәси. Республиканын шималында. 1937-чи илдә тәшкил олунуб. 1990-чы илдән Ташир рајону адланыр. Әразиси 690 кв.км. Әһалиси 1987-чи илдә 39,1 мин нәфәр. Азәрбајчанлылар 1931-чи илдә 3128, 1959-чу илдә 4958, 1970-чи илдә 7786 нәфәр. Рајон әһалисинин мұвафиг сурәтдә 15 фаизи, 19,7 фаизи, 24,5 фаизи. Калинино гәсәбәсиндә 1970-чи илдә 764 нәфәр азәрбајчанлы јашајыб. Јашајыш мәнтәгәләри 1931-чи илдә 23, 1986-чы илдә 25, о чүмләдән, азәрбајчанлылар јашамыш кәндләр 1931-чи илдә 10, 1986-чы илдә 8.

КАМО рајону — Мәркәзи Камо шәһәри. Республиканын мәркәзиндә. 1930-чу илдә тәшкил олунуб. 1930—59-чу илләрдә Нор-Бајазет, 1959-чу илдән Камо. Әразиси 646,3 кв.км. Әһалиси 1987-чи илдә 56,4 мин нәфәр. Азәрбајчанлылар 1931-чи илдә 982, 1959-чу илдә 200, 1970-чи илдә 56 нәфәр, 1931-чи илдә рајон әһалисинин 2,9 фаизи. Јашајыш мәнтәгәләри 1931-чи илдә 15, 1986-чы илдә 11, о чүмләдән, азәрбајчанлылар јашамыш кәндләр 1931-чи илдә 7, 1986-чы илдә 0.

КРАСНОСЕЛО рајону — Мәркәзи Красносело кәнди. 1991-чи илдән ЧӘМБӘРӘК гәсәбәси адланыб. Республиканын шәргиндә. Азәрбајчанла һәмсәрһәддир. Әразиси 697 кв.км. Әһалиси 1987-чи илдә 28 мин нәфәр. Азәрбајчанлылар 1931-чи илдә 7373, 1959-чу илдә 9283, 1970-чи илдә 13352 нәфәр. Мұвафиг сурәтдә рајон әһалисинин 23,5 фаизи, 38,7 фаизи, 50,8 фаизи. Јашајыш мәнтәгәләри 1931-чи илдә 20, 1986-чы илдә 18, о чүмләдән, азәрбајчанлылар јашамыш кәндләр 1931-чи илдә 13, 1986-чы илдә 13.

МАСИС рајону — Мәркәзи Масис гәсәбәси. 1937-чи илдә тәшкил олунуб. 1937—53-чү илләрдә Зәнкибасар.

1953-чү илдә ләғв олуб. 1965-чи илдә Масис рајону ады илә бәрпа олунуб. Чәнуб-гәрбдә Түркия илә һәмсәрһәддир. Әразиси 182,2 кв.км. Әһалиси 1987-чи илдә 64,4 мин нәфәр. Азәрбајчанлылар 1931-чи илдә 9485, 1959-чу илдә 9850, 1970-чи илдә 13576 нәфәр. Мүвафиг сурәтдә рајон әһалисинин 68,8 фаизи, 34 фаизи, 29,4 фаизи. Јашајыш мәнтәгәләри 1931-чи илдә 26, 1986-чы илдә 25, о чүмләдән, азәрбајчанлылар јашамыш кәндләр 1931-чи илдә 25, 1986-чы илдә 12.

МЕҒРИ рајону — Мәркәзи Меғри гәсәбәси. Республиканын чәнуб-шәргиндә, Азәрбајчанын Нахчыван МР-илә, чәнубдә Иранла һәмһәрһәддир. Әразиси 663,6 кв.км. Әһалиси 1987-чи илдә 15,1 мин нәфәр. Азәрбајчанлылар 1931-чи илдә 2334, 1959-чу илдә 3351, 1970-чи илдә 3852 нәфәр. Мүвафиг сурәтдә рајон әһалисинин 24,3 фаизи, 28,5 фаизи, 27 фаизи. Јашајыш мәнтәгәләри 1931-чи илдә 28, 1986-чы илдә 15, о чүмләдән, азәрбајчанлылар јашамыш кәндләр 1931-чи илдә 17, 1986-чы илдә 6.

НОЈЕМБЕРЈАН рајону — Мәркәзи Нојемберјан гәсәбәси. Республиканын шимал-шәргиндә, Азәрбајчан вә Күрчүстанла һәмсәрһәддир. 1937-чи илдә тәшкил олунуб. Әразиси 538 кв.км. Әһалиси 1987-чи илдә 29,7 мин нәфәр. Азәрбајчанлылар 1931-чи илдә 2007, 1959-чу илдә 3087, 1970-чи илдә 4450 нәфәр. Мүвафиг сурәтдә рајон әһалисинин 7 фаизи, 13,3 фаизи, 14,9 фаизи. Јашајыш мәнтәгәләри 1931-чи илдә 22, 1986-чы илдә 20, о чүмләдән, азәрбајчанлылар јашамыш кәндләр 1931-чи илдә 2, 1986-чы илдә 2.

НОКТЕМБЕРЈАН рајону — Мәркәзи Ноктемберјан (1992-чи илдән Армавир) шәһәри. 1930-чу илдә тәшкил олуб. 1935-чи иләдәк Гурдугулу адланыб. Түркия илә һәмсәрһәддир. Әразиси 423 кв.км. Әһалиси 1987-чи илдә 109,9 мин нәфәр. Азәрбајчанлылар 1931-чи илдә 1187 нәфәр, рајон әһалисинин 4,6 фаизи. Јашајыш мәнтәгәләри 1931-чи илдә 48, 1986-чы илдә 35, о чүмләдән, азәрбајчанлылар јашамыш кәндләр 1931-чи илдә 6, 1986-чы илдә 0.

НРАЗДАН рајону — Мәркәзи Нраздан шәһәри. Республиканын мәркәзи бөлкәсиндә, гәдим Дәрәчичәк маһалы, Ахта рајону. 1930-чу илдә тәшкил олуб. Әразиси 947 кв.км. Әһалиси 1987-чи илдә 110,3 мин нәфәр. Азәрбајчанлылар 1931-чи илдә 1859, 1959-чу илдә 1779, 1970-чи илдә 2089 нәфәр. Мүвафиг сурәтдә рајон әһалисинин 3,6 фаизи, 6,9 фаизи, 4,9 фаизи. Јашајыш мәнтәгәләри 1931-чи илдә 42, 1986-чы илдә 19, о чүмләдән, азәрбајчанлылар јашамыш кәндләр 1931-чи илдә 9, 1986-чы илдә 0.

СИСЈАН рајону — Мәркәзи Сисјан гәсәбәси. Респуб­ликанын чәнуб-шәргиндә. Азәрбајчанла һәмсәрһәд­дир. 1930-чу илдә тәшкил олуб. Әразиси 1719 кв.км. Әһа­лиси 1987-чи илдә 34,6 мин нәфәр. Азәрбајчанлылар 1931-чи илдә 4008, нәфәр, 1959-чу илдә 6212, 1970-чи илдә 7526 нәфәр. Мүвафиг сурәтдә рајон әһалисинин 15,3 фаи­зи, 21,6 фаизи, 23,9 фаизи. Јашајыш мән­тәгәләри 1931-чи илдә 41, 1986-чы илдә 36, о чүмләдән, азәрбајчанлылар јашамыш кәндләр 1931-чи илдә 15, 1986-чы илдә 10.

СПИТАК рајону — Мәркәзи Спитак шәһәри. Респуб­ликанын шималында. 1937-чи илдә тәшкил олуб. 1939-чу ил­ләдәк. һамамлы адланыб. 1939-чу илдән Спи­так. Әразиси 549,2 кв.км. Әһалиси 1986-чы илдә 46,3 мин нәфәр. Азәрбајчанлылар 1931-чи илдә 3241, 1959-чу илдә 2796, 1970-чи илдә 4036 нәфәр. Үмуми рајон әһалисинин мүвафиг сурәтдә 9,4 фаизи, 7,9 фаизи, 9,4 фаизи. Јашајыш мән­тәгәләри 1931-чи илдә 24, 1986-чы илдә 21, о чүмләдән, азәрбајчанлылар јашамыш кәндләр 1931-чи илдә 3, 1986-чы илдә 2.

СТЕПАНАВАН рајону — Мәркәзи Степанаван шәһә­ри. Республиканын шимал бөлкәсиндә. 1930-чу илдә тәш­кил олуб. Әразиси 636,5 кв.км. Әһалиси 1987-чи илдә 36,5 мин нәфәр. Азәрбајчанлылар 1931-чи илдә 68 нәфәр, 1959-чу илдә 973 нәфәр, 1970-чи илдә 1482 нәфәр. Мүва­фиг сурәтдә рајон әһалисинин 0,2 фаизи, 3,8 фаизи, 4,1 фаизи. Степанаван шәһәриндә 1950-чи илдә 450 нәфәр, 1970-чи илдә 772 нәфәр азәрбајчанлы әһали јашајыб. Јашајыб мән­тәгәләри 1931-чи илдә 18, 1986-чы илдә 19. Азәрбајчанлылар компакт јашајан кәндләр олмајыб.

ТУМАНЈАН рајону — Мәркәзи Алаверди шәһәри. 1930-чу илдә тәшкил олуб. 1959-чу ил­ләдәк Алаверди ра­јону адланыб. 1959-чу илдән Туманјан. Шимал тәрәфдән Күрчүстанла һәмсәрһәддир. Әразиси 1121 кв.км. Әһа­лиси 1987-чи илдә 58,2 мин нәфәр. Азәрбајчанлылар 1931-чи илдә 1117, 1959-чу илдә 1856, 1970-чи илдә 2358 нәфәр. Мүвафиг сурәтдә рајон әһалисинин 4,2 фаизи, 4,7 фаизи, 5,8 фаизи. Алаверди шәһәриндә 1959-чу илдә 211 нәфәр, 1970-чи илдә 278 нәфәр азәрбајчанлы јаша­јыб. Јашајыш мән­тәгәләри 1931-чи илдә 34, 1986-чы илдә 34, о чүмләдән, азәрбајчанлылар јашамыш кәндләр 1931-чи илдә 7, 1986-чы илдә 7.

ЈЕРЕВАН (ИРӘВАН, ЕРИВАН) — Ермәнистан ССР-ин пайтахты. Әразиси 230 кв.км. Әһалиси 1199 мин нәфәр. (1989-чу илдә). Арарат вадисинин шимал-шәрг тәрәфини-

дә, Граздан (Зәнки) чајынын һәр ики саһилндә, дәннз сәвијјәсиндән 865 метрдән 1390 метрәдәк жүксәкликдә јерләшиб. Ирәван ханлығынын (1828-чи иләдәк) пајтахты. 1828—1840-чы илләрдә ермәни әјаләтинин, 1840—1849-чу илләрдә Ирәван гәзасынын, 1849—1917-чи илләрдә Ирәван губернијасынын, һабелә Ирәван гәзасынын мәркәзи.

1828-чи иләдәк үч мәнәлләдән — Шәһәр, Тәпәбашы вә Дәмирбулаг мәнәлләләриндән ибарәт олуб. 1831-чи илин сијаһыјаалынмасы заманы шәһәрнн һәр үч мәнәлләсиндә бирликдә 7331 нәфәр азербайчанлы-түрк, 2369 нәфәр јерли ермәни әһалиси јашајыб. Азербайчанлыларын хүсуси чәкиси 75,6 фаиз тәшкил едиб. Ирәван ханлығынын сүгутундан сонра гыса мүддәттә Ирандан вә Түркијәдән көчүрүлән 1763 нәфәр ермәни јерләшдирилиб. Беләликлә, азербайчанлыларын хүсуси чәкиси 63,9 фаизә ениб.

Бу рәгәмләр әтрафында дүшүнәркән нәзәрә алмаг лазымдыр ки, 1826—1828-чи илләр мүнәрибәси заманы шәһәрин азербайчанлы әһалисинин бөјүк әксәријјәти шәһәри тәрқәтмәли олмушдур. Ашағыдакы чәдвәлдә Јереван әһалисинин миғдары вә хүсуси чәкиси һаггында рәгәмләр көстәрилир.

Илләр	Чәми әһали	О чүмләдән:			
		ермәниләр		азербайчанлылар	
		миғдары	%	миғдары	%
1828	9700	2369	24,4	7331	75,6
1831	11463	4131	36,1	7331	63,9
1886	14738	7142	48,4	7238	49,1
1897	29033	12526	43,1	12539	43,1
1905	28533	12912	46,9	12393	45,0
1914	29366	15531	52,8	11500	39,2
1916	51286	37204	72,5	12557	24,4
1926	64613	57259	88,6	4968	7,6
1931	95372	83906	87,9	6656	6,9
1959	499172	463311	92,8	3382	0,7
1970	775028	738045	95,2	2721	0,4
1989	1199000	1175000	98,0	0	0,0

Јереван әһалисинин белә сүр'әтлә артмасы тәбии артым һесабына дејил, механики артым нәтичәсидир. «Бир милјонлуг пајтахт» консепсијасынын һәјата кечирилмәси, башга јерләрдән әһалинин көчүрүлүб Јереванда јерләшдирилмәси сәбәбиндән баш вермишдир. һәтта Арпа-Се-

ван тунелинин тикинтисиндэ чалышан ермәниләр үчүн јашајыш биналары Јереванда инша олунурду. Јереванда иш јерләринин артырылмасы, јашајыш биналары тикинтисинин сүр'әтлэ инкишафы әһалинин бураја ахынынын артмасына, кәндләрин дағылмасына кәтириб чатдырмышды.

Әкәр 1931-чи илдә Ермәнистанда 1242 јашајыш мән-тәгәси вар идисә, бунларын сајы 1995-чи илдә 952 олмуш, јә'ни 290 кәнд дағыдылмышдыр. Әсасән ермәниләр јашајан дағ кәндләри дағыдылмыш, әһалиси азәрбајчанлылар јашајан, мүнбит торпаглары олан кәндләрдә јерләшдирилмишдир. Бунлары Ермәнистан рәһбәрлији етмиш, һәјата кечирилмишдир. «Торпағымыз аздыр» дејән Ермәнистан башчылары јох олмуш, сөнмүш 290 кәндин дирчәлмәси мәсәләсини һәлл етмәк әвәзинә, Азәрбајчана гаршы әрази иддиаларындан әл чәкмир, тәчавүзү давам етдирилләр. Дағлыг Гарабағда исә ермәниләр јашајан бу гәдәр кәнд һеч вахт олмајыб.

Ермәнистан Республикасы конститусијасына әсасән республикада 1996-чы илдә јени инзибати-әрази бөлкүсү јарадылыб. Рајон бөлкүсү ләғв едилиб, әвәзинә 10 вилајәт вә вилајәт һүгугу олан Јереван шәһәр гуруму тәшкил олунуб.

Беләликлә, Ирәван ханлығы дөврүнүн инзибати-әрази бөлкүсү бәрна едилиб. Маһаллар әвәзинә вилајәтләр јарадылыб.

1. ШИРАК вилајәти — Кечмиш Ани, Артак, Ахурјан, Амасија, Ашотск (Гукасјан) рајонлары әвәзинә. Әразиси 264 мин һектар, јашајыш мән-тәгәләри 119, 1931-чи илдә 163 кәнд олуб.

2. ЛОРИ вилајәти — Кечмиш Калинин, Туманјан, Степанаван, Спитак, Гугарк рајонлары әвәзинә. Әразиси 379 мин һектар, јашајыш мән-тәгәләри 129, 1931-чи илдә 147 кәнд олуб.

3. ТАВУШ вилајәти — Кечмиш Нојемберјан, Ичеван, Шәмшәддин рајонлары әвәзинә. Әразиси 269 мин һектар. Јашајыш мән-тәгәләри 62. 1931-чи илдә 86 кәнд олуб.

4. АРАГАДЗОН вилајәти — Кечмиш Талин, Аштарак, Абаран, Арагадз рајонлары әвәзинә. Әразиси 275 мин һектар. Јашајыш мән-тәгәләри 116. 1931-чи илдә 145 кәнд олуб.

5. КОТАЈК вилајәти — Кечмиш Граздан, Котајк, Наири рајонлары әвәзинә. Әразиси 210 мин һектар, јашајыш мән-тәгәләри 68. 1931-чи илдә 89 кәнд олуб.

6. КЕҒАРКУНИК вилајәти — Кечмиш Красносело,

Варденис, Мартуни, Камо, Севан районлары авазина. Эразиси 407 миң гектар, яшайыш мөнтгәләри 92. 1931-чи илдә 111 кәнд олуб.

7. АРМАВИР вилайәти — Кечмиш Баграмјан, Армавир, Ечмишәли районлары авазина. Эразиси 124 миң гектар, яшайыш мөнтгәләри 96. 1931-чи илдә 90 кәнд олуб.

8. АРАРАТ вилайәти — Кечмиш Масис, Арташат, Арарат районлары авазина. Эразиси 209 гектар. Яшайыш мөнтгәләри 97. 1931-чи илдә 161 кәнд олуб.

9. ВАЙОТСДЗОР вилайәти — Кечмиш Элибајов ва Јерегналзор районлары авазина. Эразиси 230 миң гектар, яшайыш мөнтгәләри 44. 1931-чи илдә 72 кәнд олуб.
10. СҮНИК вилайәти — Кечмиш Мерги, Гафан, Корус, Сисјан районлары авазина. Эразиси 405 миң гектар, яшайыш мөнтгәләри 129. 1931-чи илдә 161 кәнд олуб.

**ЕРМӘНИСТАН ССР ЭРАЗИСИНДӘ АЗӘРБАЈЧАНЛЫЛАР
ЈАШАМЫШ КӘНДЛӘРИН РАЈОНЛАР УЗРӘ ТӘСНИФИ**

1	Кәндләрин гәдимдән рәсми ады	1918-чи илдән сонра бу кәндләрин тәлеји	Ашағыдакы илләрдә бу кәндләрдә јашамыш азәрбајчанлыларын сәји						Кәндләрин географи координатлары
			1831	1873	1886	1905	1914	1931	
	Ахта	Һраздан р-ну							Е8 квадрат
12	Ағверән		—	243	302	416	762	124	62—00,40—15
78	Арзакәнд	1968 Арзакан	33	239	312	593	786	0	62—15,40—30
47	Алапарс		182	—	—	—	—	—	62—15,40—30
140	Бҗни		232	526	556	826	1176	64	62—15,40—30
152	Габахлы	ло	—	94	138	181	431	128	62—00,40—15
167	Гарагала	ло	76	140	227	290	413	193	62—15,40—30
220	Горух күнеј	1935 Қармирһовид	40	115	148	239	327	0	62—00,40—45
221	Горчулу		82	170	257	300	440	195	62—15,40—30
264	Дәдәгышлаг	1939 Ахундов	23	196	278	428	541	305	62—15,40—45
267	Дәлләр	ло	181	227	267	385	594	0	62—15,40—30
335	Кабар Алы	ло	22	—	—	—	—	—	—
402	Күмүш	1991 Керанис	48	295	341	439	796	0	62—15,40—30
264	Озанлар	1946 Авазан	15	179	229	537	416	0	62—15,40—30
474	Паша кәнд	1935 Мармарик	76	268	436	673	908	126	62—15,40—45
509	Сәринчан	ло	43	—	—	—	—	—	—
516	Солак	ло	94	—	—	—	—	—	62—15,40—30
533	Тәзһараб	ло	22	45	—	45	—	0	62—15,40—30
538	Тәкјәли	1935 Тәкәрли	41	335	465	641	807	416	61—45,40—30
556	Үнәшик	ло	66	225	313	425	733	302	62—00,40—45
613	Чопур Алы	ло	28	—	—	—	—	—	—

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
153	Гајабышы	1991	Керамабак	99	131	181	219	240	356	63-15,40-45
158	Ганды Агд.	1935	Гамышлы	253	244	317	445	476	287	63-15,40-15
170	Гарагоюн К.			379	408	591	505	493	209	63-30,40-15
171	Гарагоюн Б.	1991	Норабак	207	418	569	1033	746	483	63-30,40-15
173	Гаранман	1991	Хачахбур	212	770	1020	1349	1653	652	63-15,40-15
199	Гызыл булар	1978	Макенис	212	429	469	735	812	975	63-15,40-15
200	Гызыл ранк	1978	Ахбрадзор	98	515	717	917	1018	282	63-00,40-15
206	Гызыл хараба-2	1946	Дювак		188	136	215	421	206	52-15,40-15
207	Гызыл хараба-1	1935	Акчюк	247			596	672	0	63-15,40-15
211a	Гырк булар	1991	Шатрык	117	316	419	262	203	383	63-15,40-15
224	Гоша булар-1		до				816	1389	0	63-15,40-15
225	Гоша булар-2	1991	Налрик	357	560	816	816		1230	63-00,40-00
256	Дашкэнд	1991	Даранак				963	841	800	60-30,40-15
271	Деге	1991	Кут	202	462	653	1717	1988	1599	63-30,40-15
299	Зеранбид	1991	Сотк	67	905	1088	520	674	383	63-30,40-15
301	Зол	1991	Третук	121	317	469	719	515	547	63-15,40-15
312	Инекдаг	1967	Чяван	166	398	465	713	966	569	63-15,40-30
326	Дарылым	1991	Арлуик		379	492	306	377	224	63-15,40-15
350	Касаман	1941	Ваневян		183	255	233	360	215	63-15,40-30
252	Керкибаш						1658	1373	912	63-15,40-30
396	Келсу	1991	Покр Масрик	227	685	978	1842	1970	867	63-00,40-30
425	Мазра К.	1991	Метс Масрик	293	956	1379	353	392	512	63-00,40-30
426	Мазра Б.				166	237	343	639	411	63-15,40-30
477	Мамбак. Гушчу Д.				132	214	343	639	411	63-15,40-30
492	Сатанараг	1991	Арегуни	—	190	263	585	675	471	63-15,40-15
501	Сарыягуб	1991	Даягатадзор		394	416	368	429	252	63-15,40-15
521	Суобатан	1991	Кегакар		190	263	368	429	252	63-15,40-15
523	Султан Эли гышл.	1991	Кутаяк		245	348	422	523	383	63-30,40-15

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
530	Татул гышлағы	ло	148	—	—	—	—	—	—
551	Түскүлү	1978 Лусакунк	—	—	—	440	490	0	63—15,40—15
594	Үсөйиңгулу Агалы	1991 Шатван	251	638	760	778	1207	719	63—30,40—15
652a	Шышгаја	1991 Гукарнич	164	592	905	1041	1088	863	63—15,40—30
657	Шорча Ашағы			411	524	721	910	617	63—30,40—15
658	Шорча Јухары			123	158	248	283	295	63—30,40—15
	Вағаршабад	Ечминадзин р-ну							Е8, Е9 кв.
1	Абдуррәһман	ло	30	47	—	—	—	0	61—00,41—30
21	Ағавнатун		21	—	—	—	—	0	61—45,40—15
28	Ағчагала	1948 Дзаккаланч	79	38	6	18	—	0	61—45,40—15
37	Ајарлы	1978 Лернамердз	31	265	252	353	361	0	61—45,40—30
70	Аралых Қоланы	1978 Грибоједов	284	676	701	768	887	294	61—30,40—30
72	Арамлы-Парамлы	ло	17	46	63	84	102	0	61—45,40—15
149	Вәрмәзјар	1946 Аревашад	61	—	—	—	—	0	62—00,40—15
190	Гарғабазар	1965 Һајкашен	—	574	602	688	618	168	61—45,40—15
191	Гархун Јухары	1946 Чирад	462	967	991	1153	1304	0	61—45,40—15
192	Гархун Ашағы	1946 Аракс	318	369	420	568	595	212	61—45,40—15
227	Грапта	1978 Дзидзин	90	120	112	160	340	0	61—45,40—15
231	Гулубәјли Аш.	ло	—	298	421	518	436	0	61—45,40—15
232	Гулубәјли Јух.	ло	—	338	397	197	201	0	61—45,40—15
248	Кәмәрли. Гәм.	1946 Метсамор	127	295	347	414	352	0	61—45,40—15
297	Зейвә Түрки	1978 Гароник	234	492	516	550	383	0	61—45,00—15
318	Искәндәрәбад	ло	81	—	87	113	201	0	—
326	Јасахлы	1946 Ленуғи	59	—	—	—	—	0	61—45,40—15
374	Күрәкәндли	1978 Ферих	47	—	—	470	556	0	61—45,40—15
435	Мирзә Үсөјин	ло	192	—	—	—	—	—	—

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
473	Молла Дурсун	1935 Шаһумјан	75	124	134	154	185	18	61—45,40—15
496	Самағар	1978 Кеґакерт	80	—	—	—	—	—	61—45,40—15
545	Тосс	Доғс	48	249	330	420	534	0	61—45,40—15
550	Түркмәнли	1935 Абаға	64	262	360	510	535	8	61—45,40—15
561	Хараба Қоланы	ло	—	236	324	360	516	167	62—00,40—15
565	Хатунарх Аш.	1978 Гај	208	—	—	—	—	0	61—45,40—15
582	Һачы Гара	1935 Ајкешад	27	—	18	—	—	0	61—45,40—15
285	Һачылар	1935 Мркастан	61	112	144	220	218	0	61—45,40—15
	Апаран	Абаран р-ну							Е8 кв.
105	Бабакниш	1948 Бужакан	72	268	435	483	573	4	62—00,40—30
251	Дамакирмәз	1967 Һовид	—	254	353	378	474	0	62—15,40—15
282	Дүзкәнд	ло	—	379	449	713	872	0	61—45,40—45
356	Қирәшли	ло	76	464	744	961	1196	135	62—00,40—30
390	Көзәлдәрә Түрк	1946 Кеґадзор	68	313	509	732	849	0	61—45,40—45
	Гурдуғулу	Һоктемберјан р-ну							Е9, Д9 кв
25	Ағча арх	1946 Аревик	129	508	669	720	747	0	61—45,40—15
81	Армутлу	1935 Данзут	72	178	218	309	258	0	61—30,40—15
88	Ассар	ло	92	110	114	113	134	0	61—15,40—15
127	Бәдәл. Молла Б.	1946 Јегегнут	—	300	312	335	341	0	61—45,40—15
305	Ијдәли	1935 Пшатаван	113	562	629	880	743	80	61—30,40—15
349	Қаримарх	1935 Советакан	311	1215	1357	1700	1747	268	61—30,40—15
517	Сәфинабад	ло	49	190	145	203	234	0	61—45,40—15
567	Хачә Јаралы	ло	85	176	207	236	212	0	61—30,40—15
568	Хејирбәјли	1967 Јервандлашад	301	342	379	414	414	332	61—15,40—15
581	Һачы Бајрам	1968 Бақаран	332	347	—	436	815	403	61—15,40—15
620	Чанфидә		283	999	1165	1172	1318	6	61—30,40—15
643	Шаһварид	1968 Һушакерт	59	72	116	96	138	96	61—15,40—15

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	Эштәрәк	Аштарак р-ну							Е8 квадрат
2	Аван		104	321	268	300	301	0	62—00,40—15
38	Ајлаңлы	ло	59	196	236	115	215	0	61—45,40—15
39	Ајлыхароба	ло					100	44	61—45,40—15
45	Акарак	Экәрәк	120	388	536	629	720	32	61—45,40—15
66	Анкерсак	ло		133	140	309	214	0	61—45,40—30
95	Ахис-Һахс	1949 Дзорап	93	182	302	365	920	0	61—45,40—30
101	Аширабад-Әшир	ло		136	155	180	281	47	62—15,40—30
186	Гарачалар	ло	104	272	272	550	360	0	61—15,40—30
187	Гарачөрән	1946 Аракјуг	162	233	275	395	494	14	62—00,40—30
205	Гызыл Тамур	1935 Воскеваз	120						61—45,40—30
208	Гызылхараба	ло				55	57	0	62—00,40—30
217	Гөјтул	ло	28	203	273	210	210	0	61—45,40—30
223	Гөш		62	211	283	220	220	1	61—45,40—30
226	Гөшабулаг	ло		101	152	211	203	0	61—45,40—30
277	Дығыр	ло	35					0	62—00,40—30
320	Јагублу	ло				200	213		62—00,40—00
341	Қарвансарај	ло		136		140	140	0	62—00,40—30
337	Қәләшан	ло	28	207	192	363	417	0	62—00,40—30
338	Қәләшкәнд	ло	96	188	363	373	473	0	62—00,40—30
357	Қичик кәнд	ло	77	166	235	316	392	0	62—00,40—30
367	Қотанлы	ло	80	79	133	175	203	0	61—45,40—30
372	Қурдалы	ло		132	102	135	260	55	62—00,40—30
397	Көл	ло	62						62—00,40—30
415	Магда	1949 Лернарод	38	195	226	268	268	0	61—45,40—30
454	Назриван	1991 Қазараван	194	331	548	553	613	152	61—45,40—30
465	Оргов-Ергов		54	237	237	280	271	0	61—45,40—30

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
472	Парби		28	145	140	177	177	93	61—45,40—30
473	Патринч	1949 Воскеһад	51	327	449	526	640	0	61—45,40—30
476	Перси	1949 Буравед	76	225	229	323	338	0	61—45,40—30
493	Сағмосаван			100	141	220	248	65	62—00,40—30
528	Талыш	1970 Аруч	61	370		452	452	0	61—30,40—30
531	Тғит		92	217	241	410	488	0	62—00,40—30
539	Тәкијә	1949 Базмаһбјур	155	398	582	725	599	227	61—45,40—30
547	Тули Нәби	1946 Сараланч	40	227	321	379	406	0	62—00,40—30
554	Уши		167	909	1105	1360	1359	33	62—00,40—30
555	Учан		62	235	264	300	300	0	61—45,40—30
577	Ғамамлы	ло	—	340	353	600	611	151	62—00,40—30
617	Чадгран	1962 Нор-Кеги	18	367	413	667	807	80	62—15,40—00
	Талин	Талин р-ну							Д9 кв
29	Ағчагала Аш.	1946 Базмаберд Н.	53	398	502	513	315	0	61—30,40—30
30	Ағчагала Ју.	1946 Базмаберд В.	70	354	408	306	406	0	61—30,40—30
69	Аралых	ло	16	172	162	193	193	0	61—30,40—30
102	Ашнак	Ешнак	62	363	464	477	677	0	61—30,40—30
116	Баһчачылыг	ло	—	82	93	101	101	0	61—30,40—30
125	Башсыз	ло	12						
188	Гарғаговмаз Ј.	1946 Сасунашен В.	49	265	356	394	394	0	61—30,40—30
189	Гарғаговмаз А.	1946 Сасунашен А.				235	235	0	61—30,40—30
230	Гулдәрвиш	1935 Воскетас		190	243	327	327	0	61—30,40—30
275	Диан		32	216	242	272	272	0	61—30,40—30
293	Әнәкчи-Аға кич	1978 Дзовасар	—	160	257	313	313	0	61—30,40—30
315	Иринд		29	179	322	239	239	0	61—30,40—30
327	Јашыл	1946 Қақавадзор	18	235	227	255	255	0	61—30,40—30

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
421	Мәстәрә	1965 Даларик	7	—	—	—	—	—	61—30,40—30
424	Мейрибан	1950 Катнахбур	5	410	598	493	493	0	61—30,40—30
480	Пирмәдәк	1935 Арет		91		164	164	0	61—30,40—30
482	Ширтикан	1940 Дзорокјур		65	112	153	153	0	61—30,40—30
527	Талин Түрк	1978 Талин Н.		248	253	376	376	0	61—30,40—30
560	Хараба Әкәрәк	1935 Ағарак	166	301	367	284	284	0	61—30,40—30
644	Шейх Начы	1935 Шғарчык	19	233	245	337	337	0	61—30,40—30
	Зинкибасар	Масис р-ну							62—30,40—30
22	Ағһамзалы	1978 Мармарашен	232	301	273	457	740	207	Е8, Е9 кв
26	Ағчагышлағ	ло				130		0	62—00,40—15
27	Ағчагышлағ	1978 Кеданнја	70	184	138	186	220	102	62—00,40—15
34	Азадашен							36	62—00,40—15
73	Арбағ							0	62—00,40—15
168	Гарагышлағ	1991 Најанист	264	497	538	754	780	356	62—00,40—15
180	Гаратәпә	ло	151	735	751	832	1123	850	62—00,40—15
233	Гулудан	ло	49	109	32	59	89	0	62—00,40—15
280	Донузјејен	1991 Зорак	355	915	1012	63	81	59	62—00,40—15
308	Илхы горуғу	ло				1131	1068	518	62—00,40—15
332	Јенкичә	1978 Норабат		242	345	215	375	0	62—00,40—15
395	Көјкүмбәт	1944 Кеғаннист	21	189	199	75	90	0	62—00,40—15
418	Мәммәдабад	ло		166	200	252	280	174	62—00,40—15
440	Мухтарабад	ло		34	33	72	121	19	62—00,40—15
452	Нечили А.	1978 Сајат Ноза	411	1183	1147	66	81	0	62—00,40—15
453	Нечили Ј.	1978 Низами	155	540	654	1430	1252	627	62—00,40—15
487	Рејһанлы	ло	80	277	308	933	995	379	62—00,40—15
488	Рәнчбәр	ло		179	230	405	599	133	62—00,40—15
490	Рәһимабад	ло		197	113	131	223	389	62—00,40—15
500	Сарванлар Улја	1991 Сис	153	970	1029	1465	1910	404	62—15,40—00
									62—00,40—15

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
563	Сарванлар хар.	ло	29	48	44	95	62	0	62—00,40—15
502	Сарчалар	ло	107	359	440	638	811	168	62—00,40—15
507	Сејид кәнд	1935 Шурабад	113	345	346	410	705	118	62—00,40—15
552	Улуханлы	1970 Масис	1737	2968	3062	3171	3200	1781	62—00,40—15
566	Хачапарах	1991 Хачпар	326	716	753	992	1335	759	62—00,40—15
571	Хәррәтли	1978 Аревабујр	183	303	245	373	571	136	62—00,40—15
583	Һачы Едләз	1946 Масис гәс.	445	1095	1073	1079	1149	680	62—00,40—15
588	Һәбил кәнд	ло	85	183	222	256	376	75	62—00,40—15
599	Чарбах јух.	ло	31	201		347	386	264	62—00,40—15
611	Чобанкәрә	ло	951	2337	2487	2411	3089	0	62—00,40—15
623	Чәбәчили	1960 Чраһовид	135	252	254	355	375	131	61—45,40—15
649	Шингавит јух.	ло	31			347	386	264	62—00,40—15
659	Шөллү-Дәмирчи Б.	1978 Дашдаван						601	62—00,40—15
660	Шөллү Дәмирчи К.	1991 Дарбник	338	1370	1318	1432	2216	453	62—00,40—15
661	Шөллү Мейһандар	1991 Новдашад	406	1553	1432	1455	1632	966	62—00,40—15
	Калини гәс.	1991 Норамарк	—	—	—	—	—	—	62—00,40—15
	Котаж	Абовјан р-ну							Е8 кв
6	Ағазор	1946 Катнахбур	27	14	15	16	—	0	62—15,40—30
79	Арзни—Әрзин			96	197	216	300	0	62—15,40—30
85	Артиз			221	267	292	480	74	62—15,40—15
135	Бозкоса	ло		99	141	154	225	0	62—15,40—15
155	Гајахараба	ло	23	—	—	106	174	0	62—00,40—15
166	Гарагала-2	1948 Севаберд		403	510	759	860	60	62—15,40—30
198	Гызгала	1935 Астхаберд		149	210	297	345	169	62—15,40—15
229	Гујлу	ло		164	226	334	396	81	62—15,40—30
235	Гурбағалы	ло		118		203	415	0	62—00,40—15

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
254	Даш Абдаллар	1935 Натсван		52	112	131		6	62—15,40—15
263	Дәвәхарабасы	1935 Ават		161	305	416	475	4	62—15,40—30
265	Дәлләкли	1948 Дзювашен		20	317	396	445	40	62—15,40—30
288	Әкәрәк	ло		114	153	170		0	62—00,40—15
296	Зар		89	490	1134	697	1337	93	62—15,40—30
346	Кетран	1948 Кедамеч	27	16	215	236	352	14	62—15,40—30
351	Көнкан	1978 Нәдис		548	772	939	1144	147	62—15,40—30
347	Кәмал	ло	39	295	565	621	780	0	62—15,40—15
353	Кәрпичли	1935 Кегадир		14	172	188	290	0	62—15,40—15
364	Көрпугулағы	ло	129			215	470	0	
371	Күзәчк	ло		100	109	119	138	0	62—15,40—15
387	Кохт Татар	ло	40	38	74	81	169	56	62—15,40—15
394	Көжидсә	1935 Капутан		293	333	365	495	170	62—15,40—30
408	Күллүчә	1978 Дзювак		273	397	516	846	0	62—15,40—15
430	Мәнкиз-Мәпкүс	ло	60	316	385	420	639	77	62—15,40—15
460	Нурнүс			373	416	457	512	96	62—15,40—30
466	Охчаберд	1935 Вохчаберд	73	180	143	156	298	28	62—15,40—15
543	Тәрәкәмәләр	ло		32	46	50	83	0	62—15,40—15
548	Тутија	1948 Саранист	36	280	449	493	554	0	62—15,40—15
557	Үчтәпә					127	187	0	—00,40—15
611	Чобанкөрүкмәз			24	22	88	97	0	2—15,40—30
627	Чивриш	Чрвеж		43	31	34		0	62—15,40—15
	Гәмәрли	Арташат р-ну							Е9 кв
8	Ағбаш ј.	1949 Абовјан		91	89	132	173	89	62—00,40—15
35	Ајаслы	1964 Ајкестан	43	55	55	21	32	0	62—00,40—15
51	Алим Әһмәд	ло				990		373	62—15,40—15
53	Алыгрых	1948 Блрашен		110	175	202	253	46	62—15,40—15
61	Алпава	1967 Ншаван	97	97	121	186	305	51	62—45,40—15

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
77	Арзалар		96	143	183	201	284	140	62—15,40—00
108	Байбурт		30	85	56	68	71	7	62—00,40—15
124	Башналы	1949 Бағрамјан			19			11	62—00,40—00
126	Бечазлы	1945 Востан	102	22		322	385	195	62—15,40—15
129	Бзованд Ахунд	1945 Бердик	137	210	254		198	85	62—00,40—00
132	Битличә	1945 Бартсраван			474	432	439	246	62—00,40—15
169	Гарагоюнлу	ло	72	355		496	481	115	62—00,40—15
172	Гарадағлы	1967 Мркавет	128	331		244	301	165	62—00,40—00
183	Гараһәмзәли	1946 Бурастан	55	168	228	540		0	62—00,40—00
194	Гафарлы	ло	167	563	668	870	835	272	62—00,40—00
196	Гәмәрли	1945 Арташат	125	22		29	29	0	62—00,40—15
253	Дарғалы	1957 Ајкезард	51	99				4	62—00,40—00
261	Дәһн	Ашағы Двин	46	115	124			0	62—00,40—15
268	Дәлләр Б.	1935 Далар	127	159	178	191	182	97	62—00,40—15
279	Доггуз	1945 Қаначут	31	17	12	7		0	62—00,40—15
308	Иманшаһлы	1935 Мхчјан	44	214	199	272	240	66	62—00,40—15
321	Јаманчалы	1967 Дехдзуд				55	104	0	62—00,40—15
324	Јаппа	ло	33	186	161	12		1	62—00,40—00
334	Јува	1950 Шаһумјан	129	143	200	215	470	174	62—15,40—15
364	Көрпугулачы	ло	143	146	194	212	389	186	62—15,40—15
380	Киланлар В.	Киланлар		96	167	183	198	45	62—15,40—15
381	Киланлар К.	ло	62	24	333	366	604	304	62—15,40—15
398	Көләјсор		62	360	357	448	549	276	62—15,40—00
434	Мәсимли	1949 Ајкепад	243	388	383	373	811	28	62—00,40—15
442	Муғамлы	1945 Муғам	7	115	158	231	243	205	62—15,40—00
458	Новрузлы А.	ло	87	104	113	124	107	25	62—00,40—00
462	Оғурбәјли	1945 Беркануш							

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
491	Сабунчу	1978 Араксаван							
540	Тәләбашы Мөһ.	ло	479	931	1050	1379	674	397	63-00,40-00
544	Торлахгала	ло	5						
289	Җәсепли	1949 Җнаберд	40	240	268	415	296	197	62-15,40-00
600	Чатма	ло		539	503	501	608	122	62-00,40-15
605	Чинаханлы	ло		41	57	51	178	37	62-15,40-15
606	Чикдамлы	ло		155	533	712	686	264	62-00,40-00
624	Чаннәтли	ло	155	155	161	722	686	264	62-00,40-00
651	Ширән	ло	59	173	189	184	228	114	62-15,40-15
		ло				80	185	0	62-00,40-15
	Веди	Аралат р-ну							E9 кв
4	Авшар	ло	80	886	1159	1094	1107	608	62-15,40-00
7	Ағаслы	ло		112	208	208	211	2	62-00,40-15
18	Агкилисә	ло		111	152	563	574	0	62-30,40-15
52	Алмәмһәмәд ғышл.	ло	102	607	691		1003	293	62-15,40-00
54	Алымәрдан	ло		52	57		221	65	62-15,40-00
55	Алымәмәд	ло				441	159	284	62-15,40-00
83	Армик J.	ло	44	412	445			126	62-30,40-00
82	Армик A.	ло		312	110	156		44	62-30,40-00
89	Асин	ло	41	79	72	165	168	0	62-30,40-00
100	Аширзалад	ло						30	62-45,40-00
117	бахчачыг	ло		263		618	568	162	62-15,40-30
148	Веди Бөжүк	ло	799	1743	2110	2387	2464	1254	62-00,40-00
357	Веди Кичик	ло	166	639	599	960	976	373	62-30,40-15
156	Галадиби	ло		155	221	242	399	189	62-15,40-00
159	Гарабағлар A.	ло		756	936	1803	1750	663	62-15,40-00
160	Гарабағлар J.	1978 Уртсадзор		135	175	420	426	84	62-15,40-00
177	Гаралар	ло	49	443	387	257	256	297	62-15,40-00
		1978 Аралез							

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
181	Гараторпаг	ло		138		398	400	64	62-45,40-00
182	Гарахач	1978 Дусашог	44	324	498	430	430	13	62-30,40-00
196	Гәдирли	1968 Дәиджанист	45	324	497	827	839	0	62-30,40-00
258	Дашлы	1968 Дамдакар	84	147	135	227	239	117	62-15,40-00
259	Дашнов	ло						72	62-30,40-00
262	Дәвәли	1935 Арарат	28	207	263	259	263	41	62-15,40-00
274	Дәһнәз	ло		59	71	306	310	60	62-30,40-00
294	Әлирзалар	1935 Чәнки		57	95	103	161	53	62-30,40-15
302	Зимми	ло		184	231	259	263	31	62-30,40-00
310	Имирзик	ло		188	232	254	328	151	62-30,40-15
311	Ингала	ло						33	62-30,40-00
314	Ипәкли	ло	22	117	70	185	93	0	62-00,40-15
328	Җәдличә	ло	45	197	197	215	377	96	62-15,40-15
331	Җенкичә	1991 Сисаван	37	189	199	470	475	182	62-00,40-15
333	Җеранос	ло		133	164	180	256	28	62-15,40-15
345	Кетүз	ло		191	226	249		154	62-30,40-00
370	Күстүз	ло	221	151	203	792	805	70	62-30,40-00
386	Кораван	1944 Леникәнд	59	244	325	614	646	466	62-15,40-00
400	Көлчығын	ло		160	210	559		135	62-30,40-00
431	Мәнкүк	ло		200	259	163	166	135	62-30,40-15
439	Молла Әһмәд	ло		28	34	51	88	0	62-15,40-15
503	Сарыханлы	ло		288	338	160	161	0	62-15,40-00
505	Сејид Котанлы	ло		156	191	228	377	106	62-15,40-15
526	Тәјтан	1978 Ванашен		166	177	262	255	217	62-15,40-00
562	Хараба Котанлы	ло		64	105	174	219	—	62-15,40-15
570	Хәлисә	1991 Ноҗакерт	149	864	960	957	975	588	62-15,40-15

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
572	Хнут-Һнут	ло		114	143	315	318	—	62—30,40—00
573	Хосров	ло		155	182	199	388	31	62—30,40—15
579	Һанд-Анд	ло		106	158	273	297	73	62—30,40—00
580	Хахс	ло		242	186	928		92	62—30,40—00
589	Чанахчы јух.	1935 Һортун		276	341	355	375	261	62—30,40—00
616	Чадгран	ло		212	285	188	191	243	62—15,40—00
618	Чамышбасан	1935 Эзизкәнд	51	94	120	166	168	60	62—30,40—00
625	Чәфәрли Күнжүт	ло		277	341	400	402	156	62—30,40—00
630	Чығын Гарагојун	ло	178	376	464	551	561	119	62—30,40—00
629	Чирманис К.	ло	105	545	633	728	740	430	62—30,40—00
638	Шаһаблы	1968 Шаһап		437	606	827	840	79	62—30,40—00
647	Шәһријар	ло						37	62—15,40—15
648	Шидли	1991 Јегегнаван	262	806	823	777	790	465	62—30,40—00
650	Ширазлы	1991 Воскетап		150	234	229	237	250	62—15,40—15
654	Шыхлар	1968 Лусарад	8	649	714	802	815	167	62—15,40—15
662	Шугајиб	ло			109	90	200	47	62—15,40—15
14	Кешнишкәнд	Јегегнадзор р-ну							Е9кв
16	Ағдәрә	ло	78						62—45,40—00
19	Ағкилисә	1968 Ағичадзор	222	498	546	918	816	167	62—45,40—00
36	Ајар	ло	30	65	99	110	110	8	62—45,40—00
44	Ајсасы	1991 Аратес		219	313	412	412	288	63—00,39—45
60	Алмалы	ло		172	231	315	315	145	63—00,40—00
62	Алханпәјәси	ло	18	54	66	175	175	—	62—45,40—00
63	Амағу	ло	31	198	240	350	350	1318	62—45,39—45
75	Ардарас	ло	30	219	304	353	507	151	62—45,40—00
84	Аркијаз-Әркәз	ло	198	348	479	745		50	63—00,40—00
139	Бүлбүлолан	ло	67	163	205	398	378	—	62—00,40—00

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
144	Варданес	ло		106	126	176	176	0	62—45,40—00
150	Габахлы		33	168	429	614	614	330	63—00,39—45
157	Галасар			108	154	154	154	142	63—00,40—00
163	Гарајаја			141	214	177	177	140	63—00,40—00
212	Гышлаг Аббас	ло		437		300	300	45	62—00,39—30
214	Говушуг	1991 Јермон	96	158	190	172	172	325	63—00,40—00
216	Гозлуча	ло	60	342	549	647	592	0	62—45,40—00
222	Готурван	Кәдиквәнк		142	201	126	126	170	63—00,40—00
234	Гурбанкәсилән	ло		163	227	427	427	0	63—00,39—45
236	Гурдгулаг	1946 Болораберд		336	379	690	690	66	63—00,40—00
665	Ертич	ло	70	167	234			53	62—45,39—45
289	Әләјәз	1991 Јегекис	32	223	356	524	524	353	63—00,40—00
339	Караванк	ло	80	187	206	514	414	0	62—30,40—00
363	Көмүрлү	ло		95	147	205	205	0	62—30,40—00
379	Кеналы	ло		95	125	285	285	0	62—45,40—00
405	Күллүдүз А.	1991 Вардаһовид		115	217	151	151	190	63—00,40—00
406	Күллүдүз Ј.	ло						108	63—00,40—00
409	Күнејваз	ло	58	40	75	124	124	0	63—00,40—00
417	Малишка		18						63—00,39—45
436	Моз	ло		80	86	161	161	0	63—30,40—00
456	Новлар	ло		71	100	285	285	0	63—30,40—00
457	Новлу	ло		157	216	398	121	0	62—30,40—00
595	Саллы		77	422	560	624	624	242	62—45,40—00
587	Һешин	ло	62	174	272	237	237	164	63—45,40—00
409	Һорбатер	ло	35	263	342	592	592	100	63—00,40—00
591	Һорс		26	649	904	571	971	234	62—45,40—00

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
592	Порстун	ло		61	94	125	125	43	62—45,40—00
603	Чивә		29	294	431	562	562	367	62—45,40—00
619	Чаны	ло		86	168	160	160	111	62—45,40—00
642	Шаһкәлди гышл.	ло	36	80	114	133		0	62—45,40—00
656	Шорча	ло		31	56	76	76	0	62—45,39—45
	Әзизбәјов	Вајк р-ну							Е 9, Ж9 кв
24	Ағчакәнд	ло		106	139	213	312	0	63—15,40—00
80	Аринч	ло	177	129	152	264	264	171	63—30,39—45
96	Ағыллы		11	23	39	36	36	0	63—00,39—45
91	Ахта		187	290	304	458	458	119	63—00,39—45
130	Бидәк	ло		244	234	536	536	0	63—00,39—45
137	Булахлар	ло		68	92	130	132	69	63—00,39—45
151	Габахлы	ло		201	270	235	235	108	63—00,39—45
154	Гајалы	ло	40	130	174	240	240	0	63—00,39—45
176	Гаралар	ле	49	84	101	108	108	0	63—00,39—45
209	Гысырхараба	ле				105	152	0	63—15,40—00
211	Гылынчлы	ле		52	68	97	115	0	63—15,39—45
213	Гндеваз			98	127	218	210	54	63—15,40—00
250	Дајлахлы Татар	ло		87	184	50		0	63—30,39—30
270	Дәмирчиләр	ло		82	68	96	96	0	63—15,39—45
272	Дәрәкәнд	ло				105	105	0	63—15,39—45
300	Зәйтә	1991 Зедеа	67	224	261	580	580	228	63—00,39—45
303	Зирәк	ло	43	169	218	394	394	545	63—15,40—00
317	Истису	ло		114	117	211	114	215	63—15,40—00
319	Итгран	1991 Нор-Азнаберд	157	257		490	535	127	63—00,39—45
362	Котанлы	1935 Кармрашен		256	392	611	611	351	63—00,40—00
368	Көчбәк	1991 Уғедзор	25	226	312	425	425	365	63—00,40—00
375	Кабут	1991 Капујт	35	116	113	140	140	181	63—00,40—00

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
378	Кендәрә	ло		152	217	503	503	0	63—00,40—00
385	Комур	1991 Гомк	27	285	293	365	365	316	62—45,40—00
391	Көј Аббас	ло		132	165	223	223	0	64—00,40—00
392	Көјәрчин	ло	20	48	92	60	60	0	63—00,39—45
403	Күмүшхана	ло	35	145	136	360	360	0	63—15,39—45
410	Лејлнкөчән	ло		139	153	384	384	0	63—15,39—45
420	Мартирос		95					0	63—00,39—45
429	Мәммәрзә	ло		67	52	104	141	0	63—15,39—45
433	Мәрәтүз	ло	32	166	220	248	248	0	63—15,39—45
463	Оғбин	ло		104		371	401	53	63—00,39—45
484	Пор		18						63—00,39—45
519	Сөјлән	1956 Әзизбәјов	58						63—00,39—45
529	Тарп	ло	96	192	86	220	223	191	63—15,39—45
535	Терп	1960 Сараван	96	243	215	384	369	408	62—15,39—45
586	Һер-Һер	Кер-кер	213	645	656	1014	1114	278	63—00,40—00
596	Чајкәнд	1991 Кедик	78	110	78	129	129	151	63—00,39—45
607	Чырағлы	ло	—	21	20	41	41	0	63—00,39—45
615	Чағатај	ло	30	70	86	94	94	0	63—00,39—45
621	Чејранлы			91	84	123	123	0	63—15,40—00
622	Чермук	јени шәһәр							63—15,40—00
633	Чул	1950 Артаван	117	708	899	1222	1222	950	63—15,39—45
	Гафан	рајону үзрә							Ж9, Ж10 кв
3	Авсарлы	ло						71	64—00,39—15
59	Адмалых	ло					465	31	64—00,30—30
90	Атгиз	ло			120	198	36	101	63—45,39—15
96	Архусты	ло				24	2		

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
98	Ачыбач	1991 Ачабач			220			115	63—45,39—30
99	Ачылы				153	340	10	78	64—45,39—17
97	Ачахлы							120	64—45,39—15
103	Бабајағублу	ло			145	190	179	0	
109	Байдаг	ло			68	193		32	64—00,39—15
110	Байдаш	1991 Хордзор				100	230	40	64—00,39—15
111	Байнакар	ло					93	0	64—00,39—15
114	Барабатум	ло				445	179	0	
119	Баһарлы				138	132		122	63—45,39—15
120	Баһарлы	ло			432	455	970	0	64—15,39—15
138	Бурчалы	ло					93	0	64—15,39—15
161	Гарабаш	ло						49	64—00,39—15
179	Гаратга				332			125	64—45,39—15
185	Гарачимән	1991 Дистмајер			225	376	216	212	64—00,39—15
193	Гафан							101	64—45,39—15
215	Говшуд	1991 Кавчуд					320	123	64—00,39—15
218	Гомаран						138	78	64—45,39—15
239	Гушчулу	ло			221		93	50	64—45,39—45
255	Дашбаш	ло						65	63—45,39—15
260	Дашнов	ло			31	47	39	0	64—00,39—45
266	Дәлләкли	ло				336	276	0	64—15,39—00
278	Доврус				184	268	297	171	64—00,39—30
313	Иичивар	ло			92	140	89	45	64—00,39—30
329	Жемәзли А.	ло				130	89	0	64—00,39—15
330	Жемәзли J.	ло			244	246	899	54	64—00,39—15
336	Каварт	ло				580	153	0	64—00,39—15
342	Катар	ло				382	139	0	64—00,39—15
343	Кечалан	Қачаран						5	64—00,39—15

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
344	Кефашен							136	64—45,39—30
355	Кирс				130			104	64—15,39—30
365	Курут							220	64—45,39—30
376	Кеғи				254	970		380	64—00,39—15
382	Кирәтағ J.				537	666		396	64—00,39—15
383	Кирәтағ А.					289		126	64—00,39—15
384	Кәрд	1991 Кард			60			115	64—00,39—15
388	Көдәкли J.							163	64—00,39—45
389	Көдәкли А.				206			74	64—00,39—15
422	Маймудлу	1940 Чајкәнд			404	596		173	64—00,39—30
441	Моллалы	ло			637	270	456	46	64—15,39—15
447	Мучес Новрузду	ло				303	377	0	64—00,39—45
450	Мүсәлләм				34			104	63—00,39—15
467	Охчу				1122	1709	200	0	64—45,39—15
468	Охтар А.				338	454	353	164	64—40,39—30
478	Пәјәһан							96	64—45,39—15
479	Пир Давудан				223	291	360	0	64—00,39—45
481	Пирили	1991 Кегаганк			258	467	520	254	63—45,39—15
497	Санчәрәвәз	ло						30	63—45,39—15
506	Сејидләр	ло			178	425	75	0	64—15,39—30
510	Сизнәк	ло						121	64—00,39—15
511	Сиркатес	1935 Хдраитс				414	390	0	64—00,39—15
424	Сүник-Сүмүклу	ло				95	317	21	61—00,39—15
536	Течадин							32	
549	Тураблы					123		27	64—15,39—15
569	Хәләч-2				308	510	300	114	64—00,39—15

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
607	Чириш	ло						95	64-00,39-15
610	Чобавлы	ло			96		156	49	64-00,39-30
614	Чуллу	ло			110	85	110	69	
626	Чибили					90	160	77	64-00,39-15
632	Чрахор	ло			18			34	64-00,39-15
635	Шабалин Јегник	1991 Јегег			261	317	275	213	63-45,39-00
636	Шабалин Охчу	ло			582				
646	Шәһәрчнк				371	395	180	425	64-00,39-15
652	Ширваншаһлы	ло			68	125	98	0	64-00,39-15
658a	Шотанлы	ло						49	
	Сисјан	рајону							Ж9 кв
23	Ағуди	1991 Агнту			903	1345	1070	496	63-30,39-45
58	Алышар	ло			138		214	135	63-30,39-30
67	Аравус. Әрафса				154	440	300	225	64-00,39-15
68	Аравис				150	270	616	0	64-00,39-15
121	Баһарлы				55	—	49	0	64-00,39-15
141	Вағуди				926	395	870	436	63-45,39-15
197	Гыврах	ло			69			111	63-30,39-30
218	Гызылчығ	ло			287	450	441	292	63-30,39-45
252	Дарабас				453	440	1128	1	63-45,39-30
273	Дәстәкерд					510	450	434	63-30,39-30
281	Дулус	ло			176	—	—	0	63-30,39-30
291	Әрикли-2	ло			126	126	214	0	
292	Әрикли-1	ло			106	150	325	0	63-30,39-45
295	Забалзадур	ло			64	143	120	0	63-45,39-30
316	Иримис	ло			150	270	616	0	63-45,39-30
377	Кедатағ					415	415	0	63-30,39-30
414	Лор	ло				455	414	0	63-30,39-30

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
428	Мәликли	ло			209	282	249	0	61-00,39-15
444	Мурғуз				138		190	177	63-30,39-30
485	Пусәк	ло			332		310	197	63-30,39-30
486	Пулкәнд	ло			122	193	282	0	63-30,39-45
512	Сисјан	1940 Һатсаван			633	850	1300	0	63-30,39-30
518	Софулу					970		0	63-30,39-30
553	Урут-Рут	1968 Воратан			211	435	409	340	63-45,39-30
593	Һортакыз				495		770	0	
631	Чомартлы	1991 Танаат			244	410	405	149	63-30,39-30
639	Шамб					495	440	40	64-00,40-00
645	Шәки				657	1605	1584	557	63-30,39-45
655	Шыхлар	1940 Гызыл Шәфег			306	590	585	411	63-30,39-35
664	Шукәр	ло			218	280		0	63-30,39-45
	Корус рајону								Ж9 кв
10	Ағбулаг							88	63-45,40-00
48	Аллар	ло							
106	Бағырбәјли	ло			869	836		0	64-00,39-45
107	Бајандур	1940 Вағатур				803	409	0	64-00,39-45
131	Бинајери	ло			68	108	166	0	64-00,39-45
237	Гурдгулаг					54		0	64-00,39-45
361	Косалар	ло			144	358	55	0	
373	Күрдләр	ло				123	215	0	63-45,39-30
475	Пашарачур	ло						124	64-00,39-30
641	Шамсыз	ло				22	186	52	64-00,39-30
633	Шурнух					117	104	123	64-00,39-30

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	Маһри	Меҗри р-ну							Ж10 кв
5	Агараг	Меҗри гәсәбә			1077	1505	1987	490	11 64-00,39-00
50	Алдәрә	ло						67	64-00,39-00
65	Амракар	Күд, ло						135	64-00,39-00
76	Аревик Нор	ло						41	64-00,39-15
136	Буҗакар	ло			480	194	96	0	63-15,39-15
142	Варганадзор-1	ло			174	439	1053	243	63-15,39-15
143	Варганадзор-2					258		64	64-00,39-00
147	Ваһравар				204			219	64-00,39-00
286	Ернадзор	ло			375	525	836	171	63-15,39-00
411	Лехваз							98	63-15,39-15
419	Маралзәмн							17	64-00,39-00
429	Меһри	Меҗри						29	63-45,39-15
432	Мәрәкит	ло			301	766	751	0	63-45,39-15
448	Мүлк	ло				96	78	0	63-45,39-15
461	Нүвәди	1994 Нонадзор			1088	771	1072	526	64-00,39-00
525	Тағамир	ло			129	194	225	51	63-45,39-15
532	Теғуг				199			78	64-00,39-00
539	Теј (Ачылы)	ло			174	425		81	63-45,39-15
	Кировакан	Гугарк р-ну							Е8 кв
87	Арчүт			357	477	868	759	876	62-00,41-00
146	Варданлы					217	786	220	62-00,41-00
354	Гаракилисә Б.	Кировакан						31	62-00,41-00
359	Килисә Ј.							154	62-00,41-00
360	Килисә А.							128	62-00,41-00
438	Моллагышлаг	1978 Күллүдәрә						163	62-00,41-00
559	Ханчығаз	1991 Азнавадзор		295	345	523	650	880	62-00,41-00
575	Һајдарлы			158	175		461	398	62-00,41-00
576	Һаллавар			625	664	1062	1283	902	62-00,41-00

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	Спитак р-ну								Е8 кв
9	Ағбулаг	ло			198	500		0	62-45,41-00
204	Гызыл Өрән	1946 Шенаван	168	165	212	250	273	140	62-00,41-00
238	Гурсалы			445	545	824	999	1033	62-00,41-00
498	Сарал			539	654	951	1111	978	62-00,41-00
	Калинино	Ташир р-ну							Е7 кв
165	Гарагала Ј.	1991 Норамут			183	205	265	437	61-45,41-15
174	Гара Иса	1991 Меҗваһовид						196	61-45,41-15
201	Гызылдаш	1991 Аруни				135	265	437	62-00,41-15
269	Дәмирчиләр	1991 Ноҗаван				420	105	144	61-45,41-15
284	Евди	1991 Дзорамут				100	127	383	61-45,41-15
307	Илмәзли				212	295	469	565	62-30,41-30
499	Сариҗар	1991 Алавен				105	97	181	62-00,41-15
515	Сојугбулаг	1991 Накаһбур			159	230	125	422	61-45,41-15
634	Чүчәкәнд	1935 Гызыл Шәфәг			205	210	468	623	61-45,41-15
637	Шағарда							24	62-00,41-15
	Гуманҗан р-ну								Е7 кв
46	Алаверди							273	62-15,41-15
42	Ајрум Б.							391	62-15,41-15
43	Ајрум К.					390	381	154	62-15,41-15
92	Ахтала	Јени шәһәр						—	62-15,41-15
93	Ахтала А.							10	62-15,41-15
94	Ахтала Ј.	ло						119	62-15,41-15
363	Көрпүлү А.							319	62-30,41-15
640	Шамлыг							166	62-30,41-15

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
	Ноёмбержан р-ну								Е7 кв	
41	Ајрум	Јени гасэбэ					440	427	630	62—30,41—15
365	Көрүлү Ј.						400	493	198	2—15,41—15
413	Лэмбэли	1972 Баградашен								
	Ичеван р-ну									Е8 кв
17	Ағкилисэ	Черманаван				79			166	62—30,40—45
33	Адатэпэ	ло							16	
276	Дэличан	Диличан шэһ.								62—30,40—45
393	Көјөрчин	ло							205	62—30,40—45
449	Мүртејил	1991 Кегатап							161	2—30,40—45
483	Полад Ајрујум	1991 Хачардзан				657	381		452	62—30,41—15
494	Салаһ	1991 Акавнаван				39	64		112	62—45,40—45
579	Һагыхлы	1991 Һовк				463			412	62—30,40—00
	Красносело р-ну									Е8 кв
11	Ағбулаг	1991 Ахпјурак		422	575	940	1134	1392	0	62—45,40—45
32	Ада тэпэ	ло		129						62—45,40—30
49	Алачыггаја						166	119		62—30,41—45
74	Арданыш		119	389	602	1000	1209	1246		63—00,40—30
128	Бэрнабад	1991 Барапет							109	62—45,40—45
164	Гарагаја	1991 Дзорованк				228	265		205	63—00,41—00
290	Әмирхејир	1991 Қалаван							250	62—15,40—45
322	Јаныхпэјэ	1991 Антарамег							197	62—30,40—45
401	Көлкэнд	1991 Ајгут				885	1866	1279		62—45,40—45
454	Надеждино	1935 Шорча							42	62—45,40—45
546	Тохлуча	1991 Драхтик	296	466	681	1193	1373	1723		62—45,40—45
595	Чајкэнд	1991 Дирабак				409	677	662		62—45,40—45
604	Чивихли								132	62—30,40—45
628	Чил		265	289	587	975	1035	1041		63—45,40—30

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	Ағбаба	Амасија р-ну							Д7—Д-8кв
64	Амасија				274	502	564	237	61—15,41—00
112	Бајтар	1991 Һовтун							61—15,41—00
113	Балыхлы	1991 Дзоракерт			205	372	474	171	61—15,41—15
118	Бахчалы	ло			162	277	236	0	61—00,41—15
134	Бозгала	ло				139	159	94	60—30,40—45
162	Гарабулаг	1991 Шағик			185	295	382	0	61—15,41—15
178	Гаранамаз	1991 Ағворик			285	459	541	475	61—15,41—15
184	Гарачанта	1991 Арегнадем			348	665	729	692	61—15,41—00
202	Гызылдаш	ло			394	547	147	0	61—15,41—00
203	Гызылкилисэ	ло			210	230	339	162	61—00,41—15
219	Гончалы	1991 Заримат			253	330	531	0	61—15,41—15
228	Гузукэнд	1935 Хозикэнд			222	372	455	474	61—15,41—15
257	Дашкөрпү				246	396	431	283	61—15,41—00
283	Дүзкэнд	1991 Алвар			348	638	722	468	61—15,41—15
285	Еллэројучу	1935 Еллэр			232	286	437	294	61—15,41—15
304	Ибниш	1991 Дајрик			288	460	568	280	61—15,41—00
306	Иланлы	1991 Аравет			137	250	453	201	61—15,41—15
394	Көллү	1991 Арденис			204	313	403	394	61—15,41—15
404	Күлдүбулаг				673	1020	1137	1268	61—15,41—00
407	Күллүчэ				193	324	378	576	61—15,41—15

1	2	3	4
416	Мағарачыг		
443	Мумухан	ло	
446	Муслухлу	ло	
469	Охчоғлу	1991 Вахчи	
470	Өксүз	1991 Дарик	
471	Өрдәкли	ло	
508	Селдағылан	ло	
514	Сыных	ло	
520	Сөјүдлү	ло	
522	Султанабад	1935 Шурабад	
537	Тәзәкәнд	ло	
541	Тәпәкөј Б.		
542	Тәпәкөј К.	ло	
557	Ханчаллы	ло	
601	Чахмах	1991 Камхут	
602	Чивили	1991 Јеғначур	
653	Шиштәпә	ло	

*10-чу графадакы рәғәмләр кәндләрин чоғрафи мөвгејид
Биринчи дөрд рәғәм узунлуг даирәсини (дәрәчә вә дөгигә)
дөрд рәғәм исә еи даирәсини кәсгәбир.

* 3-чү графадакы ло ләғв олуб лемәкдир.

5	6	7	8	9	10
	309	480	539	490	60-45 40-45
	127	14 4	229	2	61-15,41-00
	150	253	317	0	61-15,41-15
	551	854	980	893	61-05,41-00
	62	138	176	270	61-15,41-15
	253	330	531	0	61-15,41-15
	231	418	414	0	61-15,41-15
	130	104	201	0	61-15,41-00
	73	80	158	0	61-00,41-15
	171	262	384	257	61-15,41-15
	129	154	253	0	61-15,41-45
	199	278	357	174	61-15,41-15
	164	140	209	170	61-15,41-15
	178	290	392	145	61-15,41-15
	222	360	406	89	61-15,41-15
				324	61-00,41-15
	132	151	253	0	61-15,41-10

ИСТИФАДЭ ОЛУНМУШ ЭДӨБИЛЛӘТ ВӘ СӘНӘДЛӘР

1. Ирәван губернијасында әһалинин саяна даир 1831-чи, 1873-чу, 1886-чы, 1897-чи, 1905-чи, 1914-чу, 1916-чы ил мә'луматлары. (Бах, «Кавказский календар»ын мувафиг нәшрләринә).
2. *Шопен И.* Исторические памятники. Состояние Армянской области в эпоху присоединения к Российской империи. Санкт-Петербург, 1852 г.
3. Свод материалов по изучению экономического быта государственных крестьян Закавказского края. Т. т. I-II-III-IV. Тифлис 1887 г, и 1888 г.
4. *Н. Зейдлиц.* Сборник сведений о Кавказе, том II, V, VII, IX. Тифлис 1872 г, 1879 г, 1880 г, 1885 г.
5. *Пагирев Д.* Алфавитный указатель к пятиверстной карте Кавказского края. Издания Кавказского Военно-Топографического отдела. Тифлис 1913 г.
6. *Заварян С.* Экономические условия Карабаха и голод 1906—1907 гг. С. Петербург 1907 г.
7. Большая Советская Энциклопедия, том III, 1926 г., 1950 г.
8. Армения в единой семье Народов СССР. Ереван 1972 г.
9. Народы мира (историко-этнографический справочник. Москва 1988 г.
10. Население СССР. Статистический ежегодник. Москва 1989 г.
11. Социальное развитие СССР. Москва 1991 г.
12. *Глинка С. Н.* Описание переселения армян азербайджанских в пределы России. Москва 1931 г. Баку-Элм 1990 г.
13. Армянская ССР. Административно-территориальное деление. Ереван, издание I, II, III, IV, V.
14. Ермәни Совет Энциклопедијасы, 1—12-чи чилдләр. Јереван, 1974—1984.
15. Советакан Һајастан (Совет Ермәнистаны Энциклопедик мәчмүә). Јереван, 1987-чи ил.
16. Демографический энциклопедический словарь. Москва, 1985 г.
17. Ермәнистан ССР-дә әһалинин саяһыјаалынмасына даир 1926-чы, 1931-чи, 1939-чу, 1959-чу, 1970-чи, 1979-чу, 1989-чу ил мә'луматлары,
18. Азәрбајҗан ССР-дә әһалинин саяһыјаалынмасына даир 1926-чы, 1931-чи, 1939-чу, 1959-чу, 1970-чи, 1979-чу, 1989-чу ил мә'луматлары.
19. Һај жоғоврди бадмутјун (Ермәни халгынын тарихи) ермәничә IV-V-VI чилдләр. Јереван, 1980—1984-чү илләр.
20. *Говһаннес Мелконјан.* Һишоғутјаң дашд. Јереван, 1987.
21. Ермәнистан ССР Али Совети Рәјасәт Һеј'әтинин фәрманлары. Инзибати-әрази дәјишикликләринә вә јашајыш мәнтағәләринин адларынын дәјишдирилмәсинә даир бөлмәләри.
22. Ермәнистан Республика гәзетләриндә азәрбајҗанлылар јашајан кәндләр һаггында дәрч олунмуш материаллар.
23. *В. Гурко-Крјажин.* Ермәни мәсәләси. Бақы, 1990.

Нәбиб Рәһимовлу Нәсанов

Р 55 Силинмәз адлар, сағалмаз жаралар...—Б. Азәр-
нәшр, 1997. 260 сәһ.

Китабда гәдим Оғуз диҗарынын аҗрылмаз һиссәси олаң Ирәван ханлы-
ғында,—сонралардан Ирәван губерниҗасы, Ермәнистан ССР адландырылан
диҗарда—сон 200 илдан артыг бир мүддәтда ермәниләрин соҗдашларымызын
башына кәтирдикләри фәчиәләрдән соҗғырымындан, халғымызын тарихинә
едилән төчәвүзүндән, һәбелә, Азәрбаҗчан торпагларынын зәбт едилмәсиндән
сәһбәт кәдир.

«Силинмәз адлар, сағалмаз жаралар» фәктләр вә рәгәмләрин дили илә
ермәни дашнак, төчәвүзкар вә ифтирачыларынын әмәлләрини, фитнәләрини,
ифша едир. халғымызы саҗыглыға, јекдиллиҗә, бирлиҗә, интиҗамә, әдаләттин
зафарина наид олмаға чағырыр.

Р 050300000—26
М—651 (07)—97

ББК (Аз)9

I SBN 5—552—01702 - 1

КИТАБЫН ИЧИНДӘКИЛӘР

Јаддаш китабы	3
Азәрбајҗанлылар кечмиш Ермәннстан ССР әра- зисиндә	11
Сон сөз әвәзи	91
Инди Ермәннстан адланан әразидә азәрбајҗан- лылар јашамыш кәндләр	103
Ермәннстан ССР-дә азәрбајҗанлылар јашамыш рајонлар	222
Ермәннстан ССР әразисиндә азәрбајҗанлылар ја- шамыш кәндләрин рајонлар үзрә тәснифи	231
Истифадә олунмуш әдәбијјат	257

Бәдди редактору Рәфаил Әзизов.
Техники редактору Зоја Нәчәфова.
Корректорлары Елмира Фәйзуллајева,
Тәрәнә Имамәлијева,

Јығылмаға верилмиш 15. 05. 97.
Чапа имзаланмыш 16.09.97. Әдәби
гарнитур, Јүксәк чап үсулу илә. Форматы
84×108^{1/32}. Офсет қағызы. Шәрти чап
вәрәги 8,125. Шәрти рәнкли сурәти 13,825.
Учот нәшр вәрәги 15.0. Тиражы 1000.
Сифариш 210. Мүгавилә гијмәти илә.

Азәрбајчан Республикасы Мәтбуат вә
Информасија Назирлији.
Азәрбајчан Дөвләт Нәшријјаты.
Баки—370005, нүсү һачыјев күчәси № 4.
«Гызыл Шәрг» ичарә мәтбәәси, Баки,
Һәзи Асланов күчәси, № 80.